

JERNEY JÁNOS'

KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ŐSHELVEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,

A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

605373

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETŰVEL.

TÁRGYMUTATÓ.

Utazási terv és e' munka' fősztása. 1. 1.

I. ETELKÖZI UT.

Elindulás. Orsova és Szekela Kladova 7. 1. Szörény. 8. 1. Giurgevo. 9. 1. Braila. 10. 1. Etelköz' fekvése. 11. 1. Folyóvizei. 14. 1. Galacz. 15. 1. Magyar kelő. 16. 1. Moldva' fősztása és népessége. 19. 1. Tekucs, Adzsud. 22. 1. Klézse. Moldvai kath. magyarok. 23. 1. Moldva' régi lakosai besenyők és kúnok. 26. 1. Bákó. 28. 1. Románváros. 29. 1. Tergu-Fromosz. 31. 1. Jászvásár. 32. 1. Vazlui. 36. 1. Huszváros. 37. 1. Léva. 38. 1. Jászvásár. 40. 1. Szkulényi vesztglő intézet. 41. 1. Beszarábia' neve. 42. 1. Kalarasz. 44. 1. Kisinev. 45. 1. Kavvány. 48. 1. Kóoszlopok. 49. 1. Csübörcsök. 50. 1. Ottani magyarok. 51. 1. Neszterfejérvár. 53. 1. Sz. László' temploma. 55. 1. Beszarábiai német gyarmatok. 60. 1. Bender. 61. 1. Kisinev. 62. 1. Szkulény. Sztojcsini magyarok. 63. 1. Jászvásár. 64. 1. Botosány. 66. 1. Folticsény. 68. 1. Baja. 69. 1. Sírkövek' ásatása. 70. 1. Gyula. 72. 1. Besenyők. 73. 1. Besenyő hadcsapatok. 74. 1. Magyar hadcsapatok. 88. 1. Kóvár. 85. 1. Kazar-magyar nyelv. 88. 1. Palócz-magyar nyelv. 89. 1. Niamcz. 93. 1. Niamczvár. 94. 1. Niamczi zárda. 95. 1. Kotnár és sírkövei. 100. 1. Jászvásár. Jászok. 101. 1. Ungrovalachia. 105. 1. Szabófalva. 109. 1. Bákó. 113. 1. Ásatások. 115. 1. Románváros. 116. 1. Csangó név. 118. 1. Bákó' neve. 121. 1. Kalugyeriak. 122. 1. Új Mózses. 125. 1. Pusztina. 129. 1. Tatros. 130. 1. Gorczafalva. 131. 1. Ojtos. 132. 1. Visszapillantás. 133. 1. Madzsária. Magyarok' jelleme. 134. 1. Árpádkori nevek. 135. 1. Eredmények. 136. 1. A' magyar történetbuvárok' földadata. 137. 1.

BIZONYITVÁNYOK.

I. Bizonyítvány. A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata. 141. 1.

II. Bizonyítvány. Magyar lakosokat biró, vagy nevüket nyelvünk'ből kölcsönözte moldvai helységek' sorozata. 152. 1. Visszapillantás. 222. 1. Hún emlékek. 224. 1. Moldva' legrégibb földképe. 225. 1.

III. Bizonyítvány. A' magyarországi besenyőkről. Besenyők' neve. Magyarországra költözése. 227. 1. Nagyobb felekezeti besenyők. 230. 1. Mosonvidéki besenyők. 232. 1. Sopronvidéki besenyők. 233. 1. Győrvidéki besenyők. 235. 1. Fejérvárvidéki besenyők. 236. 1. Csanádvidéki besenyők. 237. 1. Kisebb csoporti besenyők. 243. 1. Bács-Bodrogymb. Baranyavmb. 245. 1. Barsymb. Biharymb. Borsodymb. Hevesymb. 246. 1. Komáromymb.

IV

Liptóvmb. Nitravmb. 247. I. Pestvmb. Posonvmb. Somogyvmb. 248. I. Szabolcsvmb. 247. I. Szalavmb. Szeremvmb. Temesvmb. Tolnavmb. Torontálvmb. 250. I. Veróczevmb. Erdélyben. 251. I. Besenyók mint végőrök. Mint Speculatorok. 252. I. Mint Siculusok. 255. I. Mint Sagittariusok. 257. I. Besenyók' kormánytisztjei. 261. I. Besenyók' birái. Besenyő jeles férfiak. 263. I. Hadi rendezetük. 265. I. Besenyő szabadság. 266. I. Vérségük és nyelvük. 268. I.

IV. Bizonyítvány. A' magyarországi tatárokról. 271. I. Laktak Nagykúnságban. 272. I. Kiskúnságban. 274. I. Beköltözésük' kora. 278. I. A' neugariusok kik? 281. I. Tatár nyelvmaradvány. 284. I. Tatár miatyánk' megvizsgálása. 288. I. Nyolcz formában előadatik. 290. I. Szófejtegetése. 293. I. Tatár maradványok étel- és italnemüekben. Kása. 296. I. Laska. Boza. Író. 297. I. Kumis. 298. I. A' comán szótár' bővebb világosítása. 299. I. A' kún személy- és helynevek magyar értelmük. 302 I. A' kúnok' magyarokéval egyező összerkezete. 304. I. Nem halt ki az eredeti kún népfaj. 306. I.

FÜGGELÉKEK.

I. Függelék. Magyar moldo-román és oláh viszonyok. 309. I.

II. Függelék. A' moldvai magyarok' 1851-dik evi statisticája. 321. I.

III. Függelék. Árpádkori magyar hadosztályok' nevei. 325.

Wer das Dichten will verstehen,
Muss ins Land der Dichtung gehen.
Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.

Goethe.

„Mindenkinek meg van saját kedvencz eszméje“ — illyest fejez ki némi magyar közmondás. Miért tagadnám? bennem is foganszott még gyermek idóm alatt egy kedvencz eszme. Annélkül, hogy a' kerek föld' számos vidékeit be ne utazzam: minő silány, minő örümtelen lenne az élet: ez lebegett szemem előtt örökké. Melly dicsó dolog országot világot látni! gyakran sohajték föl magamban szülőföldem' keskeny határa közé korlátozott állapotomban. A' képzelődés időnkint öregbültével szűk lón keblemnek a' haza, mellynek szélét hosszát még nem ismertem, átmérni gondolattal is alig tudtam. — Messzire, minél távolabb menedek, ha majd egykor független állást érlelend nekem is az idő. Ez volt gyermekkoromban irány nélküli vágyam; ez ringatá éretlen képzelgéseimet. A' gyermek ifjává lett; kötelességi munka, majd a' latin könyvek' lélekkinzó tanulása törpíték le a' főnrepedeső vágyakat. Engedelmességre inte a' szokás' nagy hatalmu parancsa, hogy én is, mint más kortársaim, iskolákat járjak és végezzek, mi nélkül e' honban ifju embernek üdv és boldogság nincs. A' hó vágyak' kalandos álmait iskolai szünidők' örömei oszlaták-'s majd nyom nélkül repíték el. Haladva azonban tanulási ösvényemen, érteni kezdém, hogy zárándoklat nélkül könyvekből is élvezhetni a' messzi országok' ismeretét. Utleírásokra fordítám figyelmem, azok lettek olvasmányim' legkedvesb tárgyai. A' jelennek ismerete a' multakkali combinatiót huzzák szükségkép maguk után, mi által kutatóvá, régiségbuvárrá legkönnyebben varazsoltatik az összehasonlítani szerető.

Iskolai pályám befejezésének ideje épen azon korral találkozék, midőn a' nemzetiség eszméje hosszas apathia után uj életre vergődni törekedett. A' nemzet jövője, jelene és multja, sok gondolkozó főt kezdte foglalatoskodtatni az irodalom terén, mellyre a' maga korában roppant hatása, 1817-dik

évben megkezdett „Tudományos Gyűjtemény“ nyílt mezőül, szabad közlönyül szolgált kinekkinek. — A' történettudomány legnélkülezhetlenebb kellék a' nemzet' célirányos fejlesztési eszközök sorában. Átvizsgálni a' multakat: ez kulcs a' jelenre és jövőre. Minő volt a' magyarnemzet' alakulási kezdete? honnan lón származata? számtalan értekezésekben vitattatott meg vagy csak e' folyóiratban; de biztos eredmény 's határozott világosítás nélküli okoskodáshordaték merőben halomra. Kutfókból, hiteles kutfókból kell mind-ezeket kinyomozni: e' gondolat vezetett arra, hogy nem ragaszkodva Pray, Kato-
 tona, Fessler, Engel' stb. vezérállításaihoz, korán magukat a' kutfóket, az egy-
 vagy közelperkoru legrégebbi írókat kezdém olvasni. Ezek sem elégitének ki,
 miután több helyeik homályos és a' régi lakhelyzet' ismeretére nézve kétes-
 kitételűek, vagy éppen hiányosak, földerítést kevesbé adók. Gyermekkori
 vágyaim élledtek föl ekkor ujjolag bennem. „Keletre kell utaznod, meg-
 vizsgálándó azon földet, mellyen e' szép hazát szerzette hős magyar elődök
 egykoron laktak; földkutatnod az onnan ideköltözött ősök' történetére vi-
 szonyló emlékeket, mik a' mult idők' vastag homályba burkolt esemény-
 rétegeire fényugárt önteni képesek.“ Ezt tüzém éltem' egyik múlhatlan
 földadataúl. — Igen; de az ifjút, az inkább ma mint holnap repülni vágyót
 ezerféle viszonyok bilincselék le, minelfogva elszántságának, erős föltéte-
 lének ura nem lehetett. Hullámzva vonult el fölötte a' viruló kor, an-
 nélkül, hogy keletfelé, a' régi magyar lakhelyek' határköveit látnom en-
 gedte volna a' sors. És ez igen jól történt; mert a' hajdankor' emlékeit bu-
 várkodónak sok előismerettel szükség birnia; az összehasonlítás fokait, mi,
 régi, régibb és legrégebb, nagy gonddal tanulnia; 's eleve megismernie hü
 leírásokból azon földterületet, mellynek őstörténetét vizsgálándóul földka-
 rolja; ekkint eredményezhet csak duzs sikert fáradozása. Igen jól történt
 mondom, hogy ifju éveimben nem, de akkor mehettem keletre, midőn
 már Herodotustól kezdve a' régi történetírókat, a' honi és külföldi krónika-
 kat, a' mennyiben tárgyamra vonatkozóknak találám, majd mind kellőleg
 megismertem, olvastam és egybevettem.

Ezekből értheti a' szíves olvasó, hogy jelen utleírás éppen nem azon
 uti rajzok' sorába tartozik, miket Yorik érzékeny utazása' előbeszédében föld-
 hord; 's hogy e' munka nem egyéb, mint a' magyar nemzet' őslakhelyének
 földkeresése, kimutatása és történetére vonatkozó rokon tárgyak' kiemelé-
 sével ismertetése, gondos figyelmet fordítva mindenha és mindenütt a' föld'
 lakóinak jelenkori állapotára.

Tudvák a' magyar Academia előtt, minő vizsás körülmények előzők meg ez 1842-re kitűzött, de csak 1844-ben megkezdhetett utazást. E' tárgy ide szorosán nem tartozván, főlemlítését mellőzendőnek vélem.

Az akadályok' legyőzése után ütött végre 1844-dik év' tavaszán az óra, hogy utamhoz kezdjek, mellyet bizonyos, enmagam által kimért terv szerint valék végrehajtandó, nem levén senkitől utasítással ellátva. Azon tartomány' mindenek előtti megvizsgálását szabtam magam elé, honnan a' magyarok Arpad' vezérlete alatt a' Tisza és Duna vidékére jövének; jöttek pedig az ugy nevezett Atel- vagy Etelközből; minek a' mai Moldva és Beszarabia felel meg. Azután következik Lebedia, honnan a' mondott Etelközbe vergődtek. Valamint megismerni amazt, ugy ennek holvoltát kipuhatolni, meghatározni, és netalán még fönlevő emlékeit megvizsgálni vala legkívánatosb eredetünk' egy nevezetes hézagának kipótlására. Ezen tartományok' megjárása után valék menendő egy, még ekkorig nevérol nem ismert vidékre, honnan legrégebben költöztek nyugot felé, és eredeti fészükül tartandó. A' befejezett működéshez képest három szakaszra oszlik e' munka.

I-só: ETELKÖZI UT.

II-dik: LEBEDIAI UT.

III-dik szakaszban: PARTHIAI KUTATÁS, — vagyis a' magyar nemzet' onnan származásának bebizonyítása, mint a' főnebbiekből és történeti emlékek összeillesztéséből vont eredmény, foglaltatik.

Moldva és Beszarabia' főleg jelenkori állapotának hajdanivali összehasonlításánál saját tapasztalásomon és a' beszélő emlékeken kívül a' melly segédeszközök- és forrásokkal éltem leginkább, azokat rendre elsorolom.

Reychersdorff Georg. Transilvani, Chorographia Moldaviae. Kijött Bécsben 1541-ben, 4r. Ujabban Schwandtner' gyűjteményében: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. Ezen író I. Ferdinandnak levén moldvai követe, több becses észrevételeket hagyott reánk különösen a' régi helyekre nézve.

Broniovii Mart. *Descriptio Tartariae*. Kijött Kölnben 1595-ben; ujjolag Schwandtner' most említett gyűjteménye' I. kötetében.

Bandin Mark moldvai helyettes püspök az ottani kath. egyházak' 1646- és 7. évi látogatásáról hivatalos tudositást készítvén, hiteles kéziratból kiadá Gegő Elek „A' moldvai magyar telepekről“ czimü, Budán, 1838-

ban Sr. közzétett munkájában. A' mennyire hiányos Gegó' utazása: olly megbecsülhetetlen Bándin' közleménye a' moldvai magyarokról.

Timon Sam. *Imago Antiquae Hungariae*. Viennae, 1762. in 4.

Kantemir Demet. *Historisch-Geographische und Politische Beschreibung der Moldau mit Landkarte*. Frankf. und Leipzig, 1771. in 8. — Hibás, a' történetek' kritikátlan ismeretéből eredő állításokkal tömött, azonban több tekintetből haszonvehető.

Zöld Péter székely papnak a' moldvai és beszarabiai magyarokrolitudo-sítása 1776-ban. Becses ismertetést foglal magában. Kiadatott több helyütt, jelesen „Ungarisches Magazin“ III. Band, I. St. Poson, 1783. Molnár János' Magyar könyvházában, és Sándor István' Sokféléjében, meg Budai Ézsaiás' Magyarország Historiájában közöltettek belőle kivonatok.

Peyssonel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares, qui ont habité les bords du Danube*. Paris, 1765. in 4.

— — *Traite sur le commerce de la Mer Noire*. Paris, 1787. in 8.

Benkő Jos. *Milkovia*. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. A' Cumaniában volt püspökségről értekeznek.

Sulzer F. Jos. *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens*. Wien, 1781—82. in 8. I. II. III. Bd. — Sokat összehordott e' szorgalmas író bőbeszédü munkájában, de a' tartományt tapasztalásból eléggé nem ismervén, több kérdéseknél tévuton járt; mindazáltal iratai maiglan maradandó beccsel birnak.

Engel Joh. Chr. *Geschichte der Moldau und Walachey*. Halle, 1804, in 4. I. II. Th.

Wolf Andr. *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. Hermanstadt, 1805. in 8. I. II. Th. Saját tapasztaláson épült sok hasznos ismertetést foglal magában.

Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l'italien par M. Lejeune. A Paris, 1822. in 8. Tulajdonkép nem utazás, hanem tapasztalások utáni rendszeres leírás, mellyet a' francia fordító bővített.

Aszáki, Kogalnicán, Szkriban, Guszti és Szeuleszku moldován írók' munkairól helyenkint leend szó.

I.

EDELKÖZI UT.

I. ETELKÖZI UT.

Moldvába utazni hazánkból, legczélszerűbb gőzössel a' Dunán. Pestről ezt könnyűszerrel tehetém; de részint hogy a' hosszas dunai utat, melly sok tekintetben fárasztóbb a' szárazinál, kikerüljem, részint hogy az Alföldtől is bucsut vehessek, utvonalamat tengelyen Szeged- és Tömösváron át irányzám Orsovának, ott szállandó a' gőzökre, melly Galaczba, Moldva' legjelentekenyebb városába viend. Aprilis' végével hagyám el Pestet, jó kedvvel és egészséggel, miben az eleve egy évig gyakorlott vizivás és tejevés derekassan megedzett. És e' szoktatást — közben legyen mondva — minden keletre utazónak, ha a' kényelemtelenség' sanyarait előre legyőzni akarja, „probatum recipe“ gyanánt ajánlom. — Az Alföldhöz családi viszonyok által kötetvén, pár héti késedelem után jutottam el a' régi Miháld nevezetben már nem élő Mehadiára, honnan Orsovába, távulról utazónak csak egy ugrás. Ott késvén néhány napot, majus 14-dikén értem be Orsovába. Mehadiát, Orsovát és a' kazáni, boldogult Vásárhelyitől vezetett uti munkálatokat még 1834-ben megvizsgálván, semmi sem vala előttem uj, mi különösen figyelemre gerjesztett volna. 20-dikára volt ekkor némi közbejött véletlen miatt az indulás határozva; kissé sok idővesztés messzire szándékozónak. A' regényes vidék, a' szkéla, a' naponta előforduló ujjab meg ujjab apró tárgyak, és a' szupaneki veszteglő intézet' megvizsgálása csak hamar lefolyaszták várakozásom' napjait. Itt találkoztam Jablanczyval, a' „Világ“ egykori segéd szerkesztőével, szinte keletfelé utazóval, ki nek társaságában többszöri kirándulásokat tettem a' vidékre. 20-dikán végre, reggeli 7 óra előtt egy negyeddal indulánk el „Mentor“ szállító hajoskán, összes számmal 36-an levén utazók; jobbára kereskedelmi ügyben, és csak én, Jablanczy, meg Listyán academiái festő, magyar honiak. Podgyászaink és az árucikkék ladikon komáromi születésű magyar hajósok által vitettek. Török vagy Uj-orsova mellett elhaladva, 8 óraker jutotunk az ismeretes „Vaskapu“ sziklái fölé, mellyen tiz perczig tartott átvonulásunkat a' mélyből fölhangzó tompa moraj adá tudtunkra. 9 óraker már Szkéla-Kladovánál, az oláhországi véghelynél állánk meg, hol a' hajóállomásban „Zrinyi“ gőzös várt reánk. Kiléptemkor első találkozásom

Tót Mihály zalamegyei kanizsai származásu élemedett lakatos legénnyel vala, ki a' gőzös' raktári műhelyében dolgoztatott némellykor. A' falu szél-
lin álló korcsmák' egyikébe vezettetve általa, legott magyar szokás szerint
belföldi vörös borral kínáltattam meg, de sajnálkozására mint vizivó elnem
fogadhattam szives kináját. Itt akar ön élni halni, mondám neki, 's nem
vágynék többé vissza édes hazánkba? Hej! uram, dehogy nem kívánnék,
felelé, de ugyan mire menjek vissza? Hazánkban nincs becse 's életmódja
a' honfinak; ha városban akar letelepedni, koldus-botra jut, mig mesterré
lehet, ott csak a' külföldi német nyer előmenetelt. Itt él minden a' mint él-
het; szabad a' mesterség; sem pénz, sem rokonság nem ad előjogot. Már ősz-
be csavarodott hajam, kinevetnének othon, hogy még most is legény vagyok.
Ferde fogalommal birt ugyan az agglegény, de mégis, fájdalom, sok rész-
ben igaza volt. Értesite arról hitelesen, miszerint Oláhország' előkelő vá-
rosaiban számtalanok és majdnem kizárólag magyarok a' mesteremberek.

Szörény.

Használva az itt időzést, Jablanczyval kladovai targonczára ülven,
Szörénybe, vagy Severini toronyba (Turnu de Severinul), egy ujdun,
három év óta telepített városba rándulánk ki, melly Kladovatól félóranyi-
ra fekszik keletnek, a' híres severini torony (Turris Severini) romjainál,
Csernecz várostól hasonló távulságra. Ezen vidék alkotá egykor a' magyar
szörényi bánság' vagy végmegye' (Banatus Severinensis) egy részét, melly-
nek alsóbb részén volt a' Haram- vagy Horomvármegye (Comitatus Ho-
romiensis). A' torony és hidfő' romjainak megvizsgálásával tölténk időn-
két, vissza vissza merengve Traján császár' eseményduzs korába, vissza
a' magyar előidőkbe, midőn e' földrész IV. Béla kir. által 1247-ben sz. Já-
nos' német rendü kereszties lovagainak ajándékozott „Terra de Zeu-
rin o“ név alatt, 's két év mulva pedig már Lürinczbán által kormányoz-
taték a' magyaroktól épített e' toronyban most is fön levő várából. — Esteli
8 óra tájban indult csak el Zrinyi, 's egy kis órai haladás után horgonyt
vetve Verbizza szerb részeken falu átellenében a' Duna' közepén, hon-
nan másnap reggeli 3½ órakor indult el, három órai haladás után jutva
Radujevacz szinte szerb falu irányába, hol veszteglőhely létez az ott
beszögellő török részi Bulgaria' ellenébe. 10 és ½ órakor jutánk Kalafat-
hoz az oláh részen. Itt ladikunk parthoz evezvén, Braun orvost és két gyér-
mekét vevé fül. Az oláh vajda' szolgálatában levő ezen contumatziái or-
vos, honunk' fia, nyelvünkön társalga velünk, de gyermekei oláhnál

egyebet nem értenek. A' magos téren fekvő Kalafátnak majdépen irányában létez túlparton a' bulgariai Viddin török erősség, régi iratinkban Budun és Bodon néven ismeretes, melly az árpádi korszakban besenyő kúnoknak volt fészke. Fekszik térföldön, mintegy 22 török mecsetet és minaretet olvastam meg a' Duna' partjaig nyuló, cseréptetejü tarka házai között. Fél óráig tartott az alattai elvonulás. Sik földét fél órányi távulságra szépen emelkedő hegyek váltják föl. Délutáni 2½ órakor haladtunk el a' hegyen fekvő Palankánál; 6 órakor pedig Orejovát értük, melly szinte hegyen épült; fölötte éjszakra a' szőrényi toronyhoz magosságban hasonló falromok. Bir számos mecsettel és egy pasalakkal. 8¼ órakor horgony vettetett.

22-dikén 3 óra után elindult hajónk. Balra, az oláh részen, a' messzi nyuló síkságot bizonyos, mintegy 3000 lépésnyi távulságra a' Duna' mentén nagy halmok látszanak, miket a' beföldiek Mohilla és Modzsilla néven neveznek, mi pedig kúnhalmoknak mondanánk örömet, ha sir, nem pedig órhelyül használtaknak tudnók bizonyosan. Illy halmokkal, az agg és későbbi világ' emlékmaradványaival minden vidéken gyakorta találkozván, róluk mint gyűjtött ismeretim egyik tárgyáról külön fejezetben szükség elmondani a' véleményyt; 5¼ órakor Izlás oláh falu irányában valánk, hol már oláhországi gabna' kivitele végett ide szállongó tengeri hajók közül négyet pillantánk meg. Majd reá Nikopol török vár' külfala tünt szemünkbe. Az erősség hegyen fekszik, alatta keskeny völgyben a' város, Dunà felöl meredek mészkőhegy' ormától védve. Ennek általellenében Turnul oláh város, hol vesztegintézet létez. 8½ órakor Szisztovig értünk, melly hegyoldalon épült város 7 mecsettel és nevezetes hajóépítéssel. Hegytetőni vára most már omladék. Ruscuk következett 12 órakor, hegyen és völgyben fekvő híres török város, mintegy 5 mecsettel és hajóépítéssel biró. Végre 1 órakor Giurgevo (Dzsurdzsevo) alá érünk, hol a' Duna' másik ágába vissza hajózva, falainál kötünk ki, az áruszerek nagy részét kirakandók és a' teherhajót ott hagyandók. Giurgevo fallal kerített de romlott erősségű nagy város; utczái szabályszerűek, piacza kerek, mellynek közepén álló magos torony török maradvány. Épületei, mik között a' politiaház és a' szerb Szimics' laka kitünő, keleties modoruak, jobbra kertekkel ellátottak. Nem annyira az étvágy, mint a' szokás' tanulása a' legjelesb kávé- és étházba vonza bennünket, hol valódi

Giurgevo.

oláh étkeket, mondhatni, elég izeseket, költénk el, bámulatos olcsó áron hazai élésünkhöz képest. Itt már megbarátkoztam azon keleti szokással, miszerint a' dohányzónak nem tüzet, hanem szenet (carbone) kell kiáltani, hogy az illető szolgálja megértse kivánságát; hozzá szokott szemem egyszerűsersmind a' padlózatnak pipáról hullott izzó széntől kiégetett valódi mozaikot ábrázoló tarkaságához. Ez így szokás; és a' szokás zsarnok hatalma ellen kimérné fejét fölemelni? Az itt már nagy kelendőségben levő „para“ nevű picziny és vékony, érczkeverék lemezből készült török pénz' neme vidor mulatásunkra szolgált, egyikünk sem levén képes a' huszasainkból visszkapott maroknyi pillangó pénzt úgy megolvasni, hogy ujjai közt ki-ne csuszszék, vagy a' szellő néhányat magával ne ragadjon. Kánaáni bősége mellett minő szegény ország! 23-dikán 6 óra tájban mozdulánk ki a' giurgevói Duna-ágból, majd félóráig víz ellenébe hajózva, 9½ óraker már Tuturkán jobbpárti városnak érvén irányába. E' hegyoldalban fekvő török helynek átellenében áll O l t e n i c z a oláh falu, mellynél allantabb a' vesztegház' kényelmes épületei és só rakhely. Itt ereszkedik a' nagy oláhországi ut egész a' Dunáig, mellyen tömérdek gabnát szállit a' belföld az ott rakodó hajókra. Ekkor is 12 hajó szállásolt a' partnál. Déli 12 óra' multával Szilisztria mellé értünk, melly török város térségen fekszik, miveletlen kopár oldalú hegyektől körülveve. 5 minaretje és egy kuptetejü mecsetje tünt ki. E' részeken már fölötte sok tengeri hajó állomásol. Az oláhországi síkság végtelen terjedelmében ad a' szemnek messze kilátást, hol K a l a r e s z oláh várost elhagyván, 4 óraker R o s s a v a mellett vonult el hajónk, melly török részi, hegyoldalt fekvő helység. Fél óra multával a' két hegyközti völgyben fekvő C s e r n a v o d á nál termettünk, ezután K i s - és N a g y - S i m é n y a' bulgariái részen, más két, mindanyi kilátászó templomot nélkülöző falukkal. A' Dunát e' részeken már számos füz- és hárs-berkekben gazdag szigetek lepik el. 7 óra tájban H o r s z o v a irányában valánk, hol mohillák (nagy halmok) csoportozata látszik a' Dunától be Bulgáriába elszórva lenni; millyeket báró Tott egész Rumeliában találtatóknak állit utleirásában. E' városnál megszűnnek a' parti hegyek, 's végtelen térség nyilik meg szem előtt. 8 óraker eresztetett le a' horgony.

Braila.

24-dikén reggeli 4 óraker lón az elindulás, 's 6-kor már Braila hoz értünk, hol a' tengeri hajók' sokasága közt vettetett horgony. Három óra

hosszant tartott a' kirakodás, melly közben elég időnk vala a' keleti kül-
 jejü város' megszeglélésére. A' parttól egyenest fölvivő utczában menvén
 két magyar utitársammal, egy kis háznál kinn álló egyénre mutatva mon-
 dám a' velemlévökhöz: Ime ott, az magyar, menjünk hozzá. Oda érvén,
 jó reggelt mondék. „Isten hozta az urakat“ lón válaszsza. Mire társaim
 egymásra nézve, rejtélynek hívék a' dolgot, holott semmi rejtély. Maga-
 tartása és arczvonása hiteté el velem a' személy' magyar voltát; és nem csa-
 lódtam. Nagy Ferencz kolosvári származásu csizmadia mester volt az, ki-
 nek anyja Foksánban Moldvában, nővére pedig Galaczban lakik. Kevés
 idő mulva másik magyar is érkezett hozzánk, kiknek már reggelirei szives
 hivogatásaiktól alig menekülheténk, használni akarván inkább időnkét a'
 város és környék' szemléletére. A' Dunaparton oláh öltönyü négy fuvaros-
 ra találtam, magyar beszédüktől meglepetve. Ezek Brassó melletti Hétfá-
 luból levén, Bukurestbe 's onnan ide hozának terhet. Nevük Paizs An-
 drás, Istók és János. A' hétfalusi magyarok ismertetnek egész Erdélyben,
 a' Brassó körüli oláhság csangóknak (csangei) nevezi őket; ők maguk is
 értik e' nevet; de miért hivatnak így? azt csak történeti nyomozás vilá-
 gosithatná föl, valamint a' moldvai csangók' nevét is.

Brailából 9½ órakor elindulván, egy óra alatt a' kívánt helyre jutot-
 tunk; és így négy meg majd fél nap mulva értünk Orsovából Galaczba,
 minek egymáshoz távulságát 100 ném. mélföldnek tartják.

Tehát Moldvában vagyok. „Üdvöz légy Etelköz, Árpád vezér' előbbi
 hazája!“ szölkék magamban, midőn a' Duna' alacsony partjára kiléptem. —
 De hiszik-e olvasó hazámfiak, hogy azon föld, melly most Moldvaország-
 nak hivatik, „Atelkuzu“ és az árpádi magyaroknak egykori hona volt? ez
 olyan kérdés, mit előbb semhogya' vidéket megjárnam, vagy olvasoi-
 mat a' további nyomozások' terére vezetném, történetkönyvekből el kell
 döntennem, bebizonyitanom.

Honi kronikaink a' magyarok' őshazájáról csak az általános „Scythia“
 nevezet alatt emlékeznek, 's e' nép' költözködését tér- és időszakasz nél-
 kül úgy állitják előnkbe, mintha az folytonosan egy végben történt vol-
 na; pedig, valamint lehetetlen, úgy magával a' népköltözés' eszméjé-
 vel ellenkezik az illy tény. Másképp tanitja Constantinus Porphyrogeni-
 tus görög császár nagy hitelü író, ki az itteni telepedés után nem sokára
 lépven a' byzanczi trónra, csalhatatlan forrásokból tudhatta a' magyar

nemzet' messzi keletről jötte közben előgördült viszontagságokat, hol és mikor megállapodásukat; tudhatta igenis, hogy miért és mikor hagyák el ez vagy ama' tartományt, mielőtt Pannoniában, vagy szerinte Nagy-Morvaországban letelepedtek. Ezen Constantinus írja 949-ben a' magyarokról, kiket mindig „turka“ névvel illet: „*Altera vero pars occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis ATELCUZU nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit.*“ Ismét: „*Ceterum Patzinacitarum locus, quem tunc inhabitabant Turcae, a fluviis qui illic sunt cognominatur; flumina autem isthaec sunt. Primus fluuius BARUCH appellatur, secundus CUBU, tertius TRULLUS, quartus BRUTUS, quintus denique SERETUS nuncupatur.*“ Végre: „*Locus autem quem primitus Turcae occupabant, a fluuio interlabente nuncupatur ETEL et CUZU, in quo nunc Patzinacitae commorantur; a quibus sane pulsati Turcae et profugientes sedes posuerunt illic ubi nunc habitant*“¹⁾.

E' fontos sorok azok, mikből Atelkuzu nevét, folyamit és ezek' nyomán kiterjedését lehet és kell meghatározni.

A' nevezetre nézve kétszer fejezi ki magát Constantinus ekkép: hogy az ottani folyóktól, és az általfolyó vitzől „*a fluuiis qui illic sunt*“ — „*a fluuio interlabente*“ nevezetik Atelcuzu vagy Etel és Kuzu néven. Az összetett, majd különválasztott kuzu szócskában legott észrevehetjük a' magyarnak sajtósága köz kitételét, valamint azt is, hogy itt vizközre van célzás, a' minemü geographiai nevek hazánkban mainapiglan divatosak, például: Bodrog-köz; Csalló-köz, Mura-köz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Tömös-köz 'stb. az illető folyamoktól származtatva; de mint-hogy itt az elősorolt folyamok' neve különböző az Atel vagy Etel-től, azon gondolatra kell jöni, miszerint a' viz' általános, genericus neve forog fön. És valójában úgy van. Ha nyelvünket mélyebben vizsgáljuk és a' szóalakításokból a' valaha életben volt de már közdivaton kívüli gyököket gondosan kikeressük, reájövünk a' viznek egykoron többféle szavakkali kiejtésére, ilyenek például: csaj, lé, locs, özön. Mondjuk ma is csajhos, leves, locsolni, özönlenni; azaz: vizes: vizesitni, viz módjára kiáradni. Keleten e' gyökök a' folyók' nevéhez ragasztva a' viz jelentisére most is használatnak. Kaukaszus vidékén és egyébütt Perzsia' tájékán: A k - c s a j,

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus De Thematis et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168. 171. 173. De Administr. Imp. cap. 38, 40.

Fejér-viz; Kara-csaj, Fekete-viz; Hidát-le, Hidát-viz; Mukrat-le, Mukrát-viz; Kizil-uzun, Kesely-özön, azaz Vörös-viz 'stb. De hát az Atel, Etel szót hogy fejtjük meg? Menjünk szives olvasó a' magyar köznép' viskóiba, ne kerüljük el a' pusztán lakó pásztornépet sem, kinek rendes táplaléka a' viz; lessük ki, minő nevet ad közönségesen a' viznek. Tapasztalni fogjuk, hogy az „ital“ kifejezés majd csaknem használttább a' viznél. „Adj, hozz friss italt“ annyi náluk, mint: adj, hozz friss vizet. „Itató“ közönséges neve azon helynek, hol viz van, 's a' barom ihatik. „Menjünk itatóra“ egy értelmű ezzel: menjünk vizhez, kutra. Az „Ital“ tehát viz helyett jelenkorig fõn van nyelvünkben, mint a' folyó- és nem folyóvíz' genericus neve. Így él keleten az Idil, Itil. A' Volgának keleti nevezete, melly közismeret szerint vizet jelent, Atel, Etel, Itil, 'stb. változó alakban mutatkozik ugy most, mint régenten. Az Atel, Etel és Ital között csak annyi különbség létez, mint kenyér, kinyér és a' szegedi kenyér változatos kiejtés között. Nyelvünk' természete hozza magával a' magánhangzók' illynemű fölcserélését. Constantinus mint számtalan idegen nyelvü szavai bizonyítják, a' magánhangzók' pontos kitételére nem sokat ügyelt. Higyjük el, és ne kételkedjünk azon többé hazámfiak! hogy az Atel-Etelkuzu sem több sem kevesebb, mint ITAL-KÖZ, azaz viz-köz. És így méltán nevezték mint alább látni fogjuk, ezen tartományt számos vizeiról, mellynek közeit lakták.

Nagy igazságot fejezett ki a' magyar régiségek' szorgalmas buvára Cassel utazásom óta, midõn ezeket írta: „*Es ist zwar wahr, dass Atel, Etel, Itel ursprünglich Fluss bedeute, eine Bezeichnung, die sich durch ihre verschiedene Namen bis auf den heutigen Tag herabzieht; es ist wahr, dass auch andern Flüssen dieser Beinamen angefügt worden ist; man sagt, Dscholman Idel, und meint die Kama, Jaik Idel, Tana Idel, (Don), aber man sagt von keinem dieser Flüsse Idel, Etel allein; diese Bezeichnung gehört eben der Wolga allein*“¹⁾. Nem azt mondja-e épen, mit én vitatok, hogy az Atel, Etel, Itel: VIZ, azaz Ital jelentéssel bir? A' görög ποταμός nem egy eredetü-e a' latin potus-al, jöllehet amaz folyót, emez egyedül italt jelent? Szakértõ tudósok állítják görögben a' folyam' nevének italtól, ivóviztõl származását. „*Ποταμός, der Fluss, Strom. (Von πίνω, also eigentlich trinkbares Wasser)*“²⁾; így tanit Rost. Eleinknél is

¹⁾ Cassel, Magyarische Alterthümer. Berlin, 1848. in 8. S. 140. ff.

²⁾ Rost Val. Chr. Fr. Griechisch-Deutsches Wörterbuch. Erfurt, 1829. in 8. II. Bd. S. 328.

ezen módon „ital“ lehetett legeredetibb neve a' folyó- és nem folyó-viznek.

Már az etelközi folyamok' nevére 's meghatározására kell átmennünk.

Constantinus éjszak-keletről dél-nyugotnak vont irányban sorolja el az öt folyót; én, mind galaczi szempontombóli tájékozás, mind a' nevek' hízos meghatározása végett, ellenkező irányban látom tanácsosbnak előszámlálni; melly szerint alulról fölfelé haladva legelül áll:

a) SERETUS. Ismeretes folyó, melly a' mostani Moldvát kétfelé hasítja, Bukovinában eredvén Galacztól nyugotnak foly a' Dunába; most is Szeret nevet visel, a' régiségben Ararus néven hivatik.

b) BRUTUS. Most Prúthnak hiják, Moldvát Beszarabiától választja el, és szinte Galacz körül keletnek hasonlóan a' Dunába foly. Hajdani neve Hierassus.

c) TRULLUS. Régen észrevették már a' történetnyomozók, hogy azonegy e' folyó a' törökök által ma Turla-szujnak nevezett Dniszterrel; melly a' régiségben Tyras, azaz: Tur néven ismertetett. Figyelmeztetés nélkül is látja mindenki itt a' Turlának Constantinus által betüccserevével Trulla, vagy Trullusra változtatását, melly írásmodora alább még bővebben tapasztaltatni fog. Beszarabiát választja el az Oroszbirodalom' többi tartományai-jelesen a' podoliai és chersoni kormánymegyétől, 's Akkerman (Bielogrod, Neszter-Fejérvár) városnál ömlik a' Feketetengerbe.

d) CUBU. Illy nevű folyó sem Moldvában, sem Beszarabiában nincs, holott már Dnisztervize a' rendben megemlítettven, annak környékein kellett szükségkép léteznie: de van Byk vagy Buk, és Kobalta Beszarabiában, melly kettő közöl bizonyosan valamelyik. Constantinus szokása szerint itt is szótag cseré forog fön. Illyen nála a' Bagabaria Babagoria helyett, valamint II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is Zabrag a' Zagráb. Kisérjük meg illy cserével először is, mit ad a' Buk? ugyebár Kub lesz belőle, a' mi épen Cubu vagy Kubu névre illik. Kobaltára nem tehetni azért, minthogy két szótag' elejtésével jönne ki Kob. A' Buk viz Beszarabiában ered, és miután Kisinev fővárosnál elkigyóznék, Bender hires várnál a' Dniszterbe foly.

e) BARUCH. E' név sem ismertetik Dniszter környéke' folyói között, tehát ismét hangcsere általi fordításnak kell benne lappangni. A'

Dniszteren túl Podoliában létez némi folyó *Rushava* néven, mely Janpol városnál foly amabba; ennek ha végtagja előre tetetik *Varuscha* vagy görög írásmoddal *Barucha* jó ki, mi a' főnebbálló *Baruchal* szépen megegyez. Szeret és Pruth' környéke meg Kiev között, hol őseink *Etelközbe* jöttökkor elvonultak, ha egyenes vonalt képzelünk, ezen *Rushava* folyó épen a' költözés' irányába esik, minélfogva is combinatióinkból kihagyni nem lehet. Ez utolsó folyam' kivételével tehát, mellyért csak valószínűség harczol, tudjuk már „*Atelkuzu*“ vizeit, ismerjük a' *Szeret-Pruth-Buk* és *Dniszterben*. A' legutóbbi volt keleti határa, vagy ha túl terjedt is rajta az éjszaki részeken, bizonyára nem nagy távulságra lehetett a' *Dnisztertől*. Meddig terjedt nyugoti oldala? határkövet ugyan nem tűzhetünk le, de azon körülménynél fogva, hogy a' magyarokat onnan eltoló paczinákiták az erdélyi havasokig terjeszkedtek, bizton hihetni amazoknak szinte nem a' Szeret, hanem inuen rajta a' Székelyföldig kihatását. Éjszakfelé magában foglalá Bukovinát, mely Moldvának hajdan kiegészítő része vala. Délre kéttelenül a' megnevezett folyók' torkolatáig, és így a' bulgárokat tőlük választó Dunáig, *Besarábiában* szinte a' *Dniszter*, *Feketetengerbe* ömléséig nyult le. Ezen lakukból mehettek a' magyarok *Leo* görög császár' segítségére a' bulgárok ellen.

Üdvözlek hát *Etelköz*, őseink egykori hazája, mellynek most *Szeret- és Pruth*torkolatai közt a' *Dunáig* terjedő alsó szélén állunk.

Galacz élénk kereskedő város, *Moldvának* legdrágább köve. *Aranyokon* vásárlott jó fajta gabnáját itt rakják *Olasz- és Franciaország'* kereskedői hajóra. Tíz külhatalom ügyvivőinek székhelye, körülbelül 13,000 adózó lakossal. Némellyek 30,000-nél többre teszik lakossága' összes számát; azonban nekem ez hihetlennék látszik. Fekszik emelkedett téren és lapályon. Többnyire oláh lakosi közt számtalan idegen, főleg kereskedést és mesterséget üzők. Az árucikkek keleties alkatu boltjaikban (*butiga*) lerakvák, az utca' hosszu sorában. Ezek közt elvonulván, első gondunk vala a' közelgő dél miatt vendéglőt és szállást keresni. *Fenesi olasz* trattoriajába utasítván, félig olasz, félig német készületü ebédünket el is végeztük. Kéves pihenés után kiki dolga után látott. Négy napot mulatván *Galaczban*, nem késtem a' környéket megszemlélni. Mindenek előtt *Gruber* austriai agensnél mutatván be magam, kinek szives fogadása, részvevő utasítása, 's mint régiségkedvelőtől a' környékbeli római régiségek-

ról nyert világosítása elfeledhetlenek maradnak előttem. A' moldvai magyarok, különösen a' csangókról oldala mellett levő' segédek, és erdélyi származásu altisztól vettem némi tudósítást. — A' város' éjszaki részén a' Ventur - Hotel, és Hotel de Moldavie közt a' főutczában van az osztrák agentia, és katolikus parochia. Ezt átszemlélendő meglátogattam Doppia József olasz lelkészt, kitől a' hivek száma 300-ra tétetett; de nem sokára tapasztalám, hogy az ott mesterséget üző magyarok közül számosan nincsenek lajstromába beírva. A' kath. templom teremalaku régi szűk hely, most építetik helyébe a' tág udvarron csinos egyház, mellynek oltárához a' fejér márványoszlop- és párkányzatok olaszthonban készültek. A' templom munkásai közt bákói és háromszéki magyart is találtam. Kirándulásim mindjárt kezdetben nagy érdekűek lőnek a' régi magyar helynevek tekintetében, és olly elhatározásra birók: hogy Moldva' minden helységeknek nevét figyelemmel megvizsgáljam, kipuhatólandó, valljon oláh nyelvben minő értelmet adnak, 's nem fekszik-e bennük eltorzított 's oláhosított magyar név? Galacz fölött éjszakra elnyuló magas téren, különösen nyugot felé a' Szeret mentin mutatkoznak már a' számtalan halmok, miknek rendeltetését 's korát csak czélirányos ásatások következtében lehetne meghatározni. Éjszakfeléi irányban látszanak vonulni egész Moldván keresztül.

Egyetlen régisége Moldvának, mit biztosan római korból fönmaradtoknak állíthatni, Galacztól nyugotra $\frac{1}{2}$ órányira a' Szeret' bal partján Gherdina falunál Csiglina vagy is Triclina néven ismert létez; némi római erőség kerek alakban, mellynél kiásott faragványok és fölírásos kövek a' jászvásári museumba vitettek. Szeulesku moldvai tudós e' kövázat Procopiusnál előforduló „Caput bovis“ nevü erőségnek tartja.

26-dikán vasárnap levén, a' kath. egyházban jelentem meg tudni vágyó, minő nyelv használtatik az isteni tiszteletnél. Doppia az oltár előtt állva (mert szószék nincs) olasznyelven fejtegeté a' X parancsolatot, de ezt negyed része sem érté a' hiveknek. Hijjába! rátukmálák, hogy a' galaczi parochia olasz, ámbár a' galacziak „Ungureszka“ néven hívják. Már Bandin püspöktől 1646-ban magyar papot kívántak az ottani 70 katolikusok.

Délután egy magyar származásu ifjuval kocsira ülve a' nevénel fogva figyelmet gerjesztett Vád-ungur nevü, Galacztól éjszakra egy óra negyedre fekvő faluba rándultam ki. A' Baratos nagy tó mellett épen

a' Duna' partjához vivó lapály' irányában levén a' falu, miután az oláh nyelvből valódi értelmét, mellyben *kelót* (Vadum) jelent megértettem, helyzetét áttekintve legott meggyőződtem az iránt, hogy e' név egykor a' magyaroknak Dunáni átkelésétől, járásától eredett, és bizonyára nem a' moldvai, sem a' besenyő-kún időkben, hanem midőn még magyaroktól lakaték e' föld, a' bulgárok ellen ottszálliták által táboraikat. Illy nevezetnek nem lehet történeti jelentést nem tulajdonítani. Világosan mondja Leo Sapiens, görög császár Etelközben lakó eleinkről, midőn Liuntina' Árpád fiának vezérlete alatt a' byzancziak' segítségére mentek: „*Turci* (igy nevezi a' magyarokat) *instructi Imperiali classe nostra in adversum Istri ripam transvecti et ipsius auxilio usi — Bulgarorum exercitum ternis praeliis fortissime vicere*“¹⁾. Constantinus Porphyrogenitus pedig ekkép érinti a' Dunán átkelésüket: „*Postea vero a Leone illo Christi amante ac praeclaro imperatore accersiti trajecerunt, bellumque Symeoni inferentes victo eo fugatoque Persthlabum usque pervenerunt, et cum in urbe Mundraga eum inclusissent, domum redierunt, quo tempore Liuntica Arpade filium principem habebant*“²⁾. A' görög szövegben Liuntina (*Λιούντινα*) olvasható a' Liuntica, bizonyára *Leventét* kifejező név helyett. Cedrenus továbbá, így írja le a' magyarok' ezen átkelését: „*Hac clade et contumelia Leo in summum animi coniectus dolorem, Nicetam patricium cognomento Scelerum (id est, durum) per Istrum ad Turcos sive Ungros mittit, ab illisque petit, ut flumine traiecto Bulgariam pro virili infestent. Niceta cum Turcis congressus iis ut arma in Bulgaros moverent persuadet, obsidibusque acceptis ad imperatorem redit. — Turci fluxio transmissa universam Bulgariam populantur. Quod ubi annunciatum est Simeoni omisso Phoca in Turcos contendit; qui et ipsi cum Bulgaris praelium committere cupidi Istrum transeunt, eosque pugna congressos devincunt. Simeon aegre Dorostolum, quod et Drista nominatur, fuga elapsus est. Turci victoria potiti ab imperatore petunt, ut Bulgaros a se captos emat. Annuit imperator, civesque suos emptum mittit*“³⁾. Volt tehát **MAGYAR - KELO** a' Dunán Bulgária' ellenében.

1) Leonis Sapientis Tacticorum Cap. XVII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regni Vngariae Amoenitatibus. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 23.

2) Constantinus Porphyrogenitus. De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 172. De Admin. Imp. cap. 38.

3) Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 255.

Tudjuk a' történetkönyvekből, hogy a' magyarok' e' tartománybeli kinyomatása után besenyők (Bisseni, Patzinakitae) lakták Moldvát, és hogy „CUMANIA“ név alatt ismertetett a' XIII és XIV-dik századokban; de tudjuk újabb kritikai vizsgálatokból azt is, miszerint mind a' besenyő, mind a' kún nép a' magyarok' vérrokona, azonegy nyelvet beszélő, csak szójárásban különböző felekezet volt. Tág mező nyilván immár meg előttem a' nyelvben és helynevekben fönmaradt emlékek' kinyomozására, egy olly elkülönzési mérüre vala szükségem, mellynek alkalmazásával kimondhassam, vagy legalább valószínűvé tegyem: mellyek maradtak itt el a' magyaroktól, mellyek ismét a' besenyőktől, vagy a' kúnoktól? Maga a' jelennen Moldvában lakó magyarság, már az újabbkori tudósítások-, jelesen Gegő Elek' „*A' Moldvai magyar telepekről*“ 1838-ban kiadott munkájából érthetőleg, nem mind egyidejű oda származás; vannak ugyanis csangó magyarok, vannak ismét székely és egyéb magyarhoni eredetűek. Mindezeket tehát ugy gondolom, csak akkép, és akkor határozhatom el, ha majd a' csangó, és egyéb magyar helységeket megjáróm, a' dolgok' állásáról legközelebbi ismeretet szerzendek. Készültem azért minél előbb a' csangók' meglátogatására a' Szeret' tul vagyis nyugoti partjához, hol ők legnagyobb számmal laknak. — Föltűnő vala előttem Fenesi trattoriaja előtt legényemmel beszélgetésem közben némi moldován öltönyű, derekán vörös szövetű övvel áttekergetett, körülbelül 25—30 éves pór egyén, — a' moldovánok nélkülözhetlen ruhadarabja a' derék- öv kelme — ki szemeit rámszögezve hallgatá magyar beszédemet. Egyszer csak hozzám közelit, 's gondolkozva töredezett hangon székelyes kiejtéssel így szóla: „A' nagy magyarországi a' nagy uram?“ Igen, felelék, nagy Magyarországból jöttem, hát kend honnan való? Itt lakom, mondá. Előbb nehezen ejtett, de majd-majd folyóbbá vált beszédéből megtudám, hogy ő most Fenesi szolgálatában él, neve Ambrus Péter, reformatus, Háromszékből Varjasról 16 év előtt atyjával költözött Moldvába Százkuton telepedvén meg a' Szereten tul, hol több ref. magyarok laknak. Onnan régebben elszármazván, szolgálattal keresi kenyerét.

Moldvában posta kocsikon elég gyorsasággal lehet utazni, mert a' kocsi nem egyéb egy pár személyt alig elfogadható keskeny kis taligánál vas 's egyéb eszközök nélkül, mit száraz úton a' befogott 4, vagy 6 jó ló nyargalva sárkányként ragad maga után; de én ez irgalmatlan módot nem

testkimelésből, hanem azért sem használhattam, mivel a' szokott ország-
uton Moldvát átfutni épen nem vala czélom. Behatni a' félreeső magyar
helyekre, fölkeresni minden irányban a' tárgyamra vonatkozó nevezetessé-
geket lévén feladatomban; ezt saját rendelkezésemtől függő készséggel esz-
közlhetem csak. Egy jó erős moldvai paripa és bukovinai könnyű ko-
csi nem sokba telik gondolám, legényem ugyanis kész kocsis. Az illy orosz
fogat itt nem divaton kívüli. Ugy lón.

Át kell azonban tekintenünk Moldva' politicai fölosztását rövid váz-
latban, hogy az olvasó minden vidéken magát tájékozva kísérhessen.

A' 800 □ mf. terjedelmű Moldvának az erdélyi havasok és Prúth
folyó közt éjszokról délnek egész a' Dunáig majdnem egyenes vonalban
terjedő hosszukás földrészi alakja lévén, ezen természeti helyzeténél fog-
va fölsőre (Czára de Szusz) és alsóra (Czára de Dzsosz) oszlik.
Foglalmagában mindössze 13 kerületet (Czinút), mellyek ismét járások-
ra (okol) vannak fölosztva.

A' czinutok imezek:

A' fölső vidéken:				Népessége.
1)	Szucsavai, fővárosa Folticsén;	123	faluval 4 okolra osztva.	67,250.
2)	Dorohoi, „ Michailén;	172	„ 6 „ „	63,785.
3)	Botoscháni, „ Botoschán;	188	„ 6 „ „	98,118.
4)	Niamczi, „ Piatra;	140	„ 5 „ „	85,706.
5)	Bákói, „ Bákó;	144	„ 5 „ „	124,055.
6)	Jasszii, „ Jászvásár,	277	„ 7 „ „	102,000.
7)	Románi, „ Románvásár,	117	„ 4 „ „	72,370.
Az alsó vidéken:				
8)	Vazlui, „ Vazlui;	160	„ 5 „ „	81,690.
9)	Falcsii, „ Husz;	127	„ 4 „ „	72,605.
10)	Tutovai, „ Barlad;	150	„ 5 „ „	78,950.
11)	Tekucsi, „ Tekucs;	177	„ 4 „ „	89,685.
12)	Putnai, „ Foksán;	151	„ 5 „ „	124,055.
13)	Kovarlui, „ Galacz;	90	„ 3 „ „	55,030.
				<hr/>
				1,115,298.

Ehhez járul a' nagyobb és kisebb mindössze 44 város' lakója: 168,625.

összesen: 1,283,923.

Ezen kerületeket az ugynevezett *iszpravníkok* (fő-ispán) kormányozzák, kik mellett egy *szamis* (számos, Perceptor) létez, a' közadót kezelő. A' népességről részletekben ugy, mint egészben biztos adatokat szerezni lehetetlen. — Skriban *academiai tanár*nak Jassiban 1838-ban kiadott *Moldva kis Geographiája e' tartomány' terjedelmét 800 □ m. fre, népességét 1,000,000-ra teszi* ¹⁾. D. Guszti ugyanott mult évben kiadott uj *geographiájában* mind ezekről hallgat ²⁾; mellyből azt következtethetni, hogy maguk sem tudják, vagy nem akarják nyilvánosságra bocsátani. Később Jassiban hiteles források után értesültem, miszerint a' legkésőbbi összeszámítás szerint, mellynél csak a' családalyák vétetnek jegyzékbe, minden családot 5 személyre téve 1 és ½ millióra fölmegyén a' lélekszám. A' térképek között miket Moldvából magammal hoztam, leghaszonvehetőbbnek mondhatom későbbi tapasztalás nyomán Friedét ³⁾ ambár ebben is számosak a' hiányok.

¹⁾ Mik *Dzseografia. De P. Skriban. Jesch. 1838. in 8. pag. 25.*

²⁾ *Dzseografia Noul. De Stolnik D. Gusti ed. a 3-a Jasi. 1843. in 8.*

³⁾ *Carte de la Moldavie Valachie, Bessarabie avec la Transilvanie, et la Bukovine par F. Fried, Vienne chez Artaria et Compag. 1828. — A' következőknek is meg van majd ez, majd ama tekintetben saját értékük 's becük:*

Tabula geographica continens Despotatus atque Moldaviae Provinciam Polonicam Podoliae tamquam Regiones, in quibus bellum praesens geritur ex Hassianis aliisque novissimis subsidiis secundum statum politicum recentissimum de'ineata; in lucem edita ab Hommanianis haeredibus 1769. in fol.

Mappa nova geographica Moldaviae et Valachiae ad recentiores observationes astronomic. T. R. Isleniev et chartas geographicvs L. G. R. de Bauer concinnata. Apud Sebast. Hartl. Vien. in fol. obl.

Principatum Moldaviae et Walachiae tabula geographica generalis ex authographis castrametatorum Russicorum ad normam observationum astronomicarum hunc in finem in illis Regionibus habitatum. Conscripta a J. F. Schmidio Acad. Scientiarum Petr. Adjuncto in fol. atl.

Karte von der Moldau und Walachey nach den astronomischen Beobachtungen des russisch kaiserl. Majors Isleniev und den Karten und der Beschreibung des Herrn Hauptmann Sulczer Ing. den Karten des ehemaligen russisch kaiserl. General-Lieut. von Bauer über die Moldau u. a. m. entworfen von F. L. Gussfeld. Nürnberg bei den Hermanischen Erben 1785. in fol. atl.

Karte von der Walachey, Moldau und Bessarabien nach geometrischen Messungen und astronomischen Beobachtungen verfasst von Herrn J. F. Schmid, neu herausgegeben von Herrn F. A. Schrömbel. 1788. Gestochen von A. Amon in Wien in fol. atl.

Neueste Karte von der Moldau, Walachey, Bessarabien und der Krim sammt den angrenzenden Provinzen Siebenbürgen Bucovina einem grossen Theil von Ungern, Galizien, Pohlen, Tartarey, Neurusland und Bulgarien. Nach den besten Originalzeichnungen und Karten von General Bauer und H. J. F. Schmidt entworfen von H. C. Schütz. und gestochen von F. Müller in fol. atl.

Valachia, Servia, Bulgaria, Romania. Per Gerardum Mercatorem Gnilpelmus Bl au excudebat. in fol. min.

Majus 28-dikán Galaczból kiindulván a' sok halmok közt Kalika falun keresztül végre négy órányi hajtás után 11½ órakor értem Petyere faluba, melly elszórt házak- és hosszu utczáat alkotó bódékból áll, Moruszi herczeg tulajdona, kinek atyja egykor vajda volt. Az uri lak csinos; széles völgyben fekszik. Ki hinné, hogy moldvai faluban van, midón a' korcsma előtt megállva e' szavakat olvassa a' ház' czímtábláján „*L'ami des voyageurs.*“ Illy francziát majmoló czégér sokhelyütt nagyban mutatkozik a' moldvánoknál, bár a' belső csin- és műveltséghiány ne lenne satyrája a' bombasticus dühnek. Ebédem egyszerű nyáron sültből állott, mit nagyobbra becsültem minden keveréknél, sőt francziásan készült czifra eledeleknél, Innen a' magas térségén számtalan kúnhalmoktól jobbra balra körülvéve 4½ órányi haladás után a' Barlad folyóhoz jutottam mellynek czölöpökön álló hidján menvén Tekucsba a' hasonnevü czinut' fővárosába értem.

Carte Speciale de la Principauté de Valachie, publiée par C. M. Roth a St. Petersburg 1771. in fol. max.

Mappa Specialis Valachiae ex accuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata et dedicata Excellentissimo Domino Comiti de Hodik S. C. R. A. M. Consiliario intimo campi Marschallo, supremi consilii aulae bellici Praesidi per F. Jos. Ruhendorf in officiis S. R. ad Supr. armorum Praefecturam 1788. Hier. Benedicti scrip. Kil. Ponheimer sculpsit in fol.

Karte der Walachey. in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Walachey in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Walachey. in 4. min.

Oláhországnak Szisztov és Ibraila között fekvő része, Bulgaria, Moldova és Besszarábia tartományainak részeivel együtt rajzolta 's metszette Nemes Berkeny János Veszprémi fi. Bécsben 1791. in fol. obl. min.

Nova et accurata Turcarum et Tartaricarum Moldaviae et Walachiae descriptio. in 4. maj.

Moldau, Bessarabien, Bucovina, gezogen aus gründlichen Urkunden von F. Arnolt. in 4. fol.

Carte de la Moldavie pour servir á l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Toures. Levée par l'Etat Major sous la Direction de F. G. de Bacor. ornamenta sculpsit J. V. Schley cartas sculpsit Leonard. Schenk Jansz. Amstelodami adjecta explicatio- ne motuum totius exercitus Russici in Moldavia oontra Turcas. in fol. max.

Carte de la Principoté de Moldavie diviséc en ses District. publiéé par M. Roth á St. Petersburg in fol. max.

Karte von der Moldau und Bessarabien. J. Adam fecit in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4. min.

Die Landschaft Bessarabien. in 4. min.

Moldvahon, Gegó Elektől. A' magyar tudós társaság' költségén, Kóre metszette Trenzensky és társa. Pesten, 1838. fol. obl. min.

Tekucs.

Tekucs kicsiny város, az iszpravnik székhelye, merő bódékból (butiga) álló hosszú utcája mutatja a' moldvai városok' stereotypját, 2000 lelket számlál, 1841-ben állított normalis iskolával is bir. Már itt valódi moldován izlésű fogadóban helyezém be magam éjjeli szállásra, mellynek orientalis jelleme abban áll, hogy gyékény szövettel borított divannál egyéb misem létez szobáiban. Nyoszolya, ágynemű, asztal, szék, itt ismeretlenek. Az utas szerezzon ágyneműt ha tud, 's nyugodjék a' hogy tud magával hozott saját butorán. A' bojárok ugy is hoznak magukkal, vagy jól megfizetve a' használat díját, ad nekik a' vendéglős, ha van. Ez így megyen mindenütt keleten. Tekucsban hajdan 200 magyar létezett, templommal, pappal és tanítóval ellátva, de már 1646-dikban, mint Bandin följegyzé egy sem vala, és most sincs.

Innen más napon jöke kiindulván a' tömérdek kúnhalmok, vizsgálata foglalt el. Moldvának itteni szembetűnő térségén ujon csinált utat érve, jobbra Niko rest, balra O d o b e s t városokat hagytam el, a' nagy uttól balra J o n a c s e s t falunak a' Szeret felé fordultam, leereszkedvén annak völgyébe, hol a' falun kívül némi régi templom áll magányban. Majd a' Szeret' 11 dereglyéből összeaggatott hidjához értem. A' Szeret itt, és általjában másutt is sok ágazatu, porondos, és rendetlen medréért hajózásra alkalmatlan. A' hidon áthatolva értem azon új nagy utra, melly Foksantól kezdve a' Szeret mentében egész Moldván át Bukovina' Szeret nevű városáig vezet. A' Tatros itt folyván a' Szeretbe, minthogy az azon átvívó hid a' legközelebb történt fölhűszakadáskor szétromboltatott, összekötött két csolnakra téve kocsimat, lovam pedig átusztatva, nagy veszóséggel juthattam partra, miért igen jól esett, hogy déli 12 óra után A d z s ú d 1200 lelket

Adzsúd.

számláló kis városba értem. Itt is számos szegény butigák főutczájába szorítva jelenték előre, hogy nem falu, hanem város nevet visel e' putnai czinutban esőhely. Két órát, időzvéen folytatám a' Szeret' mentén, hol már magasb hegyfok, és erdőség mutatkozik éjszagnak utamat, az levén céloim, hogy éjjelre Sz á z k u t r a a' magyarok lakta helységbe jussak. Az országútból nyugotra eltérő utat kinyomozván magas parton át fölléptetve 5 órakor már ott valék. Ez Aszlan Koszta boer' birtoka magyar és oláh lakosokkal. Éjszaki szűk völgyü részében laknak a' magyarok, kik közül mintegy 150 kath. lélek templommal; reformatusok pedig 123 lélek nyugoti oldalán szinte oratoriummal és pappal. Jobbára mind erdélyi szár-

mazásuak, csangóknak épen nem hivatnak. Jó Lajos nevü előkelő gazdától kérvén szállást, ámbár önmaga akkoron még mezei munkán vala, derék neje nagy szívességgel befogadott, értvén Magyarországból jöttömet. Megjárván még azon nap a' magyarok' lakait, a' klezsei anyaegyháztól függő fatemplomát, Márk Mózsés reformatus lelkészt. A' nyert értesítésekből meggyőződtem az itteni ref. magyaroknak később kori telepedéséről, ők majdmind Háromszékből erednek. Ide nem számítván a' városokban levő reformatusokat, Pralán, Százkuttól 5 órányira fekvő faluban vannak még mintegy 30 számmal. Márk szinte háromszéki, előbb Bukaresztben Sütkey lelkésznek volt segítéde. Szűk jövedelmét a' viszonyok kutatása nélkül is eléggé érttettem a' ház' külső körülményeinek megpillantásával. Nevét e' hely a' számtalan forrásoktól nyerte, mellyek határát környező magas hegyeiből erednek. Már a' mult században magyaroktól lakatásának írásbeli nyomaira találhatni.

Más napon (majus 30-dikán) jó gazdámtól szives bucsút vevén, fél-óraig tartott míg az ország utra kihajtottam. R e k e c s e falu mellett a' lunkai erdőség' elhagyása után a' Szeret melléki nagy utról balra a' hegyek közé fordultam, és még délelőtt a' Klezse patak mellett magába a' hason nevü csangó faluba értem Petrás Incze honunkban is már ismeretes moldvai születésü derék magyar lelkészt üdvözlő. Döbrentei leveléből legott megérvén Petrás utazásom czélját, nyílt barátsággal fogadott. Messzi ut, és sok tárgy kinyomozása levén előttem pillanatig sem késtem, minden alkalmat fölhasználni ismereteim gazdagítására. Petrás tudományos miveltségü, és családi viszonyok által a' csangókhöz köttetett egyén, gondolám mindenek iránt adhat kellő utasítást, a' miben tapasztalásra támaszkodhatni, egybevetvén pedig ezeket a' történeti nyomozásokkal, kipuhatható leend, kik csangók és kik a' később Magyar- és Erdélyországból odaköltözöttek moldvai rokonink között.

A' magyarok „Ungur“ néven hivatnak a' moldvai oláhoktól, melly Moldvai kath. magyarok. nevezet egyszersmind a' „katholikus“ eszmét foglalja magában. A' főnebb érintett csekély számuakon kívül ők mind római katolikusok. Évenkint ad ki Jassiban az ott székelő kath. püspök illy czimü statistikai latin táblát: „Series Vicariatuum, Parochiarum et Filialium, item nomina Missionariorum ex Ord. Min. Conventualium in hoc Principatu Moldaviae existentium.“ az ugynevezett „Ordo Divini Officii“ könyvecskéhez ragaszt-

Klezse.

va. Kezemhöz jött illy 1844-diki tábla szerint jelenen létez Moldvában négy egyházmegye (Districtus) u. m. Jászvásári, Szereti, Beszterczei, és Tátrosi, mellyek saját helytartói káttal kormányoztatnak, kik egyszersmind parochusok.

I. A' jászvásári kerületben van következő 6 parochia:

1) Jászvásári	—	fiokegyházzal,	2063	lélekkel.
2) Horlesti	4	„	326	„
3) Huszi	8	„	2621	„
4) Foksáni	5	„	431	„
5) Galaczi	—	„	295	„
6) Botosáni	3	„	240	„

II. A' szereti kerületben 3.

1) Szabofalvi	7	„	4230	„
2) Dzsidadfalvi	16	„	5150	„
3) Halucseszti	26	„	4023	„

III. A' beszterczei kerületben 6.

1) Kalugyeri	10	„	3740	„
2) Forrofalvi	1	„	2722	„
3) Klézsei	7	„	2199	„
4) Bogdánfalvi	1	„	2400	„
5) Presesti	12	„	2863	„
6) Valléni	11	„	3394	„

IV. A' tátrosi kerületben 3.

1) Tátrosi	5	„	1214	„
2) Grozesti	10	„	2366	„
3) Pusztinai	23	„	3364	„

Ezen parochiák nem mind állandon maradandók, minthogy némellyikben néhány nevezetesb fiokegyházakban is léteznek paplakok, majd ide majd amoda tétetik a' parochia. Igy 1842-iki tábla szerint az I. kerületben nem Botosányon, hanem Kotnáron volt; a' II. kerületben a' megnevezett 3-an kívül még volt más kettő t. i. Rekíténben és Talpán; a' IV-dik kerületben egyel t. i. a' kumánfalvival több vala. Ezen változtatás abból is ered néha, hogy kevesek levén a' lelkészek, két parochiából alakítatik egy; vagy háromból kettő; viszont megfordítva. Az összes kath. lélek szám 43244re megyen ezek szerint; mit azonban biztos adatul tekintni nem lehet,

több okoknál fogva, főleg azért, hogy az adózó családtyák vétetvén jegyzékbe, a' lélekszám' meghatározására gond nem fordítatik. A' táblákon előforduló helynevekre nem mellőzhető végre azon megrovás, hogy nem magyar, hanem elrontott oláh, és azokból olaszosítás által elferdített irással jegyeztetvén föl, ugyancsak jártas legyen valaki Moldva' geographiajában, hogy a' csudálatos nevekre ráismerjen. Igy Dzsidadfalva: J u d e n u m; Szabófalva: S a b o a n u m; Forrófalva: F a r o a n u m; 'stb.

A' klézsei lakosok, valamint a' bogdánfalvi, forrófalvi és kalugyeriak is fiók tartozandóságokkal együtt, kik a' Szeret' jobb felin majd egyfolytában elterülnek, eredeti csangók, ámbár szivárogtak be közibök némi székely családok is, nyelvüket ekkoriglan megőrzötték, 's ámbár a' férfiak jobbára az oláh nyelvet is beszélük, a' nők közül azonban sokan soha sem lépven ki völgyeikből, oláhul nem tudnak; ezek' nyakára ennél fogva magyarul nem tudó olasz papot tolni nehezen sikerül. Máskép áll a' dolog a' Szeret' felsőbb részén a' dzsidadfalvi, halucesesti nagy parochiákkal, és fiókaikkal. Ott jobbára csak az öregek tudnak már magyarul, olaszok levén hosszas idők óta lelkészeik, kik minthogy a' magyar nyelv' tanulására képtelenek, mondhatni tüzzel vassal irtják szép nyelvünket. A' legéjszakibbra eső kotnári, ugy a' Prúth' mellékén Husz körüli magyar nyelv már kiveszett, csak némi ujabban oda költözött családoknál él.

Ebből áll fővonása a' moldvai magyar nyelv' geographiai kiterjedésének. Csangóknak tartatnak mindazok, kik nem székely eredetűek, ha már el is oláhosodtak nyelv tekintetében. Miért hivatnak csangóknak? annak okát ők nem tudják, valamint jelentését sem e' szónak. Hiányzik közöttük olly történeti emlék, melly akár a' névre, akár hajdani állapotuk- és eredetükre fénysugárt bocsátna. A' történetbuvár' földadata marad tehát mind ezeket a' homályos régiségből kikutatni.

Az eddig mondottakból értheti az olvasó, miszerint az Árpádkori magyar maradványokat a' most itt élő magyarokkal bármi tekintetben is kapcsolatba hozni nem lehet; 's egyedül besenyő és kún ivadékoknak tartandók a' legrégebb magyar lakosok; miután a' történet könyvek föl nem világosítják az itt levő és nagyobb részben már vallásban is oláhokká változott ropant számú magyaroknak az anyahonból ideköltözését.

Ezen állítás constatirozására következő tények szolgálnak:

a) Tümeérdek a' moldován oláh nyelvben a' magyar szók, mellyek

elléggé bizonyítják, hogy illy nyelvü néptömeg egykor az oláhval egybeolvadván, elveszett nyelvének ezekben maradtak fön csalhatatlan nyomai.

b) Léteznek Moldvában számtalan helységek, mellyek földesurak (boer) alatt nem levén, szabadon, önmaguk közt fölosztva birják határukat. Az illy lakosok „*Rezes*“ néven hivatnak, melly nem egyéb a' magyar „*részes*“ szónál. Mind a' nevezet tehát, mind maga az institutio azon előkorból veszi eredetét, midőn még magyar ajku kún nép lakta e' tartományt. És valójában, a' legjelesebb rezes helységek magyar jelentésü- és hangzatuak, az oláh nyelvből meg nem fejthatók, például: Ludása, Nádisa, 'stb. azaz Ludas, Nádas. Hozzá járul ezekhez még az is, hogy az illy rezes helyek ma már oláh lakosi nagyobb részben magukat ős hagyomány után „Ungur“ eredetüeknek vallják.

c) A' moldvai régi és némelly még most is divatban levő hivatal- és tisztségnevek valódi magyar jelentésüek, és nyelvünkéből kölcsönözöttek, például: Apród (apród), Armás (armás), Birau (bíró), Hoternicsény (határőr), Kamorás (kamarás), Paharnik (pohárnok), Pargar (polgár), Parkelab (porkoláb), Szamis (számos, számoló, perceptor), Sultz (Soltész), Tenasz (tanács); továbbá a' Ravasdedrum (uti rovás vagy levél) 'stb. mik bizonyára csak rég ott élt magyar nyelvü népségtől sajátítottak el.

d) Általánfogva Moldvában a' helynevek nagy része nem oláh jelentésü, hanem tiszta magyar, és csak az an, en, eszt raggal oláhosított, melly tulajdonkép, falut, helyet értelmez. Ha ezen tények nyomozásim következtében megczáfolhatlan adatokkal bizonyítatnak be: akkor már senki sem kételkedhetik annak valóságán, hogy a' hajdan „*Cumania*“ nevet viselt Moldova és Beszarábia a' magyarral azonegy nyelvet beszélő kúnok és besenyők' maradékitól nyerte főleg népesítését, 's azoknak maradékai a' csangó magyarok is. Összehangzásba jönek mindezekkel a' historiai ujmutatások. Tudjuk a' történetekből, hogy itt, még IV. Béla korában püspökség alapítatott „*Episcopatus Cumanorum*“ név alatt, melly különállósággal birva a' milkói szinte Cumanianban létezett püspökségtől, a' szereti és később bákói püspökség' nevezetébe ment által. Egybevetvén ezeket Moldova' viszontagságaival, és az ó hitüeknek a' rómaiaktól XV-dik században elszakadásával, valamint azzal, hogy a' mult században is létezett még a' moldvai vajda' udvari tisztai között kúnok' kapitánya (Ka pi-

tán de Komany) czimet viselő hivatal¹⁾, minden régi magyar maradványokat a kúnoktól eredőknek vallhatjuk. Efféle hiedelem és bizonyára alapos ismereten épült hiedelem uralkodott őseinknél már másfél század előtt a moldvai és beszarábiai magyar nyelvű helységek' származása fölött. Bonbardi írja a cumaniai vagyis moldvai és beszarábiai kúnokról: „*Dispersae etiamnum per Moldaviam, ac Bessarabiae fines gentis illius (Cumanorum) reliquiae, cui sermo Hungarico haud absimilis usurpatur*“²⁾. Timon Samuel beszéli 1730 körül, hogy 1706-ban Beszarábiába a kúnok' maradékaihoz Nagy-Szombatból lelkész küldetett: „*Ad posteros Cumanorum anno 1706 in Bessarabiam missus fuit Tirnavia sacerdos*“³⁾. Még világossabban szól e' küldetéséről Szegedi János a Cumaniai kúnokról irván: „*Ad eos, Fidei, morumque principis erudiendos, profectus est Anno 1706. Tyrnavia quidam sacerdos Francisci Rakoczii literis munitus, piisque eiusdem, et sequentium Ducum Eleemosynis large adjutus*“⁴⁾. Ezen nyelv- és helynevekben mutatkozó óskori magyarság' egyenkinti összegyűjtése, mellyet itteni működésem befejeztével eredménykép adandok, leszen egyik föladatomban. — A' klézsei csangók tehát jó magyarok és hozza még rezések is, a' mi már bizonyítja szabad ősi telepedésüket. Pater Jánossal — úgy nevezik keresztnévéről a' buzgón tisztelve szeretett's köztük született Petrás lelkészt, kire az Incze név csak a' szerzetben ruháztaték, több izben megjárám csinos lakjaikat, házi életük és szokásaikkal megismerkedendő, sajtószertű beszédüket hallandó. Mielőtt ez történt volna, betoppan a' tisztelendő páterhez egy zömök testü, jelentékeny férfias arcvonásu, szakállas ősz-üreg, ing- és gatyája fölött fekete zekeültönyt néhány apró, szinte fekete gombbal és sujtással gomboknál ékesítettet viselve, kezében vékony összefont sárga viaszok gyertyát arra akasztott husszal együtt tartva így kezdvén szavait: „*Dic zértesszék a' Jézusz Krisztusz.*“ Beszél tovább, de ha nem látom ősz fejét, valóban olly csalódás lep meg, hogy a' beszélő: gyermek, vagy negédességből selypeskedik. Bevallom, meglepetésem miatt keveset foghattam fül beszédéből; mig fi-

1) Sulzer, Geschichte der Transalpinischen Daciens. [Wien, 1781. in 8. II. Bd, S. 85, — III. Bd. S. 251.

2) Bonbardi Mich. Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. in 4. pag. 321.

3) Timon Samu. Imago Novae Hungariae. Viennae 1762 in 4. pag. 75.

4) Szegedi Joan. Decreta et Vitae Regum Hungariae, qui Transilvaniam possederunt. Claudiopoli. 1743. in 8. In Synop. vitae Belae IV. §. 7.

gyelmesebb halgatás után értém; hogy megholt testvéreért harangoztatást kíván, mellynek szokott dija a' viaszkgyertyán függé. Ez volt a' legelső csangó, kit szokott kiejtésükkel beszélni hallottam. Neve Kósa Péter, előkelő gazda a' szomszéd Nagy-Patakról, Forrofalva fiókegyházából. Klezsében Istók György tős gyökeres csangó gazda, kihez beszélánk, némi viaszok pecsétet mutatott elő, mellynek közepébe beöntött vörös viaszokra nyomva még látható vala az ökörfő vajdai czimer és a' körirathból a' „*Gospod*“ és „*Molda*“ kyril betűs szavak' töredéke, de a' pergamen krizofot (így nevezik Moldvában a' régi okleveleket) semmivé tette a' féltés miatti föld alá duggatás. — Föltűnő volt klézsei kalandozásomban; hogy az ottani izraelita boldos szinte Dicsértessékkal üdvözle. Miután a' templomot, melly fából ugyan, de igen csinosan épült 's orgonával bir, a' számos gyümölcsüst, a' magas hegyet, kalváriát, temetőt, szóval az egész klézsei hártárt megszemléltem volna, másnapon Petrással a' nagypataki régi temetőbe rándultunk át; hol hat darab sirkövet fedezénk föl fölírásokkal, miket fölásatván, a' sirkert kápolnájához támasztattuk. Ezen kövek' fölírásait a' többi régiségekkel együtt II-dik számú bizonyítványban adjuk a' moldvai magyar helyek' betürendi sorozatánál.

Junius 1-ső napján Petrással Nagy-Patakra Kosa temetésére menénk, hol is az egyházba vitetett halott fölött hármassal pappal, és négy kántor bucsuztatójával végbevitt hosszadalmas czerimoniát bevárván, onnan rövid delezés után déli 12 órakor távoztam el Bákó felé hajtó, utközben Bogdanfalva mellett elvonulva, több ottani csangókkal beszéltem soruk és állapotuk iránt, kiktől nem sok örvendetést volt alkalmam érteni lengyel származásu papjuk' zsarnok bánásmódja fölött; 3 órakor már Bákónak a' Szeret' mentén elnyuló országut hasította főutczáján hajtattván be, egyenesen a' magyar templom' telkén épült piacra néző magyar fogadóba szálltam. Ez nem igen tetszetős külsejü legtisztább hely ugyan, de keveset lehet válogatni az itteni kis városok' fogadóiban. Elég, hogy külön szoba nyílt meg számomra, a' korcsmáros pedig szatmármegyei hazánkfia vala, a' minek nem kissé örvendettem, remélyvén, miszerint tőle a' helybeli viszonyokról- és magyar lakosokról elég fölvilágosítást nyerhetek, az oda gyülni szokott székely földről vásárookra jövő emberekkel is értekezhetem; melly reményemben nem is csalatkoztam. Bákó a' hasonnevü czinut' fővárosa, az iszpraynik' székhelye. 3000-re menő lakosaiból mintegy

500—600 magyar, kik között csangó eredetű csak 3 birtokos család van; nem rég épült kath. kőtemploma most a' kalugyeri parochiától függ, de terveztetik ide is lelkész alkalmazása, mihelyest a' rongált paplak elkészült. Bákó a' Besztercze folyónak Szeretbe szakadásán alól magában a' Szeret' völgyében fekszik, nyugotra és tul a' Szereten keletre emelkedő hegyektől környezve. Három fő utczából állónak mondhatni, melly a' Szeret mentén éjszakkdéli irányban vonul, és a' Szereti átjáráshoz vivő, keleti irányban meg a' Terebes patakra nyuló. Figyelmet érdemlő épülete egyetlen egy sincs. Templomuk a' moldovanoknak három, örményeknek egy. Létez normalis iskola is. Itt állott egykor a' kath. püspökség, mellynek maradványai kinyomozására teendő ásatások végett több idő kivántatván, az efféléket keletről szerencsés visszajövetelem korára halasztván. Meglátogattam Theodori pesti származásu gyógyszerészt, kinek ajánlott sziveségét visszajövetelem' alkalmára tartám föl.

Jun. 2-dikán reggel elhagytam Bákót a' Besztercze folyó' nyomorultnál nyomorultabb, de azért vámot jövedelmező hidján áthaladva a' kies völgyből már magas térre, a' csinált országuttal ellátottra léptetem föl, Románvásárnak tartván. A' Szeret' völgyére látás 's azontul egyenes vonalés magasságban emelkedő hegyek a' buján termő térföld, közbeeső szép erdőcske számtalan vízforrások elvezét-dussá varázsolak a' legkellemesb időben történt utamat, mig déltájban Halbina nevü postaház melletti korcsmánál kieresztvén ebédre egyebet parázson sült tojásuál nem kaphattam, a' mi jóformán kielégite, minthogy friss tejben is részesülhettem. Innen fölkerelkedvén, kies völgy és berkek mellett ismét vízforrásokkal találkozva, 3 óra tájban Román város alá a' Moldva folyó' hidjához értem, melly város ennek a' Szeretbe folyásánáli szegletben emelkedett helyen fekszik, 6000 lelket számlál, és a' hasonnevü czinut' fővárosa, püspöki székkal és 8 görög-moldován templommal, kerületi kórházzal, mellynek igazgató orvosa Theodori az említett bákói gyógyszerésznek testvérbátyja, Pesten egykor iskolatársam; kit egy pillanatra meglátogatni el nem mulattam. Miután a' fővárost körül néztem, és az ugynevezett fejér templomot (Bezerika alba) melly egykor a' magyarokénak lenni mondatik, megvizsgáltam volna, 5 órakor folytatám utamat Jászvasár felé. Romántól éjszakra, az ország uttól félórányi távolságban nyugotfelé fekszik Szabófalva a' csangók' egyik legnépesebike, mellyben még magyarul be-

Román.

szélnek. Több időt kívánván itt tölteni, meglátogatásukat visszajövetelemre halasztám. Azon kedves jelenetet azonban, mellynek határukban a' ló és szarvas marha-legeltető gyermekekkel találkozásom alkalmával tanuja valék, el nem hallgathatom. A' többi közül némi 13 éves szöke fiucska, vörös szalagu kalappal tűnven szemembe, magamhoz hittam rövid beszélgetés végett, markába nyomván bizalom gerjesztésül egy pár garast. Kérdéseimre bátran válaszolván, elmondá csangósan, hogy szkolába (igy nevezik a' tanodát) is járt, irni, olvasni tanult, de tatája (atyja) már nem ereszti oda többé. Nyájas beszéde közt lovamhoz vonulván azt simogatni kezdé. Elmondá továbbá nyiltan, hogy lelki pásztoruk magyarul nem tud, oláhul gyóntat, pedig ők nem tudnak ugy. Neve Ilinkó György atyjáé Márton. Igérve, hogy majd meglátogatom atyja házát, tovább hajtattam. Gyakran találkozhat már e' vidéken csangókkal az utas. A' Szeret melléki uj országutnál bizonyos' távolságra fölállított lakhelyekben az ut-őrök és kotrók többnyire ungurok azaz csangó vagy más eredetü magyarok. Ezen utról a' Szeret' tul partján egymás után látszanak Tamásfalva, Dzsida falva, Miklósfalva, Dumafalva, mindanyi csangó faluk; de lakosi már alig, vagy épen nem tudnak magyarul. Leérve a' magas hátról, berkek, lapályok és vizenyös semlyékek közt több hidacsakákon vitt által az ut, mig végre 8 órakor a' Szeret mellett Szkei fogadóhoz értem, ott éjjeli szállást tartandó. Szokás szerint izraelita a' bérlő, kitől nem sok kényelmi szolgálatot várhatni.

Junius 3-dikán korán hajtók a' szereti révbe, de hasztalan, mert egész órai várás után kelhattünk csak átal az akkor tatarázott kompon, melly két ladikon fekvő nyomorult gerenda szerkezetből állott. Várakozásomat türethetővé tette némi teskáni és szabófalvi csangókkal lett találkozásom, kik Jassziba pityókát (igy hívják ők a' krumplit) 's más egyebeket vittek eladásra. Ezen terménnyel leginkább csangók látják el a' főváros piaczat. Sok érdekes dolgokról nyerek tőlök értesítést. Állíták ezek is, miként a' tamás- és dzsidafalviaknak egyedül vénei beszélük már nyelvünket. A' Szeret' lapályából nagy bajjal kivergödve Szkei kised falunál a' magos földre menénk föl, hol az ut Jászvásárnak keletfelé fordul, partos, völgyes és bozótos majd erdős vidéken keresztül, mig a' magos téren Jakaseszt, vagy Strunk falu meletti korcsmánál és fürdő háznál haladánk el, mindenütt buján termő vetéseket látva 8 órakor Szépvárost

(Tergul fromosz) értük mintegy 3,000 lelket számitot, mocsáros és sásos tó mellett, a' mit az itt elmenő Bachlui patak formál. Ezen kis városnak van gyógyszerháza és normalis iskolája. Beszélék némellyek itt egykor számos magyarok' laktát, de hiteles nyomára nem jöhettem. Egy órai pihenés után folytatám utamat a' főváros felé. Az ut hegyvölgyön viszen, jobbra a' völgyesekben a' Bachlui szemléltetvén kákás tavaival, tul rajta jobb felül a' hegység' domhjai emelkednek. Két nagy kúnhalom emlékezteti az utast a' nép vándorlások korára, melly az utnak két felén emelkedve egymás mellett, a' patak közel voltát látszik mutatni. Fő sajtáság az e' vldéki nagyszerű halmoknál, hogy mindig folyók és patakok' közelében találtnak. Fülmenék tetejére, hogy átnézzem a' partos környéket; kelet és éjszaki irányban több mint 8 nagy halom vala szemlélhető. A' tájék magasabb helyekről vizsgálatában majd egy órát töltve miután T o r k e s z falunál elmenénk, és kies völgyben a' hegység' oldalán némi patak melletti földházakat elhagyók, majorok 's halmok' sorozata mutatkoznak dús viránu környékén, mellyet magas tetők váltanak föl. Az ut irányában eső hegységnek fokához magason és völgyben fekvő P o d l u l u i postaállomás és kis népességű városhoz érünk 11½ órakor, mindeuütt csinálatlan lévén az ut, mellyen haladánk e' pontig. E' helyi tágas fogadóban moldován módon készült rövid ugyan, de kielégítő ebédem, melly riskásában főtt csirkéből állott, bizonyítani látszék, hogy már közel vagyok a' moldován miveltés' főhelyéhez; ambár a' lóház, melly a' vendégek' szobája és fuvarosok lovainak minden oldalról elzáratása- 's egy fűdél alá szoritásából származik, valódi török karaván-hánba tevé át képzelődésimet. Innen délután 2 órakor kiindulván, már csinált uton hajtók. Megnyilt ekkor egész pompájában a' Bachluj patak' völgye, mellynek oldalában, majd hegyes, majd lapályos földön néhány kis faluk irányában kövér kaszálók és gazdag aratást ígérő buza vetésektől környezve L i c z k á n inséget mutató, elszórt házakból alakult falucskán keresztül vonula a' rendezetlen ut J á s z v á s á r sorompójáig, hol 4 órakor állitattam meg utlevelem átadása végett. Behajtva a' szemetes hosszú utcákon a' magyar templom (Bezerika unguerszka) közelében némi őrmény fogadóba száltam meg a' nap hátra levő részét jegyezgetésekben töltendő.

Alig hiszi a' honában élő magyar, hogy külföldön, sőt még Moldva' fővárosában is, melly terjedelmére nézve nagy ugyan, de alig foglal ma-

gában többet 50,000 léleknél, egypár napi körültekintés után mennyi hazafiaira talál, kikkel társalgás könnyen feledteti vele idegen országban létét, 's rokonérmű egyének közt lelhet olykor kellemes időtöltést. A természetben alapszik, hogy idegenek közt forróbban ragaszkodják kiki faja- vagy hazabeliehez. E' ragaszkodást tellyes mértékben tapasztalám ott talált honfitársaimnál, kik között kitüntetve mindenek előtt tartozom említeni Degré Ignácot, csanádmegyei eredetű tudományosan művelt gyógyszerészt, Lajosnak a' fiatal genialis írónak testvérét. Benne gyermekkori tanuló társamat ismerém föl, mire nézve annál bizodalmasabb vezető 's tanácsadóul használhattam a' moldvai dolgok' fölvilágosításában. (Fájdalommal értettem 1847-ben egy Moldvából érkezett hazánkfiától e' derék férfinak szerencsétlen halálát. Benne nem csak minden magyar, hanem irodalmunk is részvevő barátot vesztett. Béke hamvainak, mardosó kín eloltóinak!)

Több napokat szándékozván Jassziban tölteni, oda irányoztam működésimet, hogy ne csak a' várost külsőbelsőkép, hanem az itt központosuló moldován nagyvilágot, végre főleg a' csangó magyar ügyet minden oldalról megismerjem, és megalapítandó vezéreszmék után terjeszem ki vizsgálatimat minden irányban a' tartományra. Fő teendőm vala Eisenbach osztrák agensnál ut- és ajánló leveletem bemutatni, kitől méltányos fogadást nyerve társalgásunk közben Stefanovics helybeli nagykereskedő, 's osztrák alattvaló jelent meg nála; ez legott Gergeli János magyar őskötől származott bojarhoz vive, majd Degrének ajánlott. Ennél ismét Kampián honunkból származott és nyelvünket tökéletesen biró moldován academiai tanárnak jöttem ismeretségébe; ki által Stamati, Vernav, Bandella és Szeuleszko, moldován tanárok 's tudósokkal keletkezett érintkezési viszonyom. Dr. Viola József hazánkfa 's m. academiai levelező tag, és az ottani sz. Spiridion korbáz igazgatója Sturdza Mihály vajda udvari orvosa Aszáki bojárnál a' moldován írók' legjelesbikénél 's egy írónó atyjánál mutatott be.

Rosnovano Rosetti Alekoné fő boernóvel Parisból, hova két fiát vitte tanítatni, hazajövet a' Zrinyi gőzösön utazván együtt; jasszii lakában szives elfogadást, és férjétől azon ígéretet nyertem, hogy az általa birt Forrófalván a' csangók' egyik ős fészkeben ásatásokat tehetek, midőn majd körülményim engedendik. Egész könyvet irhatnék a' naponta tágult viszonyok

által e' népről szerzett ismeretek jelesen belszerkezet és politikai állásról, ha föladatomból és czélemtől az effélék rajzolása félre nem vezetne. Moldváról már könyvek léteznek, 's még kétannyt lehet írni, bizzuk azt másra gondolám, vagy ha a' sors ide még visszahozand, akkor mondjuk el olvasóinknak e' tartomány' új élet és örök halál közti csodálatos vajadásáról észrevételeinket, most csak annyit egyelőre, hogy e' népben is fölébredt az öntudat és nemzetiség' eszméje. Ormuzd és Ariman egymásellen küzdenek. Néhány tudósaival együtttartott barátságos lakománál gyakran üritetett pohár a' moldován nemzetiségért; irántam, és nemzetem iránti hajlamból a' magyarért is. Az eszme, melly a' szabadelműség és önkény' polusa közt hányódik, már itt is megfogamzott 'és szülemlett, a' csecsemő keresztnevet nyere m — és r — szóban; mind a' két alaknak megvannak ápolói. A' diabolus rotae Skribán pap moszkvai növendék, de született moldován, ki daczára a' „római“ név utáni általános sovárgásnak, elakarja hitetni honfiaival, hogy a' moldvánok szláv eredetűek; 's hogy éjszak' hatalma áraszthat egyedül a' nemzetre üdvöt. Hasztalanul! A' tömeg magával ragadja a' könnyenhívó kisebb számot. Színházukban egy nemzeti daloeska tapsra buzdit mindenkit; nyilvános tánczvigalmaikban, midőn a' szokott „française“ helyett „National“ pengettetik; topogni kezd kicsiny, nagy, ifju és vén, „éljen a' nemzetiség“ harsog mindenfelé. Elmondám köztük én is sokszori alkalommal, mikép valamint a' magyar birodalomban vannak oláhok nekik vérrokonaik, úgy Moldvában létez ropant számú magyarság, és pedig a' két ország' népességhez képest nagy különbségü arányban. A' nemzetiség ügyénél azért ne feledkezzünk egymásról; fogjunk kezét, úgy is a' közös ügynek azonegy az ellensége, melly fölfalással fenyegeti mind a' két népelemet continensünk' kellő-közepén. Ha azt követeli továbbá és méltán követeli a' moldován, hogy Magyarországon illő helyén resplotáltassék az oláhnyelv és nemzetiség; kölcsön fejében ne nyomja el, és ne engedje kegyetlenül tüzzel vassal kiirtani a' moldvai magyarok' nyelvét. Petimus, damusque vicissim.

A' moldvai katolikusok szertartási egyenlőség végett pápai engedelmével keleti naptárral élnek. Junius 6-kán esék pünköszt napja, mellyet a' katolikusok a' fővárosban ünnepélyes egyházi tisztelettel 's búcsúval szoktak megtartani, öt, hat mélföldnyi távolságról is seregelvén egybe a' magyar nép. Már reggel 7 órakor tömve volt az egyház' birtokához tar-

tozó házakkal 's a' püspöki lakkal körülvevett templomnak tág udvartelke vidéki és helybeli néppel. Legjobb módomban vala itt értekezni olly csanogókkal, kiknek falvaikban még nem jártam. Fájdalom, kevés örvendetest hallék tőlök idegen származásu papjaik bánásmódja fölött. Az isteni tiszteletnél a' vajda katonái, úgynevezett kozákok, kik nagy részben ungurokból állanak, voltak kiállítva, a' menetet szinte a' vajda zenebandája díszesíté. Jelen volt az osztrák és sardiniái consul is. A' szertartás utáni nagy lakoma Sardi Pál püspöknél tartatott, hova a' begyült olasz papokon kívül a' helybeli előkelő katolikusok is hivatalosak valának. A' megelőző napon szinte ott megjelent Petrás Inczével a' püspököt meglátogatván, hasonlóul vendége lettem. A' püspökben nem rossz hajlamot tapasztalván a' magyarok' irányában, némi kívánságok- 's föltételekről nyilatkoztam: miknek foganatosítása nem annyira benne, mint körülötte lévőiben szenvedett hajótörést. Tudják ők és értik jól missiojuknak a' római propagandától kitüzött azon egyik főkötelességét, hogy a' missionarius a' hivek' nyelvét tartozik megtanulni, 's az üdvözítő igéit annak alkalmazásával hirdetni; de ezen kötelességnek legkevesebé felelnek meg, mert a' magyar nyelv tanulása időt és szorgalmat kíván, helyzetük pedig gyakori változás és más tartományokba rendeltetés miatt annyira bizonytalan, hogy illy fáradságos studiumra nem örömet adják magukat, különben sem levén bennük képesség keleti nyelvünk' megtanulására; más részről életkérdés náluk a' beneficiumok' megőrzése 's idegen azaz magyar papok' kezébe nem adása; mi következik ebből? természetesen azon gonosz ösztön, hogy a' népből a' magyar érzelmet és nyelvszeretetet minden áron irtogassák, és az általuk könnyebben tanult olához szoktassák. Már nagy részben célukat is érik, nem ugyan szép, hanem a' legbotránnyosabb eszközök, mint korbács és pálcza, főleg pénzbeli büntetés által, hol a' gúny vagy parancsszó sikeretlen maradt. Voltak olly missionariusok, kik a' magyar szóért huszas díjakat szedtek. Vádlóul és kémül találkozott elég alacsony lelkü egyén. Forduljunk el azonban e' szívlázító képektől, miknek vidorra alakítása végett már minden kigondolható módok hasztalan késértettek meg nagy befolyásu magyarok által. Csak a' moldován kormány segíthetne e' bajon olly bölcs működéssel, ha saját csangó fiaiból kiképzett lelkészekkel engedné ellátatni számos magyar alattvalóit. De illy tetemes pénz áldozatot kívánó vállalat mostani szorongó körülménye

közt tőle ki nem telhetik, 's így a' csangónak e' részben remény nélkül kell élni, halni.

A' jászvásári publicumnak főleg ünnep- és vasárnapokon legkedvesb 's jártabb mulatóhelye Szokola, az uralkodó Sturdza Mihály herceg' lak-helye és kertje, melly a' várostól délkeleti irányban kies hegyoldalban $\frac{1}{2}$ órányira fekszik; mind a' szőlőktől koszoruzott hegyvidék, mind maga a' kert és sétahely' czélirányos rendezete, méltán a' tartomány legszebb pontjai közé helyezik, átellenben az éjszakra fekvő hegység' dombján fekvén az ugynevezett szokola vagy is iskola (kispapok nevelő háza). Midőn csak időt nyerheték, ide rándultam ki majd egyik majd másik ismerősömmel, könnyítvén azt a' mindig készen álló olcsóberű drokák (fiacre), melyek nélkül a' városban gyalog járni nem divatos, sőt szinte lealacsonyító a' moldován előtt. Egy napon a' herceg 60 személyből álló zenekara mulattatá a' vendégeket, természetesen hangjegyekből és pedig pontos ügyességgel betanult notákat játszva. Karmesterük, mint hitelesen értésemre jöve, magyar honi; a' zenészek is jobbára ungarok. Tehát nem csak a' földmivelésben tüntetik ki magukat itt a' magyarok, mit róluk némi olasz utazó megjegyzett „*ce sont les meilleurs cultivateurs et des gens d'une excellente morale*“¹⁾, hanem még a' szépművészetben is előljárnak. Valóban a' bojár örül, ha magyar jobbágyra tehet szert, 's közönségessé vált azon közmondás náluk, hogy többet ér egy ungar tizenkét moldovánnál. A' környék' megjárása alkalmával nem mulattam el megszemlélni a' historiai nevezetességű Ferencz csárdát (csardakul) és Fromoz templomot. E' gazdag templomnál létezik a' Sturdza család' fehér márvány szobru pompás sirboltja, a' várostól délirányban. E' család legfőbbikéről az uralkodó Mihályról sokat, igen sokat beszélnek a' moldován rossz nyelvek, sőt irnak is némi francia rüpiratokban, pedig olly kalandokat, mik egy harambasának sem válnának szegyenére. Én ezek' valóságát gyökerig nem fürkésztem, azonban annyit mégis tapasztalnom lehet, hogy több derék rokonai ellenkezésben élnek vele; Moldvába menetelem előtt pedig hallám már, hogy Rotschild és Szina házak adóssai lennének neki; tehát igazán rettentő nagy acquisitor. Bűnei közt az még csak hadgyán 's erénynek tekinthető, hogy örökös uralkodásra törekszik, mint egyik francia rü-

¹⁾ Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l'italien. A Paris 1822. en 8. pag. 138.

irat vádkép fölemlíti: „*Comme on sait, cet hospodare ne vise à rien moins qu' à perpetuer sa race sur le trone de Moldavie*“¹⁾).

Minél mélyebben nyomozódtam a' moldován nyelv- és helynevek iránt, annál erősbén győződtem meg e' tartomány népségének egykor általában magyarnyelvűségén. A' minden oldalról fölföltűnő nyomok sokasága által immár oda vezettettem gondolatimban, hogy a' huzamosb időt föltételező kutatások' folytatását, és némi pontokon teendő ásatásokat elhasszam, most még alkalmas időszakban keletfelé messzibb haladjak.

Kiindultam azért Jászvásárból június 13-dikán 5 órakor Vazlónak tartva, egyenesen délnek a' régi posta uton, hogy annál több és különböző vonalban ismerhessem a' földet. Két óráig haladtam partos, völgyes és lapályos, majd berkes és patakos helyeken, míg a' magos Borda hegyhez (Gyalu Bordi) juték. Ez az alföldi közép részek' legnagyobb tetőinek egyike, fél órába kerülván a' fölmászás, a' régi posta állomásnál szép kilátást nyertem visszafelé egész Jassziig. A' föld már itt agyagos sovány. Völgybe szállánk 8½ órakor az erdőséget mellettünk hagyván mindenféle mivelt, veteménydus halmokat szemlélve, szinte mellettünk maradt el Csokerleszt falu; 10 órakor Rateskuz nagy de zsidó korcsmáros birta nyomorult fogadóhoz értem Tatomirest falu irányában, egy tó mellett, mellynél alább a' Szkintei régi posta állomás vala. Sovány ebédem után, melly hajába főtt tojásból állott, innen elmenvén a' Barlad vagy Berláth folyó' széles völgyéhez jövék Merakun falunál. A' völgy kies és termékeny. Ennek tekervényes oldalán a' hegy lábánál Marisán falut, végre partos terült földön 4 órakor Vaszlui város azon nevü czinut' 2,300 lelket bíró kormányzati főhelyét, hol Kornhofer György komáromi származásu hazánkfiát e' kerület főorvosát, kihez Degrétől ajánlattal birtam, szerencsés valék hon találni. Ezen férfiuvali összejövetelem annál örvedetesebb vala, minthogy huzamos évek óta tartózkodván e' vidéken, az 1830-diki török elleni orosz hadmenetüél is orvosi szolgálatban résztvevő, terjedelmes ismerettel bir e' tartomány' népeiről. Szives fogadása- és soknemü fölvilágosításával gyámolita legott. Tulajdonosául Szibin orosz, neje Gika egykori minister' leánya után örököltet ismeri e' város. Fekvése kies, hegyfok és alatta a' Vazlui folyó völ-

Vazluj.

¹⁾ Moldavie. Second Partie. Paris, 1844. A' Nemesis dolgozott, mert még 1848-ban, élte virágában megsüllyedt telhetetlen uralva; nem a' magyar Móses, mint engem legkegyelmesebben nevezni méltóztatott, — hanem a' moldovánok' rivalgó örömére.

gye terül el éjszak-déli irányban. 2 templom ékesíti. A' magyaroknak, kik a' XVII és régibb századokban itt laktak, már semmi nyoma. Innen másnapon keletfelé a' 4 órányi távolságra eső Huszba irányoztam utamat, mindig termékeny földü hegyek- és völgyeken keresztül N e m e s e s z t, és K r e c s e s z t faluknál vonulva, melly utóbbiban egy pár kath. csangó, de magyarul nem tudó család is létezik. 11 órakor már a' magasságról leereszkedvén a' Prút' völgyének oldalánál téren és parton fekvő H u s z b a Huszváros. jutottam el, behajtván a' város szélén történeti nevezetességéről ismeretes 12 halom mellett. Ezen város a' falcsii czinut' székeshelye iszpravnikkal, és moldován püspökkel; 10,000 's néhány lelket számlál; kereskedéséről és bortermesztéséről híres. Nevezetes e' hely a' Magyarhonból kiüzött huszitákról, kik első alapítói lévén a' név is róluk származott. Az oláh most Husznak mondja. Ezen régi husziak' állapotát a' helyek' betürendi előadásával II-dik bizonyítványunkban bővebben láthatja az olvasó. Most a' katholicusok nem a' városban, hanem annak Kornin nevü száraz árok és térség által elszigetelt éjszakibb részén laknak. Figyelmeztetve előre Martinotti olasz missionarius 1779-diki Sulzer közlötté tudósításában aziránt, „hogy az itteni katholicusoknál némi magyar iratok őriztetnének“ ¹⁾, igyekeztem azt kipuhatolni, elmenék Braida Bonaventura olasz paphoz, kihez különben ajánlattal is birtam, minden találtató régiség után gondosan tudakozódám, de eredmény nélkül. Szives volt ő közleni a' parochia' anyakönyvét is, miből azonban, úgy más fönlevő iratokból a' XVIII-dik század' végét megelőző adatokra — magyar iratokra pedig épen nem akadtam. Azon ténynek mindazonáltal, hogy a' beszarábiai csübörcsüki magyarok onnan kiköltözvén, itt telepedtek le, valósága iránt tökéletesen meggyőződtem; többek találkozván, kiknek szüléi hajdan ott laktak, de ők már itt születtek. Az itteni magyarok, fájdalom, már nem tudják nyelvünket, két család létezik, egyik Farkas, Szabófalváról ide költözött, és az özvegy kántornó Biró nevü, székely származás, kinek gyermekei tudnak egyedül magyarul. A' templom és paplak újdun új csinos épület, emennél egy terem iskolául szolgál, de a' tanítási nyelv oláh, valamint a' templomban levő képek alatt és temetői keresztteken merő oláh iratok láthatók. Mint megváltoznak egy pár század alatt a' körülmények. 1646-ikban még a' misét is magyarul tarták az ottani lakosok, a' magyar huszsziták' mara-

¹⁾ Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Band S. 560.

déki. Nem áll tehát, mióta olasz missionariusok működnek Moldvában Kantemirnak a magyarokrólí következő állítása: „*Weil die Hungarn an ihrer römisch-katholischen religion steifer halten, so behielten sie auch ihre Landessprache*“¹⁾).

Már itt közel vagyok a Moldvából Beszarábiába vivő uthoz, gondolám, hajtsunk a lévai átkelőhöz és menjünk minélelőbb túl a Prúton, Csöbörcsök- és Neszterfejevára, ott talán érdekesb ó emlékekre akadhatni. Ugy lón. Julius 15-dikén 8 órakor Korniból a városon keresztül hajtva keletfelé a Prúthnak tarték, mig nem annak völgyébe jutván, lefelé mindenütt a folyó mentében és Stanilest meg Lunga egykor magyaroktól lakott falun, majd a hegyoldalnál majd a mély völgyben haladva, 12 órakor Siminest faluba értem. E' vonalon a Prúthtól félórai távolságra párhuzamban fekvő hegység' tetőin bizonyos távolságra, 's néhol a völgyben is óriási nagyságu halmok látszanak. — Szokott módon a zsidó korcsmárostól délebédül tojásnál egyebet itt sem kaphattam. — Délután a sikmezőn keresztül a Pruth' völgyéhez jutva 's mélyébe leereszkedve, fél óra alatt a folyó partjához értem, a lévai kompnál megállván, hol a moldován vámostól előbb megkutattatva, két óráig tartó várakozás után bocsátattam a kompra, az orosz veszteglóbe átmenendő, hol is útlevelem előmutatása után mindenütt kozákoktól kísértetvén, annélkül, hogy be nem bocsátatásom oka tudtomra jött volna, a németül szólamló contumacia tiszt illy meglepő nyilatkozattal bocsáta el: „*Die Gelehrten sind Lisztig.*“ Mit volt tenni, visszajövék. Már alkonyra szürkülvén az idő, éjjeli szállásról gondoskodtam, a Pruthparton levő zsidó korcsmaház előtt, — inkább szabad ég alatt, mint a fojtott légü szobában, minél különb a vámtisztnek sem vala e' nyomorult falucskában, egy füzes alatt a mély medrü víztől épen hat lábnyi távolságra ütöttem sátort, szép mulatságot jósolva a szúnyogok' ezredének zenészetétől. A vámtiszt, egy fiatal moldován francziául is valamennyire beszélő, azon nyilatkozatomra, hogy miután olly váratlan sértő kifejezéssel bocsáta el az orosz tiszt, nem kívánkozom át menni: visszaadá az aranyat, mellyet a honból kiviendő lónak dijjá fejében kelle fizetnem; egyszersmind azt javallá, miszerint másnap ujbau kísértsem meg az átmenetelt, adjak jó szót az oroszoknak. Értem! — Nem teszem. Visszamegyek, más uton Jassziba, és onnan Szkulényon át menen-

Léva.

¹⁾ Beschreibung der Moldau von Demet. Kantemir. In Büschings' Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770. III. Th. S. 87.

dek Beszarabiába. Ha akadályt görditnek előmbe, ottvan Jassziban Kotzebue orosz consul, könnyen nyerhetek orvoslást. Ez lón megállapodásom. Midőn estelire tejet keresteték, legényem azon hirrel lepe meg, hogy e' faluban is talált unguránkára. Ekkép hijják itt a' magyar nóket. Hogy a' manoban? hiszen itt nem laknak ungurok; Husz és Lunga véghatáruk Pruthnál lefelé. És igaza volt, mert a' zsidó korcsmáros' szolgálója Konsztantin Iloncza, huszi születésű barna leány, csakugyan unguránka vala. Alkalmam van itt megjegyezni, hogy az olasz papok a' magyar családneveket atyáról vont keresztnevekkel váltják föl, 's így az oláhosodott unguroknál már nagy ritkaság ősi család nevet hallani. A' moldvai Léva, vagy Leova új szállítvány átellenében az orosz Lévának, a' jászvásári Sz. Spiridion kórház' birtoka közé számitatik. Másnapon 4 órakor Lévából elindulván 10-kor Huszban valék ismét, honnan már nem Vázluinak, hanem egyenes éjszakai vonalban a nagy pósta ut felé tértem, de a' sok essőzés miatt utam megromolván, hegyek, erdők, meg zordon vidék közé, éjjelre Brunestre, egy mély völgyben fekvő faluba, a huszi püspök' birtokába értem, hasonlókép szabad ég alatt tanyáztván a' zsidókorcsma előtt. Lakosi e' falunak nagyrészben „ungurénok“ azaz Erdélyből ide szökött óhitű oláhok, vagy katholicusokból ó hitre tértek. Látszik e' nevezetből hogy az ungur, és ungurén közt a moldovánok lényeges külömbséget tartanak, amazt egyedül a római hitükre alkalmazván. — Másnapon korán elhagyók e' borzasztó barlangot és Dolhest, meg Csornest falun keresztül hosszú szűk völgyeken haladva Rosa boer' korcsmájánál egy kőhídon a' Jassziba vivő pósta utra léptem, hol Pribesti mintegy félórányiru látszik alább; hosszas völgyben vonulván az ut, bátran haladtam Pojanokornului felé, hol megállapodni szándékozám az ottani magyarokat meglátandó, mellyben már 8 órakor kieresztettem a' diáknál (kántor) szalván meg. Ezen faluban, melly Mira Miklós boerhoz tartozik 115-re ruga' kath. magyarok' száma, kiknek fele része a' Szeret mellől ide szivárgott nyelvünket nem tudó csangók, fele ismét székely származás. A' diák Bartis András pávai fi Háromszékből, 14 év óta moldvai lakos, magyar szivességgel fogadott, megmutatván a huszi egyháztól függő udvarában épült fatemplomocskát, ének- és imakönyveit Erdély' nyomdáiból keletkeztettek. Ép és zömök két gyermekének boza szín hajáról leolvasható a magyar származás. Annyira sajtóságosnak találtam a' magyar-székely és csangó gyer-

mekeknél a világos vagyis-inkább savó színét a hajnak, mely fölserdült korban barnábbá változik át, hogy igazolva hiszem a régi közmondást: „*sem szőke sem barna, az az igaz magyar fajta.*“ Az itteni csangó családok kitünőbb nevei: Ago, Biszok, Czeckán, Gál stb. a székelyeké: Csató, Horvát, Kató. — Radukán, melly a Pruth mellett fekvő Bohotinnak birtokossáról nevezett 1843-ban magyaroktól megszállott része, Pojano-Kornuluival együtt most ugyan huszi félegyház, de templom építetik jelenben benne, terv szerint Husztol, mellyhez jó 5 órányira fekszik elfog szakítani, és ezen tőle két órányira fekvő faluval együtt külön új porochia alakuland belőle. Az ottan öszvegyült csangók sem tudnak magyarul, kivévén Kádár Antal székely eredetű kántort. Bartistól bucsút véve 12 órakor, Jasszi felé hajtattam, a Vaszlui patak völgyében Szitudul és Demetriest falvak mellett mind két felül erdős hegyek között, egy óra mulva Blaga his patakon épülő kőhidnál majd Pojen falut érve; hol 100 munkásnál több dolgozott az új posta uton, már föllebb Jászvásárig készen levőn. Ezen falu birtokosa Balus Tódor; kinek uri laka előtt elhajtván különös látvány lepett meg. Négy fáraó gyermeke mintegy 13, 14 éves, inpuris naturalibus némi étek darabokat, hihetőleg a kényur' asztaláról hullottakat mohón falva lépdegélt ki. Feketék mint ördög, de sugár épterműek. Illy meztelen rabszolga-faj és fényes kastély; minő contrast az idegen utazónak! Moldvában mégis mindennapi, sőt elmulhatlan kellék; a boer hatalom és gyönyörűség' tündöklő czimerét képezvén, melly lakát környezi minden időben, onnan várja keverék táplálékát 's azért izzadja munka-verejtékét. Utam azon vonalon vala, melly Galczból Berlat-Vaszlui-és Pribeszten által Jassziba vezet, 's Paun' falu' irányában nyugotnak fordul, hol kies dombok, szőlőhegyek, borházak és csinos nyári lakok ötlenek föl; már 3 órakor Szokolánál, a Jassziban létemnél emlegetett Sturdza herczegféle kastély mellett valék, onnan a sorompón be a tágas Miszir-hán fogadóban száltam meg, nem mulatám még azon napon az agentianál ügyemet előterjeszteni; hol is a lévai akadályozás legényem számára külön útlevel' nem létre magyaráztatott, min segitendő akaratom ellen ujban két napot kelle Jassziban időznöm. A' kinos két napot, miután ismerősimmél illy rövid távollét után ismét megjelenni nem akartam, a ház' tulajdonosával Miszir örménnyel lett találkozásom varázslá türhetővé. Ezen előkelő család Bukovinában birtokos, Moldvában több helye

Jászvásár.

ket haszonbérel és marhát hizlalván, Pestre, meg főlehb Bécsbe falkánként hajtatja. Az öreg Miszir Valerian Pestet igen jól ismeri, sőt néhány magyar éneket is tanult honunkban jártakor. Az örmények' moldován és oroszországi viszonyairól nyerék tőle sok hasznos és érdekes fölvilágosítást. Az örmény Moldvában, legyen bár római, vagy keleti szertartásu, örökbirtokhoz nem jushat a' honi törvények tzerint, csak possessorságra (igy nevezik a haszonbérlőt) levén az izraelitákkal együtt joga. És e' méltatlan szokás okát igen könnyű átlátni. Tartanak attól a' moldovánok, ne hogy e' szorgalmas pénzkereső népfaj időjártával egytől egyig kivetköttesse a' boer' henye gyermekeit tág birtokaikból. Fölséges előgondoskodás a' pulya maradék' föntarthatására! — Beszarábiában jártas keltes létére tanácslá Miszir, mikép saját alkalmammal azon tartományba be ne menjek, a' föld népe előtt igyen magamra figyelmet vonandó, 's könnyen veszélyt hozandó. Ergedtem tanácsának, kocsim lovam neki adám át haszonvételre olly föltétel alatt, hogy valahai visszatértemmel Botosányban, hol szinte nagy házat bir család, kézbesitse. Fuvarost fogadván Szkulényig junius 20-ikán 1 óraker indultam a Pruth mellé Tatáros nevü külvárosból a' magos sikra menvén. Az éjszak-keletnek vezető ut itt is hegyes völgyes a' Zsizsfa patak és Pruth' széles völgyeig. Az útkörül fekvő Kertyecz, Kutyebuti, és Liczeni Roznovano Miklós dúsgazdag boerhoz tartozik, ki Jassziban legdiszesb palotával bir. 3 óraker már a' moldvai Szkulényhan valék, melly 400 főnyl többnyire zsidó lakost számláló kis város szinte Roznivano birtoka. Itt a' vám tisztiház előtt megállván, miután mindenem átvizsgáltatott, csolnakon evezénk a' folyó tulpartjára, hol a' veszteglő előtt átadám utlevelem. E' késedelem közt 5 óra lón, 's leeresztetik az orosz zászló, melly a' napi működés' bezártának jele. Ördög és pokol, tehát ismét sikeretlen az első kísérlet. Visszahurczoltatván butoromat, mint jöttem, úgy evezénk előbbi helyünkre, a' zsinó fogadósnál szállást nyerendő. Éjjelem, mellyen által szüntelen dörgött, villámlott és esett, a' legnyughatatlanabb vala, bosszankodva előre nem haladhatáson. Reggel álmomból ajtómon történt nagy zörgés ébreszte föl, jelentvén egy zsidó, hogy már indulhatok a' veszteglőbe, igénylő modorban tudatván e' szolgálataért tőlem borra valónak nyerését. Az éjjeli férgекnél is alkalmatlanabb vala nekem e' nyugodalmat zavaró vendég' szolgálatkészsége. Mit volt tenni! már hozzá kelle szoknom nemcsak a' moldvánok „paksis“

Szkulény.

„*para*“ hanem a' zsidók' „*afávajn*“ jutalmatkövetelő minden lépten nyomon tolakodva hallható szemtelen kiabálásához. 8 óraker történt az orosz quarantainebe, és így Beszarábia földére, a' régi Etelköz' Pruthon tuli részére léptem, mellyet látni 's megismerni már rég vágyva vágyott lelkem. Még soha nem zárattam veszteglőbe, ismeretlen vala előttem azon eljárás, mellyel a' czár' birtokába lépő illetetik. Valójában mondhatom, ha valaki vagy csak tegnap értesit e' purgatoriumi proceduráról, vissza fölkerülök Csernovicz felé, mellynek pasusán késő értesülésem szerint contumacia nélkül lehet Oroszországba jutni. Nem mondom el a' lealacsonyító bánásmódot, nehogy vállalkozó ifjainkat, kiknél a' keleti ut a' legregényesb rózsza színben tűnik elő, az e' tájakra jöveteltől élrettentsen; csak annyit említek, hogy nem sütöttek, nem főztek ugyan, hanem füstöltek, megeskettek azon kérdésrei igazán feleletre, van e' nálam tilos portéka? holott mindenem kezükben vala. Ezután lelki kinok közt velem nem tudom micsoda homályos rajzu képet csókoltattak — 's végre mindenemet elvevén levetkeztettek' orosz ingbe, gatyába öltöztettek, mellyhez hálósapka, harisnya' bakants, hálóköntös, és sárga darócz kabát járult; kijelenté az orosz hivatalnok egyuttal, hogy ezen ünnepélyes teketóriákért a' czár koronájának 3 ezüst rubelt és 80 kopékat tartozóm fizetni, melly 15 for. 20 xr. teszen váltóban. Politiális irányú 's foganatu-e mindezen tortura? az olvasó ítélje neg. — Két szoba mutattatott ki számomra, mellynek egyikében legényemmel én, másokban a' mellénk szolgálatra rendelt órkatona foglaltunk helyet magos fakeritással ellátott külön udvarban. Este felé hozá meg az órszolga holmijaimat a' füstölőből; írásaim mind széllyel ziláltan. Elég időm volt itt a' historiai elmélkedésekre. Legelőbbis „*Bessarabia*“ e' tartomány nevédek értelméről vizsgálat gördül előmbe. Megvallom, még sehol sem olvastam megfejtő előadást e' név' jelentéséről és miként eredéséről. Broniovius Márton Bathori István lengyel kir. 1579-iki követének Tatárországról (*Descriptio Tartarae*) Kölnben 1595-ben kiadott munkája csak ennyit mond egyik fejezete elein: „*Moldaviae seu Valachiae inferioris Pars, quae olim Bessarabia dicta fuit*“²⁾. Timon ezt jegyzi föl: „*Extrema pars Moldaviae, quam Bessarubiam quidam recentiores nancupaverunt*“¹⁾. Az egyik ime uj, a' másik régi nevezetű állítja; mellyeknek lehet igaza?

¹⁾ Schwandtneri, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. in fol. Torn. 1. pag. 814.

²⁾ Timon Sam. *Imago Novae Hungariae* Viennae. 1762. in 4. pag 75.

Oláhország' némi vajdái, jelesen Sándor 1330, Lajota 1454, Radul 1470, Theodor 1517, Máté 1633, Constantin 1689, és következő években uralkodott fejedelmek viseltek *Bazarab*, *Bazarad*, *Besarába*, *Bozarad*, *Bassaraba* változatos írással előforduló melléknevet. Mit jelentsen ez, 's miért hivattak így, vagy van-e jelen tartomány nevével bárminő összekötetésben? a' moldován tudósoktól kielégítő értesítést nem nyerhettem. Kogolnitchan a' Basaraba régi oláh családot a' Duna és Morava viz közt létező mainap Basarovitzának nevezett birtoktól származtatja le. Igaza lehet. Én egyenesen a' *bas*, *bes*, azaz *vas* (scytha, bessus) besenyő néptől vélem származni a' tartományt. Az első szótag csalhatatlanul azt állit elő: az *arab*, vagy némelly írók szeriet *arav* melléklet honnan ered: kinem nyomozhatám; csak annyit tudok, hogy okleveleinkben a' besenyők „*roszianü*“ és „*wosserawü*“ néven is fordulnak elő. Istvánfy „*Besaravia*“ kitételrel él e tartománynál. Négy egész napot és éjjelt testi meg lelkiükkinok közt töltve, eljött junius 25-ikén szabadulásom órája, az eleve fogadott oláh fuvaros vala viendő Kisinevbe Beszarabia' fővárosába. Innen kiléptemmel átkos bucsút vettem tömlöczöm' kapufelfájától, mellyen illy orosz fölírásu tábla fityeget: „*Szkulensz hago centralnago karantina n. 6.*“ De még távolsem szakadt vége e' hátráltató alkalmatlanságoknak. Innen a' vámházhoz vezettem, hol ujbán darabról darabra vizsgáltattak holmiaim; végre könyveim lepecsételtetvén olly utasítással adattak át, hogy majd Odessában a' Censura havatalnál minden kötetért járó 7 ezüst rubel és 50 kopek büntetés terhe alatt mutassam elő; mikről térítvényt kelle aláírnom. A' moszáros lapályon fekvő jelentéktelen városka' körültekinté: után 9 óraker hajtottam el délkeletnek, mindenütt nagyszerü kúnhalmokat szemlélve a' magas hátakon. Miután a' Pruth tekervényes partjainál ó Szkulény falut, majd Blendestrosz falut félre, Petrestetpedig elhagyók több folyóágakat (Girla) érve. 11 óraker Csala k faluba jutottunk, Tanasz György fuvaros oláhnak lakhelyébe. Ezen faluban csak néhány orosz család létezik, melly olly hatalmasan terjeszti a' russificatiót, hogy kocsisunk nejével, ámbár született moldván, gyakran, gyermekei pedig mindig oroszul beszélnének. Ekként foly a' nyelv' ügye az 1812-iki bukareszti békekötés által orosz birtokká lett egy milliányi oláh lakosu Beszarabiába a' többi moldován családoknál is — mint kocsisom mondá; későbbi tapasztalásommal pedig igazolva találám. Minden háznál tudnak már oroszul, orosz családok és pa-

pok közibük szállásával terjed a' nyelv, melyet a' moldvánok vallásuk' amazokévali egysége miatt összeházasulás útján önként vesznek leginkább föl. E' falukicsiny, O l a d n i k pataknál völgyben fekszik, urajasszii lakos, négy falut bir itt egyvégben. 12 órakor indulván innen termékeny partos és völgyes vidékeni tekervényes uton értük el egy óra után azon helyet, hol azelőtt a' rezinai posta állomás vala, de már most hegyektől gátolatlan egyenesebb vonalon jár ejszak felé. Ennek irányában hegyen túl Rezina falu fekszik. Erdőtlen és vízforrás nélküli e' tájék mind a' Pruthtól kezdve. 4 óra tájban midőn már utvonalunk egyenesen keletfelé fordult, kies völgy nyila meg előttünk, mellyhezi ereszkedő part oldalán épen az ut mellett balra Potemkin Sándor, orosz hercegi vérből származott főtábornok' emlékköve diszelg. Ez mintegy 7 ölnyi magos, három talapzaton nyugvó erős mészkő faragványból rakott sugár gula (pyramis) mellette éjszakfelől az ő' csinos lakhelye. Az emlék ujdón, de a' mellette keletnek mintegy 30 lépésnyire fekvő négyszegű granitkő faragvány régibb, Potemkin' nevét és utazás közben itt történt elhalását 1791. évszámmal jelöli orosz irattal. Miután a' zordonul kies vidéket méltóságos tekintetével érdekessé varázsló művét körülszemléltem, kocsim után balagva az orosz hatalom' terpeszkedéséről elmélkedés közt ereszkedtem le a' keskeny völgyben magánosan álló talpai fogadóba, 3 órakor érvén nyugpontomat. Ezen földrész a' mellette éjszokról délnek vonuló hasonlólul. Talpa néven hivatott erdős hegységgel a' jászvásári monostorhoz tartozik. Egy óráig tartott pihenés után a' P l e s hegyre lón fölhágásunk, mellynek tető-pontjára jutás majd egy órába telt. Ez a' beszarábiai legmagasb hegyláncz' dereka, mellyen tul termékeny völgyeken D e m e l i n c z a és V e l c s e n y e c z faluk irányában menvén 6½ órakor P e l i c s e n orosz falut értük számos erdőségeket, züldellő réteket, benne szétkigyózó Buk, vagy Byk folyót megettünk elhagyván. Tovább haladva midőn 7 órakor a' Byk sásos vize kis falidján átmenők K a l a r a s z kis várost pillantók meg a' lapályból, mindig a' folyó jobb, vagy is déli oldalánál hajtván, hol jobbra a' hegyoldalban N o v a c s orosz falu látszék ujkőtemplomával; végre S z e l e s z t y e falun keresztül 8 órakor Kalarászba jutottunk, a' Byk' zárgátu csátés tava mellett. Ennek lakosi moldovánok, oroszok, és lipovánok: szinte oroszfaj, de külön vallás felekezetükről így nevezettek, kiknél a' férfiságnak még erőtellyes korban merő ajtatossági vakbuzgalomból kés

általi fecserlése, mit herelésnek mondunk, ellenállhatlanul divatozik; végre, legszámosabban zsidók. Földes ura Deisinsky egykori orosz haditiszt, ki neje született Roskano moldvai boer nő után öröklé, hozzá tartozik Szelesztye is. Temploma, synagógája és pálinkagyára szembetünő. A' szunyogok és bolhák' milliárdjátóli szenvedés, melly az utasnak bár minő tisztának látszó fogadóban ez' évszakán át ki kell állni, leirhatlan. Szkulényben az apró bogarak' bizonyos ismeretlen faja négy éjszakán át nem engedett nyugodni, 's itt ime ismét újabb kinoknak lőn zsákmánya álmatlanságtól ellankadt testem; ilyen a' keleti utazás' prosaicus oldala, mig a' férgék' mindennemű fajához nem törődik és szokik a' gyenge bőrű utas. A' mi nálunk, főleg a' magyar fajnál türhetetlen rondaságnak, undorteli lealacsonyító állapotnak tartatik, az itt közönyösen túrt kicsiny baj, a' szó valódi értelmében bagatelle.

Junius 26-kán 4 órakor indultam el Kalaraszból. Az ut Kisinevbe mindenütt a' Byk bal vagyis éjszaki partjánál viszen, hegy völgy, néhol fűzes a' folyó parton, abba folyó patakok száraz árkai, majd zöld berkek, szántóföldek váltak föl egymást a' mellettünk hagyott Gura - Varzalui, Gura - Paulest, egy nagy modzsila, vagy kúnhalom, és Tatareszty meg Negreszti faluk' környékén. Két órai hajtás után reggelire kieresztett kocsisunk a' sűrű berkektől züldelő Byk völgyénél, hol a' Gelészti faluhoz tartozó csárda áll. Ezen falu lakosi szinte rezesek, következőkép moldovánok. Az orosz kormány meghagyá Beszarábiának régi moldován istitutioját, 's így lőn, hogy a' közbirtokosok itt is rezeseknek, azaz: rézeseknek hivatnak maiglan. Két órai pihenés után folytatánk utunkat mindig a' folyó és völgye' mentében, 11 órakor a' völgy' szorulatához értünk egy csinos fogadónál, hol a' partosra fülhajtván, éjszaki irányban helyezett kúnhalmok tüntek] föl. A' partosról leereszkedvén, ismét a' folyó' völgyébe, 's ott egy kőhidon átmenvén a' Byk' jobb vagy is déli oldalánál fekvő magos földre jutottunk el, hol Petrozán falu látható. Ekkor az evangelicus templom' tornyáról legtávolabból már észrevehető Kisinevnek tartván, miután a' kétszeri vámvizsgálaton keresztül esénk, pontban 12 órakor értünk be a' városba, tudakozódásom után német vendéglősnél szálván meg, kinek derék neje izletes ételekkel frisített föl.

Kisinev fölötte nagy kiterjedésű város; népessége ámbár a' statisztikusok 43, és 44,000-re teszik, az itteniek állítása szerint túlhaladja az

50,000-et. Fekszik a' Byk déli 's egy részben ejszaki partjánál olly módon, hogy a' folyó kanyarulata nyugottól keletfelé övedzné. Tájékát az éjszaki partok, és déli rónak, meg zöldellő kertek sokasága regényessé alakítják. A' várost két, u. m. régi és uj részre lehet osztani. Ez utóbbi magos téren dél felé, amaz völgyes, és Bykentuli hegyoldalon terjed el. Utczái amannak szép egyenesek és szélesek, házai rendszeren 's uj izlés szerint építvék, de mind földszintiek, kivéven középületeit 's egy sor utczáját, mik közt a' kormányház, érseki lak, őrház, katonalak, kórház, pensio intézet (nevelő), seminarium, gymnasium, museum, könyvtár 'stb. 14 templommal, mellyek közül az oroszoké uj, fás nagy sétatérrel körülvett, 's kuptetejü, belül pazarlásig gazdag; említést érdemel a' katholikuskoké két toronyal, lengyel papokkal ellátva, továbbá az evangélikusoké nagyszerü, de izetlen goth majmolás rettentő magos csonka toronnyal. Utai kövezetlenek, azért szélben por és homok fuvataga kiállhatatlan. A' régi város, éjszaki részét a' folyam' két partján foglalja el. A' Bykból vezetett viztartóval is bir, melly fölötti pusztult citadella török maradvány. Nagy és szép nyilvános kerte uj városában a' koronához tartozik; létét azon időnek köszöni, midőn Sándor császár e' városon keresztül utazván rögtönözve illy hiányzó zöld berket elővarázslandók, fái uri hölgyek' gyenge kezei által vetélkedve ültettek. Lakosi oroszok, moldovánok, örmények és tümérdek zsidóság. Kisinev, oroszított kiejtése a' régibb iratokban mindig „*Kisino*“ formában használt város nevezetének. Valamint Moldvának ó-ban végződő számos helyei, minők Bákó, Harló, Vazló, Tarkó 'stb. némileg magyar eredetre mutatnak, ugy ebben is hihetőkép ollyas mi lappang. A' Byk vagy Bük viz' neve is, (Constantinus Porphyrogenitusnál Kubu) a' magyar Bege vagy Böge vizét a' temesi bánságban, állítja elönkbe. Házi gazdám Akkermanba vivő kocsisról gondoskodván, csakhamar előtértett egy zsidó bérkocsis jó három lóval és butkával (füdeles lengyel koci), kivel más napon 8 órakor keletfelé a' bulgár külvároson keresztül elindulván, a' Bik melletti szőlöket elhagyva csak hamar Buncsest falut értünk, majd Szindzsere, és számos halmok iránya után 10 órakor Szkinosza falunál itatánk, onnan némi száraz patak kőhidján áthajtván már már elhagyók a' Byk' völgyét egyenesen délnek fordulva a' magosabb téren. 11 órakor már delelőre kieresztett kocsisunk a' kapriani zárdához tartozó csárdánál, mellynek irányában Poge falu létez jobbra némi mély völgybe zárt tónál. Egy órakor innen eltávozván

balra föltonként messzeterjedő erdőséget látók, utunk mellett pedig jobbára tölgyesirtvány' bozóta mutatkozik. D z s o m o k a széles völgyben fekvő falunál már az erdős vidék megszakadván, mellyen túl az uttól balra némi domboru emelkedésen jeles nagyságu kettős halom látszik, körötte messzi terjedő szép len vetés a' munkás kezek' nyomait hirdető. A' föld már itt nem homokos, mint Kisinev körül, hanem a' legkövérebb fekete. Utunk a' kettős halmon alul egészen keletfelé fordulván kitettség most az alatta menő esővízi mély árok. 3 órakor ismét föltonként fiatal erdőt értünk partos földön haladva, mellyen a' kövér mezőséget szénák sűrű kalangyai boríták, mignem ismét délnek fordulva 4 órakor Sz k r o f faluhoz jutánk völgyben fekvőhöz, melly orosz Péterváratt lakó Moruz knézé, azaz: herczegé, 8 más falvakkal együtt. E' Mórú hihetőleg egy a' moldvai Moruzi családdal, kinek egyik tagjáról Galacz fölötti utunkban emlékezőnk. Beszarábia' kello közepén Bendernek irányában valánk ekkor. Gyönyörű, eddig e' tartományban nem látott térség nyílt meg előttem, messzi, messzi nyuló és sehol meg nem szaggatott, délkeletről tűnő csak elő némi magos part-lánczolat, sötét fülhöként, ott, hol Kavvány város fekszik a' hegy' tátott ölében. Ezen part a' Beszarábiát végig hasító majd keletnek forduló hegynek Dniszterig lökött vége. E' nagy térségen haladván, a' kerek láthatár, buja kaszálók, hullámzó gazdag kalászok, cikázó lenbugák és többször elő elő forduló mezei munkások édes hazám' termékeny rónaira emlékeztetének vissza. Nincs itt csörgedező patak az utasnak frissítő italt nyújtó, de fájdalom ásott kut sincs sehol, mintha az emberek nem tudnák, hogy szorgalmas vajúással a' föld' gyomrában vizereket lehet kutatni 's föltalálni; nem létez enyh- és árnyhely sehol; a' tanya, szállás, vagy majorság itt ismeretlen, gazdasági épületeknek semmi nyoma. Igazán Steppe alakot visel e' szép rónaság, mellynek nagyobb része B a s k e l e i vagy mint a' köznép ejti Paskali e' környéken fekvő koronai faluhoz tartozik. Mindig e' térségen változat- és újabb tárgyak' szemlélete nélkül végre 6 órakor Kavvány városka' hosszú kőhidához értünk, melly a' B o t n á s z a vagy B o t n a patak most száraz ér' lapályából a' város' rongyos házai közé vezet, előbb a' völgy' baloldalán hármashalmot találván. Mire számolhattam itt is egyébre zsidó korcsmánál, vagy még annál randább moldován fogadónál, mik mind a' két felekezetből számosan vannak. Izrael fiához nekem sok tekintetben tanácsosb vala mennem, a' kellemes éjjelt ugy is szabadban kívánván tölteni.

Kavsány.

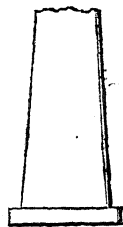
Kavsány a' hegylancz' félkörű hajlásában fekszik, nevét is bizonyára „kazán“ alaku helyzetétől nyeré. A' török időkben híres kereskedő tatár város vala 25—30,000 lakossal; most alig 2000-et számlál, moldovánok, oroszok és főleg zsidókból állót. Utczájának csak egy része áll rendbe sorozott házakból, többi szelylel szórott fáboli és náddal fűdött, rövid cserény kéménnyel, mi többszöri leégését okozá. Tulajdona a' koronának. A' török épületek mind szétrombolvák, kövei uj építéshez használtatván. Keletre tőle ¼ órányira fekszik szinte a' hegylancz' éjszaki oldalán Ó-Kavsány falu, nyugotra szinte a' patak mellett távulabb Zaim. Hegyei mindenütt kopárak, szűken termők. Temploma a' hegyoldalba vajva, egykor a' törököknek szolgált mecsetül. Az oroszok ide a' Dniszteren tuli részekről szállongván, nyelvük ruzsnyák dialectus, mégis az ós oláhságot nyelvéből kivetkezni elég képességgel birnak.

Különös gondot fordítottam itt a' jártas keltes zsidóktól' a' népség' különféleségéről ismeret szerzésére; tudakozódtam mindenektől, ha vajjon találatnának-e valahol Akkerman felé ungurok, vagy az orosz nevezet szerint vengerek? Járt-e valaki Csöbörösökben? Találtam többekre, kik „Csuburcsiban (igy hijják most ók) több izben megfordultak, de magyaroknak ott, vagy másutt Beszarábiában laktát nem hallották. Végre leltem egy 70 éves ruzsnyákot, ki még az orosz uralom előtt (1812) e' vidéken lakván többször járt vala Csöbörösökben, ekkép válaszolt kérdésimre: Csuburcsiban most moldovánok, néhány oroszok, és bulgárok laknak; voltak egykor, de régen, mint hallá, vengerek is.“ Hová lettek? Erre igy felelt: „Elmentek messzi Odessa felé, oda, honnan jöttek.“ Beszélé az öreg sajnos érzettel, hogy a' török uralom alatt könnyebben élhetett a' szegény, nem levén a' csekély kézi muuka szolgálaton kívül pénzbeli adó. Máskép van most, sok a' fizetés! igy sóhajtozott sokszor ismételve.

Junius 28-dikán reggel 4 órakor hagyám el a' disztelen fészket, délnek a' mögötte fekvő hegynek fölfelé tartva, mellyrei tápáskodás fél-órába került, mig a' magos földre jutván ismét messzi terjedő térség nyíla meg előttem, számtalan magány halmok több, de kivált délkeleti irányban a' Dniszter' folyásával párhuzamban állók tűnvén szemembe. Utunk Akkermanig sehoh nem vitt lejtőre. Már itt a' póstaut orosz modor szerint versztekre osztatik, minden versztnél egy ágason a' jövő igy mint a' menő számokkal látja megírva a' távulságot. Kavsányból az első állomás

(Stantzia) Oloneszig 31; a' második Gori Rozsaig 28: a' harmadik Akkermanig 29; összesen 88 versztből áll, minden 7 versztre 1 kis német mföldet számítván, 12. kerekedik ki.

Sulzer Dácia' leírásában beszéli, miszerint Kisinevtől nem messzire kezdődik a' Dniszteren túl mind a' krimi félszigetig terjedő azon nevezetes vonal, melly három és négy rőfnyi nagyságu kövekkel van ellátva, 's a' minemü kövek Riejle Bikului azaz Bik kulcsának hivatnak. A' földnépe ez egymás után következő kövek' hosszú sorát az ördög művének tartja. Eredetüket és mi célra állításukat Sulzer meghatározni nem tudja¹⁾. Gondos figyelemmel kísértem Kisineven alól a' Bik' mellékét, sőt tudakozódtam is illyesek' Sulzerből érthetőleg nagy régisége iránt, de bizonyos nyomra semmikép sem jöhettem, minélfogva őt, ki e' földet és a' mondott köveket saját szemével nem látta, csalfa hir után indult véleményezőnek hittem. Kaványbóli távozásom után az ugynevezett Bucsákban fölvilágosodtam legott a' kövekről enen tapasztalásom után. A' mondott várostól egy órányi távolságra az egyenesen Akkermanba vezető út mellett kezdődnek bizonyos kőoszlopok olyan távolságra egymástól fölállítva, hogy gyors koczogással hajtvá minden perczben majd jobb, majd ismét bal felül az uttól szemlélhet egyet az utas. Néhol sértetlenek 's hiánytalanok, néhol már közben eltűntek vagy csak romaikban láthatók. Magosságuk a' talapzattal együtt hat hét lábnyi 's csonkított gúla vagy tetény (piramis truncatus) alakuk, talapjuk két két lábnyi mind a' négy szögben, durván faragott kisebb és nagyobb tömegü mészkőből cementtel összeállítvák; az idő viszontagságuval dacolni képes erős művek. Alakukat ime' rajz adja. Keletkezésük' koráról mit sem tud a' köznép. Ut- és távulság mutató gyanánt alkatásukat épen az ut mellett létük eléggé tanusítja. Ezen értelemben nyilatkoztak fölöttük Akkermanban is. Későbbi tapasztalásim meggyőzőének arról, hogy túl a' Dniszteren, különösen Ovidiopol meg Tyraspol körül is találatnak efféle oszlopok az ut mellett, sőt Odessán meg Kherzonon túl az Ingulecz folyót is meghaladva a' Dniper melletti Beriszláv város felé, de illy nagy számmal sehol másutt nem. Ki által építettek ezen utmutatók? Meghatározni nem könnyű irott emlékek' hiányában.

¹⁾ Sulzer Fr. Jos. Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau, und Bessarabiens. Wien, 1781. in 8. I. Bd. S. 405.

Minthogy orosz uralom előttiségök kétséget sem szenved, török-tatár műveknek tarthatnók, ha e népben az építési hajlammak bár minő parányi nyomát is fölfödözni lehetne. Van azonban egy álláspont, mellyből legbiztosbban tehetjük hozzávetésünket. Tudjuk a' történetekből, miszerint a' genuaiak a' XIV-dik században a' Fekete tengernek ura levén, nemcsak Krimeában és a' Feketetenger' partjain több városokat birtak, hanem azokból be éjszakfelé szárazon jelentékeny kereskedést űztek a' tatár népekkel. A' tengermelletti Akkermanból küldék Moldvába Szucsaváig árúczikkeiket, Kaffából pedig a' mongol hordák és tatár ülések közé. Legtermészetesebb megfejtését adjuk azért abbeli véleményünk' kijelentésével, hogy a' genuaiak' eszközlésére építették a' régi moldvai fejedelmek Besarabiában, jelesen Bucsákban, a' tatár khámok pedig a' Dniszteren túl Krimea felé, hogy a' terjedelmes síkságon kivált téli időben a' nagy hó miatt el ne veszítsék karavánaik az út' irányát.

Már Bucsákba vezetett az olvasó, Besarabiának azon szöglet tartományába, mellyben még a' mult századi irományok' tanítétele szerint magyarok laktak, s mellyben Dniszternek a' Feketetengerbe ömlésénél a' magyar kronikákból is jól ismerhető Akkerman vagy Nester-Fejérvár áll. Ezen beszarábiai magyarokról tartozunk némi előleges világosítással.

Mihály, Cumaniában létezett milkoi püspöknek synodust rendelő, Csöbörcsök. Tatrosban 1518-diki februar 18-kán költ levelében a' többi dekánóságok vagy esperestségek közt kilii és neszterfejérvári (Kylyerensis et Neszteralbensis) is neveztetik meg, mellyek épen Besarabia' alsó részét vagy is Bucsákot foglalák magukban e' városok' helyzetéből kétség alá nem vehetőleg¹⁾; ezen Neszterfejérvár körül pedig jelesen Csöbörcsökben, ugy sz. Antal, sz. János és sz. Péter nevü falvakban a' mult századokon által fön volt számos magyarokról fontos tanúságokkal birunk. Bandin Mark scopiai püspök ír 1646-7-iki egyházi látogatásáról költ tudósításában: „Csöbörcsök“ mezővárosról: „A' Neszter folyó' partján fekvő mezőváros, mellytől Neszterfejérvár három magyar mföldre fekszik. Lakosi magyarok és oláhok. Egyedül a' magyaroknak szabad harangokkal élni, az oláhoknak tilos. A' katolikusok birnak fából durván épült egyházzal, szereik régi és kopott. Ezen mezőváros a' krimi (Cemensis hibás irás Crimensis helyett) khámhoz tartozik. Kisdedekkel együtt kétszázan számítat-

¹⁾ Benkő Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 228, 229.

nak a' magyarok, kik az oláh, török és tatár nyelvet tudják: azért mindenfelé a' tatár és török tartományokban egyedül azon czim alatt, hogy csübörcsükiek szabadon járhatnak. Hajdan a' moldvai fejedelemhez tartoztak, kitől a' tatárok erőszakkal foglalák el¹⁾. Ezen csübörcsükiekről értesít Ráday Pál benderi 1709-i követsége' naplójában december 6-dikáról imígyen: „*Jött hozzám azon pap ember, kit ennekelőtte 4 esztendővel a' felséges fejedelem Ta: arországba küldött, ott egy Csoborcsa nevű faluban lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minékutánna László király Várnánál megverettetett a' törökök által, és azután csakhamar magyar Neszterfejérvár is (mit törökül Akkermannak hínak és a' Neszterpartján van építve) kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magázuk a' tatár Chámnak, a' ki öket aga által több Bucsakban levő jóságival együtt kormányoztatja²⁾*. Nemcsak az tűnik ki e' sorokból, hogy a' csübörcsüki pap ember ugyan azon ferenczi szerzetes legyen, ki Timon és Szegedi' főnebb május 30-dikáról elmélkedésében a' moldvai és beszarábiai kún maradványokról mondottaknál fölhozott tanutételeik szerint 1706-dikban Nagyszombatból küldetett Beszarábiába a' kúnok' ivadékihoz, hanem a' csübörcsükieknek a' várnai veszteség után (1444. nov. 10.) török kézre jutott Beszarábiában elmaradt magyarokból alakulásuk és azoktól származásuk jó világosságra, azon magyarokból, kik a' XIII és XIV-dik századon által évkönyveinkben „Cumanus“ név alatt jönnek elő, 's így valódi kún származatuk napfényi tisztára hozatik. Ez mind igaz; csak a' jó pap ember' idővetésére van egy kis észrevételünk. Akkermant nem a' várnai ütközet után, hanem 1511-ben foglalták el az ozmanok, mint Ulászló kir. Budán 1511. május 25-dikén kült leveléből kitetszik, hol így ír: „*Intelleximus et revera pro explorato hatemus — — ex literis fidelis nostri spectabilis et Magnifici Bogdani terrae nostrae Moldaviae Vajvodae, quod quidam filius Imperatoris Turcorum, numeroso Turcorum exercitu ex Caffa movens castrum nostrum Neszter Fejérvár obsedit, filius autem Imperatoris Tartarorum ingenti et copiosa manu penes Dasso prope Moldaviam consedit, et*

¹⁾ Gegő Elek, A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8r. 113, 114. lap.

²⁾ Tudománytár. 1841. III. Köt. 190. lap.

illuc castra sua locavit“¹⁾. Már előbb 1481-ben török kézre játszatott ugyan Kilia és Neszter Fejérvár, 's egy ideig birtokában is vala, de Mátyás kir. erélyes fölléptével abból kivonultnak tapasztaljuk. — Távulsem a' krimi félszigetben, hanem az ottani khámhoz tartozott bucsáki tartományban lakott magyar népre vonatkozik Turkuli Sámuelnek 1725-diki levelében olvasható ime jelentése : „*Most is Krimben a' tatár chám protectiója alatt hét magyar faluk vannak, a' mellyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is*“²⁾. Timon Sámuel b. Apor Péterhez 1735-ben írott levelében különösen Csöbörccsökről ekkép emlékszik : „*Notificat Amplitudo tua et insuper in Tartaria Buschakensi esse pagum Sebertscheicum (Szöbörccsek) totum catholicum a Tartaris collectum*“³⁾. Ide és ezen magyarokra vonatkozik kétség kívül a' mit Tomka Szászky János kis Tárországáról írtában 1748-ban mond : „*Istis (a' tatárokat érti) quasdam veterum Hungarorum, Patzinacitarum potius et Gothorum colonias quoque insertas esse, peregrinatores adfirmant*“⁴⁾. Zöld Péter székely eredetű kath. pap 1767-ben a' moldvai és beszarabiai magyarokat meglátogatván, bőven tudósita állapotukról, megnevezvén különösen a' beszarabiaiaknak négy u. m. Csöbörccsök, Sz. Antal, Sz. János, és Sz. Péter nevű helyeiket. Szerinte az első helynek kőtemploma volt. Adóztak évenként 2000 töröktallért a' tatár khán első feleségének levén birtokában. Viseletük felében moldvai, felében tatár. 13 napig otléte alatt az 1. mezőváros és 3. falubeliek közül, társával Carisi Ferencz huszi pappal együtt meggyóntattak 7,139 személyt; ujon kereszteltek 2512 fiatalságot — mint-hogy 17 év óta nem vala náluk kath. lelkész⁵⁾; melly adat szerint 10,000-re bizonyosan fölrugott számuk a' mult század' második felében.

Kaványból megindulásom után tehát nem sokára a' kőoszlopok tűn-
vén szemembe, azok vizsgálgatása és mérése foglalt el, nem kis élvezetet
adván régiség-sovár lelkemnek e' pusztá térségen, valamint szemeimet ma-

1) Pray. G. Dissert. Hist. Crit. in Annales. Vindobonae, 1774. in fol. pag. 150. Conf. Eiusd. Epistolae Procerum Regni Hungariae. Viennae, 1805. in 4. Part. I. p. 37.

2) Sándor Istv. Sokféle. Győrben, 1801. 8r. VII. Dar. 150. lap.

3) Timon, Additamentum ad imagines Ant. et Novae Hungariae. Epist. II. pag. 15.

4) Tomka Szászky Joan Introductio in Orbis antiqui et hodierni Geographiam. Posonii, 1777. in 8. Ed. alt. pag. 664.

5) Ungarisches Magazin. III. Bd. I. St. S. 105. ff. — Molnár J. Magyaroknyvház. III. szak. 421. 's köv. ll.

gukra vonák a' távulban elszórt halmok. 7 órakor jutottunk azon helyhez, mellyen az úttól jobbra némi vendégfogadó áll e' vidéken ritka jelenetként föltünőleg kőből építve. Ezen alól a' magas térségből számos falvakkal borított Dnizster' zöldellő kövér völgyébe letekintve $\frac{1}{4}$ órányi távulságra magánál a' folyónál létez Csuburcsi falu, melly épen a' mi Csöbörcsökünk. Itt megállván, a' faluból jövő számos embereket oláhul jól tudó legényem által megszólítottam és kérdeztettem az iránt: valljon minő népség laknék a' faluban? kik egyről egyig moldován és orosz lakosokat mondanak benne lenni; magyarokról vagy szerintök ungurok-vengerek' ott létéről pedig többszöri tudakozásomra semmit sem tudának. Így tehát csakugyan igaza van a' kavásnyi öreg ruzsnyáknak, gondolám magamban. 8 óra tájban értük el az oloneszi postát, 12 órakor pedig a' rozsait, melly alatt az országutból balra térve leereszke dénk a' Gori Rozsa nevü faluba, mellyet szinte moldovánok és ruzsnyások laknak feles számmal, különvált részen de közös templomot birva. A' zsidó korcsmárostól kapott tej- és tojásból álló vékony ebéd után fülhágván a' magas rónára, ismét a' póstavonalon folytattuk utunkat. Már erre nem láthaték utmutató kőoszlopokat, csak 4 óra tájban Akkermantól mintegy $1\frac{1}{2}$ mföldnyire tűnt egy szemembe jobb felül, melly a' reggel látottaknál körülbelül 3 lábnyival volt magossabb, fölül is párkányzatot viselvén; majd ismét balra egy másik szinte magosb alkatu. 5 órakor a' vámház előtt álltunk meg. E' tartományban a' városokba bár mi csekély mennyiségben szeszcsitált vinni tilos, azért minden városnál kutatás alkalmatlanságát kell az utasnak éreznie. Miután Kamen i M i s z t falun és kőhidján átmenénk a' Dnizster-torkolati limánál vitt el utunk Akkerman' külvárosain keresztül, mellyek az előtt külön faluk voltak. P a p s o j és K r i v d a vagy T u r k u l a' nevük. Végre 6 órakor belvárosába jutottunk.

Neszterfejérvár- vagy Akkermanban első beléptemmel találkozám be-
 szarábiai német gyarmatosokkal. Szállásom tőszomszédságában tartózkodék némi Weihinger Konrád nevü vittembergai származás, különben sarátai colonista, ki majd tizféle, nevezetesen asztalos, esztergályos, üveges, órás, bádogos, festő, kutas 'stb. mesterséget űzvéen e' városban, gyűjti rákásra a' pénzt. A' magyar a' német sógorral könnyen összefér. E' mondás rajtam is telyesült. Ő legott jó emberemmé levén, a' német lakosokhoz sorra vezetett, kik minden kitelhető utasítással 's világosítással szivesen szol-

Neszterfejérvár.

gáltak — egyébire nem is volt szükségem; — mindenik szokott bőbeszéd-
del elmondván származását, sorsát és oroszországi viszonyait: csak az iránt
nem tudtak tudósítani, mire nekem most legnagyobb gondom vala; az itteni
magyarok' kimultáról t. i. — és sz. László magyarkirály' templomáról. E'
részben tehát a' zsidókhöz, kik itt a' legrégebb mivelt lakosok, kelle fo-
lyamodnom. És sikerült fürkészésem. Utasítottam egy vagyonos izraelita-
egykoron csübörccsüki lakoshoz. Ennek neve Beer Kaplaner. Megkeresvén,
ámbrár ő maga Izmailban huzomasb időre távol vala, neje, egy fürge éle-
medett személy azon kérdésekre, mit tudna Csübörccsükről és az ottani
vengerekről azaz magyarokról környülállásosan? ekkép válaszolt, minél
állítás szerint férje sem mondhat többet: „Csebercse, ugymond, Kavvány-
tól 20, Olonesztól 10, Akkermantól 60, a' póstauttól pedig 2 versztnyire
esik a' Neszter mellett, lent annak völgyén, mellyben a' faluk 5 versztnyire
egymást érik. Lakosai moldovánok és oroszok, de vengerek nincse-
nek. Az ő férje Beer Leontinban Csebercse mellett, ő pedig Kavványban
születvén még a' török időben, ezelőtt 17 évvel három évig folytonosan
Csebercsében korcsmároskodtak, azért mindezeket igen jól tudják. Sok-
szor hallotta azonban az ottani lakosoktól, miként hajdan vengerek bir-
ták a' helységet, melly most a' korona' sajátja; sőt ott létében élt még
egy venger, már mintegy 100 éves öreg, magános ember, ki egykor fa-
zekas mesterséget űzött, és náluk többször dolgozott is borért; de ez tu-
lajdonkép nem volt csebercsei, hanem egy másik faluból jött oda dolgozni.
Mehalt pedig az öreg mint hitelesen tudja ez előtt 15 évvel (1829) Kork-
maszon szinte nesztermelléki faluban. Nevét az embernek nem tudja,
mert mindég csak vengernek szólíták“. Azon kérdésekre, hogy Sz. Antal,
János és Péter nevű faluknak halotta-e híré? nemmel válaszolt, sőt bizonyos-
nak állítá illy nevű helyeknek Bucsákban többé nem léteztét. Igaz tehát,
miket a' csübörccsüki magyarokról Huszban sőt már Jassziban az ottani
sírásó Bikir Antaltól, ki szinte innen kiköltözöttatyától vevé származását,
hallottam; hogy ők világnak elszéledvén, egy részük a' Prúton átmene,
akkörül és Huszban telepedtek le. Megjegyzésre méltó, hogy Fried' 1818-
ki földabroszán „Czoburcsi“ névvel jelöltetik egy helység; és tul a' Dniz-
teren, Kavványnak majdnem átellenében a' folyam' kanyarulatánál Tiras-
polon alól mintegy 3 mföldnyire szinte van hasonló nevű falu. Csübörccsük
nevét, mellyet változatosan Csebercse, Csoborcse, Csuburcsuk

stb. formában mondatni és iratni látánk a' mi illeti, némi észrevételemet el nem titkolhatom az olvasó előtt. Létező Fejér vármegyében Tü b ö r z s ö k nevű helység, melly XIII és XIV-dik századi oklevelek szerint többi szomszéd helyekkel u. m. Alsó és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, és Örs nevéekkel egyetemben besenyő-kún népség által birattak; így IV. Béla kir. 1269-diki levelében áll „*Bissen de villa Tuburcsuk*“¹⁾. A' névnek e' meglepő hasonlatossága ugy különössége azon következtetést hozá, hogy miután a' besenyők a' kúnokkal Anna Comnena szerint azonegy nyelvűek lévén, egymással összeolvadtak Cumaniaiban — onnan és nem másunnan hozák el magukkal a' régi nemzeti helynevet. Szokása volt ez a' költöző népeknek. A' *t* betűnek 's hangnak *ts*-re vagy *cs*-re változása igen gyakori a' régiségben.

Tekintsünk már szét a' városban 's keressük föl sz. László' templomát.

Akkerman kerületi város a' Dniszter limanjának (így nevezik a' Feketetengerbe folyó vizeknek azon széles torkolatát, melly beömlésüknél mintegy tavat formál); lakosainak száma 25,000-re tétetik; van 7 temploma, kerületi és lankaster iskolája 's többféle gyára. A' környező szőlődombok kelemes lakhelyé varázsolják. Régi vára, melly egyik oldalával a' limánra néz, már most erősségül nem használtatik. Áll ez három részből; a' külső mély védárokkaal környezett, török mű, bástyájába rakott török föliratú tábláiról ítélve; a' második moldvai fejedelmek' építménye; a' harmadik vagy legbelsőbb, melly magos mészke fokozaton fekszik, 's meszszirol sárgállik, honnan fejér-, alba-, ak-, biel o melléknevét nyere — genuaiak' műve. Nem egészen áll tehát e' várról, mit Taitbout mond: „*Les murs du chateau de cette ville sont de construction Génoise*“¹⁾. Naponta épülő házai közt kevés a' szembetünő, a' kül, ugynevezett Tatár város, rendetlen, tágudvarú, náddal földött házakat bir. Leginkább érdekelvén engem a' város' falui közt a' régi magyar templom, gondomat és időmet annak kinyomozására fordítám. Martinotti József moldvai missio' elnöke 1779-diki május 29-dikén (ó szerint) kelt tudósításában következőket írja ezen templomról: „*Fejérváratt (Csetatie alba) vagy Akkermanban alsó Tatarországban még most is látható egy katholicus templom, melly László*

¹⁾ L. alább III-dik Bizonyítvány. 10 §.

¹⁾ Taitbout de Marigny, Portulan de la Mer noire et de la Mer de Azov. Odessa, 1830. in 8. pag. 112.

magyar király által építtetett 's mellyet hallomás szerint a' törökök mint magyar templomot az utolsó káborukor, hogy az oroszok szét ne rombolják, lepecsételték"²⁾ Már Bákóban hallottam valamit Haragos nevü öreg harangszótól, ki mesterségére nézve könyvkötő, erdélyi származék és egykor Beszarábiában is járt, sz. László akkermani templomáról; mellyet Martinotti tudósításával egybevetve, régi bagyományon alapult hirnek és Mihály milkói püspök' 1518-diki synodalis levelében említett neszterfejérvári dekánssággal igen megegyezőnek tartottam: nem kételkedhetvén magyar templomnak egykor itt léteztén. De hát hol 's mellyik volt az? Sulzer egy helyett, mennyire emlékezém, a' várban lenni mondá; ott kezdém azért nyomozásimat. Pfeffer orvos, egy becsületes német, főnebbi években a' kercsi veszteglóintézet' egyik orvosa, most itt gyakorlatilag működő, megértvén a' vár' vizsgálata iránti szándékomat, Schrägel vittembergai fiés a' várban levő iskola' egyik tanítójához vezetett el, ki mindeneket megmutatván, az első vár' udvarában török minaretet, az érdi-ugy hanzsabéigihez épen hasonlót találtam ugyan, de keresztyén templom' nyomát nem; színte a' második vagy moldován várnak nevezhetőben sem: a' harmadik vagy az ormon fekvő citadella következett, mellybe némi közbejött fatalitás miatt be nem mehettünk. Az elválástó ajtón nyanyis sróf- kulcsú nagy lakat függvén, a' nyomorultan készült művel sehogysem holdogulánk, végre s' sok forgatás után a' kulcs rovátka elkopván, erőködésünk következtében a' lakat' tolla eltört. Közben legyen itt mondva, hogy jól készített kulcsos závárt ritkaság találni Dél- oroszországban; széltiben használt lakatjaik ép olly gyáva műnek mondhatók, mint nálunk a' cigányok' készítményei. Ezen akadály távulsem a' templom kikutatása tekintetében, minek ott nemtalál- tásáról és soha nem is létezhetéséről vezetóm bizonyossá tón, hanem azért kedvetlenített, mivel némi latin fölirást monda Schrägel ott létezni falba rakott kőtáblán, mellynek megvizsgálása- és lemásolásáért égett ben- nem a' vágy, elhatározhatónak vélvén abból a' fellegvár' genuaiak, vagy ta- lán másoktól származását. Miután a' nagyszerü kazamáták' és a' vár déli ol- dalánál találtató fordó romainak vizsgálata sok időbe telt, a' hátralévők megnézése pedig még többet igényle, alkalmat nem vehettem a' lakat töl- lem nem függő helyrehozásával újban a' citadellához járulni.

²⁾ Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1782. in 8. III. Bd. S. 559. Cf. I Bd. S. 461.

A' templomok itt mind újabbkori építmények. A' vár' délnyugoti oldala és város közti térségen létez fölállitva némi hármás fakereszt annak jelül, hogy ott keresztyén egyház létezett a' vár' oroszok általi bevételekor: de kié és millyen vala már a' romaiban sem látható mű, senki megmondani nem tudá. Találtatik azonban mégis az ugynevezett Tatarváros felé a' vártól délnek épen a' limán' magos partján egy közhir szerint igen régi templom, melly most a' görögök által használtatik, Ennek vizsgálata vala még hátra. Pfeiffer és Schrägel társaságában elmenék Anasztasius Kyriak nevü görög pópához, ki szives készséggel megnyitá előttünk templomát. Első tekintetre meglepett a' kis templom' egy messzi hajdanban építtetését tanúsító egyszerű régi stylje. Mindenütt kívül belől keresve kerestek szemeim valamely kőbe vésett fölirást, miből korát's ki által építtetését meghatározhassam, de hasztalan, ilyen ott, vagy bár minő faragvány nem található. Belső sugallatom mondá: Ez, valóban ez lehetett csak a' sz. László által épített templom. Szemmel magosságát, lépéssel hosszát és szélességét kívül belől fölmérem, alakját vázolatban papírra jegyzém. E' műtételek után társaim tolmácsolatával kérdezém az oroszul beszélő pópát, mit tud az egyház' keletkezése idejéről? Haj uraim! szóla nagyot mondandó hangon és fej- kéz mozgatóssal ilyen régi templom nincs egész Beszarábiában. 700 év óta áll már ez, így hallám atyámtól, ki szinte parochus vala e' helyben. Társaim azzal igazolák állítását, hogy a' városban a' lakosság sok száz esztendősnak hiszi ezen építvényt. A' 700 év, mellyet egész határozottsággal monda ki a' görög pap, legott sz. László' korát tünteté előmbe, 's nem kételkedtem épen ennek a' magyar hívek' egykori birtokában léteről, valamint az iránt sem vala kétségem hiteles adatok' nyomán, miszerint a' görög csak új vendég az egyházban, 's hihetőleg elhagyatott vagyon' foglalója, miután a' török uralom alatt e' fajnak tilos vala az itteni letelepülés Peysonnel imilly állítása szerint: „*On n' a jamais permis aux Grecs de s'y établir*“¹⁾). Fájdalommal kell itt megemlitenem, hogy azon papirt, mellyre a' templom' alakját nagyságát 's egyéb nyert adatokat főleg az ott egykor létezett szucsavai sz: János vértanu ereklyéiről jegyezgettem, a Steppékben jártankor elvesztvén, naplómban csak ime szavakat találhattam a' templomra vonatkozólag: „Sok itt e' tárgyra észrevételem mit kü-

¹⁾ Reyssonel, Traite sur le Commerce de la Mer- Noir. A Paris, 1787, in 8. Tom. 1, pag. 306.

lön adandok elő a' magyarok' neszterfejérvári birtokáról szólandó". — Homályos visszaemlékezésből alakjáról csak annyit mondhatok: Homloka és falai simák párkány és oszlopzat nélküliek. Hossza körülbelől 12. szélessége 6 ül. Ablakai nem csúcsos goth izlésűek, hanem rendesivben menők, egészben olyan külsővel bir, miúó Pozsonyban a' ferencziek' templomához épült régi kápolna. — Emelteték bár sz. avagy később kún László korában, minden esetre kúnok' idejére vonatkozó nagy óság. A' 700 évüségig hagyomány szinte azon kort árulja el. — Irott emlékek nem létében saját hozzávetésemet a' mi illeti: leghajlangóbb vagyok a' szóbeli hagyomány' érvényességén csorbát nem ejtendő e' régi templomnak sz. László tiszteletére kún László kir. általi építetését hinni, mert ez, miután a' Hódtavánál legyőzé a' fölzendült kúnokat, messzi a' Havasokon túl a' tatár részekig hatott be némi 1288-diki saját oklevéle szerint, mellyben ezeket mondja: „*Cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro auferunt, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra alpes collecta multitudine Baronum et Nobilium regni nostri accessissemus*“¹⁾. Olly messzire vitt diadal- zászló ajtatos művelet nélkül aligha lobogott. Távulsem azt akarom ezekkel mondani, mintha kún László kir. előtt nem terjedt volna ki a' magyar királyok' birtoka a' tatár részekig vagy Feketetengerig, és ezen vidéken a' kúnok között nem divatozék vala a' keresztyén vallás; vagy nem lehetett Neszterfejérvárat a' kúnoknak magyar királyok alatt régebben épült temploma, mert illyest állítandó történeti ismeretlenséget árulnék el, miután léteznek hiteles adatok aziránt, mikép Cumania már II. András király' hűbéres tartományai közé számítatott, 's tőle nyerék az ottani kúnok szabadságaiknak aranypecsétü levélbeni megerősítését, mintis IX. Gergel pápának a' kún néphez és vezérhez 1230-ban küldött leveléből világosan kitetszik, mellyben imezek olvashatók: „*Ad hujus autem libertatis et immunitatis, ac possessionis pacificae terrae vestrae concessionem a charissimo in Christo filio nostro Andrea Hung. rege illustri Belae regis primogeniti sui accedente consensu, jam pridem factam Cumanis, sicut provide facta est, ut ejus regis literis aurea bulla munitis plenius continentur, auctoritate vobis apostolica confirmamus, et praesentis scripti patrocinio*

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. in. 8. Tom. V. vol. III. pag. 410.

communimus“¹⁾). Régen ismertetnek ugyan ezen pápának a' kúnok' keresztységére vonatkozó egyéb levelei, valamint az egykoru krónikások' bizonyoságtételei, mellyekszerint a' kúnok' vezére Boriz 15,000 főnyi kúnal megkeresztelkedvén, II András király viselé a' kereszttyaságot, Theodoricus nevü domonkosi pedig püspökükké kenetett; sőt Béla, András fia, 1217-ben Robert esztergomi érsekkel a' kúnok közé mene megtérítésükön annál nagyobb sikerrel munkálódó. Albricus az akkoron élt francia apát írja 1228-dik érve: „*Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit Episcopum in Comania Theodoricum nomine*“²⁾. A' cumaniai vagyis moldva- és beszarábiai kúnok között a' kereszttyén vallás általános elterjesztését 's meggyökeztetését I Lajos királynak (ur. 1342—1482) tulajdonitják krónikáink. János küküllői esperest írja róla: „*Hic etiam gentem Chomanorum (Cumanorum), ritui Tartarico in volutam — ad fidem Catholicam converti procuravit. Cui quidem genti, jam in fide Christiana eruditae: Fratres de ordine minorum, auctoritate ei a sede Apostolica commissa, curam animarum, jura Parochialia, et Sacramenta Ecclesiastica administrantur*“³⁾. Lajos királynak e' nagy műve habár némi rázkódást szenvedett is Maria királyné' zavaros korában, Zsigmond hatalmas uralkodása nem engedé üsszerogyni. XXI. János pápa írja 1410-ben Zsigmond királynál levő követéhez: „*Ut in executione reformationis, quam in Regno Hungariae et nonnullis aliis partibus charissimo in Christo filio nostro Sigismundo Regi Hungariae illustri subjectis tuae commisimus fraternitati, expressioribus auctoritatis tuae et patrociniis fulciatis, et sicut accepimus, in certis partibus infra et circa limites dicti Regni sint Cumani, Philistei, et Tartarino viter ad fidem Christianam conversi, puorum curam animarum, Fratres Ordinis Minorum ex ordinationibus, ut dicitur apostolicis, hactenus gesserunt, prout gerunt, et qui modernis temporibus non modicum multiplicati sunt, et in simul commorantur, sintque in eisdem partibus certae ecclesiae, ab olim per Tartaros et alios infideles destructae, et diruptae, ac charissimus in Christo filius noster Sigismun-*

¹⁾ Pray G. Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam.

§. 3. Ex Tabulario Vaticano. — Fejér G. Commentarii Historici. Budaë, 1837. in. 8. pag. 110.

²⁾ Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon. Hanoverae, 1638. in. 4. pag. 527.

³⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Part III. cap. XLVI. Ap. Schwandt. T. I. pag. 195.

*das Rex Hungariae illustris desideret huiusmodi Ecclesias in ecclesias parochiales erigi, et ipsos conversos et in antea, annuente Domino convertendos ad fidem praedictam, in parochianos assignari*¹⁾. Azon tartományok, melyekben a' mondott jászok (jászvásáriak) kúnok és tatárok a' minorita szerzetes atyáktól oktattattak a' keresztyén vallásra, 's melyekben már rég óta szentegyházak léteztek a' moldvai vajda' kormánya alatt valának ugyan, de az Zsigmondnak és Jagelló Ulászló lengyel királynak, mint fő uraknak lévén hűbéresse, a' magyar koronához tartozott a' főhatalom és egyenes birtoki jog. Zsigmond és Ulászló közt Lublón 1412-diki martius 15-dikén kötött szerződésben Bukovina, Szeret és Pruth mellék, Forum Jasskytarg (Jászvásár), Forum Berlam (Berládvásár), a' nagypusztaság (Campi deserti usque ad mare Budzsiák), Bialogrod (Akkerman) és Kilia fölöstvájk hűbérség tekintetéből a' két királyság között²⁾. Kéttelen ezen nyomós tanutételek szerint Akkermanban a' kúnok számára épült templomnak már a' XIV-dik században fönvolta.

Besarábiában a' moldován és orosz népségen kívül vannak bolgár és német szállítványok is, amazokból 82 mások szerint 83 hely 60,000 lelket magában számítva, leginkább a' Duna' mentén. A' németek 22, és 1 schweiczi gyarmata mind az akkermani kerületben telepített le, 's lakhelyeik' nevei többnyire az oroszok' 1812-, 13- és 14-ik évi győzelmeiknek emlékét viselik. A' fő gyarmat Tarutino egyszersmind a' szállítványok tisztségének főhelye, a' többiek: Kulm, Malói-Jaroslavec, Krasznoi, Fere-Champenoise, Teplicz, Brienne, Leipzig, Beresina, Borodino, Kliasztzi, Paris, Areis'stb. Eredetükre nézve többnyire vürtembergiek, azonban vannak köztük lengyelek, cseh, svéd, sőt franczia családok is. Egész Besarábia 8 kerületre oszlik, melyekből a' benderi, akkermani és kiliai képezi a' Budzsákokat vagy szeglet tartományt; a' többi kerületek is hasonlólag a' fővárosokról hivatnak, minők Chotin, Szoroka, Beltzi, Orgei, Kisinev.

Julius 1-ső napján történt innen a' Dniszteren átkelésem, melly már

1) Raynaldi. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agripp. 1691. in fol. Tom. XVII. pag. 408. N. 29. ad an. 1410.

2) Katona Steph. Historia Critica Regum Hungariae. Tom. XII., pag. 92. — Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. H. Th. S. 107. Ez utobbinál a' „Jassutam“ hibás irás „Jasskytarg“ helyett.

Etelköz' határán tul esik. Ottani működésem a' lebediai utnál leendő tárgyalandó; most a' Dnizsteren innen Bendernéli haladásom következik, hová ötvennégy napi távollét után értem.

Augustus 23-dikán 9 órakor hozzattam át a' Dnizster' kompján a' magos martra ökrök által vonatván föl kocsim épen az erős vár falai alatt Benderbe. Ezen város 10,000 lakost számlál, van kerületi és Lankaster tanodája. Régente mielőtt török birtokká lón e' tartomány Tigin a nevet viselt, 's az ozmanok nevezék el Bender, vagy der bend, azaz vaskapunak (szószerint a' perzsa nyelvből gát, kapu); erős védelmi helyzetéről 's ott épített várától. Világhirűvé lett XII. Károly' svéd kir. történetéből, ki a' pultavai vesztegség után 1709-ben ide vonta magát. Meg kell itt egy kissé állapotodnunk, Bender régi nevének vizsgálatára egy pár pillanatott fordítandók. Midőn az utas a' Dnizster' tulsó részéről Tyraspolból jó Bender alá, a' magos föld párkányánál, melly a' folyó porondos és füzes mély völgyire néz, falut ér Párkány nevűt, helyzetének megfelelőt; és annak magyar néptől származásáért a' név és dolog nyujt kezességet. Átalévezve a' folyón lát ismét maga előtt éjszokról délnek mindig táguló térséget, mellynek alakja egy nagy teknyőt állit elő, ebben létezett hajdanidők óta a' Tekna, Tegna, TEGINA, 'stb. nevet viselt 's most már a' törököktől épített vártól Bendernek hivatott város. Broniovius Márton írja 1579-ben: „*Techinam oppidum, et arcem Turcicam, non ita pridem ad confluentem Nestri munitam, et ibi Techinienses vel Moldavici in Nestro trajectus aliquot, recta in campos reperiuntur*“¹⁾. Tomka Szászky: „*Bender seu Techin, Tigiae, TEGINA, propugnaculum ad flavium Danastrim insigne.*“ Ráday Pál 1709-iki benderi követség' naplójában: „*Bender, vagy Tigine.*“ Bár mi elrontva tűnjék elő a' régi név, Techina és Teginé mindig kisír belőle, melly a' mi tek n ő, te k e n ő és te k e n y ő szavainkal azonos. A' nógai tatároknál mais tekna a' teknyő. E' helynév tehát kéttelenül a' magyarnyelvű kúnoktól származott. — E' várost csak hamar elhagyván éjszagnak tartottunk a' magos földre, mellynek partjainál gyönyörű szőlős és gyümölcsös kertek terülnek el, honnan Benderbe és az egész Dnizster' völgyére pompás a' kilátás, e' ponton lévén Bariszevka vagy Várnicza XII-dik Károly' 1709-diki ott tartózkodásáról történeti nevezetességü falucska, melly nyelvünkéből, régen-

¹⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Tom. I. pag. 319.

te ott létezett varacskáról kölcsönözte nevét. A' Neszter mellett ime harmadik közelpont ez, magyar népség' egykor ott laktát fölfüdüző. A' föld fekete és kövér, mellyen szép erdők is mutatkoznak helyenkint. Egy órai haladás után már egészen nyugotra fordul az ut, ettől jobbra 3 nagy halom a' Byknek Dniszterbe ömlését mutaván. Most kezdett előttünk föltünni a' Byknek völgye, mellybe a' magos partról, egy óranegyedig tartó ereszkedőn lejtünk le, ott a' töltésen hol a' folyam' závára és két malom létez, átmenvén, 's miután Roskán domb' oldalán épült templomával messzi látszó és Boboga vagy Balboka falut elhagyók a' Byk éjszaki vagy bal oldalán a' hosszú hid irányában létező vendégfogadóban szálltunk meg délre. Jeles pont ez a' Byk' völgyében, minthogy itt kezdődik a' halomzat' egy új rendszere. Innen két óraker távoztunk el mindenütt Kiszinoig a' völgyben vezetvén utunk, a' póstavonaltól, melly éjszakra fünebb a' magos földön viszen, párhuzamos irányban. Elindulásunkkor mindjárt szembetűntek a' völgyben vezető nagy halmok, 's köztük az aprocskák sűrűn, ezer meg ezernyi számmal 's egyenesen kimért irányban, miket tulajdonkép csak hantoknak nevezhetek. E' sűrű hantok' hosszú sora, néhol egy, néhol két vonalban látszik, mint a' völgy' tágasb vagy szűkebb tere engedi. Illyetén halmozatnáli vonulásunk majd egy egész óráig tartott, míg az megszünvén, egyedül nagyszerű halmok mutatkoznak helyel közel egész Kiszinevig. Majd lebediai utamban terjedelmesen szólandó az efféle halomrendszerről, most csak azt jegyzem meg előlegesen, hogy e' hely a' költöző magyar és később besenyő-kún rokon népek települő sátorhelye volt, mellyet ők szállásnak, ülésnek hívtak. A' tatárnépek-nél maiglan is ulus (ülés) nevet visel az illyen tanyahely. Broniovius írja előbb idézett munkájában: „Tuguriis Tartaricis, quae vulgo ulusi a Barbaris nominantur.“ A' Byk' völgye e' tájon általában bujakaszáló rétekekkel, helyenkint sással és nádassal teli; a' két partoldalon gazdag vetemények, dinnye, kabak és kukoricza termények diszlenek. 5 óraker már Kisinev látszék előttünk a' völgy' véginél. 6 kor nagy halmokhoz, kivált három egymáshoz közel fekvőhöz érénk, honnan a' zöldellő kertek sokasága közt a' város' széllyel szort házaíhoz, majd a' hidon át az újvárosban azon becsüles német Knuding Máténál szálltam le 7 óraker, kinél már nyolcz hét előtt tartózkodtam.

Kisinev.

Két napot töltvén ezuttal Kisinevben, august 26-dikán reggel indulék ki ép azon utvonalon, mellyen junius 26-dikán először ide jöttem; némi

közbejött akadály miatt nem előbb érve Kalaraszba 5 óránál, hol is egy órai pihentetés után 7 órakor Peticsén nevü faluhoz tartozó Byk melletti korcsmánál eresztettünk éjszakára. A' mult napi sok esőzések miatt annyira megromlott utunk, hogy a' kerék és lólába lesippedvén, a' talpai csárdáig folyvást lépve haladhatánk a' következő napon, alig mászhatván föl a' Ples tetőre, honnan délre ereszkedtünk le Talpához, a' Potemkin emlékénel levő fogadóhoz, délután pedig 6 órakor végre Szkulényba értünk.

Orosz Szkulényban némi kávé és vendéglő házat legtisztábbnak látván többi között, mert e' tartományokban az orosz és zsidó fogadósok utczára kiálva hívják magukhoz a' vendégeket, választásom szerint abba száltam. Találkoztam itt bizonyos Cserkesz Sándor mohilevi oroszthoni kereskedővel, kivel Jassziban létemkor megismerkedvén, még ott érdekes tudósítást ad Ungri nevü falu' lakosairól: mit is elmondani itt helyén látom. Állítása szerint a' Dnyszternél Mohilev város mellett létez némi Unguri nevü falu, mellynek lakosi ámbár most már orosz vallásuak és nyelvűek, eredetükre nézve valóságos magyarok; bizonyítja ezt nem csak a' saját vallomásuk szerinti hagyomány, hanem a' többi orosz népségtől kitünő derék termetük, arczvonásuk, serény, józan és munkás életmódjuk. Emlékezetemben levén régibb tudósítások' nyomán Stojcsin Khotyin' környékéni falu' neve, hol Illosvay vezérlete alatt Rákoczy felekezetü számos magyarok telepedtek le török pártfogás alatt a' mult század' elein; tudakozódám ez alkalommal, valljon ismerné-e Stojcsin falut, 's volnának-e még ott magyarok? Mire azon válaszát nyertem, hogy Stojcsinban, melly Khotyintól délre Dolinoni és Kruglik falu közt fekszik, hol ő több ízben járt, már most nincsenek magyarok. Hová lettek? valljon nem a' mondott Ungri faluba költöztek-e később? olly kérdések, miknek kipuhatólását eddigelő semmi módon nem eszközölhettem, egyedül azon szomorú példát mutathatván föl: miként feledé 's hanyagoló a' magyar saját nyelvét külföldön! De még ez nem volna annyira keserítő, mint midőn saját hazánkban látunk számos példait az elnemzetlenedésnek. Más napot be kelle várnom míg a' Tomazsna azaz vámtisztség megkezdí működését; melly 8 órakor állván be, miután tőlük megszabadultam, szokott czerimoniával egy kozáktól a' Pruth' partjára kísértettem, onnan moldvai Szkulényba általevező. Itt csak hamar kocsit fogadván, Jászvásárba hajtottam,

Szkulény.

az uton értvén legelőbb kocsisomtól a' közelebbi napokban e' város' mintegy 600 házának szomorú elhamvadását. Délután értem a' gyászos szinbe öltözött Jásziba, a' már ismert Miszirhánban foglalván szállást.

Jászrásár.

A' rendetlen életmód nem kissé hatván életműszereimre, abból eredt álmatlanság és elgyengülés egy pár hétig a' városban maradásra kisztettek. Nem szüntem ez alatt figyelmem ujabban Moldva' történeteire függeszteni. Neigebaur porosz consullal kötött ismeretségem, ki több tudós társaságok tagja lévén, a' régiségeknek nagy kedvellője 's buvára, Moldva és Oláhország' leírásával pedig jelennem foglalkozik, többszöri kölcsönös látogatásokra nyújtott alkalmat; valamint az oldala mellett levő cancellár Jerzikovics és dragoman Renau urak barátságos szövetekezése kellemessé tevék tartzkodásom idejét, már csak azáltal is, hogy Moldva' ügyeiben bő ismerettel és tapasztalással birván, érdekes világosításokkal gazdagítanak, kitüzött czéломra fölhasználhatókkal. Miskolczy Lajos erdélyi hazánkfia és gyakorló orvos, ki a' nagy égéskor elpusztulván a' tisztelt porosz — tehát nem osztrák — ügyviselőségnél nyert menedéket és pártfogást, szives vonzalmu társalgásával gyakran megörvendeztetett. Neigebaur ur, régiségekrőli beszélgetésünk alkalmával, midőn a' moldvai történeteket világosító oklevelek' elenyésztét panaszlam, többi között azon érdekes világosítással lepett meg, hogy Dogiel' „*Codex Diplomaticus Poloniae*“ czimü nagy munkájából három kötet kéziratban maradván, ezen épen Moldvát és Oláhországot illető munkák Vilnából orosz Pétervárra vitettek. A' régi oklevelek közismeretre nem jutása ime tehát e' tényből fejtendő meg. Könyvkereskedésében e' városnak keveset található, mi a' történetekre világosítást nyujtana. Azon tudományos időszakiírás, melly fanczia és oláh nyelven „*Le Glaneur Moldo Valache*“ (Spikuitorul Moldo-Romen) czim alatt 8-ad rétbén és 4 füzetben Jásziban 1841-ben jelent meg, sehol nem vala kapható, magány kézből szerezhetem meg 12 huszason sok utánjárás következtében. A' régi és újabb munkák, mik e' tartományról külföldön kiadattak, itt hasztalanul kerestetnek. Egyedül Kogalnicsán' franczia munkája, mellynek csak Oláhországról szóló része jelent meg, árultatik a' könyvárus boltban. Tehát ugyan mivel van a' kereskedő boltja megakva? kérdi valaki. Jobbára újabb fanczia regényekkel, szindarabokkal és megint regényekkel. — Vannak egyébiránt e' városnak több nyilvános intézetei, minők a' Mihály Academia, (ez a' fő tanóda), alapítattott 1835-dikben, természetiek' gyűjteményével ellátva; kézimestersé-

gek iskolája, állítaték 1841-ben; három nyomdája, kömetsző intézete, színháza, kórintézete, stearingvertya-öntő gyára. Több boer házak diszesen építvék, mikközt legpompásabbnak mondhatni Roznovano Miklós' boerét. Egyetlen régi temploma különös faragványi munkával készült a' három szentről (Trisvetitile vagy Trierachi), melly Vazul vajda' bőkezűségének tulajdonitatik.

A' magyar dolgokra igen sok világossággal kecsegtető ásatásokhoz kelle immár fognom, mellyeknek akadály nélküli vihetése végett némel-lyek azt javaslák, hogy a' moldvai kormányhoz folyamodjam, mások, mint Bazenka tanár azt a' sok kérdések' támadhatása és huzamos időbe telése miatt mellőzni tanácsolván oda utasita, miszerint az illető iszpravnikok-és földesuraknál tegyek csak sikeres lépéseket. Már némelley pontokra nézve birám az engedelmet. Herczeg Kantakuzeno mult alkalommal szivesen ajánlá ásatási engedelmet bajai jószágában; most még azonban Bajorhonban léte miatt hazajöveteléig elhalasztám oda utazásomat. Tervem szerint azért a' még nem látott felső részekre u. m. Botosány és egyéb városokba irányzám menetelemet, ismereteket és adatokat gyűjtendő.

S e p t e m b e r 19-dikén délután 5 órakor indultam ki Jassziból a' város éjszaki részén át, hol számos csinosan épült boer házak találatnak, és a' híres nagy népkert is létez. A' sorompót elhagyva, mindenfelé szőlőskertek, és hegy völgy váltják föl a' magos rónát. Késő indulásunkat késő megállítással akarván helyrehozni, 9 óráig szüntelen hajtottunk, Marzsest, Zohorna és Larga falukat mellettünk hagyva, Bascsausz csárdát és a' Zsizsiu patak' völgyét érvén mig a' malájesti vagy miloszeszti csárdához jutottunk, onnan a' sötétség miatt már tovább nem mehetők. Más napon a' Zsizsiovölgy mellett erdőtlen térfüdön Kaczetya és Demire korcsma mögött Sipót falu jobbra maradván, két óra mulva Miletin patak túnt elő, Szturdza Mihály uralkodó hg. kiterjedt jószágának mellette levő majorjával, majd az onesti csárdán tul szép tölgyes erdő következvén, onnan Strojsest falu szinte Szturdza birtokán keresztül Tejsor patak' hídján Drekszán falu' irányában hajtván, végre Szulicza, már a' botosányi czinutban fekvő mintegy 1500 lelket számító városba értünk delelésre. Ezen városka a' szuliczai vagy Szaszik hosszú tó' keleti oldalán magos téren fekszik, a' dúzs Szturdza Mihály vajda' tulajdona. Mult évben rongyos házainak nagyobb része leégvén, most csi-

nosbak építetnek, ámbár leginkább csak fából. Az uradalom' haszonbér-
lője (possessor) Gojláv örmény család nagy vendégfogadó építésével fog-
lalkozik, mi a' Jassziból Botosány felé utazó sokaságnak ohajtott kényel-
met nyujtand. Délután eltávozván innen, utunkban a' nagy esőzés miatt
egy óráig föltartóztatva, miután magos és erdős vidéken a' szuliczai tó
fölső részénél nyugot felé fordultunk, és a' város szélénél vámháznál rop-
pant nagyságú halmot szemléltünk volna, csak 4 óraker értünk Botosáuyba.

Botosány.

Botosány fölső moldvának legjelentékenyebb városa kereskedési
tekintetből. Népeisége 20,000. — Számos, 14-re menő templomaiért (ide
nem értve a' 2 örmény 's 1 kath. egyházat és 10 synagogát) Moldva' szent
városának lehet nevezni. Nemcsak a' kereskedés, hanem mesterség is leg-
virágzóbb állapotban van itt a' többi városokhoz képest. Fő utcájában
levő kávéházait, tekeasztalokkal ellátottakat már europai izlésűeknek mind-
inkább mondhatni. Van nyilvános tanodája, kórháza és gyógyszerháza.
Sem az oláh, sem a' zsidó fogadóban üres szobát nem kaphatván, kén-
telen valék távol a' belvárostól egy örmény fogadóban foglalni szállást. Lo-
vam kocsim igen jó szolgálatot tettek volna már most az apró kirándulá-
soknál, miknek átvétele végett Misszir Valeriánt meg is kerestem : de
célomat el nem érhetém, mert a' ló valahol mezei jószágban használtatott
igavonásra. Jószágomról irást nem vettem, ha többé nem látom, enmagam
leszek oka. Igerni és nem tenni, emberek közt mindenütt, de főleg Mold-
vában szokott dolog. — E' városban elég élvezetet nyertem Tanay ma-
gánytanító hazánkfőnöknek úgy Neuhaus úrnak ismeretsége által, kiknek
különösen az elsőbbiének szives magyar barátsága 's vendégszerete elfe-
detlen marad előttem, annál is inkább, mivel férj és két szép gyermek-
nek atyja levén, napontai oktatásból tartja föl családat. Neuhaus nr, egy-
kor huszártiszt, halhatatlan Szechényinkkel együtt katonáskodván, sok
magyar érzést izlést és szellemet szívott magába, most az előkelő boer házak-
nál mint zongoramester, nagy sikerrel terjeszgeti nemzeti szép melodiáinkat.
Örömittasan hallám általa játszani a' főtí 's egyéb újabbkori dalainkat, mi-
nők hallásában édes hazámon kívül, már fél év óta nem részesültem,

Azon négy napon, mellyet e' városban töltöttem, nem jöheték isme-
retére semmi magyar hajdanságnak. Hir- és Wolf' tudósítása szerint ré-
genten itt lakott sok magyaroknak már most semmi nyoma. A' hajdan hoz-
zájuk tartozott templomot sem puhatolhattam ki; a' mostani egyház ké-

sőbbkori szegény faépületecske, a' 200 léleknyi katolikusok pedig nehányat kivéve német és lengyel nyelvűek. Tudomásomra jött azonban itt lakos Jardaki Jamondi boer' jószágában Koncsezsten, Dorohói körül a' Szeretnél több évek előtt egy halom' ásatása alkalmával tömérdek arany és ezüst edényeknek napfényre jövele — mellyeket az akkoron ott levő orosz tiszt elfoglalván orosz Pétervárra küldött, 's így mondott Jamondinál, ki különben már most világtalan, további tudakozással a' dolog világosítására semmi lényegest nem eszközölhettem ki, annyit tudhatván meg később Jassziban, hogy a' koncsezsti drága eszközök Sz. Pétervárrott a' remetelak (Eremitage) nevű császári gyűjteménybe tétettek be. Nekünk lehetlen nem figyelmezní a' moldvai halmokban találtató régiségekre, miután a' besenyő és kún rokon népeken kívül Árpádkori magyarok' sírhalmái is léteznek azok között. A' bécsi képeskrónika írja Turóczinál Almus fővezérről, Árpád atyjáról: „*Huius autem pater Almus, in patria Erdelleu occisus est; non enim potuit in Pannoniam intrare*“¹⁾. Ha a' krónika ezen helyét Constantinus' előadásával figyelmesen egybevetjük, meg kell arról győződnünk, miszerint Almus megöletése nem Erdélyben, hanem azontúl Etelközben a' Szeret és Prúth' vize körül történhetett a' besenyők általi megtámadás alkalmával; sírja is tehát e' földön keresendő. Minden esetre érdekes föladatul marad régiségbuvárainknak a' pétervári Eremitage e' drága eszküzeinek kinyomozása.

September 25-kén, miután e' város' zsibongó népes piaczat meg szemléltém, Folticsény felé vettem utamat, oda alkonyat tájban el is jutván. Gazdag gyümölcsüskertek között délnek tartva, miután a' patak' hídján átmenék, szép dombon készült póstautra jutottam, melly egy hosszú völgyön menvén keresztül legott eltértem ezen útról. Mindig hegyek, völgyek, erdők és patakok majd néhány falu valának utam mellett, tehát elég változatosság. Urasen, Szerafinest, Vorona, oldalvást tüntek föl. Négy órai haladás után a' Szeret mellé értem Liten falu' irányában, ott a' füzesek közt a' révészi korcsmaház mellett, delelőre többi utasokkal kieresztendő. Itteni időzéseim közben megtudá valami módon Feldman Dávid folticsényi zsidó, hogy magyarhoni utazó vagyok, hozzám jövéen, magyarul üdvözlött. Meglepve e' ritka jelenet által, bővebb tudakozásomra elbe-

¹⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum Part. II. cap. 3. Schvandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1716. in fol. Tom. I pag. 82.

szélte, miszerint tizenöt év előtt Bukovinában Szeret városban lakván mint vendégfogadós, a' Csernovicz és Szeret közt levő öt magyar falunak lakosi mindig hozzá száltak, 's tőlük tanuló nyelvünket, gyermekei kik most is ott a' magyar falukban laknak, hasonlóul, de még jobban tudják nyelvünket. A' falukat ekkép nevezé meg: Andrásfalva, Cziben, Hadikfalva, Jakobest, Tolova. A' bukovinai magyarokról már vala ekkor tudomásom Kis Károly barátomnak a' Tudományos gyűjteményben megjelent értesítése, és Gegő Elek moldvai telepekrőli munkája után, semmit sem kételkedhettem Feldman' beszéde valóságán, egyedül azt jegyezhetém meg, mikép nem öt, hanem hét faluban laknak az ottani magyarok, összes számszerint mintegy 6000-en. Az általa meg nem nevezett két falu' neve pedig Boldog és Magyarfalva. Van az előbb számítottak némelyikének két neve, így: Jakobest, Istenfogadjnak, Cziben Istensegitsnek, Tolova Józseffalvának is hivatik. Lakosai részint régi moldvai magyarok, részint székely jövevényektől származnak. Innen fölkerekedtünk 3 óra tájban, hogy a' Szeret' kivájt facsolnakokon nyugvó hídán áthatoljunk. Sűrű füzesek közt a' tulpartot meghágva Liteny falunál voltunk, mellynek magos térségéről újban völgyet a' Zsomusz patakot érvén, miután annak hídján átkelők Pleset falun keresztül több majorokat és korcsmákat hagyánk el, hegy- és erdő széllein, mig a' Zsomuszba folyó patak zárgátánál álló három roskadó malmon túl Folticsénybe jutottunk.

Folticsény.

Folticsény, a' szucsavai kerület' fővárosa mintegy 4000 lakossal és az iszpravnik' székevel. Fekszik partos helyen a' Zsomusz (Szamos) folyó mellett, főleg baromvásáráról híres, van nyilvános iskolája és gyógyszerháza, melly utóbbinak birtokosa Worell nevű gallicziai fi, kihez Degré barátomtól ajánlattal birtam. Kerületi kórháza 60 ágyra most van épülőben. Alkalmas szobához jutván a' fogadóban, miután más nap Worell ur' segédháza Vágó József szabolcsmegyei hazánkfia hozzám jöven, társalgásra magukhoz meghívott, velük töltém a' nagy esőzés miatt másra ugy sem fordíthatott időmet; itt készüle a' terv is, a' niamczi hires monostor' meglátogatására; mellynél Vágó ur magát társamul ajánlá; azonban előbb a' bajai régiségeket és síremlékeket kívánván megvizsgálni, ha szükségesnek látszanék újabb ásatásokat teendő; azért másnapon azaz sept. 27-dikén Bajára indultam, melly Folticsénytől nyugotnak egy órányira fekszik a' Moldova vizénél, és csak egy terület hegyköz által választatik el amattól.

Kantakuzeno Demeter herczeg, Bajának örökös ura, Jasziban még legelső alkalommal létemkor hiva magához az ottani régiségek' vizsgálása végett. Szives ajánlatát most akarván használni, szerencsére hontaláltam, épen egy pár nappal ezelőtt Bajorországból megérkezőt, hová nejét született Auersperg grófnőt és három gyermekét kíséré. Hozzá járultommal legott fölismert, 's meghívására emlékezve udvarában, vagyis inkább kertében csinos lakást rendele, egyszersemind ottlétemig asztalához hívott meg.

Baja most falu a' Moldova folyó' balpartján, — melly folyótól az ország is Moldva nevet nyert, — magában a' folyó völgyében alacsony térségen elterülve. Régente Moldva' egyik nevezetesebb városa volt, 's Moldova Bányának hivaték, kéttelenül a' római-dák korban ott létezett arany-ezüst bányától; jobbára magyar és száz lakosokkal. I. Mátyás kir. korában (1467) csata történt itt a' moldovánokkal, mellyben Bonfinius szerint nyilvánléstől sebet kapott hátában Mátyás, csak négy év mulva meggyógyulhatót: „*Quin et Rex ea nocte haud procul a spina dorsi sagitta getica confossus est: ubi cum excussa ferrum hasta altius inhaesisset, quatuor annos non sine gravi molestia pertulit*“¹⁾. A' magyarokból 1200, a' moldovánokból 7000 esett el. Emliti Bonfinius továbbá, mikint püspöknél vala a' magyar király szálvá, azonban hihetőleg csak esperest és püspöki helyettes volt az, minthegy a' tatrosi synodalis 1518-diki levélben dekánság tétetik e' városba (Decanus Moldvabanensis), vagy talán a' milkói püspök János nevü, ki akkor már székhelyén nem lakhatott, vonta meg ott magát. Főleg a' XVI- és XVII-dik században pusztult el; több templomai jelesen a' magyaroké romjaiban hevernek, magos falai és fölemelkedő tarnya egykori nagyságos voltát hirdetik. A' pusztá templom azelőtt szabadon a' közút mellett rombolásra kitéve, most a' herezeg lakát kerítéssel környező falon belül magában az angolizlésü kertben foglaltatik. A' kerti lakban vevén szállást, legelső gondom vala a' Bandin püspök által 1647-ban fölírásilag megismerttetett Sándor vajda nejének Margitnak 1410-róli sirkövére. Teteje és boldozata az egyháznak már nincs. Tömérdek faragott kő fekszik halmazban. Az épület keletnyugoti irányban terül olly módon, hogy a' szentély keletre, a' torony nyugotra nézne. Hosszasága belül 16, szélessége 5 ölnyi; Bandin' mértéke tehát bizonyára a' végén és oldalán lévő épületekre is kiterjedt, mellyek

Baja.

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica: sive Hungaricarum Rerum Decades IV. Dec. IV. Lib. I. edit. Col. Agrip. 1690. pag. 397.

már összeroskadván nem láthatók. Bandin' tudósítása valamint a' sírkövek' föliratai a' moldvai magyar helyek' szorozatánál a' II. Bizonyítványban „Baja“ szó alatt olvasandók.

Meggyőződven csak hamar az íránt, hogy e' templom' déli oldalán levő már fával benőtt nagy halom alatt is, melly tulajdonkép a' sekrestyéből keletkezett, kell valami emlékeknek létezni: ásatás íránt tettem lépéseket, megkértem a' herceget, miszerint szokott napszámi fizetés mellett munkásokat adatna jobbágysai vagy cigányai közül. Megtörtént. 10 cigány és 3 moldován munkással három napig folytonosan tartott munkám után öt szép sírkövet fűdöztem föl. 1500-, 1561-, 1602-, 1652- és 1665-ről; ezután a' négy öl hosszú és három öl szélességű sekrestyét alapjáig megásván kitisztítottam, a' sírköveket pedig megmosatván rendre helyezém a' mélyes üregben; a' minemű szerencsés műtételem a' hercegnek és szemléletre egybe gyűlt rokonainak nem kis meglegedésére vált.

Maga a' templom' hajójának udvartére elég tisztára rendeztetvén, körskörül a' legszebb georginák diszlenek, közepén, hol Bandin szerint egykor a' magyar Margit vajdanó nyugvék, kinek tetemei 's ékszerai a' hercegtől vett értesítés szerint már eleve fűszedettek az ott találtatott bolthajtás alól, annélkül azonban, hogy tudatott legyen kié voltak a' csontok, a' közepén mondom, most egy öl magosságú fejmárvány köemlék áll két talapzaton, fölül hamveder alakú ékességgel ellátva, a' herceg néhai atyja Sándor tiszteletére görög irattal 1842-ben emeltt; olvasmányja ez:

TH
 ΣΕΒΑΣΤΗΣΚΙΑ
 ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
 ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ
 ΤΟΥ ΕΝΑΘΗΝΑΙΣ
 ΘΑΝΕΝΤΟΣ
 ΜΝΗΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ.
 ΤΩ ΑΩΜΜΒ' ΙΟΥΝΙΟΥ ΙΒ'

Az emléké' hátlapján a' kétfejű sast mutató nemzetségi czimer. Tudnunk kell, hogy e' görög család a' német császároktól uyerte hercegi czimét.

Szűnőráimban — ha a kéjdúzs angolpark' virányos halmánál kigyózva vont árkos tó' vizének ragyogó tükre néha messzebb ragadák merengő gondolatimat, ha titkos vágyaktól meglepve kezdett dagadozni keblem — ha alföldi házi kertcském, nóm és apró gyermekeim jutottak eszembe: — mi csudálatos, hogy távulabb a' steppékben, hol zordon pusztaság, nélkülözés és kényelmetlenség környezett szüntelenül, soha érzékenyülten nem sőt inkább bátor resignatioval gondoltam vissza édes hazám- és családomra; testi mozgással törekvém képzeletimnek újabb tárgyat keresni, ilyenkor gyakorta föllépdeltem a' pusztatemplom' mintegy 12 öl magosságu tornyának végső párkányzatára vezető deszkalépcsőkön, honnan délnek a' Moldvaág' völgye- meg nyugotfelé emelkedő havasok' szétterült ágai fűlséges látványt tárnak a' szem elé. Itt tartozkodásom' végső napján egy szép reggelen midőn a' keletkező napsugár a' nyugoti ormokat lángözönbe bóritá, fülhágam a' magosba, körül, de leginkább dél- és nyugotfelé nézendő: a' havasokra vetém szemeimet, mellyen át a' tölgyesi és gimesi szorosakon Magyarhonba vezetetik az utas; mély illetődés' könnyüi csordultak ki szemeimből, 's érzélgés mártaléka lón néhány pillanatra lelkem. „Amott a' havasok' csucslánczán tuí, ott azon nemzet, mellynek homályba burkolt hajdanát, széllyel szórt, viharos idő eltemette emlékeit jövél felkutatni, hogy így az ósök' történetéről a' borongó vastag sötétséget elüzendő, fajodnak hű szolgálatott tégy.“ Ez vala enmagamhoz lelki szózatom. De ha majd számot adandsz honod élöt, ekkép folytak gondolatim, fölmutatod egykor keresésid' eredményit, méltók lesznek-e azok a' nagy célhoz? kielégitendik-e, nem a' várakozást, mert soha nagyot nem ígértél, hanem a' történet hézaga' betöltését óhajtó szakemberek' vágyait? Itt komolyabb elmélkedésbe merülve, hideg komorság fogott el. — Sok a' hézag őstörténetünkben igaz: de azt mind betölteni, földerítésekkel kiegészíteni vajmi nehéz földadat, sőt sok részben lehetlen. Ingadozni kezdett hitem, tétovázni gondolatom: a' millyen örömtől eltúlt valék a' mult napokban, midőn a' sírkövek' iratait nemzetem' számára az örök feledékenységtől megmenthetém, színtolly kedvetlenség sulya nyomott le annak áttekintésén, hogy e' három négy száz éves sírkőiratok a' nemzet' őstörténetére legkevesb fényt sem deritendnek. Árpád' és a' vezérek' kora ezek által bizonyára bővebb ismeret polczára nem jutand. Így sülyvedeztem az érzélgés' tetőpontjáról meglegedetlenség' örvényébe. Nem kishitűség-e ez? így bátoritám, így

vigasztalám végre magam. Mindenki tegyen tehetsége 's ereje szerint, megleszen mentve mindenben a' nemzet' becsülete. Fogadom is' Árpád korából emberfia itt alig ha hozhat valamit napfényre. Ezen utolsó gondolat volt a' leghelyesb: nem azért mintha föltétlenül igazam volna, hanem mivel Árpád' korát hozta emlékezetembe és az akkori Magyarhon „Atelkuzu“ miről a' sírköveknél majd elfeledkeztem, ötlött épen itt a' Havasok alatt elmémbe. Galacznál e' földre léptemmel üdvözlém Árpád' régi honát, 's itt újbán üdvözlöm a' Havasok alatt! Csalhatatlanul magyarok' régi hazája ez, de nem több mint tiz évig lakott, aztán az ellenséges indulatu, de szinte rokonfaju besenyőktől elfoglalt, midőn Árpád' népe nyugotfelé üzetett. Az akkori magyar lakosoktól illy rövid idő alatt hogy emlékek nagyobb számmal maradtak volna, azt józanúl senki sem kívánja: de hát a' huzamos ideig itt uralgott, a' csangókban kéttelenül mostis élő besenyőktől nem maradtak-e valami régibbkori emlékek? Vizsgáljuk csak és pedig innen a' toronyból. Igenis a' magosból szives olvasó, honnan délfelé nézve a' hegyek' lábánál föl föl tündeznek a' falvak, és ime közöttök észreveszünk látcsóvel egy bizonyos pontot, ott létez egy igénytelen falucska, mellyet a' földnépe Dzsulest néven nevez, a' magyar Gyulának vagy Gyulafalvának mondaná. Ez egykor hatalmas nagy város, a' besenyők' Gyuláról nevezett egyik csapatának várasa, a' vezér' széke. A' havasok' ezen fejedelmi helyéről hivatott a' besenyők' Erdélyig terjedő felekezete Constantinus Porphyrogenitus görög császár által HAVASI-GYULA (*Χαβουξυγγλά*) néven.

Gyula.

Ezen állításom ámbár szokatlan és talán sok öreg uraknak, kik a' Chaboxingilát tisztán magyarul kimondani nem tudták, Praytól meg Katonától ekkép kiejtetni nem hallották, alig ha fog tetszeni: azonban a' történeti kutfőkből erősen bebizonyítható. Vizsgáljuk tehát a' történeteket, ne higyjünk vaktában senkinek. Vessünk egy kissé előbb rövid pillanatot a' besenyőkre, vagyis mint Constantinus nevezi: a' Patzinakitákra.

Csak annyit akarok előre tudatni,

a) hogy a' besenyők Anna Comnena' tanútétele szerint a' kúnokkal azonegy nyelvűk voltak (eadem utuntur lingua, *ὁμογλώττοι* ¹⁾), min még maga a' német criticusok' legcriticusabbika Schlözer sem kételkedett.

b) Midőn 1838-ban a' magyar academiában rendes tagul elválasztatván, a' magyarországi besenyőkről székfoglaló beszédet tartottam, kimu-

¹⁾ Annae Comnenae Alexiadis Libri. XV. Lib. VIII. C. 5. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 404.

tatám hiteles adatok' nyomán, miszerint ezen scytha népfelekezet Zoltán vezér' kprától kezdve az árpádi uralkodók alatt több ízben nagy számmal költözött be hazánkba, kiknek maradékaik mintegy 20 vármegyében egyes helyeken, némelyekben pedig nagyobb csoportként elterülve számos falvakban együtt laktak, ollyas vidékeken, hol most legvalódibb magyar nép található, mint a' III-dik Bizonyítvány előterjeszti. E' két ponthoz még csak Cedrenus XI-dik századi írónak e' nemzetrőli velős ismertetését toldom, mellyből a' Dni-per vizétől a' Magyarbirodalomig, tehát a' székely határokig kiterjedése világos. Így ír ő: „*Patzinacarum gens Scythica est, eorum Scytharum qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens Scythica resistere sola possit. Dividitur autem in tredecim tribus, quae ut universae communi Patzinacarum nomen usurpant, ita quaevis a suo generis principe atque auctore peculiarem sortita est appellationem. Incolunt trans Istrum planities a Borysthene fluvio ad Pannoniam usque porrectas, incertis errantes sedibus semperque in tabernaculis degentes*“¹⁾. Érthetjük ezekből, hogy az ezen tartományokban lakó jász és kún rokon népfelekezet is a' besenyő közös név alá foglaltatik Cedrenus által, valamint másoktól néha scytha, hún, cumanus névvel illetetik fölvaltva.

Besenyők.

Ezeket tudva, miután a' hazában tömérdek mennyiségben élt és maiglan élő kúnokat nem más mint magyar nyelvű népnek ismerjük, az ezekkel egynyelvű besenyőket szinte magyar nyelvű népnek kell tartanunk. És valójában ollyanok is voltak; akarmit mondjon róluk a' külföldi író sereg.

Vannak, igaz, íróink, kik a' magyar történetek' vizsgálatánál nem azt keresik, miben áll tulajdonkép a' dolog, hanem csak azt hangozzák vissza, mit a' külföld' tudósai szájukba adnak. Én az illyenekre mit sem hajtok; de a' külföldieket sem utánzom, mert azok a' magyar népiség' belső történetét nem ismervén, effélékről biztos ítéletet hozni nem képesek.

Ha a' külföldi írók szerint a' magyartól különböző és pedig tatárnyelvű volt volna a' kún és besenyő, szükségkép léteznék maiglan olly nagy számu, a' magyar felekezettel majdnem mérköző népség' tatár nyelvének élő emléke, számosnál számosb nyoma: de hol van illyennek vagy csak parányi nesze is a' széles hazában? sehol, mondjuk. Sőt a' melly részeket kúnok és besenyők lakták régente az oklevelek szerint, ott mindenütt ma-

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Imman. Bekkero suppletus et emendatus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 561, 562.

gyar nyelvü maradékra találunk. A' helyek' nevei is, mikben e' két ágazat régi századok óta tenyészett, tisztádon tiszta magyarok. — De minek az illy okadások : hiszen legjobban tudták az akkori tanuiratok' készítői : hogy nem tatár nép a' kún; nem tatár a' besenyő; azért a' tatároktól mindig külön megnevezve, sokszor ellentétbe hozva említetnek.

Nincs a' kún nyelv' tatársága mellett harczoló olly ellenvetés, mellyet amúgy szépen megfejtetni, fölvilágosítani, megczáfolni, és tetőtől talpig semmivé tenni ne lehetne, vagy már azok magyar írók által el nem enyészettek volna. A' ki pedig még most sem tudja hogy a' sok bajt és lármát okozta és kúnokénak vélt ugynevezett kúnszentmiklósi urmádsága (miamtyánk) nem kún hanem tatár maradvány: annak különösen ajánlom a' IV-dik Bizonyítvány' figyelmes olvasását. A' Velenczében levő Petrarca féle „*Dictionaryum Cumanicum*“ is, mellyet Klaproth Párisban kiadott, valóságosan török-tatár szótár; és csak írója' fogalmából, ki a' régi Cumanian lakó tatárokat nevezé cumánoknak épen olly ügyetlenül, mint midón a' magyarokat pannonoknak írják — kifolyó hibás czimzet hizelg némikép a' kún tatarismusnak.

A' besenyők tehát a' kúnokkal egynyelvűek, és ámbár némi dialectusi különbséggel magyarul beszélők — 's így a' magyar nép ágazatnak egy törzsből szakadt, másik ágazatát alkoták.

Constantinus Porphyrogenitus szerint ezen besenyők az alatt mig Árpád Arnulf császár' segítségére Pannoniában járt hadával, a' bulgarokkal egyesülten kiszorították Etelközből a' magyarokat — elfoglalván a' földet maguk számára. Constantinus megnevezi a' besenyők' csapatát vagyis nép- és hadosztályait is, miket elszámláltában „*Thema*“ nevezettel illet, melly nevezet nála, ugy a' többi bizanci íróknál, többféle de mindig egyre kimenő értelemben használtatik; jelent ugyanis: a) nemzetséget, b) hadi csapatot, c) földterületet, mellyen a' hadi nép tanyázott. A' besenyő themák, ha egyszer a' nevek' értelmét tudjuk, hadi osztályzat és azzal összekötött nemzetségi csoportozat' jelentését viselik magukon.

Besenyő had-
csapatok.

A' besenyő themák számszerint 8, többiben neveztetnek meg Constantinusnál némi változattal, miből azt tanuljuk hogy némellyik összetett két névvel illeteték. Betürendszerint imezek : Borotalmat, Talmat (*Βοροτάλματ, Ταλμάτ*). Bulatzospon, Tzopon (*Βουλατζοσπον, Τζοπόν*). Chabuxingyla, Gyla (*Χαβουξιγγυλα Γύλα*). Kharoboë (*Χαρουβόη*). Giazichopon, Chopon

(Γιαζιχοπόν Χοπόν). Iabdiertim, Ertem (Ἰαβδιερτιμ Ἡρτήμ). Kuartzitzur, Tzur (Κουαρτζιτζουρ, Τζούρ). Syrukalpee, Kulpee (Συρουκαλπεή, Κουλπέη).

Ezen 8 themák közül Chaboxingyla, Iabdiertim, és Kuartzitzur K a n k a r (Κάγκαρ) néven is neveztetnek, minthogy a' többinél erősbet és nemesbet jelentvén a' kankar szó, valóban azok is voltak. „*Porro Cancar quoque appellantur Patzinatzitae, non omnes quidem, sed trium tantum thematum incolae, thematis Iabdierti, Cuartzitzur et Chabuvingyla, tamquam qui ceteris fortiores nobilioresque sunt: nam hoc vox ipsa cancar significat*“¹⁾.

Előbb hogysen e' neveket megmagyaráznánk a' Chaboxingyláról adunk bővebb világosítást, annak valóban h a v a s i G y u l a jelentéséről. Constantinus az elsorolt themáknak földrajzi helyzetiről is értesít; erről nevezetesen azt jegyzi meg, miszerint Turkia mellett foglal helyet „*thema Gylae Turciae proximum est.*“ Hogy itt nem más mint a' magyarok' országa értetik, kételkedni senki sem fog, miután a' görög császár épen a' magyarokat nevezi turkoknak. Tehát a' besenyők Gyula nevű csapata Erdéllyel, mellyet még a' vezérek elfoglaltak vala, tőszomszédos. Már sz. István életirójánál említetnek „*Bessi*“ név alatt, (a' mölki kéziratban „*Bissení*“ áll), mint a' határszélekre becsapó ellenséges nép²⁾. Emlékeznek továbbá krónikáink ezen keleti szomszédoknak Salamon király idétt 1070 körül történt becsapásukról, kiket sz. László vert vissza, 's ámbár G y u l a nevű fővezérük is megemlítetik, azért nem besenyőknek, hanem kúnoknak neveztetvén. Ím ezek a' bécsi képes krónika' szavai Turóczinál: „*Quod cum vidisset princeps militiae paganorum, nomine Osul, qui fuit serviens Gyulae, Ducis Cunorum*“³⁾. Fontos tanutétel ez mind a' Gyula fejedelem nevének megemléltéséért, mind főleg azon oknál fogva, hogy a' kún név a' besenyőkre, mint amazokkal egy nyelvű népre ruháztatik. A' Gyula vezér név II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is előfordul; de az nem a' havasi- hanem erdélyire vonatkozólag. Mellyikhez tartozik a' Cedrenus szerint Constantinápolyban 950 körül keresztyén hitet fölvette Gyula vezér? valljon a' besenyők Gyulájára-e mint Stiltung állítja, vitatni nem akarom; egyedül azért

¹⁾ Constantinus Porph. de Themathus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 167. De Administ. Imp. Cap. 37.

²⁾ Vita S. Stephani Hungariae Protoregis auctore Hartvico. Ed. J. Podhradczky. Budae, 1836. in 8. pag. 75.

³⁾ Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Par. II. Cap. XLIX. Ap. Schw. T. I. pag. 116.

emlitem föl ezeket, hogy kitünjék a' Gyula névnek Erdélyben és a' Havasokon túl besenyő népeknél a' legrégibb korban folytonos használata, és hogy abból Moldvában a' Havasoknál létezett Gyula városra, meg a' besenyők themájánál hasonló névre némi fényűgárt nyerjünk. A' mai havasi Dzsulestnél volt tehát a' besenyők' Gyulája? Igen is ott volt. Beszél érte a' régiség, a' fényes templom' nagyszerű romjai, mellyeket 1646-ban Bandin püspök még látott, ekkép irván róla: „*Gyula, hasonnevű vezértől alapított város volt akkor, midőn 744-ben (?) a' magyarok Scythiából Pannoniába másodszor kijöttek a' Szarmátiának ezen részében ideiglen letelepedtek. Németvárosból éjszaknak irányozva Baja és Nemez között kies és termékeny helyen feküdt, templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét megszemléltük köveit 1645-ikben egy hatalmas görögbáró palotája építésére használta. Ma sárga kalászosok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek. Ez a' vezér hallhatatlan név után vágyott, mert Pannoniában is a' Tisza mellé maga nevérol Gyula várt építete, mellyet már Törökök bírnak a' Magyarok ellen*“¹⁾. Ha ezen sorokból elhagyjuk a' nem egészen helyes historiai 's idővetési combinatiot, azon valóságról győzetünk meg, hogy Gyulavárosának régi épület és templom köveit már akkor újabb épületekre használták föl; a' hagyomány szerint pedig e' hely (most Dzsulest) hajdanidőkben nevezetes város vala, épen ott a' Havasoknál Turkia' szomszéd-ságában, hová Const. Porph. a' Ch a b u x i n g y l a besenyő themát helyzi. Írd le szives olvasóm a' havasigyula nevet görög betűkkel: aligha fogod jobban kitenni mint a' görög császár Constantin adja.

A' többi themáknak megfejtése következik immár. Hogy azt tehetem, Constantin' munkáinak gyakori olvasása, azon kor' szellemébe 's körülményekbe behatás, de főleg az idegen neveknél minden lépten nyomon mutatkozó hiányának megfontolása, ugy a' görög írásmód nyelvünkre alkalmatlan voltának — sőt még a' leirók tétovázásának is szem előtt tartása segített reá.

A' themák' nevei magyar kiejtéssel szinte betürendben így hangzanak:

1). B o r o t a l m a t, T a l m a t : V Á R - Ó T A L M A ; Ó T A L M ; azaz: vár-óalmazó, védősereg, Castrenses Castrorum defensores, Milites Castrorum. Kétséget nem szenved, hogy a' besenyők' messzi kiterjedt tartományábau várak és városok is léteztek. Constantin a' Dniper mellé némelly pusztult városaikat is helyezi ekkép nevezve: a) A s p r o n, vagy

¹⁾ Gegő Elek. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8. rét. 139 l.

Fejérvár („Prima urbs quae Patzinacitis Aspron sive Alba dicitur, quod e saxo albicante constructa sit“). Ez bizonyosan Neszter Fejérvár, és hibásan tétetik Neszter folyó helyett a' Dnieperhez. b) Tungáta: Tó-gáta. c) Kraknakáta; Krakna-káta. d) Salmakáta: Szalma-káta. e) Sakakáta: Csák-káta? f) Gaiukáta: Gaiu-káta. Akar „gát“ akar „káta“ szót szándékolt ezekben kifejezni Constantin, mind a' kettő ismeretes nyelvünkben és honi helyneveinkben. Pestmegyének számos Káta nevű helységei máiglan fön vannak. A' Tó-gát tásza magyar értelmű. De ezeken kívül léteznek még kővárak is a' római időkbeli; ilyen a' Szeret mellett Gertina nevű falunál, miről galaczi tartózkodásunkkor tevének említést, erről neveztetvén a' kerület is Kovarluinak azaz kővárinak. Fön van mostis Beszarábiában a' Neszter' innenső partján Szoroka régi vár Tzekinovkának átellenében, melly hozzá értők' itélete szerint a' török és genuaiak' korát megelőzi ¹⁾. 's hihetőleg római építmény. Voltak tehát várak — ha a' számos földvárakat ide érteni nem akarjuk is, a' besenyők' ropant kiterjedésű országában, 's lehetett hadcsapatai között várvédői kötelességgel szolgált felekezete. Hát a' S a r a t és B u r a t nem Szeret és Barlád-e?

2). Bulatzospon, Tzopon: ELŐCSAPAT; CSAPAT; azaz: Előljáró, Elősereg; Antesignani, Praecalcatores, Primipyli, kik Haram, Latrones, Latrunculi, néven is fordulnak elő régiségeinkben. Ilyen előljáró sereg volt a' magyarok táborában a' kabarok csapata „*in praелиis antecellebant*“ mint Constantinus kifejezi.²⁾

3). Chabuxingyla, Gyla: HAVASI GYULA; GYULA. E' lakhely-és vezérről összetett nemzetségi névről imént közlém bővebb fejtegetésemet

4). Charoboe: KÁRÓVO, azaz: Határór, végór, őri, kártól őrző; szikel; Custodes limitum, Confiniarii, Euri, Speculatores, Marchiones- Bővebb fejtegetést alig kíván.

5). Giazichopon, Chopon: JÁSZ-CSAPAT, CSAPAT; azaz: ijjasok, jászok, nyilazók; Pharetrarii, Sagittarii, Jasones, Philistaei. Ezen név is eléggé megfejtí a' dolgot, a' csapatnak változatosan főnebb tzopon, itt chopon iratása, a' nyelv' nem értéséből származott.

6). Iabdiertim, Ertem: HADIÉRDEM, ÉRDEM; azaz hadban kiszolgáltak, kiérdemlettek; Emeriti, Veterani.

¹⁾ Le Glaneur Moldovalaque. Yassi, 1841. in 8. no. IV. pag. 11.

7). Kuartzitzur, Tzur: HARCZI-SOR, SOR; vagy CSÜRHE; azaz: harczoló csoport; Turba militantium, Bellatores.

8). Syrukalpee, Kulpee: SZURÓ-KÓPIÁS, KÓPIÁS; azaz: kopjával, dárdával, gerellyel, lándzsával, dzsidával harczolók. Lanceati, Alani, Ulani, Spiculatores. Mondatik ma is bizonyos egyénektől „nagy kópé“ átalvitt értelemben. A' lándzsával harczolás különös sajátsága volt a' magyarhoni besenyőknek még Mátyás korában is, mint Bonfin megjegyzi rólunk.

A' melly Kegenes (Kökényes?) vezérhez csatlakozott két hadáról a' besenyőknek Cedrenus Bélemarni és Pagumani nevezettel élve említést teszen, az sem egyéb ELÓMENŐ és HÁTUMENŐ csapatot kifejező borzasztóan elrontott magyar szónál.

Ime, mindenik thema, ha a' Gyulát kiveszzük, különös hadi foglalatosságról, működése- vagy fegyver nemütől vevé e' magyarázat szerint nevé; a' mi magában jól rendezett hadi szerkezetüket árulja el. Legnyomossabb ellenvetés lehetne itt e' nevek értelmezésében a' hadjellemi vonás: de épen az nyugtat meg, ha e' rettegő harczias népség' történetébe mélyebben behatunk; és ha tudjuk azt is, miként a' magyar hét nemzetségek nevei hasonlóul merőben hadi és tábori osztályzatot jelentenek. A' magyar nép' szájában kivált a' Tisza' felsőbb vidékein Borsodban meg Hevesben, a' nemzetség — család — familia — maiglan hadnak mondatik. Ez tagadhatlanul régente kelendő hadi osztályzatra mutat.

Legnagyobb nyereség, mellyet történetünkre a' besenyő hadcsapatok' értelméből levonunk, annak erősb megalapítása, miszerint a' besenyők' nyelve nemzetünkével azonos vala. És ezen történeti igazságnak bővebb kifejtésére használható Constantinus Porphirogenitus' előadása is. Azt írja egy helyütt, midőn a' besenyőkkel kötendő barátságról és annak minden ároni fűntartásáról szól, hogy frigykötéskor azok saját törvényük és szokásuk szerint hittel kötelezik le magukat, „*Cum autem Patzinacitae Cesareano pro lege et consuetudine ipsorum sese iuramento obstruxerint*“¹⁾; melly szavainál az eredeti szövegben a' „*Consuetudo*“ kifejezésre „*Szakon*“ (Çázava) áll. Szinte ezen szóval él a' császár, midőn Árpádnak kazar ünnepélyü szokás szerint vérten fölemeltetését írja „*quem etiam soleui Chazarorum more et con-*

¹⁾ De Administr. Imperis. Cap. 8 ed. Bonn. pag. 73.

suétudine iu scueto erectum principem fecerunt“¹⁾. Ezen z a k o n szóról már eleget okoskodtak az írók annélkül, hogy tisztába hozták volna. Banduri Constantinusra tett jegyzetiben im ekkép nyilatkozik: „*τα ζάκωνα, vox Illirica corrupte scripta, uti passim apud Graecos recentiores voces occurrunt alienigenae corruptae: z a k o n quippe in singulari numero, seu ut nostrates scribunt s a k o n vel s a c o n, legem significat tam scriptam quam non scriptam, hoc est legem et cosuetudinem; et in plurali z a k o n a seu s a k o n a leges et consuetudines*“ Ezen hangon beszéltek s beszélnek ma is a szláv írók, sajátuknak vallván a sz a k o n szót, de ha eredetéről, alakításáról, vagy valódi tiszta értelméről van kérdés, bölcsen elmellőzik, vagy olly elemezéssel adnak róla értelmezést, mit a józan philologia türni nem képes. Elegett fáradott e szó kifejtésén Bulgarin; lássuk azért ugyan minő eredményt mutata föl. Így okoskodik a mindent szlavizálni szerető orosz író: „*Dus Wort Koh n bedeutete in alter Zeit Einrichtung, Ordnung und zugleich Mittelpunkt, Grenze, Grenzscheide, Konowod heisst ein Anführer, ein Urheber. Die Anträge in den Versammlungen der Slawen wurden na konu, d. h. auf dem Richtplatze, bestätigt, und erhielten hiervon wahrscheinlich den Namen Sakon (Gesetz)*“¹⁾. Gyönyörű bonczolgatás, és mégis elvégre mi szülemlik egyéb merő valószínűség nyílt bevallásánál. A magyar „szokás“ban éleennek valóságos gyöke minden alakításaival; s z o k n i, s z o k - o m, s z o k - i k, s z o k - o t t, s z o k - a t l a n, s z o k - á s, Consuetudo, s z o k á s o s t ö r v é n y, Lex consuetudinaria. E szót tehát, melly őseinknek a besenyőkkel közös és nemzeti kifejezése vala, egyenesen nyelvünkől kölcsönzék a szlávok, midőn még kazar, kún, besenyő és más rokon magyar eredetű népek hatalma alatt éltek. Méltán sorolandó ez is Constansinus által a besenyőkével közös nyelvünkől föntartottak számába.

A „k a n k a r“ nevezetre meg kell még jegyezni, hogy ennek fejtegetésével több homályt mint világosságot terjesztettek az írók. Legközelebb Schott khinai forrásokból, jelesen némi 1777-ben megjelent munkácskából igyekezett megmutatni a besenyők kangar nevének egyvoltát azon nemzetével, melly k o n g g o r, khinai írás szerint k ó n g - k ö - ö l l, vagy k i a n g - k ö - ö l l alakban fordul elő, és miután a besenyők történetébe futó-

²⁾ De Administrando Imperio. Cap. 38. ed. Bonn. pag. 170.

¹⁾ Bulgarin Thad. Russland in historischer, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung. Übers. von Brackel. Geschichte. I. Bsnd. Riga. 1839. in. 8. S. 283.

lagosan baletekintett, egész bizottsággal így fejezi be értekezését: „*Die Bezeichnung ihrer damaligen Wohnsitze und mehrere Umstände lassen nämlich keinen Zweifel darüber, dass unter den Kangkiü des chinesischen Herodot See-ma-tsien die Kancli des Abulghasi und die Kanggar der Byzantiner zu verstehen sind*“¹⁾. Rövid értekezésin azonban olly hibás suppositum szövődik keresztül, mintha a' mongol történet' kangli népe azonegy lett volna a' patzinakitákkal, holott megvan már eléggé mutatva illető tudósok által, miszerint e' két nemzetet összezavarni nem lehet; a' kangli név pedig a' kalmuk vagy mongol nemzet' egyik felekezetére a' kongor- vagyis dzongárok-ra vonatkozik. A' kangar- névnek Constantinus világosan erős és nemes értelmezést ad, a' mi magyarul kan-karnak mondva, szinte ilyen értelmet fejez ki.

Itt van legjobb alkalmunk mind főnebbi állításunk' támogatásául, mind pedig azért, hogy Consantinus Porphyrognitasnál a' magyar hét-nemzetségeknek elszámított nevei őseink' Etelközben laktukra vonatkoznak, megfejteni, értelmüket meghatározni. Lássuk tehát.

Magyar had-
csapatok.

A' magyarok (turkák) szinte hét, a' kazaroktól elszakadt és hozzájuk csatlakozott felekezettel egyetemben pedig nyolcz nemzetségből állottak; illy renddel, mikhez egy alkalommal magyar kiejtésünket kapcsolom.

1. Kabarok, *κάβαροι*: KÓVÁRIAK.
2. Neke, *Νέκη*: NYAKA.
3. Megere, *Μεγερη*: MEJJ-ERE, (Mell-ere).
4. Kurtugermati, *Κουρτυγεμάτου*: KÜRT-GYOMRA.
5. Tariani, *Ταριάνου*: TARJA.
6. Genack, *Γενάχ*: KÖNYÖK.
7. Kare, *Καρή*: KARJA.
8. Kaze, *Κασή*: KEZE.

És így az embertest' részeiről vont táborszemek vagy osztályok' névsora áll előttünk, illy rendel: Fej, vagy előcsapat: a' kóváriak (qui in praeliis antecellebant), Nyak, Mell, Gyomra, vagy kürtgyomra, Tarja, Könyök, Kar, Kéz. Lehet-e ennél tisztább fogalom és elnevezés a' táborrészek' felosztásánál, ha tudjuk hogy hajdankorban a' mívelt római és

¹⁾ Chinesische Nachrichten über die Kanggar und das Osmanische Reich. Von Schott. Abhandlungen der kön. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1814 Philolog. u. histor. Abhaadl. S. 151.

görög nemzetek is szaru vagy KÜRT (Cornu) névvel illeték rendezett hadaikat? „*Cornua vocantur extremas exercitus, quod intorta sit*“ így fejtegetődzik Isidorus Hispalensis ¹⁾. Cedrenusnál bőven leiratik azon hadvitel, mellyet Szvatoszláv kievi fejdelem Zimisce János görög császár ellen 971 és 972-ben a magyarok, besenyők és bulgarok' segedelmével Bulgáriában vezetett, emliti ugyanis egy helyütt: „*Rossi eorumque ductor Sphendosthlabus, audito Romanas copias traiecisse, coniunctis quos iam in sua habebant potestate Bulgaris, adscitis etiam ad belli consortium Patzinacis, et qui in Pannonia versus occasum habitabant Turcis, exercitu bellicoso congregato ad 308 virorum milia, Aemum egressi universam Thraciam incendiis ac praedationibus vastarunt; castrisque prope muros Arcadiopolis factis praelii occasionem praestolati sunt.*“ Alább: „*Erant barbari in tres divisi partes. In prima erant cum Rossis Bulgari, seorsim Turci, seorsim etiam Patzinacae.*“ Ismét alább, hol a besenyők- és magyarokat általánosan scytháknak nevezvén, ekkép fejezi ki magát: „*Scythae autem Sphendosthlabo coniuncti auctores ei fuerunt ut cum omnibus copiis (numerabantur autem trecenta triginta virorum milia) duodecim ante Dorostolum milliaribus castra poneret, ibique imperatoris adventum intrepide expectarunt. — Pugnatur aliquantisper aequo Marte. Jam autem ad vesperam inclinante die Romani sese cohortantes et veluti acuentes mutuis exhortationibus sinistram Scytharum CORNU premunt, et intolerabili vi ingruentes multos prosternunt*“ ²⁾. A' besenyő-magyar tábornak kürt alakúsága és nevezete e' leirt Szilisztria (Dorostol, Dristra) körüli csatában olly világosan tétetik ki Cedrenus által, hogy annak valóságáról kételkedni többé okunk nincs. A' „*Cornu*“ nevezetnek őseinknél nem „szaru“ hanem „kürt“ szóvali jelentése csak tisztább értelmezésnek billegét viseli homlokán.

Még számosabb példákat is hozhatnék föl a' régiségből állításom támogatására: de az efféléket mellőzendő, Reiske Jakab nagyhirű kritikus és keleti nyelv tudós' ide illő szavainak némi részét közlöm. Így ír ő: „*Medio aevo tam apud Graecos quam apud Latinos, imo et Arabes atque Orientales mos erat exercitum in quinque μνιῶν dividere. Unde exercitus quoque al Chamis appellabatur.*“ „*Al Chamis dicitur exercitus quia quinque partibus constat, (verba sunt al Wahidai ad al Monta-*

¹⁾ Corpus Grammaticorum Latinorum Veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 301.

²⁾ Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 384, 386, 398, 399.

nabbium) corde (media acie, quae quinta dicitur et maxima atque regia Wittekindo de Gestis Saxonum Lib. III.), duabus alis praecursororibus (les avant-coureurs, l'avant garde) et subsecutoribus (l'arrière garde)“. — „*In quinque partes quoque dividit Nicetas p. 72. et eum animali comparat, caput (antecursores) armos, truncum (seu corpus militiae) et crura habens*“¹⁾. A' fölosztás és részletek' száma, nem üti ugyan meg a' magyarokét, de az eszme és osztályrészek majd csak egyre mennek ki. Az arab irónál találunk sziv, kétszárny, elő és utórész, és Nicetásnál: fej, kar, derék, lábszár nevezetet. A' nyak, mell, gyomor, tarj, könyök, kar, kéz, szinte állat és pedig ember részeinek neve; maguk a' tagok. De hogy a' kürt' gyomrát tisztábban fölfoghassuk, kürt alakot (cornu), mellyen a' scytha népek' táborai széltiben neveztetnek a' byzanczi írok által — kell magunknak képzelni. A' kürt, tegyük, mint valóban áll, szügtelen L vagyis fél-kör alaku. E' szerint a' kabarok mint előcsapat, fölül esnek; utánna áll a' nyak, ezt követi a' mell, ezt ismét a' kürt' gyomra vagy közepe, az araboknál szive, (most centrum), Niketásnál derék (truncus). Ezután jó a' tarj, melly már az embertagjaira nem ugyan, de a' marháéra széltiben alkalmaztatik; a' marha tarja az, mi a' szügynek ellenében fölül esik; és így a' kürt alaku tábor' hátrészét tevő. Utánna neveztetik a' könyök, épen a' kürt' meghajlásától tovább haladva. E' szó változatos iratásának és kifejezésének van nyoma; példa reá a' Gönyő falu Dunánknál, hol a' folyam kanyarul azaz könyököt formál. A' könyv szinte innen ered; begöngyöltet, köngyöltet (involutum, volumen) jelent. A' kar és kéz a' kürtalaknak másik végére jut, emez épen végül, mellyet régen és ma is szárnynak nevez a' hadtudomány. Csak említnem kell azt e' helyütt, hogy Constantin' némi kéziratában Kurtugemrati olvastatik Germati helyett. Tehát valamint a' besenyő kúnok, hadi működésükről nevezék csapataikat, úgy a' magyarok' nemzetségi hadai (The ma, Tribus, Gens) táborosztályzatukról hivattak; Constantiusnál rontottan adott neveik pedig, ezeknek és amazoknak is, tisztádon tiszta magyar. Megerősíti e' magyarázatot Leo Sapiens görög császár az árpádi magyarok' haditudományáról írott munkájában. Így beszél ő saját tapasztalása után őseinkről: „*Cum castra metantur, ea nequaquam, ut Romani, fossa vallo-*

¹⁾ Reiskii Jo. Jac. Commentarii ad Constantinum Porphirogenitum de cerimoniis Aulae Byzantinae. In Corpore Script. Historiae Byzantinae. Bonnae, 1830. in 8. pag. 491. 492.

que muniunt; sed ad pugnae diem usque per cognationes et tribus disperguntur. — In ipsa vero pugna aciem omnem, non ut Romani, trifariam partuntur; sed in diversas turmas milliarias, quarum aliae aliis turmatim connexae, adeo modicis interse intervallis distant, ut una continua videatur esse acies. Praeter instructam aciem copias etiam superfluas habent, quas aut ad struendas insidias adversae aciei negligenter instructae, emittunt; aut ad succurrendum laboranti cuiuspiam parti suae conservant. Turmarum miliarium series sive ordines, indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior, majorem curam gerant: denique ut aciei frons condensa sit et aequalis, efficere student“¹⁾. Ezekben ki nem mondatik ugyan a' kürt alakuság és csapatok' száma, de az eszme, mellyet magyarázatom kifejt, hiven ben foglaltatik.

Elemezzük egy kissé a' főnebbi sorokat. Az mondatik :

1-ször: hogy midőn táborba szállnak, nem árkolják el magukat mint a' rómaiak, hanem ütközet napjáig csapatokban szétszolváknak. — Miután csapatokból szerkezett kürtalakat képeze táboruk; igen természetes annak sánczok közé nem szoríthatása.

2-szor: Harczolás közben nem római módon, három táborszemre oszták hadi népüket, hanem számosabb ezredes csapatokra. — Világos ezekből, hogy Leo Sapiens korában három részből állott a' római tábor; ellenben a' magyaroké számosakból, 's mint Constantinustól értjük, hét, az előcsapattal együtt nyolczból.

3-szor: Ezen csapatok igen kevés hézagok' közbesítésével úgy valának összeállitva, hogy az egész tábor folytonosnak lenni látszaték. — Az egymásból folyó tagrészek' eszméje, vagyis a' létegi fő, nyak, mell, tarj, gyomor, könyök, kar, kéz, szükségkép föltételezék ez egymásután szakadatlanul következt; minélfogva a' tábor, bármennyire kiterjedt is, egy tömegü lánczolatnak nézethetett.

4-szer: A' sorozati táborszemekon kívül fölösleges, azaz tartalék csapatok is voltak, miket vagy csel készítésre, vagy a' harczoló valamelyik tagrésznek segedelmére küldöttek. — Illyen tartalék volt a' kéz és kar, mellyet segedelműl majd ide majd amoda fölhasználtak, vagy az ellenséget ejtették vele kelepczébe.

¹⁾ Leonis Sapientis Tacticorum, cap. XVIII. In Kollarii Historiae Juris que publici Regni Hungariae Amoenitatibus. Vindobon. 1783. in 8. Vol. I, pag. 29, 31.

5-ször: Az ezredes csapatok' sorozatát vagy rendét hosszan elnyújták (Turmatum milliariarum series sive ordines, indefinita profunditate insruunt). — A' tábornak ezen elnyújtása vagy is mélysége adá ki a' kürt alakot, mellynek, legtávulabbi pontja létegesité a' kürt' gyomrát.

6-szor: Ezen mélység- vagy behajlásra, hogy a' tábor minél erősebb legyen, nagy gondot fordítottak. — A' kürtgyomra körül a' tarj és könyök tartalmazá az erősséget, mint közvetlen mellette álló.

7-szer végre: Hogy a' hadsor élének homloka zsufolt, sűrű és egyenlő legyen, azon mindenkép igyekeztek. — Ime, nem hijában áll a' mell nevezet után az ere, melly több, de mindig egyremenő, t. i. v e n a, v i s, v a l o r, v a l i d i t a s, f o r t i t u d o, értelemmel bir. Ez alkotta tulajdonkép a' tábor élének sűrű és egyenlő homlokát (frons aciei condensa et aequalis), melly a' működő had' centrumának felel meg. Constantinus tehát jelentő nevekben állítja elő ugyanazt, mi Leo által működésében körülíratik.

Hátra van még, hogy a' kazaroaktól elvált és Etelközben a' magyarokhoz csatlakozott k a b a r nevet fölvette előcsapat' nevéről adjak világosítást. Előre bocsátva, miszerint e' névnek a' Kaukasus éjszaki részen fekvő K a b a r d a h vidékkeli egybefüggése be nem bizonyítható; nincs is egymással semmi közük, miután Constantinus szerint a' kazaroaktól lett elszakadás után hivattak k a v a r i k n a k; 's bizonyára nem is a' kóborlástól ragadott rájuk, mint némely szónyomozók álmodoznak. Árpád népének e' szomorú kimenetellel odahagyott hazájáról krónikáinkban, ugy mindezen hadosztályzati nevekről is mély hallgatás uralg. A' hagyományok mit sem tudnak az effélékről. Mi lehet annak oka? Igen természetes, azért könnyű megfejtteni. A' hadak vagy nemzetségek' számszerint hétből állónak e' nevei (innen a' hét vezér, és a' „hetumoger“ II. Béla névtelen jegyzőénél) akkori hadi szerkezet szerint levén divatban, mihelyest Pannoniába léptek eleink, uj körülmények és lassankint uj hadi szerkezet fejlődven ki, a' régi hadnevek háttérbe szorítottak, csak hamar feledékenységbe is menvén a' nemzetnél. És ez már magában eléggé bizonyítja a' Constantinus föntartotta neveknek nem vérségi vagy szorosán családi szövetségből származását. Ép illyen ideiglenes helyzeti vagyis inkább geographiai nevezet levén a' kabaroké, kik a' nyolczadik ujjabb, azaz előcsapatot alkoták; a' helyzet' megszűntével a' név is elenyészett. Midőn még Etelközben laktak, akkor

illett rájuk e' földrajzi név; akkor midón Árpád alatt a' mostis fűnlevő k o v a r l u i, vagy k o h u r l u i részeken laktak; mert az ő igaz nemzetségi nevök k ú n (Cumani) vala. Moldvának alsó részén létez a' kovarlui kerület G a l a c z fővárossal. Ennek nevét egy moldován tudós sem érti, megfejtteni nem képes, pedig ott van a' régi római KÓVÁR' omladéka a' Szeret' bal partján annak a' Dunába ömléséhez közel, Ghertina nevű falnál, miről már többször emlékeztem ¹⁾; nem képes, mert nem tudja, hogy a' k o v u r a' magyar k ő v á r névnek merő rontása; épen olyan a' kabar is több nevekkal együtt, mint a' C h a b o x i Constantinusnál HAVASI helyett, és a' classicus íróselegnél a' C a u c a s hegyláncz szinte HAVAS („*hoc est, nive candidus*“ Plinius Lib. IV, 19. értelmezése szerint), a' hegyek' nevében. Nem új fűlfödözés ez utóbbi, valamint Plinius hótól fejezőlőnek, azaz havasnak értelmezi, ugy a' nagy tudományu Sambucus János Bonfin' kiadásánál a' szeleti jegyzetek közt oda iktatá a' Caucasusról szóló szöveg mellé (Dec. I. Lib. I.) „*Havas*“.

A' kovarlui kerület' nevét Sulzer a' Kohurlui nevű ároktól, melyet Kantemir római, ő pedig avar maradványnak mond, hozza le: „*Seinen Namen hat dieses Gebiet* (kohurluische, igazabban kovarluische, a' l u i, oláh rag vagy után álló articulus) *von dem Graben Kohurlui, welcher, ob er gleich 8 Stunden lang ist, dennoch gar selten Wasser hat* ²⁾). Ez hibás vélemény, mert azon árkot a' moldovánok nem nevezik Kohurluinak, hanem Trajanénak, a' mivel annak római korbeliségét akarják kifejezni, és ugyan ezen a' Szerettől Pruthig sőt tovább, nyugotra pedig az Oltig nyomozható földösségnek egyenes összeköttetése van a' mondott római kóvárral, mellynek fűnlétéről a' helyekről kevés ismerettel bíró, leginkább csak könyvekből készült Sulzer' munkáiban legkissebb tudomás sem tetszik ki. Ugy lehet nézni a' gherthinai kóvárat, mint a' fölötté vonuló árok' fő pontját a' Szeret' torkolatánál, és habár kohurluinak neveztetnék is ezen sáncz, a' mi nem áll, védpontjától és magyar nyelvű néptől elnevezése jöhetne csak figyelem alá; miután oláhban a' k o v u r szó értelemmel nem bír.

Nem válhatok meg a' magyar hadcsapatok' nevének a' régi had- és táborszerkezeten alapuló értelmezésétől annélkül, hogy még bővebb világo-

¹⁾ Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. N. I. pag. 44, seqq.

²⁾ Sulzer Fr. Jos. Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781. in 8. I. Bd. S. 399. Utánna beszél Wolf (I. Th. S. 76).

sitást adva egyszersmind az eddigelő könnyedén odavetett magyarázatokból meríteni szokot ellenvetéseket is el ne igazítsam.

A' kabarokra nézv tudatik Constantinus Porphyrogenitus' munkáiból, miszerint azok a' kazaroknak elvált része levén, azután vevék föl e' nevet, midőn a' magyarokhoz, a' paczinakitáktól később elfoglalt Etelközbe vonultak, velük barátságosan egyesülendők. „*Cabari* (ezek Constantinus szavai) *a Chazsarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione belloque orto civili, prior pars vicit; quique victi, pars occisi sunt; pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutua amicitia Cabari appellati sunt*“¹⁾. Általában összehangzik történetbuvárainknak abbeli véleménye, hogy a' kabarok ugyanegyek legyenek a' II. Béla kir. névtelen jegyzője- 's egyéb krónikaink szerint Kiovnál a' magyarokhoz csatlakozott kúnokkal (Cumani); azon kúnokkal, kik a' nagy hitelű névtelen jegyző' előadásából érthetőleg leginkább Heves, Borsod, Gömör és Nógrád meg más vármegyék' vidékein, épen ott, hol most a' magyar palóczság fészkel, telepedének meg; és így, ezen palóczok az Árpádkori kazar-kúnoknak, vagy is Constantinus kabarjainak valóságos ivadékai. Mi csudálatosan egybevágnak ezen különböző nevezetek: vagy csak abból kitetszik, hogy a' kún nemzet' történeteinek elbeszélése alkalmával a' byzanci íróknál „*Comani*“, „*Hunni*“ az orosz és lengyel krónikákban „*Polovtzi*“, hazai krónikáiban pedig „*Cumani*“ és „*Cuni*“ névre találunk; minélfogva semmit sem kételkedhetni a' névtelen jegyző ethnographiai tanutételének valósága fölött, midőn oda helyezi a' cumanusokat, hol mainapiglan palóczok laknak. — E' többféle nevek közt ime csak Constantinusnál tűnik föl mint ujdón új de hamar elis enyészett „kabar“ név: a' mi már magában eléggé bizonyítja a' kazaroktól elszakadt kúnok vagyis szláv írók' palóczainak ideiglenes t. i. tíz évig, a' magyarokkal együtt Etelközben Kővár körül tartzkodásuk miatt rájuk hárult geographiai névül használtát. Irja bár le akar melly görög philolog a' magyar Kővárt görög hangok, és betűkkel- bizonyára alig adand helyesb kitételt Constantinusénál.

A' magyar hét csapatok' egyikéről a' „*Megeré*“¹⁾-ről megrügött véleménye általában a' magyar történetíróknak: mikép abban a' magyar nem-

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus. De Thematis et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 171, De Administr. Imp. cap. 39.

zet' neve lappang. E' vélemény indokoltatik is az által, hogy a' Duna mellett, hol a' „Portus Moger“ azaz: magyar kelő vala, maiglan Megyer nevű faluk léteznek, innen is, túl is, Békás Megyer, Káposztás Megyer; sőt több Megyer nevű helyek szerte a' hazában. — Az utóbbit, hogy t. i. Megyer, Magyarból keletkezett: megengedem nyelvünkben a' magánhangzók' egyenlítésének erős divata tekintetéből; de hogy az egész nemzet' neve egy hadcsapattól vonatott volna le; az a' történetek' fejleményével és az ős regiségnek „Magyar“ nemzetet emlegető tanutételével ellenkezik; ellenkezik a' névtelen jegyző' hajdanibb időkre vonatkozó Dentu mogerjeivel, és a' legrégebbs' krónikák Mogeria-jával, ugy Magyar-város' állásával, 's több efféle alaptételekkel. — Ha az egyik csapat neve csakugyan nemzetségi név vala: annak kellett lenni a' többinek is. — Kérem már, hol a' neke, tarján, genach, kare, kaze nemzetségeknek nyoma 's emlékezete történetünkben vagy hagyományunkban? Sehol, még a' 108 ázsiai nemzetségek (Generatio) között sem találtatik föl. — Való, léteznek Nyék, Tarján, Kürt, Gyarmat, Gencs, Kara, Kaza nevű helységek, és pedig a' Tisza' környékén Borsodban néhány falu illy néven. De mit bizonyítanak ezek? azt-e hogy a' Constantinus elsorolta hét nemzetségektől nyerek nevüket? Legyen ugy, tagadni nem akarom, 's nem is szükség; mert ez esetben a' hadcsapatok' értelmezését nem hogy lerontanák, sőt annál inkább erősítik, e' neveknek változó kiejtésben egykor őseinknél szájon forgását föltételezvéen egyszersmind. Tanusitaná ugyan is, hogy a' nyak mondatott egykor nyeknek, (innen: nyeggetni, nyagatni helyett); kéz, kaznak, (innen kacsó, kacsócska, kezecske helyett) 'stb. Minélfogva Constantinus írásmódját is nem annyira hibásnak, mint az őskori változó magyar szólásmód szerint szerkezettnak kellene tartani; önkint folyván, hogy a' tagrészek' ekkinti kifejezésén kevesbé ütközhetünk meg, mivel daczára nyelvünk' belső történeti ismerete' hiányainak, ha majd számos hasonló példák egybehasonlításával tétetnek vizsgálatok, minden kétségek elenyészendnek főnebbi értelmezésük iránt. Jól ismerjük azon eltérő magyarázatokat is, mik szerint némelyek az őskori mythologiából, sőt a' szent könyvekből szeretnék megfejteni ezen hadak' neveit. Az efféle fejtegetéseket inkább elcsavarásoknak mondhatni, — hálátlan czáfolgatásukba nemis bocsátkozva, ellenzőinket im' ezen arab mondattal utasítjuk el: „Egy az igazság, mellyet emberi találmány el nem töröl, rozsdameg nem emészt.“

Magyarázatom a' történeti való' örök maradandóságát igényli, midőn majd a' pusztá vélemények soronkint sirba szállandnak.

Legfontosb az etelközi korszakban fölmerült viszonyok közt a' kazar-magyar nyelv' kérdése; melyet tisztába hozni mellőzhetlen kötelességül ismerem őseink' etelközi életműködésének rajzát minél csorbátlanabb tükörben szem elé állítandó.

Kazar-magyar nyelv.

Constantinus Porphyrogenitus a' kazaroktól elszakadt és kabar nevet fölvette néptömegnek a' magyarokhoz csatlakozásáról irtában némi homályos kifejezésekkel azt adja tudtunkra, hogy ezen kazar szakadék a' magyarokat megtanította a' kazar nyelvre, és az ő korában ugyanegy nyelven beszéltek; de azonkívül a' magyarok' nyelvével is éltek a' kabarok. Következők a' nyelv' kérdésébe vágó fontos sorok: „*Cabari a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione belloque orto civili, prior pars vicit; quique vici, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutuo amicitia Cabari appellati sunt; unde et Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcarum lingua utuntur*“¹⁾. Világosan két, azaz kazar és magyar nyelvről beszélvén itt Constantinus: épen nem csuda, ha a' kazar és magyar rokonságot nem hívó, fölületes vizsgálódásba bocsátkozott írók úgy állodalmi mint nyelvi tekintetből, két különböző nemzetnek hirdették ennélfogya is őket; kényelmesen elmondogatván: miszerint Etelközben török-tatár vérrel keveredett össze az eredeti, szerintök finn ágazatu magyar nemzet.

Hosszu sorát adhatnók azon, főleg külföldi íróknak, kik a' kazarokat török-tatár nemzetiségűnek állíták; de nem csekély számát azoknak is, kik finn származásra és így szerintök a' magyar' finn eredetéhez képest ezekkel rokonokra találnak bennük. Központosítván a' különbözőségeket, a' két felé ágazó vélemények közt, újabb időben azok nyertek tulnyomóságot, kik a' finn nagy törzsökhöz osztályozzák a' kazarokat. Én mindig a' népcsaládok' osztályzási nevében látom összezavartatni a' nemzeti-ség' kérdését. Ha úgy rendeztetik a' finn vagy csúd népcsaládi osztályozat, hogy a' magyar és kazar egyenesen nem fiunektól eredő, hanem már a' leg-

¹⁾ Constantinus Porph. De Administ. Imp. Cap 39. ed. eit. Bonn. pag. 171.

hajdanibb korban egy törzsökről elágazott népnek tekintessék: helyeslem a' finn-csúd (szerintem hún- scytha) közös származást, 's illy alkalmazás mellett nem mondhatni ellene azon iskolának, melly a' magyarokat és kazárokat a' roppant terjedelmű finn népcsaládok' sorába osztályozzák.

Efféle szemlélődésektől azonban eltérve, a' történetekből kívánom a' kazar- és magyarnép' azonegy nyelvűségét kimutatni, Constantinus' főnebbi soraival is megegyeztetőleg a' kérdést eldöntendő.

Mindazon tudósok, kik a' hazai krónikák, jelesen II Béla kir. névtelen jegyzőjének tanutételét Constantinus' a' kazar szakadék csapat' magyarokhoz csatlakozása fölötti előadásával gondosan egybevetették: öszhangzó értelemmel vallják, hogy a' kabaroknak nevezett kazarak épen azok valának, kik a' magyar történetkönyvek szerint kúnok' neve alatt Árpád' seregével Kiev körül egyesülének, 's később a' Duna és Tisza' vidékin szerzett ujhont együtt megszállák. Már pedig tudván tudatik ezen kúnoknak Mátra környékein épen ott letelepülése, hol maiglan a' palóczság nagy terjedelmű földön lakik. Ezen palóczság, mind mostani szójárásuk mind régiebb korból fönmaradt némi nyelvemlékek' újmutatásánál fogva különbözőnek kiejtésben (mit dialectusnak nevezünk) a' többi magyarságtól: mindazáltal soha senkinek nem jutott eszébe, hogy őket külön nyelvű 's nemzetiségűnek állítsa; olly valamit tenni pedig föl róluk, hogy e' palóczos (ha akarjuk így nevezni) kiejtést később, midőn saját eredeti, a' magyartól különböző nyelvüket levetkezték, tanulák el: a' magyar nemzet' belső történetének ismeretlenségét eláruló, sőt mondhatni, nevetséges vélemény lenne. Olly nagy sokaságu néptömeg, a' történeti világitások szerint az árpádi magyaroknak körülbelől egy nyolczadrésze, saját ősi nyelvét bizonyára el nem feledhette. Ha a' magyaroktól kölcsönzék vala a' palóczok mostani nyelvüket régi sajátuktól megválva: kéttelenül tiszta magyarosan beszélnek, mikép azt átvenniük kellett; holott épen nem úgy áll a' dolog. Ők különböző dialectuson beszélnek: a' mi már magában a' föltett de meg nem engedhető kölcsönzést talpig lerontja. Azon kívül a' föltétel szerint magyaroktól elsajátított palócz nyelv vagy merőben ollyan volna mint a' többi magyaroké; vagy az övékéveli összekeveredés és korcsosítás által hibásan megtanult; de sem egyik- sem másíknak állitni nem lehet. Nem az elsőnek: mert maiglan különböző kiejtésben; nem a' másíknak: mivel eddigi nyelvvizsgálatok' következtében rendithetlenül áll, hogy a' palóczok' nyelve az

Palócz- ma-
gyar nyelv.

értelmesség- a' magyaroké pedig a' szcbb hangzás' nyelve. Csalhatatlanul dialectusi különbségre ismerünk tehát a' kazar maradékok' nyelvében, melly különbségnek már a' scytha népekrőli tudósítások közt némi nyomaira találhatni. — Azt kérdezem immár: hány külföldi ismerte azon irói seregből a' palócz és magyar nyelv közti különbséget, kik annyit összeirtak a' kazarok' nemzetisége 's nyelve dolgában? Bizony egy sem; de még arról is aligha tudtak valamit, hogy a' kazarok' kéttelen ivadéki kún vagy palócz név alatt mais élnek a' Magyarházában. E' tárgy körül tehát a' külföldiek-től nem sokat tanulhatunk; minmagunknak a' nemzet' belső története- és a' nyelv' fejleményének mélyebb vizsgálata által lehet és kell a' kérdést világosságra hozni.

A' magyar nyelvben létező kún vagy palócz dialectusnak kimutatása után veszem már vizsgálat alá Constantinus' főnebb idézett sorait.

Tegyük föl, mit azonbau szinte meg nem engedhetni, hogy Constantinus a' kazar és magyar nyelvet két lényegesen különbözőnek értette: minő magyarázat folyna előadásából? Bizonyára olyan, mi a' népek' szellemével sőt a' józan okossággal sem férne össze. Ezen értelemben imigy merülne föl a' tény: „a' kabarok magtaniták a' magyarokat a' kazar nyelvre, 's azáltal egy dialectusuakká váltak; azonban a' kabarok a' magyarok' nyelvével is éltek“. No már most, mi csudálatos viszony keletkezendett volna köztük? A' magyarok ime elvetik maguktól saját ősi nyelvüket 's a' kazart veszik föl; a' kazar- kabarok pedig a' magyarok' régibb nyelvét is használják! Ez bizony erősebb értelmezés bár minő „ibis redibis“-nél. Dialectust, még egyszer mondjuk, dialectust kell Constantinus' soraiban érteni, akkor igen tisztává lesz az értelmezés, és minden nehézség eloszlik, a' mi mindig csak a' körül forgott, hogy a' görög császár a' „lingua“ és „dialectus“ szót nem egészen alkalmas helyen használta, sőt egyiket a' másikkal synonymum gyanánt cserélte föl. Ha e' helyett: „*Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt*“ ekkép olvassuk: „*Chazarorum dialectum ipsos Turcas docuerunt*“; a' nyomban következő sorokat pedig: „*habentque etiam hodie eandem dialectum*“ igyen: „*habentque etiam hodie eandem linguam*“, minden látszólagos homály és természetelleni magyarázat elenyészik; annálisinkább, mivel az utánna álló szavak: „*aliaque item Turcarum lingua utuntur*“ csak igy érthetők meg; azaz, ha olly értelmet adunk ennek, hogy a' kabarok a' magyarok' dialectusával is éltek. Akarmint hányjuk vetjük, nem lehet máskép értelmezni a' két kifejezést. Fejtsék meg a' külföldi cri-

ticusok: mikép történhetett volna az, hogy a' hétszerte nagyobb sokaságu magyar nép saját ősi nyelvét a' kazar töredék csapat kedviért elenyészni engedte — és uj, idegent vett legyen föl, ha a „Chazarorum lingua“ az övékétől lényegesen különböző volt? pedig így kellett történnie ha különbözőssel birt a' két nyelv. Megtanulták igen is a' magyarok a' kazarok' csak dialectusban különböző nyelvét, és így e' részben is egyesülvén, a' kazarok is alkalmazák magukat szójárásban a' magyar hatalmasb felekezethez: következésképp azonegy nyelvüeknek jellemeztetnek Constantinus által: „habentque etiam hodie eandem dialectum“ azaz „linguam“. — Menjenek szives olvasóim hazánk' azon vidékeire, hol a' palóczság' ősi szójárását a' tisztább magyar írói nyelvtől megvédette: tapasztalni fogják, hogy az ottani köznép saját feleihez sokkal különbözőbb kiejtéssel beszél, mint midőn fészkeből eltávozva, alföldi magyarokkal jó érintkezésbe. A' ki erről meggyőződést akar szerezni Pesten is, ajánlom, keresse föl a' napszámi munkákra évenként nagyobb számmal ott megjelenni szokot kis kazari, nógrádmegyei palóczokat, tapasztalni fogja, miszerint ők maguk között bizodalmas körükben minő különböző kiejtéssel élnek attól, mellyet idegen emberrel szólásuk közben hallatnak. Tudják ők azt jól, hogy otthoni beszédmódjuk a' szerte divatozótól különbözik, azért óvakodnak, hogy azáltal a' többi magyarok' fülét ne sértsék. Ebbeli balhiedelmük bizonyára onnan ered, mivel a' tudatlanok szójárásukat guny' tárgyává teszik; lelkészek és iskolai tanítóik pedig hasonló elfogultságból az írói nyelvhez törek-szenek őket szoktatni; minek csak azon sajnos eredménye lehet, miszerint ma-holnap végkép kihal a' palóczos szójárás annélkül, hogy kellő tudós nyomozások tétettek volna annak különös sajátsága fölött.

A' történeti és nyelvvizsgálati végeredmény e' tekintetben tehát oda utal bennünket: mikép az etelközi hazában nem vesztették el a' magyarok ősi nyelvüket, nemis keveredtek össze török- tatár fajjal, hanem a' dialectusban különböző kazar szójáráshoz alkalmazták magukat. Tíz évi ott lakást mutathatni föl Constantinus' tanutételéből; ez olly rövid időszak, melly alatt nyelvét egy nemzet nem változtathatta meg.

Archaeologiai vizsgálódásimat befejezve, az uradalom' iparüzési intézeteit tekintém meg, magától a' jelesműveltségü sok szép tapasztalás- és nyelvismertben gazdag herczegtől vezetettvén. A' Moldova folyó' ágából 3 láb mélységü csatorna vezet a' falu' délkeleti határa felé, melly nyolcz kőre

készült nagy malmot hajt. Most emelkedik ott egy 25 öl hosszáságu, 12 magosságú emeletes szeszgyár. Van ezenkívül két fűrészmalma, olajsütője, bőrgyára. A' lakosok, kik között 1200 főből álló cigány (rabszolga) létezik, főleg hordócsinálással foglalkoznak. Ezen uradalomhoz 5 falu tartozik. Ha minden boernak illy ügyes számitással fektetnék terjedelmes birtokába a' pénz (mit effélékre fölhasználni de még a' legszükségesebb javításokra fordítani sem tudván, pazarfény- 's kártyajátéknál vesztegetnek el), Moldva fél század alatt versenyezhetne Europa' sok nyugoti mivel tartományaival. Mennyi patak, mennyi viz-erő kínálkozik itt a' technikai szorgalom' előmozdítására, 's mégis alig van czélszerűen készült malom, melly ez vagy ama vidék' szükségére elegendő lisztet szolgáltatna. Gazdag Moldva természetadományi terményeiben, de annál szegényebb iparos műveiben. Mennyire gátlója ennek a' politikai szerkezet, most azt nem fürkesszük: csak azt akarjuk egyes példából kimutatni: milly hatalmasan mozditja elő a' józan számitás a' vagyonságot. Kantakuzeno malma tartja liszttel a' kis ország' katonaságát — és azért Kantakuzenonak az egész ország' fizet. Igen, de a' herceget külföldi értelmes mesteremberek környezik, kikkel óránként tart értekeződést. Mellyik, vagy hány boer teszi ezt? Hiszen több részének szemében a' mesterember — cigány — rabszolga.

Hét napig tartott bajai működésem után a' hercegnak szives pártfogásáért midőn köszönetet mondék, Folticsényba tértem vissza, már előbb meghatározott terv szerint a' nyamezi kolostorba menendő.

October 6-dikán Vágó urral Niamczba rándulánk ki, épazon uton indulva melly Baja felé vezet, a' városnál levő két kőhidon át ugyanis nyugotnak, majd a' Moldva folyó' széles völgyénél délnek fordulván, Spatereszt és Kotobaja Kantakuzenók' falusi jószága mellett, majd Dombovicza falut hagyván balra, a' csinált országutról lemenvén, egy órai haladás után a' Moldva folyó' fűvényes és kavicsos rendetlen medrén hajtattunk át 9 órakor, honnan egy hosszú fahidon némi elhagyatott csatornán levőn a' niamcezi kolostorhoz tartozó Boroja nevű hosszú faluba értünk, ismét hídon a' Riska patakán menvén. Ezentúl homokos, nyires föld, 's a' Hatrora kis patak, balra Terzi, jobbra Orcsest falu következett; melly utóbbi rezesek' birtoka, bokros berkes hegyoldalban terül el széllyel-szört házaival. Megjegyzendő e' faluról, hogy tegnapi napon Udriczky osztrák sztarosztával (igy nevezik a' jászvásári agentia Moldva' 8 városában tar-

tózkodó segédtszét) töltött társalgásom alkalmával Haubicz nevű moldvai mérnök, de eredetére nézve magyarhoni, Bogdán vajda'némi 7026, azaz 1518-dik évi' kezeinél létezni mondott oklevél szerint, megerősítetik atyjának István vajdának azon adományzása, minélfogva a' megöletett katolikus püspök' haláláért elkoboztatott orcsesti földek a' niamczi kolostornak tétettek tulajdonaivá. Kogalnicsán Mihály írja Oláhország' történetében, miszerint Rózsa János domonkosi szerzetbeli pap, ki valósággal bákói és milkói püspök akart lenni, megöletett Oláhország' lakosai által 1451-ben ¹⁾; és ennek mint bákói püspöknek azon évben föltűnése kéttelen az egyházi iratokból, az érintett oklevéli körülmény pedig világosan azt tanusítja, hogy nem oláh, hanem moldvaországi lakosoktól szenvedett halált. Egybevág ezzel Kedzierski Barnabás lebergi minorita guardian' a' bákói püspököket el-soroló 1780-diki levele, mellyben áll: „Anno 1451: *Joannes Rosa de ordine Praedicatorum, prout expressit P. Frydrychovics in Vita S. Hyacinthi, pro fide occisus*“ ²⁾. Efféle oklevelek a' moldvai katolikusok' egyháztörténetére valamint a' magyarnép' viszontagságaira, főleg XV 's XVI-dik századi megfogyására is bocsátnak világító fényt. Tümekek számuk Moldvában a' helységek, mellyekről bizonyosan tudhatni hogy lakosi hajdan magyarok (kúnok) levén a' szakadás- és vallásos visszavonás' szomorú korában, de leginkább a' mohácsi vész után, midőn a' magyar lelkészek ott majd végkép kifogytak, a' nagyobb hatalomra vergődött ó hitre léptek át, 's időjártával eredeti nyelvüket is elveszték.

Niamczi utunkat folytatva, miután Brusztur és Oglinda faluk- Niamczi.
nál partos völgyes és nyires, patakok' száraz árkaitól megszagotott magos-
földön hajtók, végre 12 óraker a' völgyben fekvő N i a m c z városba értünk
be. Worell piatrai sztaroszta' itteni filialis irodájába száltunk meg, hol Os-
vald kerületi mérnököt, kolosvári születésű és Nagy Károlyban növekedett
hazánkiát találtuk rajzolásal foglalatoskodva. Ezen barátságos ember nyom-
ban magához vive ebédre, kinek nőe után már valódi moldovánná lett csa-
ládja körében miután vig ebédünket elkölténk, mig a' niamczi főnök Koz-
ma archondár- és archimandrita Noel sztareczhoz intézett ajánló levelét el-
készíté Oswald ur, a' várost tekintettem körül.

¹⁾ Kogalnichán Mich. Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin, 1837. in 8, pag. 110.

²⁾ Sulzer Fr. J. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 546.

Niamcz a' hasonló nevű czinutban mintegy 5000 lakossal, hasonnevű folyó mellett a' nyugottól keletnek vonuló hegység' tövénél; egy része partoson, másik völgyben fekszik, a' környező hegyek amphitheatrumot alkotta térség' szélében. Régente e' város a' tőle egy óranegyedre magas hegyen fekvő hires Ném et vár alatt, melly most egy hegyormon magánosan áll elpusztulva, terült el, hol a' Niamcz folyó körül némi omladékok mutatkoznak, 's még élő emberek által latin föliratu sirkövek láttattak. A' vár és város nevét németektől vagyis tulajdonkép az árpádházi magyar királyok alatt a' kúnok' beütései ellen Barczaságon és e' vidéken telepített német rendtől, mint első építőitől származtatják le a' moldován tudósok : egyedül Asaky nyilatkozik olly módon, mintha sz. Germanus martyrologiai névből keletkezett volna. Véleménye azonban alap- és indoknélküli. Hogy a' német rend birtokolt és várat is épített a' régi Cumaniában, kitetszik IV. Béla kir. 1247-ben ugyanazon rend' részére költ adományleveléből, hol ez mondatik : „*Ad haec contulimus Praeceptoris antedicto et per ipsum domui hospitalis a fluvio Oltae et alpibus Vltrasiluanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra deZeurino superius sunt expressae, excepta terra Szeneslai Woiavodae Olahorum, quam eiusdem reliquimus, prout üdem hactenus tenuerunt.*“ Alább : „*Ad castra etiam aedificanda in dicta terra Cumaniae, nec non contra quoslibet impugnatores terrae Cumaniae consilium et vires ipsis fratribus impendemus, quum necesse fuerit, et ab ipsis fratribus fuerimus requisiti*“¹⁾. Még világosabban szól e' tárgyról Gergel pápának IV. Bélához 1232-ben írott levele, mellyben mondatik : „*Quod cum carissimus in Christo filius noster Andreas illustris Rex Ungariae pater tuus eorum domui terram Borcze pia liberalitate donasset sicut in ipsis privilegiis perspeximus plenius contineri, ipsi pro colenda et munienda terra eadem per quam Comanis Regnum Ungariae multipliciter perturbantibus, frequens introitus et exitus habebatur, numerosam pecuniam expenderunt ibi cum multo labore et proprii effusione cruoris quinque castra fortia construendo. Sed licet idem Rex eis terram abstulisset eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum ipsis ultra montes nivium partem contulit Comaniae, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum*

¹⁾ Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae eccles. et civilis. Budaë, 1829. in 8. Tom. IV. Vol. I. pag. 450.

construxissent Comani perterriti et dolentes ademptam sibi ingressus et exitus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum fratres inibi commorantes hostiliter aggressi fuerunt, sed Domino propiciante devicti confusi et revertiti exstiterunt, quin etiam quidam ex illis, dictis fratribus se reddentes, cum uxoribus et parvulis ad baptismi gratiam convolarunt“¹⁾. Azonban, mindezen nagy valószínűség mellett nem állithatni egész bizonyossággal a' kereszties német rend általi építetését; annális inkább nem, minthogy Constantinus Porphyrogenitus a' keleti birodalom themáiról írtában a' dyrrachiumi (Durazzo) themá' közép daciai praefecturájában ' *Ἐπαρχία Δακλίας μεσογαίου*), melly épen e' vidékekben feküdt, az általa megnevezett öt város között Germanus nevü is fordul elő: „*Praefectura (ugymond) Daciae mediterraneae, sub consiliario, urbes quinque, Pantasia, Germanus, Naisus, Patria Magni Constantini, Remesiana“*²⁾. A' magyar- és szlávnyelvü népek már a' legrégebbi korban német, ni am cz szóval fordíták le a' Germanus nép- és személynevet; megtörténhetett azért, miszerint a' Constantinus említette régi város nevének épen e' helyre vonatkozó fordítása forog fön, annélkül, hogy a' német renddel legkisebb összeköttetése volna. Moldvának a' törökök elleni, különösen 1476-évi harczárol nevezetes. Piacza e' városnak hétivásárok' alkalmával fülötte népes. A' havasok lakói lóháton férfiak ugy mint nők, és a' környékben fekvő monostorok' szerzetesei meg apáczái nagy számmal jelennek meg.

Innen nyugotnak tartottunk a' Niamcz folyónál a' magosról búsan lenéző négyszegvár falai alatt, mellyet elhagyván Venatori falut a' monostorhoz tartozót, majd egy szép makkos erdőt érve a' völgyben, két kis órai haladás után egy kápolna alkatu szent képekkel ellátott boltozatos kútforrásnál álltunk meg, kristály vizéből a' délebédi hires odobesti moldován bor okozta szomjunkat — mert már ekkor a' messzibb keletről visszatérő, magamat a' boritalra fölszabadítám — oltandók. Ekkor szemünkbe tűnt egész pompájában a' folyó' völgyében N i a m c z m o n o s t o r számtalan tornyaival és messzi terjedő utcza nélküli magán házaival, mellyek mindannyi zárdák. Csakhamar ott terménk.

A' fő zárdá sokféle nagy épületekkel környezve várat képez magos ^{Niamczi zárdá.} előtornyával, erős kapuval zárottat, melly a' toronyórának és több nagy-

¹⁾ Dreger, Codex Diplomat. Pomeraniae. Nro XC. Conf. Bethlen Alex. Gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 97. 98.

²⁾ Constantinus Porph. De Thematibus, Cap. II. Ed. Bonn. pag. 56. Procopiusnál ez „Germanae“.

harangoknak szolgál helyül. A' kapunál legott tudakozódtunk pater Kozma archondár után, mire a' kulcsárhoz vezettetők be, ki is amannáli bejelentésig alkalmas szállást mutata számunkra; nyomban a' szolgálatunkra rendelt kalugyer egy litra bort hozván kezében. Az archondár foglalatosságai miatt csak este, midőn vacsoránkat behozák, toppana be hozzánk. Ez egy barna színü, közép termetü, vidám arczu mintegy 35 — 40 éves egyén. Megértvén utam' czélját, minden kérdésimre nyomósan, nyíltan minden tartózkodás nélkül felelt. A' monostor jelennen mintegy 1000 kalugyert számlál, kik közt az öreg tehetetlenek egyedül imádsággal töltik idejüket, a' többi dolgozik és szolgál az összes személyzetnek, mindennemü szükségieket önmaguk fődözvén. Fő és első alapítója e' helynek Sándor vajda a' jó, meg István a' nagy, amaz a' XV-dik század elein, ez végén uralkodója Moldvának. Első templomát szinte amaz emelteté, melly földindulás által megromlott, 's helyette a' belső monostor' négyszegü nagy udvarán mintegy 70 év előtt építeték; a' nagy négytornyu István vajda' alapítványa, ettől származik két harangja is. Körülbelül negyven mosiával (megye?) azaz jószággal bir ez ajtatos gyülekezet. Fiók zárda vagy kisebb ház hegyeiben levő tíz tartozik hozzá u. m. Szeku, Sesztria, Szihla, Ovidiena, Prokou, Lipova, Orgujeste, Buluku, Buzeo, Rareu, mikben mintegy 500 kalugyer él.

Másnap reggel midőn török szokás szerint hét helyett kettőt vert az óra (5 óakor kezdetik a' nap ideje számíthatni), Kozma archondár személyesen híva meg reggelire. Állott ez legelőbb dulcsesz (czukorral befőtt gyümölcs, mézga alaku édesség' neve) és pohár vízből, azután következett a' tejes kávé. A' dulcsesz, mellynek készítése a' moldován nők' olly nélkülözhetlen tulajdona, mint a' magyaroknak kenyér- vagy kalácsütés, minden tisztességesebb háznál pohár vízzel együtt nyújtatik a' vendégnek, mint nálunk a' pohár bor. Végezve reggelinket, a' sztarecz (főnök, senior) tiszteltetére menők, onnan a' könyv- és levéltár megsejmlélésére. A' könyvtárban számos görög, latin és oláh, de leginkább vallásos tartalmu munkák léteznek. A' Rákoczy György erdélyi fejedelem' rendeletére 1643-8-ban kiadott bibliai oláh fordítás a' legrégeb. Moldvai nyomat, első példányának a' Jaszsziban 1663-ban kiadott szent beszédek' gyűjteménye tartatik. A' 12 nyelvü polyglott biblia (velencei kiadás) szinte megvan. Létez ezenkívül külön teremben Oroszországból a' szerzet' számára ajándékban küldött, természe-

tesen orosz könyvgyűjtemény¹⁾). Levéltárát Sándor vajda' 6935 = 1427-diki, bórhártýára írott, selyem kötelékről függött de már annélküli chrisofja, továbbá István vajdáé 6978 = 1470; ismét 6095 = 1477; Simon vajdáé 7115 = 1607-dik évekről 'stb. ékesítik. Ezek' írás-jelleme kyril, nyelve bolgár-szláv, mellyet oklevelek' írására szinte az ozmanok is használtak a' főnebbi századokban, mint Galeotus Márton XV-dik századi író megjegyzi: „*Bulgaricam linguam, in qua Turci sua scribunt diplomata*“²⁾). A' két templom' sekrestyéje következett immár tömérdek drágaságaival, jelesen a' Paleolog János görög császártól 1425-ben ajándékozott arany és drága kövekkel borított Máriakép, számos ezüst kereszték, képre alkalmazandó két korona, gyöngyök balmaza, arany nyakbavalók, István vajda' bibliai hártýa codexe, drága ruházatok, atlas formájú pergamenra nyomott orosz biblia pazarfényű bekötéssel, melly Sándor czár' ajándékának mondatik. A' kisebb templomban Jézus' aranyszövehből alkotott fekvő képe Katalin csárnótól stb. 'stb. mindannyi figyelmet gerjesztő

¹⁾ Elsorolom itt azon legrégebb oláh munkákat, miket e' könyvtárban, némelly részben pedig máshelyeken találtam; áttekintéseül nem csak a' literatura' első fejlődésének, hanem annak is bizonyosságára, miszerint az oláhnyelv magyar fejdelmek és pártfogok alatt Erdélyben nyeresé miveltetése' első csiráját.

Evangeliumok könyve (Evangelie). Nyomatott Bátori Kristof fejdelem, Genadius érsek és Hirschel Lukács bíró alatt. Brassóban, 1580.

Prédikáziós könyv (Kazanie). Brassóban, 1580.

Móses könyvei és egyéb ó testamentomi iratok. Szászvároson (Saxopolis), 1583.

Kazanie, Genadius metropolita és utódja alatt íratott prédikáziók. Gyulafejérvárratt (Belgrad), 1611.

Katekizmus (Katechisz dup csel kalvineszk). Károlyfejérvár, 1642.

Uj testamentom. Rákóczy György fejdelem alatt. Gyulafejérvár, 1648.

Dávid' Zsoltárai. Ugyanott 1651.

Katekizmus. U. o. 1657.

Kalauz a' jó cselekedetekre. U. o. 1685.

Diakonusok' rendszabályai. U. o. 1687.

A' negyven martyrokróli beszéd. U. o. 1689.

Óramutató (Csaszlov). Szeben, 1696.

Vasárnapi utasítás (Kiriakodromion). Gyulafejérvárratt, 1699.

Alább, a' magyar-oláh viszonyoknál látni fogjuk Gelei István' 1640-diki leveléből Rákóczy György fejdelemnek az oláh nyomda iránti gondoskodását.

Oláhországban a' vulsai monostorban állított legelsőbb nyomda, mellyben 1642. oláhnyelven egyházi történet jelent meg. Moldvában Vazul vajda 1646-ban Jászvásárt adá ki törvénykönyvét. Az ottani metropolitai nyomda 1663-ban állítván föl, legelőbb is prédikáziók gyűjteménye jelent meg benne.

²⁾ Galeoti Martii, De dictis et factis Mathiae Regis Hungariae. Cap. XXVIII. Schwandtneri, Scriptorum Rer. Hung. ed. Lips. Tom. I. pag. 557.

tárgyak és nagyértékű kincsek. A' monostor' szüksége- és iparához tartozó intézeteket sem mellőztük el, a' kenyérsütő házon kezdve mind végig: jóltevő- és ápoló házaikig, u. m. könyvnyomda 4 sajtóra, 6 szedővel, 2 betüöntő, 2 könyvkötő, pamuk, vatta, és czérnakészítés, tébolyda 40 egyénre, kórház, gyógyszertár, és officina. A' széllyel fekvő házakban mindenféle mesterségűzők, ugymint posztó- vászonszövők, kalaposok, csizmadíák. Végre a' kriptát néztük meg. Ez egy alant fekvő hosszú terem, mellyben külön polczokon a' koponyák rendbe tétetvék, mindenik alatt egyegy téglá a' halott nevét viseli. Midőn a' kalugyerek közül valaki meghal, illy téglával temettetik el; 7 év mulva a' sirok fölúsatván, koponyáik ide hozatnak, a' többi csontok is összeszedetnek. Ezt látnom nem volt épen undorító ebéd előtt, sőt vezetőknek figyelmeztetése édes mosolyokra birt. Egy koponyánál megállván jelenté, hogy az némi szentéletű pap' koponyája, 's csudákkal is diszlik. Egykoron midőn valamely nő akará kezeibe venni, elkezdett a' fő mozogni, jeléül annak, hogy nem méltó nőkezek által illetetni. Előbb ki kellett volna a' benne tanyázó egeret venni, mondtám Vágó urhoz a' moldovántól nem értett nyelven, ugy majd nem billegeti futkosásával a' koponyát midőn érintik.

Befejezém niamczi vizsgálódásomat; de azon remény, melly leginkább ide vezetett, hogy nemzetemre vonatkozó némi régiségek' megismerésével gazdagíthatom tapasztalásimat, hiúsulva lón. Nem létez semmi magyar régiség művei' halmazában. Ebédünket sietve végezvén, miután barátságos fogadtatásunkat megköszöntem 's azon szende nyilvánításukat tevék hozzám, hogy monostorukról jót irjak „Sok jót mondandok“ ígérő végszavaim adásával távoztunk Folticsényba. Ki is irhatna rólatok rosszat, gondolám magamban, hiszen ti becsületesen megfeleltek rendeltetésteknek, ámbár kevésbé a' század szellemének. Ti azon boldog hiedelemben éltek, hogy működéstek nem csak üdvös, hasznos 's az emberiségre áldásthozó, hanem szent, és a' mennyei örök boldogság' kapuinak kulcsa egyedül a' ti kezeitekben van letéve. Más oldalról ebbeli fölkerésük azon gyanút hagyá maga után hogy talán némelly utazók alaptalan híreket és becsmérő rajzokat terjesztének társulatukról. Igaz, vannak utazók, kik fontos tárgyak hiányában csak pletykázni, critizálni tudnak üres munkáikban. Becsületes communisticus életmódukhöz, mellyet Bandin püspök 1646-ban ekkép jellemzett: „*Et ne ulla temporis pars otiose transeat, honestis occupantur negotiis.* — *Unusquisque sua manualia habet exercitia, tam hyemali quam*

aestivo tempore“ maiglan hivek maradtak a' szerzet' tagjai, 's nem ragadta őket ki tág birtokuk érzete régi kerekvágásukból; mert — az értelmességnek még mostis ősi boldog világában élnek.

Folticsényből más nap Kotnár felé vettem utamat; a' régi sirköveket, miknek nagy számban fönlétükről már többször értesültem, megvizsgálandó. 10 óraker történt elutazásom hegy völgy és erdő változatos tájékon, fél óra mulva Gyakusest falu a' völgyben, 11 óraker Demurzsány falu jobbra; 12 óraker Lukani póstaállomás tűnven elő, hol fölváltott lova-
imtól sebesen vitetve kies völgybe jutánk, minek éjszaki oldalán Tatar est majd Dolcsest falu alatti kispatak' hidján túl magas földre vitt az ut. Paskán falu a' Szeretvölgy' széliben fekvő következett utánna, itt délnek tartva Roznováno Miklós főboer' kastélya mellett a' Szeretvölgyben füzes és korlátokkal ellátott töltésen vezetettünk a' folyóhoz, mellynek 6 csol-
nokon nyugvó hidján 2 óraker vergódtünk keresztül Budzsest faluba, onnan némi templom' románál, minek István vajda által építetett falai még látszanak. Az itteni póstaállomásnál lovak váltása után délnek majd ismét keletnek tartók az erdőtlen partoson. Folticséntől fogva idáig a' föld jobbára agyagos szóke. E' ponton fekszik Sturdza Konstantin' Ru-
nova nagy jószága, a' falu szélén emelkedett kastéllyal és templommal. Az uradalmat Lázár nevü erdélyi család haszonbérli. A' Bachluecz völgyén túl Doresti falu szőlős kertjeivel állott már előttünk, honnan 4 óraker Tergufromosz városba jutottunk el. Itt utitársamtól ki Jassziba folyta-
tá utját, elválván, fogadóba száltam, Kotnárba vivő jó alkalmatosságról gondoskodó, 's a' nap' hátralevő részét nyugalomban 's jegyezgetésekben töltő.

October 9-dikén, az éjjeli essőzéstől megázott földnek szikkadá-
sát kellett várni, hogy utamon nem akadályozva biztosan haladhassak, a-
zért csak 9 óra tájban indultam el egy fogadott kocsin, a' 2 órányira fe-
kvő Kotnárba. Az egyeneseniéjszagnak vivő utközben falu elő nem fordul,
hanem a' felső moldvai halomvilág, mellyről már junius 3-iki itt utazásom
alkalmával tettem megjegyzést, éjszaki vonala mutatkozik a' nézőnek. Fe-
le utján a' Kirsije patakon épült kőhid' irányában az uttól balra, hegytetőn
két nagy halom, jobbra a' hegy' tulsó oldalánál a' Bachlui patak' folyása ész-
revehető. Néhány majorok és korcsma is találtatik az ut' környékén, erdőt
azonban csak 11 óra tájban pillanték meg balra a' nagy hegytetőn, midőn

Kotnár.

előttem kies fekvésével feltűnt utam czélja. Beérvén a' faluba tüstént a' daszkát (így hívják itt a' kántort oláhosan) tudakoztam. Távol a' falu szélén szölleje tövében van ennek lakása, neve Nikolai, jászvásári születés, nyelve csangós, minthogy Forrófálván tanuló a' kántorságot. Neje és fiai már nem tudnak magyarul, valamint az itt lakó magyarok sem. A' templom kulcsát a' harangozó átvevén, egy a' templom melletti házhoz mentem kocsimmal.

Kotnárnak Bandin püspök korában 1646-ban három temploma volt; a' mostani magyar templom első tekintetre elárulja XIV-dik században épültét, ámbár némi pótlékok későbbinek mutatkoznak. Fekvése és építési modora a' bajaival megegyez, valamint nagysága is belülről azonos, t. i. hossza 16. szélessége 5 öl. A' torony későbbi kapcsolatnak látszik, szinte a' bajaié is. Fala két helyütt megrepedve, kijavítást kíván. Kivülről támaszoszlopok környezik régi építési modorul, jelesen a' szentélyt 4, két oldalát 8, a' főajtónál kétfelül 2. Most csak a' torony alatti fő ajtaja használtatik, mellynél a' czinterem. Hajdan vastag fallal volt kerítve, mellynek most csak alapzati romja látható. Sirköveinek némelly részét már nem eredeti helyeiken találtam. A' szentély' padolatával vizarányos fekvésben vala 5 darab, többi széllyel hordva, ugyanis 4 az ajtón belül egymásra rakva lépcsőül szolgál, 1 a' czinteremben a' torony alatt, 2 kívül a' déli oldal körül feltámasztva, 1 az ajtónál kívül padgyanánt fekszik, 1 ismét kívül az udvaron levő temetőben a' sok darab kövek között. Hű leírásukat és olvasmányukat a' II-dik bizonyítványi függelékben Kotnárnál megtalálандja az olvasó. Tornyában a' 2 harangocskát igen réginek mondá a' harangozó, vágyva vágytam ezeket is megvizsgálni, de rendes járóka nem léteben, a' fölmászás' kétszeri sikeretlen megkísértése után, fel kelle hagynom a' veszedelmes műtétellel, nem kis sajnálkozásomra. A' daszkát, ki épen borainak a' gallicziai zsidó vásárlóknak átadásával foglalkozott, nem akarám háborgatni házi foglalatosságában, hogy czélirányos lajtorjákat alkalmazandó, valami módon toronyha juthatásomat eszközölje. A' másik magyar templom ettől félórányira feküdt éjszak felé a' szűkebb völgyben, de ez már omladékaiban sem látható, minthogy kövei építéshez fordítattak. Kotnár mellett a' kath. püspöknek van némi kis birtoka és malma (Mora prefektului), mellyett Grigorovics Autenás őrmény haszonbérben tart, ki néhány év előtt raktárt építvén, a' kőanyagok' inneni hordásakor

némi sírkő darabot vett észre, mit is lakánál félre tétetett. E' kőnek már előbb Petrás Incze — ki ez évi junius 9-dikén lelkészi ügyekben ott megfordult, forrófalvi ásatásunk' következtében az illyesekre figyelmét kiterjesztendő, hű rajzát vette, 's velem később közlőtte is, szinte a' többivel föggelékünkben előadandót. A' harmadik templomnak nyomára nem jöhettem. Az oláhok temploma déli részen a' hegytetőn, hasonlókép a' főnebbi századok művének látszik. A' catholicusok vagyis itteni szólás szerint ungurok' összes száma 150, 30 házban laknak. Hogy nem igen rég holt ki náluk a' magyar nyelv az is bizonyítja, miszerint a' templom mellet levő temetőjükben vagy három fakeresztet találtam magyar irattal bevésztet; egyikén im ezt olvasám: „*Roka Panna Marya 1816*“. Hozzávetőleg a' többiek 10, 15 évesek lehetnek. Az itteni szorgalmas nép bortermesztéssel foglalkozik és még most is jó hirben állnak természetményei, ámbár az odobesti és huszi becsesbnek tartatik. Rég, mikép a' történeti jegyzetek bizonyítják, magyarok és Magyarhonból ülteték ide át a' szőlővesszőt; neve is Kád nár vala kezdetben. Egyébiránt régibb állapotáról a' Bizonyítványok' sorában leszen még bővebb szólás.

Bevégezvén itteni munkálódásomat, még az nap késő este Tergufromozba, onnan másnap Jassziba utaztam.

Negyedizben vagyok már Moldva' fővárosában, 's ez alkalommal 12 Jász vásár. napig, melly időt a' közelebbi vidékekrei kirándulás- de leginkább a' város régiségeinek kikutatására, 's magyar történetekre vonatkozó állapotának bővebb ismeretére használtam föl. Mindenekelőtt szükség a' város' neve iránt tisztába lennünk, mert a' J Á S Z a' magyarnép' egyik felekezetének neve 's történetünkben kitünő szerepet játszik, bizonyára itt is fontos historiai eredményekre vezetend. Tudjuk, hogy e' város nyelvünkön a' legregibb idők óta J á s z v á s á r vagy J á s z v á r o s néven hivatik, ez nincs ok Jászok. nélkül. Már a' rómaiak korában jelesen Titus Aelius Hadrianus Antoninus császár alatt a' II. század' első felében (117—138) voltak Daciában jászok Erdélyben találtatott némi köemlék szerint, mellyen: Caius Clodius Praefectus militum Jassiorum Dacorum („C. CLOD. VI. PRAEF. M. JASSIORUM DACORUM“) olvastatik ¹⁾. E' mellé sorolnám Galacz mellett a' Szeretnél levő római vár' omladékaiban talált 's jelennen

¹⁾ Köleséri, *Auraria Romano Dacica. Possonii 1780.* in 8. pag 17. — Conf. Timon, *Additamentum ad Imagines Antiquae et Novae Hungariae. Epist. III. pag. 19.*

a' jászvásári museumban őrzött kőemléket is, ha azon világosan jász, nem pedig kitöretése miatt csak „C. LEG. — — SSIENSIS“ olvastatnék. Hogy ezen jászok parthusok voltak, azon parthusok, kik némi kőemléken parthus dákok (DACOR. PARTHIC.) neve alatt fordulnak elő ¹⁾, most vitatni nem akarom, valamint azt sem, hogy ezen jászoktól eredett a' moldvai Jászváros. Főnebb, hol a' beszarábiai kúnokról különösen Akkermanról és Csübörcsükről szoltam, XXI. János pápa' 1410-i levelére hivatkozva bebizonyul azon részeken kúnokkal együtt jászoknak (philistei) lakta; mert hogy azon név régiségeinkben, jelesen törvényeinkben és okleveleinkben egyenesen az ijász jászokat illeti, azon senki sem kételkedik, azért fölváltva a' lengyel írónál Jászvásár (Forum Jasigum) „*Philistinorum Forum*“ neve alatt is fordul elő, így nevezi többek közt Dlugoss XV-dik századi író ²⁾. Az 1412-diki szerződési oklevélben, mellyet szinte főnebb idézünk, oláhosan „*Forum Jaszhytarg*“³⁾-nak mondatik, minthogy moldvai nyelven a' targ, terg, tîrg, vásárt, várost jelent, például Tergu fromoz Szépváros, Jászvásártól négy órányira. Mátyás kir. udvaránál volt római követ „*Jasonia*“ névvel illeti ⁴⁾, a' mivel úgy látszik, inkább az egész tartományra mint a' városra czélez. Reychersdorffer György I. Ferdinand' Moldvában járt követének azon tartomány leírásában „*Bahloi Iaszwar*“ olvastatik, kétségkívül az alatta folyó Bachlui víztől vont melléknévvel ⁴⁾. Decius Barovius szinte XVI-dik századi író „*Forum Jazygum*“ kitévelt használja e' város nevéül ⁵⁾. Ennyi nyomós adatok után, hogy a' város neve jászokról kölcsönöztetett, tagadni senki sem fogja, ha pedig azoktól eredett, első lakóinak 's alapítóinak szinte jászoknak és így magyarnyelvű népnek kellett lennie. A' moldvai krónikákból ezen város' eredetéről alaptalan mesénél egyebet nem lehet kipuhatolni. Bandin Márk püspökhelyettes a' moldvai egyházak' 1646 és 47-dikben tett látogatásáról készült tudositásában mondja: „*Magyarul Jászvásár, oláhul Jas, latinul Jassium; az ország-nak fővárosa*“, és alább: „*A' kath. magyar nép szám, melly ez előtt*

¹⁾ Bongarsi Jan. Transylvaniae inscriptiones veteres nonnullae. Apud Schwandtnerum, Scriptorum Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 789. Conf. Katancsisch Mat. Pet. Istri Adcolarum Geographia vetus. Budaë, 1827. in 4. P. II. pag. 209.

²⁾ Dlugosi, seu Longini J. Historia Polonica. Lipsiae, 1711. in fol. Tom. I. pag. 19.

³⁾ Kovachich M. G. Scriptorum Rerum Hungaricarum Minores. Budaë, 1798. in 8. Tom. II. pag. 14.

⁴⁾ Schwandtneri, Scriptorum Rerum Hungaricarum. Tom. I. pag. 187.

⁵⁾ Kovachich, Scriptorum Rerum Hung. Min. I. c. pag. 377.

ezekre ment, mostanában körülbelül 3—400 lehet.“ Továbbá, hol az olasz missionariusok és magyar jesuiták közti viszálykodást előadja, következőket írja a' magyar nép' szájából hallottak gyanánt: „*Mi itt születünk és némellyek közülünk már nyolczvan évesek, mi ezt így találtuk, így láttuk, atyjaink szájáról szájra így adták által, hogy ezen telek a' város kezdete óta mindég a' magyaroké volt*“¹⁾. Világos ezekből a' magyar népnek a' város alapításakor, mellynek fönléte már az 1412-diki szerződésekből hitelesen bebizonyul, itten lakta, nevének pedig a' jászmagyaroktól, kik a' kúnokkal együtt laktak a' régi Cumanianban, leszármazása. XXI. János pápa' Zsigmond kir. udvaránál tartozkodó követéhez 1410-ben írott levele, miről fönebb értesültünk a' keresztyén vallásra tért Magyarország' határán kívüli jászokat (Philistei) és kúnokat emleget. Lehetek-e azok mások mint a' Cumaniaiak? A' jászvásári magyarok' ősi hagyományukhoz képest csakugyan e' város első alapítói voltukért azon körülmény is harczol, hogy a' magyar templom' telke a' város legdiszesb helyén a' moldován legrégebb egyházzal együtt fő útczára néz; azonkül még most is, ámbár több ház-helyek belöle elszakítatván, némelly olasz főnökök által elvesztegettettek, olly terjedelmes, minél nagyobb aligha van Jassziban. Illy tág és szép telket csak első megszálláskor lehetett sajátukká tenni. Határozottabban szólhatnók e' város jász alapítóiról, ha Sándor vajdának (1401—1432) a' jászvásári egyház részére költ levele, mellynek főnvoltáról ime jegyzék teszen bizonytságot: „*Ecclesiam Jassius, quod anno 1370, vel circiter fundaverit, et privilegiis muniverit Alexander Princeps Moldaviae Romano Catholicus (?) , patet ex Actis provincialibus anni 1645, ubi adnotantur haec privilegia fuisse in Archivo S. Crucis (Leopoli) reposita; dein recepta*“²⁾, világ eleibe kerülhetne.

A' mondott pápai levélben jászok- és kúnokkal együtt megemlített tatároknak is fön van Jászvárosban emlékezete, mert e' város' egyik legnépeseb külrésze „*Tataros*“ nevet visel. Hát a' tartományban létező sok tatár néven hitt faluk, minők 1) *Tataresen* falu a' dorohoi czinutban, prúti alsó okolban. 2) *Tatarási Bezericzi*, falu a' niamczi czin. pietri okolban. 3) *Tatarešt*, falu a' tekucsi czin. berhesi okolban. 4) *Tatar-ka*, falu a' kovarlui czin. prúti okolban. 5) *Tatarén*, falu vázlói czin.

¹⁾ Gegő El. A' moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 142. 143. lap.

²⁾ Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 550.

közép okol. 6) Tatarén, falu a' falcsii czin. kraszni okol. 7) Tatarerdő (Rediului-Tatár), erdőség a' jászvásári czin. kopói okolban; sőt maga „*Tatros*“ neve, melly „*Tatáros*“ formában is jó elő a' régi iratokban: mire mutatnak? Mindezek, hogy nem török időbeli valamelly tatár szállítványoktól, hanem épen úgy mint Magyarországon Kis- és Nagy-kún-ságban a' Tatár szállás, Tatár sz. György, Tatár sz. Miklós 'stb. a' kúnokkal együtt lakó tartároktól nyerek nevezetüket¹⁾; a' történetek szövétnekenél fogva kétleni nem lehet. Tömérdek homályosság- s balmagyarázatokra nyujtott alkalmat Schlözer által az orosz krónikákból köz-zétett kún László magyar kir. korát 1284-dik évre vonatkozólag rajzoló ime hibás töredéki szöveg: „*Rex Vladislaus Romanis terram assignavit in Maromarusza, fluvios inter Moresz et Ticia Krishi loco nomen est. Confluebant eo Romani ibique vivebant, uxoresque sibi ducebant Ungaricas, quas a Latina religione in suam christianam fidem perduxere usque ad hodiernam diem*“²⁾. Tudjuk, hogy kún Lászlónak az oláhokkal, kikre az itt álló Román nevet akarják a' magyarázók erőnek erejével ruházni, semmi köze sem volt, de igenis a' Moldvából jött kúnokkal, kikről írja 1279-diki levelében: „*Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spacium capiebat, statuimus. ut hi qui cum generatione sua inter Danubium et Titiam (Tisza), aut juxta flumina Kris (Körös), vel inter flumina Moruz (Maros) et Kris aut ex utraque parte fluminis eiusdem, vel inter flumina Themus (Temes) et Moruz aut circa eandem descenderunt, ibi et nunc descendant*“³⁾. Ezen kúnok voltak azok kiknek társalgás- és házassági szövetségétől annyira törekedtek számtalan levelek szerint a' magyarnépet sőt magát a' királyt is megóvni, de hasztalanul a' római pápák; ezekről bizonyos a' Temes, Maros és Körös úgy Tisza és Duna közti vidékekeni letelepülés, nem pedig oláhokról. Észreveheti kiki immár, hogy itt merőben egy szónak hibás írása és olvasása állított kúnok helyett oláhokat azaz rómaiakat. Latin iratokban sokszor „*Komanus*“ áll „*Comanus*“ helyett, és így a' K betűnek R gyanánt olvasásából „*Romani*“ lett. Ezen csekély betűváltogat egész néphistoriát idézett elő Schlözer és Engel' meg más utánnok sleppet emelő írók' agyában. Az orosz krónikairónak az imént

¹⁾ Lásd: IV-dik Bizonyítvány. 2. §.

²⁾ Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. II. Th. S. 103.

³⁾ Horváth Petr. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pestini 1801. in 8. pag. 75.

idézett homályos sorokból érthetőleg meg volt saját hibás fölfogása a' be-
 tucserén kívül is, mit nekünk tisztünkben nem áll itt helyre hozni; elég
 ha azt kimondtuk és mutattuk, miszerint nem moldo-románok, hanem ku-
 mán vagy kún népről foly a' beszéd, mellynek a' XIII- és XIV-dik szá-
 zadban jász rokonaikkal ugy némi tatár felekezettel együtt a' Szeret, Pruth
 és Dniszter' melléke volt hazája. A' moldvai kúnokról a' cumaniai püspök-
 ség, a' számosb „Kuman“ nevü helyek és kumán kapitányság a' főnebb
 mondottak szerint elég világosan beszélnek. Midőn Cantacuserus János a'
 XIV-dik század első felében élt byzanci író saját korabeli történeteket
 beszélve az aldunai és bulgáriai eseményekről ezeket adja elő: „*Sub idem
 tempus Moesorum princeps, rege Tertere sine herede mortuo, Michaelem
 Streantzimeri apud eos dynastae cuiusdam filium, Bidynae praefectum, et
 Moesis et Comanis trahentem genus, advocant regemque suum declarant,
 Tirnobo sede regia cum reliquo principatu ei tradito. Hic copiis suis in unum
 conductis, cum non spernendis Ungroblachorum Scytharumque
 auxiliis romanorum imperatorem Philippopolin obsidentem lacessendum,
 quod se illi imparem sciebat non putavit. Urbes autem, quae post obitum
 Terteris se Romanis dediderant, in montanis sitas, quae loca Scythas alios-
 que socios Sagittarios tuebantur obsidebat et eorum agros devastabat*“¹⁾);
 a' megemlített Comani, Ungroblachi, Scythae, Sagittarii (az
 eredetiben Τοξόται, Jász) nép alatt nem lehet és nem szabad mást, mint
 a' moldvai és beszarábiai besenyőket, jászokat, kúnokat és magyarokat
 érteni. Valamivel fölebb ugyan azon időre és Türtel (Terter) bulgár feje-
 delemre vonatkozva Philippopolis' ostromáról írja ugyancsak Contacuserus:
 „*Selectos ex Alanis et Moesis equites mille et duo peditum certatorum mil-
 lia qui apud ipsos habentur bellicosissimi praesidiü causa eo miserat. Eorum
 duces, Itiles et Temeres ex Alanis oriundi, et Inas ex Hungaris*“²⁾. Szinte
 a' megnevezett alán (palócz) vezér Itil és Temer, valamint a' magyar Inas
 nem pannoniai magyarok- hanem a' cumaniaiaknak voltak sarjadéki. Un-
 gro-Valachia és Ungri-Valachi név használtatik Moldva és Oláhország' ugy
 lakosainak jelentésénél az egyházi kánonok meg politialis törvények' tárá-
 ban, mellyet Comnenus János rendeletéből Aristin Elek azon tartományok

Ungro-
valachia.

¹⁾ Joannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV. Bonnae, 1828, in 8. Vol. I. Lib. I. cap. 36. pag. 775.

²⁾ L. c. pag. 173.

számára szerkezett, később pedig István tergovishti metropolita oláh, 's egy más valaki latin nyelvre is lefordított. Moldvát a' byzanci irók nemcsak Ungrovalachianak, hanem „Mauro Valachia“nak és „Paeono Dacia“nak is nevezték, melly nevek mindég „jászt“ fejeznek ki. És habár „f e k e t e“ szót értelmeznének is ezen melléknevek, akkor is csakjász, gyász, azaz: a' jász nép' f e k e t e nevére vitetnék vissza. Ezekbe bővebben bocsátkozni untató volna; úgy vélem, a' fülhordottakból elég világos a' királyaink czimeiben Cumanianak nevezett Moldva és Beszarábia (Vas-arab?) tartományokban jász népnek a' többi, ugymint besenyő, kún és magyar népfelkezezzel együtt lakta: kiktől és nem mástól lehet Jászvásár' nevét is lehozni. Egyébiránt alább, hol a' csangók' nevéről szollandok a' jászokra is leend visszaemlékezés. Szeuleszku G. Moldvának a' régiségjelesen a' byzanci történetirók' ismeretével bíró tudósa, kivel ezen, úgy más rokon tárgyak fölött több ízben személyesen értekeztem, hasonlóan a' jászoktól származtatja le a' várost; 's alapjául állításának Zimisces János görög császár (ur. 969) Moldvában talált némi rézpénzét teszi, mellynek hátlapján a' keresztjegy' felső részén olvasható' IS. XS. (Jesus Christus) monogramma alatt szerinte ezen szó áll: IASIIC IASIIC. azaz: Jasiis, Jasiis; mi ugymond, a' Jasius népre vonatkozik, az pedig Jassi városra, mint valóságos telepükre; és ezen véleményét az „Albina Romaneska“ című jászvásári hirlap' mellékletében is kinyilatkoztatta. Szives volt ő velem az egyetlen példányt vizsgálás végett közleni. Igaz, a' példány' durva vere-tése alig enged mást kihozni a' mondott szónál, de annak olyan értelme ellen leginkább az gerjeszt gyanút, hogy kétszer fordul elő a' Jasiis. Én „BASILC RASILC“ azaz királyok királya szónak vélem, mi a' főnebbál-ló IS. XS. vagy IC. XC. névhez nem csak illik, de a' byzanci pénzeken elő is fordul. Odessában láttam Zimisces rézpénzét, illy iratu ott nem talál-tatik. De ha mégis több jó példányokból bebizonyulna a' jászok nevé-nek valósága, a' legtisztább fényben derülne föl azon nyomós hozzáveté-seken alapuló vélemény, miszerint a' besenyők (patzinakiták) Constanti-nus Porphyrogenitus által előszámított hadi vagy néposztályának egyike t. i. a' G i a z i - C h o p o n, nem egyéb Jászcsapatnál. Akarmint legyen Zi-misces' pénzével a' dolog, én távolsem ezen szempontból, hanem a' már elszámított történeti adatoknál fogva kéttelenül a' jász nevü magyarnép-elekezettől alapítottnak hiszem e' várost. A' besenyő, jász, kún, magyar,

palócz, székely stb. rokon népfelkezetek mindenütt együtt tűnnek föl a régiségben. Ovidnak az eddig nem értett 's meg nem fejtett versében (Trist. Lib. II, v. 96)

Jaziges et Colchi, METEReaque turba, Getaeque.

Danubii mediis vix prohibentur aquis.

Jász, Bess- (vas, scytha), Magyar, Palócz népség' neve rejlik. Régi név a' magyar, azért nem csuda, ha nyelv- és dialectusi különbözőésekhez képest elváltoztatva sőt néha torzítva is fordul elő mint itt a' „meter“ szóban látjuk meg y e r vagy m a g y a r helyett. — Mellyik nemzet tudja igazán kimondani és irni a' „magyar“ nevet? —

Létez Jassziban az academiái tanoda mellet museum is, természeti meg régiséggyűjteménnyel. Láthatók ott azon római köemlékek, faragványi művek mik Galacson fölül a' szeretmelletti Gertina falunál lévő várromból ásattak ki, miket szinte Szeuleszku több értekezéseiben és a' mondott hirlap' „Archiva“ toldalékában megismertetett. Ő Procopiusnál „*Caput Bovis*“ néven említet római várnak állítja lenni azon erősített helyet. Moldován nemzeti óságnak a' múseumban árnyéka is-alig van. Hogy volt egykor a' magyarok templomában, temetőjében, levél- és könyvtárában magyar hajdanság is: arról kételkedni nem lehet; sőt hihetőkép létezett olyan is, mi a' jászvásári jászmagyarok ottani telepedéséről hiteles adatokat foglalt magában. A' régi magyar könyvek, mellyek a' magyar egyház' (bezerica unguereszka) papi lakában, most püspöki épületben — még a' magyar papok idejéből fölmaradtak, mint állítólag eretnek munkák a' ház' olasz gondnokának adattak át befűtésnéli használatra. Keserü érzés lepott meg ezen hiteles kézből vett értesítésre. Két század óta rágódik itt a' fondorság fenéje nyelvünkön: mikor fejezi be már egyszer lelketlen működését? Ez történt hihetőleg a' magyar academia és egy magyar főpap, számos könyvküldeményével is, miután az, ámbár oda jutván a' kántorok és csangók között kiosztatni nem engedteték. Találtam azonban a' szentegyházban némi magyar régiségre, melly már csak azért is igényli figyelmet, mivel egy a' maga nemében, és a' XVII-dik század' elejére mutat, midőn még magyar hangokon dicsérék e' hajlékban az egek' urát. Mintegy három lábnyi nagyságú olaj festvény ez, templom falán az evangéliumi részen magosra fölakasztva, üdvöztönk' kint szenvedett képét adja imilyen aláírással: „*Mit használ az én vérem*“. Sokat jelentő szent ige, melly-

lyel magukat a' magyar hivek maiglan vigasztalhatják bánatos sorsuk' közepette.

A' mostani magyar templom 60 év előtt építetett. Középszerűnél is kisebbnek mondhatni. Homlokzatán a' portale fölé helyezett emlékirat bemázolva és meszelve, hogy a' jelenkor ne olvashassa mit véstek, mit adtak tudtára alapítói a' maradéknak. Vagy talán az áll rajta „ex munificentia Hungarorum“ vagyis hogy azon pénzen épült, mellyet fáradhatatlan földink Bialis székely eredetű pap Magyarhonban e' végre győjtött, és ezt akarják a' jó páterek elpalástolni. Hiszen tudatik annélkül is, úgy ennek mint a' huszi és bákói egyháznak magyar adakozásokból keletkezte; tudja az egész világ, hogy az olasz missionariusok egy zarándokbottal érkeznek Moldvába 's gazdagon térnek hazájukba vissza ha néhány éveket itt kényelem közt eltöltöttek, három vagy négy parochiára szorítván a' magyar papokat. A' sirkövek, mik a' régi templom körül és czinteremében találtattak, részint fölhasználvák anyagul, részint a' templom' falának allján berakvák olly módon, mint épületeknél a' kőtáblák szoktak alul bevakoltatni. Ezeket szemlélendő a' vakolást kelle előbb levakartatnom, 's ekkép olvashatám el irataikat. Nem kis fáradságomban telt e' műtétel' minthogy némelly kövek nem egyenest lefelé, hanem oldalvást vannak berakva, 's nagyrészt földbe eresztve. Természetesen a' püspöktől kellett erre előbb engedelmet nyernem. Hű másolatú irataikat a' II. Bizonyítványban találhatni föl.

Azon gyakori pusztítások, 'mellyek Jászvásárt a' főnebbi században bokrosan érték, főleg az 1827-diki nagy tűzvész, elhamvasztá a' városnak régibb századokból még talán fölmaradhatott műveit 's épületeit: egyetlen, és a' maga nemében különös figyelmet érdemel a' fönmaradottak' számában a' három szentről (Treszvetitili) nevezett egyház. Ez Vazul vajda' építménye a' XVII-dik század első feléből. Valamint ékes kőfaragványu, majd merő arabeszkekkel ellátott külseje, alkota, ugy ezen vajda ne-jének bőkezűségéből a' templom' birtokában most is meglevő némi drága művek, a' legjelesb régiségei közé számítandók a' fővárosnak.

Elvégre nem volt hátra semmi e' városban buvárokodásim tárgyául tüzhető, ennélfogva miután Lebediában szerzett két szoborfót Pestre küldés végett Degre segédkezővel Galaczba szállítottam, Bákó felé irányzám utamat, a' szeretmellékirégiségeket ásatás következtében kinyomozandó.

October 23-dikán Miskolczy Lajossal, ki Foksányban kórházi orvosul neveztetvén ki a' vajda által, ezen rendeltetése helyét vala elfoglalandó -- némi fogadott alkalmon együtt utaztam Bákóig; Podliloin keresztül éjszakára Tergufromozba értünk, onnan másnapon miután Szkeinél a' Szeret' 9 csolnakra vert lélekvesztő rosz hidján átmentünk és a' nagy országúton Szabófalva irányába értünk volna: abból kitérve nyugot felé, a' mondott faluba hajtottunk délre, hogy a' nevezetes és népes csangó helyet megláthassuk.

Szabófalva egyedül csangó magyaroktól lakott hely, némi újabb- Szabófalva. kori szomorú eseményei a' moldvai krónikákban véres betűkkel írvák. Elmondanunk a' történetet nem leend fülösleges.

Moldvából a' töröknek orosz általi kiűzetése után következett azon organicus regulatio, melly szerint Moldva egy gyalogezredet és egy csapat lovat, összesen 1400 főből állót vala a' belbátorság' föntartása végett előállítandó. Ezen tekintetből a' földnépe közül az alkalmas korú és ép alkatasú egyének szemlélet alá vétettek. Már a' tartományban többnyire végrehajtatott az ujonczozás, egyedül a' szeretmelléki magyarok, főleg szabó- és tamásfalviak vonakodtak gyermekeiket kiadni, kikre némely alsóbb vidékiek is hallgattak. Azt kívánták ugyanis a' szabófalviak, hogy mutattassék nekik elő a' németcsászár és magyarkirály' parancsa, akkor örömet fegyver alá adják magzataikat, de különben nem engedelmeskednek; 's gyermekeiket bármi áron sem hagyják Oroszországba hurczoltatni, készebeknek nyilatkozván a' meghalásra. Szerencsétlenségükre nem vala papjuk; vagy velük bizodalomban élő olly előljárójuk, ki a' czélzat' valódi mi-benlétét előttük fölvilágosította volna; azon hibás hiedelemben éltek ugyanis a' jámborok, hogy orosz katonákká avattatnak gyermekeik. Többszöri sikertelen felszólítás után az 1830-diki april hónapban, a' Moldvában kiütött epemirigy előtt néhány nappal, orosz gyalog- és lovas csapatok küldettek ellenük Bigidoff tábornok vezérlése alatt. Komoly harcra került a' dolog. Ásó, kapa, nyárs, villa és egyéb hasonló eszközökből állott a' szabófalviak fegyvere, golyóik a' zápokint hulló kövecsek. 96 holt és 72 sebesült maradt a' csatateren a' csangók közül, az utóbbiakból 6 amputatio alá vétetvén, 4 szinte kimúlt. Az oroszok 1 tiszt- 's 3 közlegényt vesztek. Mások szerint csak 12 esett el, 40 sebesült a' csangók közül, az orosz katonákból pedig 1 tisz és 6 közlegény veszett oda, megsebesi-

tetett 20. De az előbbi számot szemtanúk vallák ellőttem. Ezen léaláztatás után a' tamásfalviak, és hasonlóul meghajolni nem akaró több oláh rezes közönségek önként adták meg magukat. E' hires mészárlást a' moldovánok maiglan par excellence magyar revolutionnak nevezik. Sokan rabságra is hurczoltattak. Elbúsulva ez eseten a' lakosok, azon időtől fogva számosan költöznek el ósfészükéből; azért a' Pruth' vidékén is talátnak már innen származott családok. Más eseményről is nevezetesek a' szabófalviak mint revoltansok. Főnebbi években Mártonfy erdélyi püspök korában, folyamodványt küldöttek ahhoz, hogy az őket oláhosodni kényszerítő olasz pap helyett, magyarul tudó lelkészt küldene. A' kérelemlevél némi magyar imádságos és énekes könyvek' küldetése mellett — mik soha kezükbe nem jutottak — közöltetett a' missio' előljárójával. Mi lett a' dolognak vége? könnyü kitalálni. Fölsőbbség elleni bűnbén marasztattak el a' nyelvük mellett buzgólkodó szegény esedezők, de nem az illetékes moldvai törvényszék- hanem maguk az olaszok által. Volt dolga a' deres- kalodabot- és korbácsnak. Néhányan rabságot is szenvedtek. E' borzasztó diadal után gúny és egyéb lealacsonyító eszközökkel tiltatott a' magyar ének és beszéd. —

Ne mondja már ezekután senki, hogy a' világszerte megvetett izrael fiának, miután saját nyelvén dicsérheti istenét, rosszabban áll dolga valósi ügyében a' moldvai magyarénál. Olly ismert, olly régi nóta ez a' magyarhaza előtt, hogy többszöri emlegetése csak bosszankodást szül, azért tanácsosb füleinket bedugva tőle elfordulni. A' történettudomány igényli azonban némi eseményeknek hű följegyzését, hogy a' késő maradék ismerhesse, minő kinos phasisokon ment keresztül a' haldokló magyarság Moldvában:

Húsz év előtt Paroni nevü püspök kerébe jutott a' missio' kormány- A' vallásérdekének ez épenugy tisztakeblü hőse mint jeles férfiú csudálkozva látá Moldvába jöttekor, hogy távolsem moldován nyájjal, mint a' missio Rómát egyre mistificálva informálgatta, hanem valódi magyarokkal legyen dolga, éles elmével fölfogta azt is, hogy ezek nyelvének épségben tartása szoros kapcsolatban álljon a' catholicismussal, sőt fölvirágzásának egyedül az legyen föltétele: mellyet természetesen magyar papok' segedelmével eszközölni teljes lehetetlenség. Mit mivel a' lelkes főpásztor? Erdélybe utazik, hol a' conventualis szerzetbeli minorita atyák magyar

provinciájával olly szerződést köt, minélfogva évenként fizetendő bizonyos összegért, hat szerzetest tartozzék a' Provincia Moldvába' állandóul szolgáltatni, a' rögtön behozott négy patert czélszerű parochiákba iktatván. Mellesleg legyen érintve, hogy a' missionak a' baráti, kotnári, horlesti jószágok, a' tatrosi Sándorféle malom, és jászvásári, meg bákói házak, úgy a' küldeményi pénzek, minők fölséges urunk- 's egyebek' segedelmezési, évenként mintegy 1000 aranyat jövedelmezvén, a' szerződési összeget könnyü-szerrel fizetheté. És ki hinné mégis, mi vége lett ezen apostoli működésnek? Valóságos darázsfszék zúdita föl Paroni' ártatlan keze. Az olasz missionariusok kaján szemmel nézve a' szabad kényükre akként korlátot vető intézkedést, mindennemű cselszövényekhez nyúlnak. Ettólfogva röpültek Róma felé a' panaszok, vádak, ne mondjam rágalmak. Hogyan is sziveltetnék a' magyarelem érdekének kedvező főnök? Paroni Rómába kénytelenítetett visszatérni: ez által megfordultak a' körülmények is. Már utódja nem fizeté a' pénzüszveget. Magyar minoriták a' behelyezettéken kívül nem kérttek. Magni praefectus' idejében a' fondorkodások' tetőpont-ra hágása olly kitörést szült, melly kicsiben múlt hogy a' missiora érzékeny kárt és maradandó homályfoltot nem hozott. Elfojtaték a' láng közbejött Ardoini püspök által. Ezután következett Sardi szinte czimzetes püspök, ki gyors léptekkel halad a' kitűzött borzalmas pályán. Ennek két-évi ittléte óta nagy sikerü működések tétetnek és pedig lárma nélkül, mert hiszen ki is szólna vagy szegülne ellene az önkényhatalomnak, miután a' modort nem helyeslő némi két magyar pap majd a' martirság koronája alatt rogyott össze. Nehányakat elsorolok a' gyászos procedurából. a) A' mult év tavaszától fogva több helyen, különösen Szabófalván, hol azelőtt mindig magyarul énekeltek's imádkoztak, egyedül oláh ájtatosságiszertartás parancsolattott. b) Gorzafalván, a' magyar parochiabéli lelkész mult év' végével meghalálolván helyére olasz missionarius rendelteték, a' magyar ájtatosságok pedig hasonlóul eltiltattak. c) Bákóban, úgy szeretvidéki több magyar helységeken, hol a' kántorok eddigelő csupán magyarul dicsőíték a' mindenhatót, oláhval fölváltatni rendeltetett az isteni tisztelet. És e' gyászos napot itten februarius 9-kén ültem. d) Némelly helyeken mint Huszban, Kalugyerban, és Szabófalván a' kántorok által a' gyermekek írás- és olvasásra oktattattak. Legutóbbi erős rendelet következtében egyedül oláh nyelvre szorítaték a' tanítás. e) Ez év kezdetével Bohotinban, birtokossárol Radukaninak is ne-

vezett pruthmelléki faluban melly azelőtt huszi függelék vala, új parochia állítatván, lelkészül Stephano nevü jasszii olasz missionarius rendeltetett, ki magyarul a' többiekkel együtt semmit sem tud. f) Ugyancsak ez év beálltával Bákó ezelőtt Kalugyer' félegyháza parochiává emeltetvén, ide is magyarul, de még oláhul sem tudó fiatal missionarius Amantini nevü püspöki titoknok jelöltetett ki, majd a' husvétii napokban (ó szerint) megjeleendő. Az elsorolt rendszer közül a' két utóbbi tény az, mellynek tökéletes befejezése a' moldvai magyarság' végveszélyének rémdalát elhuhogja. Mert ha egyszer mindenütt olasz papok foglalnak helyet, mint tervezve's erősen határozva van, meglesz nyerve a' kárhozatos diadal; pedig mennyire közel álljon már ahhoz a' missio, következő statistikai számvételből vont combinatio könnyen meggyőz bennünket. Jelennen magyar provinciabeli minorita létez itt összesen 5; ezek közül csak 4-et lehet magyaroknak mondani: de ezeknek is ketteje már előregedett beteges egyén, ma holnap sirba szálló. Már ha a' két, föltéve leglelkesb magyar pap, Mathusalem' korát élné is, kettő, tizennyolcz idegen ellenében addig meddig ugyan több semminél, de végre mégis csak elenyészik, és akkor ütött a' magyarság' vég órája. Azonban előérzetként vigasztal nemzetem nemtője, hogy van és lesz a' nemes tettekkel dúsz magyar hazában olly magos állású lelkes bajnok, ki, ott hol illik és kell, kivíandja talán még egykor ez' életerők' épségét porlasztó kórállapotnak megorvosoltatását, dicsően és hatalmasan, a' catholicismusnak is ez által a' legszentebb szolgálatot teendő.

Szabófalva kőtemplommal bir újabb korban építettel, hajdani temploma és maga a' helység közelebb a' Szeret folyónál állott azon partoson melly Román-berengyes név alatt ismertetik. Hihetőleg a' zavargós időkben tették távulabb az országuttól lakhelyüket. Hagyomány szerint régi templomának harangjai a' Szeret' völgyében azon ingoványban, hol most számos kútforrások buzognak ki, süllyesztettek le török-tatár becsapáskor, maiglan ott heverők. Lakosinak, kikkel csak szóllottam, képükről leolvasható a' titkos fájdalom és csüggedés. Melis nevü olasz papjuk, kit legelső alkalommal Jassziba menetelemkor szép négylovu hintóban láttam kocsizni, minthogy most sem vala hon, temploma hozzáférhetlen lón. Alkalmam volt itt a' szomszéd Pelgyest, vagy igazabban Felgyes falu' néhány lakosival szót váltanom. Tőlük is kevés örvendetést értettem. Ők monostor jobbágysai; Szabófalva Kosztaki boeré.

Innen távoztunkkal Rumunest falun, majd egy erdőcskén keresztül hajtván, Románvárosba, onnan éjszakára Halbina fogadóba jutottunk; másnapon 9 órára Bákóba értünk be.

Bákó hajdan a püspökség székhelye és régi magyar város, itt bizonynyára megleszen jutalmazva fáradságom, ha ásatásokkal párosítandom kutatásimat, így gondolám magamban. October 25-dike volt: az idő enyhe és kellemes, még sokat eszközölhet az ásó kapa, mielőtt vaskeménnyé dermedzené a' hideg tél golyónk' fölszínét, csak olly helyre szúrassék a' vájó szerszám, mellyben régi kövek, síremlékek rejlenek. A' püspöklak és régi templom mellynek XV és XVI-dik századi fönlétéről világos adatokkal birunk, már elenyészett a' földszínéről, 's mint Petrás Incze Dübrentei' fölhívására a' moldvai magyarokról irt értesítésében olvasható, helye sem tudatik: „*Bákóban volt pedig (így szól Petrás) a' hajdani püspökség' székesegyháza, mellynek ma helyét sem ismerjük, mert a' Bákó mellett folyó Beszterczének a' 18-dik század elején történt reudkivüli áradása ugy elmosta, hogy helyszíne is megváltozván, ma annak hajdani helyét csak még irányozni sem tudja senki a' mostoniaik közöl*“¹⁾. Emlékezvén annak valaholi olvasására, mikép itt hajdan a' vajdalak a' város' déli, a' kath. püspöki épület pedig éjszaki részén állott, tájékozás végett a' várost jártam be, romok után tudakozandó. Déli részén az órmény templomnál legott találtam nagy halom követ, melly némi régi épület' maradványiból szedetett ki, újban fölhasználandóul. Ettől irányozva az éjszaki részt vettem szemügyre. Szorgalmas tudakozás után nyomába jöttem annak is, hogy ezen részen Józsa János előkelő csangó' tág háztelkén volt egykor némi kőrakás a' moldován templom építésénél fölhasznált. Tüstént elmenék Józsához egy itteni magyar lakossal, tőle a' dolog mibenlétéről értesülendő. Az öreg Józsa valódi csangó magyar származás, azon hét családbelieknek egyike, kik hajdanidőktől fogva megőrzék birtokaikat, nyelvünket azonban már nem beszéli. Egyetlen leánygyermeke némi Gregoricza nevü órménynél, magyarul jól tudónál van nőül, kinek a' terjedelmes telken az öreg szomszédságában épült csinos háza. Józsa szivesen fogadott, megértvén szándékom legott vejéhez vezetett által, honnan egy harmadik udvarba menők, mellynek területe közepén megállva mondá: itt volt gyermekidőmben magos és vas-

Bákó.

¹⁾ Tudománytár. 1842. VIII. köt. 74. lap.

tag fal, az lehetett régi templomunk, minek nyomát keresi ön. A' köveket elhordák ide is oda is, épületekbe. Tájékozván a' Terebes meg Besztercze folyók után magam, meggyőződtem a' székesegyház' nem más mint e' helyen létén. Örömmel helyet adott Józsa ásatási szándékomnak, sőt ohajtá, hogy templomot minden tartozandóságával fűdözzünk föl udvarán. Ez magánbirtok, így gondolkoztam, senki nem háborgathat működésemben. Megtettem a' szerszámok iránti rendelést, vájó csákányokat készítettem a' czigányokkal, mert ezek űzik itt majdnem kizárólag a' kovácmesterséget. Hírt küldék a' közel falui csangókhoz, hogy illendő napi bérért nálam munkát találhatnak. Szállásomat az udvar' házánál Gregoricza' birtokában levő fogadóba tettem át, fűltételezván a' munkáltatás szünteleni személyes jelenléteimet. Mig munkásokra tehettem szert a' szép őszi időt haszonnal élvezendő, küldözgetés végett magam mellé fogadtam Biró Antal székely származásu öreggel Bákótól nyugotra, egy kis órányira fekvő, kath. püspök' Barát nevü falujába gyalogoltam ki, hol a' N ó v é r és T e r e b e s patakok estek útamban. Ez, fölötte mély árku medrével voná magára figyelmemet. Barátban, hol a' püspöknek egyszerü nyárilaka is létezik, a' templomot, temetőt és több csangó lakokat jártam meg. Faépitvényü kápolnácska ez, melly körül a' temető terjed el; 's ámbár mostani lakosi közül kevesen tudnak magyarul, benne a' fakereszteken mégis magyar fölírások olvashatók. A' családnevek között : B a l á n, B e n e d e k, B o g d á n, B u s a i, D e m e t e r, F e t e k e (Fekete), F o d o r, J o n a, S o l á t, T a n k ó 'stb. tűntek föl. Átmentem innen M a g y a r m a r t r a (Madzsineni Unguri), melly Barátról csak egy völgyes táj által választatik, hegyoldalon terülnek el házai, innen van neve is, vagy talán azt jelenti, hogy a' magyarok régi birtokainak széle (márgo). Ezek is rezesek de ősi nyelvüket nélkülözők. Szomszédságában van K i s B i k k falu. Barát' népessége 320, Mardzsinené 400, Kis Bikké 70-re tétetik. Mind a' három Kelugyertől függ lelki dolgokban. Barátnak mostani neve újabb időbeli, a' bákói barátoktól, mint birtokosítól hárulván reá, régen T e r e b e s n e k hivatott 's városi joggal volt fölruházva irott bizonyítványok' soraiból érthetőleg. Ezen elszórt falvaknak története a' mennyire kipuhathatott ebből áll. Hajdan a' magyarok Bákóban és Terebesen laktak, 's birtokuk kiterjedt messzire a' Szeret' mentin, de a' háborús idők alatt, hogy a' pusztításoknak ne legyenek annyira kitéve — országutban eső városukat néhány családot kivéve elhagyák, 's

a' hegyek- és völgyekbe települtek le, szinte szabad joggal birván földeiket. Így keletkezett Kalugyer, így Mardzsineni 'stb. Később moldovánok költözvén Bákóba, ők nemcsak birtokaikat vesztek annak határán, hanem hegyoldali földeikre szorítottak össze, rezes joguk azonban megmaradt az újabb időkig, midőn abból lassankint a' szomszéd boerek őket kiforgaták. Ekkép veszte el Kalugyer is rezességét, mint alább látni fogjuk.

October 29-dikén 3 munkással kezdém meg az ásatást, másnap már 7-el dolgoztattam, egy hosszú árkot vonandó, mellynek vonalában a' földszinén alul létezni véltem a' templom falainak alapját. Mintegy hat láb mélységben már csontok és koponyák nyomára jöttem; hozzávetém ebből, hogy a' templom udvarában vagyok, mert hajdan ott temetkeztek a' hivek. Harmadnapra munkásim megszaporodtak, de örömem is újra megjött, mint hogy az árok' vonalában csakugyan a' vastag falazat alapjára bukantam. Ekkor gyorsabban hozzá láttunk, 's mindig a' fal' tövénél haladván, mig nem kanyarulatra találók; melly a' templom egyik oldalát hiven kimutatá. Nem kételkedtem immár valóban a' templom alapjának föllelésén, most már egész terjedelmét kelle kikerekítenem, hogy a' szentély 's czinterem' térén sirköveket kereshessek. November 1-ső napján, mert itt ószerint tartatnak a' katolikusok ünnepei, folytatván munkámat, délután a' városi politiatizstság' egyik egyéne jelent meg nálam, aziránt tévén kérdést, ha vallyon pénzt ásatok-e? E' véleményben valának a' sok bámuló moldovánok. Könnyű vala erre a' felelet. Fölvilágosítám röviden czélzatomról. Számos látogatót nyervén a' működés alatt, megkeresett Kónya Kornel hazánkfa, jelennen valónyi lelkész túl a' Szereten, meg több izben Petrás Incze, sőt maga a' kalugyeri olasz pap Accardo Antal, szinlelt hajlandóságot mutatva, de ellenem titkos tervet forraló. A' város' előbbkelői közül sokan megtekinték vállalatomat. Egész vidámsággal folytattam a' működést, nem gyanitva, hogy a' moldovánok meg az olasz papok gátoltatásomra törekeshenek. A' politiai főtiszt szinte megjelent lóháton; a' vastag alap' vonalát gondosan nézegetvén, abban nyilvánítá véleményét, miszerint csakugyan templomnak kellett azon épületnek lennie, miután semmi közfal észre nem vehető. Következő napon fölébredtemmel a' mult heti szép idő helyett havas essővel beköszöntő téli zivatart értem. Munkásim közül csak kettő jelent meg, az is a' mult napról benmaradt járandóságát kéré, haza távozását jelentvén. Megszüntem ekként dolgoz-

tatni olly reménységgel, hogy kemény fagy' beérkeztéig derültebb időben folytatandom. Igy múlt néhány nap, melly közben az iszpravnik, egy élemedett, a' moldovánon kívül semmi nyelvet nem értő, de annál konokabb tudatlan frater, Roszet György nevű, tudtomra adá az ásatás' tilalmát. Hasztalan terjesztém elő ásatásom célját, abból a' moldvai történetekre háruolandó világosítás becses voltát. Mind hiába. Honnan 's kitől eredt az eltiltás, nem sokat fürkésztem, miután leginkább a' buta féltékenységet láttam több oldalról ármánykodni. A' magyar academia utján annak elnöke' erdélyi gubernator Teleky József ő excellentiája' közbevetését tűztem célul már most, a' kimenetelt jó remény közt elvárandó. Kegyes vala ő akadályim' elhárítására lépést tenni: eredményben mindazáltal nem részesültem.

Múlt az idő, a' tél beállott. Bákóban kelle vesztegelnem. Valamint ismeretségem napról napra terjedt, ugy adataim is hovátovább szaporodtak a' vidék' népeiről. Elég időm volt a' hallott és látott dolgokat följegyezgetnem: alkalmas időben tett kirándulás következtében az adatokat egyes helyekről egybegyűjtenem.

Kara György románi őrmény, fiatalabb korában marhával kereskedő a' pesti vásárokon gyakran megfordult és nyelvünkön is beszélő, most azonban már elaggott egyén arról értesite, miszerint Románban az őrmény templom régen katolikusok egyháza vala. Ezen figyelmeztetést annál inkább nem mellőzhetem vizsgálat nélkül, mivel Bandin püspöki helyettes 1646-ban ottani két templomról emlékezik, többszöri keresztül utazásom alkalmával pedig csak egynek, az ugynevezett bezerika albanak, most moldovánoktól használnak jöttem nyomára. Rögtön elhatározám ujjalag Románvásár. Románba meneteletem. November 9-dikén szokott uton oda el is juték. Más napon doctor Theodory pesti hazánkfiát látogatám meg, ki már junius 2-diki keresztül utazásom alkalmával hosszabb időre meghítt magához. A' kórházban betegek körül találván a' szorgalmas férfiút, azonnal az intézet' állapotával ismertetett meg. Moldvában a' kerületek szerint fölállított illyes intézetek még igen újak, hiányait azért fölfordani méltatlanság volna; annál inkább, minthogy a' tartomány külföldi orvosokra szorul, nem levén magának orvostanító intézete. Itt is honunkból származó három fiatal orvost találtam Theodory mellett segédködőkül. A' tisztaság, melly főkelléke a' kórházaknak és rendtartás itt meghonosultnak látszik. Most leginkább az őrmény templom lebegett előttem. Elmenék még a' reggeli isteni

szolgálatkor, mert éppen vasárnapra viradtunk. Belépve a' hátulsó nagy ajtón, merő nőket láttam körülöttem, koromfekete hajú és szivárvány vastag szömöldöküket, jobbára rózsaszín gömbölyü arczal, és sasorral. Valódi örmény világban képzelém magamat. Nem annyira ez alakok eredetisége mint az lepett meg, hogy a' férfiak köztük éppen nem, és csak az elkülönözött részen, hol a' pap tartott evangelium olvasást tüntek föl. Legott azon gondolat villana eszembe, hogy itt is — mert nem egyesült, vagyis keleti örmény szertartásuak — mint az izraelitáknál külön helyet foglal a' nőnem, sorukba férfinak menni illetlen és tilos. Ezen eszméletemre nyomban oldalamnál termett egy tisztességes öltönyű férfiú, illendőséggel tudtomra adta e' helynek egyedül nők' számára szolgáltát, szivesen híván az első részbe vezető ajtóhoz. A' nem sok ideig tartott olvasás után a' templom üres lőn, az udvarban lakó két örmény tanár Panik Chrisztofor és Theodorovics Döme német nyelvoktató' vezetésük mellett egész kényelemmel vizsgáltam mind kül- mind belrészeit. Alakjáról és anyagáról kitetszik a' templom' két különböző időben emeltetése. A' régibb vagyis a' toronyfelőli rész lehetett eredetikép a' magyaroké vagy szászoké. Hagyomány után a' tanítók István vajda korabelinek mondák. De ezen állítás azért veszti erejét, minthogy Moldvában minden a' mi régi mű István vajda' korára vitetik, mert olly jelentékeny a' törököket féken tartotta István (Nagy) vajda neve a' moldovánok előtt, mint honunkban Mátyásé. A' templom déli oldalán látszó kőtáblán régi örmény írás létezik, mellynek értelmét Panik ekkép magyarázta meg: „Sz. *Maria tiszteletére emelé* 1058=1609-dik évben báró *Apopsa Mihály* azaz *Vardán fia; és neje, anyja Dolvat volt, Fiai: báró Vartan, Szakuhui, Manuk. Leányai: Melus és Dolvat. A' templom építéskori pap Hatsudur.*“ Az örmények száma 110 családból áll, és így az 1200 adózó családok összes számának tized részét teszik. Eredtek Órményország' éjszaki de már elpusztult Ani városából. Magyarokra vonatkozó emlék találása nélkül hagytam el a' helyet. Illyenek már a' bezerika albánál sem léteznek. A' templom ritkaságai között némi XIII-dik századi örmény evangeliumot találtam legnevezetesebnek.

Doctor Theodory' neje született Szkocsinszka lengyel, művelt lelkes családanya, nemzetünk iránt a' legelénkebb rokonszenvet hordozza keblében, fájdalomsvuljának érzetét saját nemzete' sorsa fölött; honáért lángoló minden egyénnek kedves élvezetet képes nyújtani komolyan szelíd tár-

salgási modorával, nekem is kedves óráim valának pár napi itt tartózkodásom alatt. Feley Ferencz hazánkfia ügyel Theodory gyermekeinek oktatására mint házi barát; tehát ittis több hazafitársaim körében tölthetem időmet. Moldvának egyik legjelesb fia Balsch a' vajda elleni oppotitio' fővezére veszedelmes betegségbe esvén, két Szturdzák jelenének meg Theodorinál nálalétemben, őt hozzá meghivandók, az egyik Aleko, románi kerület' követe az évenkint tartatni szokott tartománygyűlésen — és a' liberalis párt' vezetője, egy művelt szép capacitásu férfit. Rövid együttlétünk alatt kifejtém egypár szóval a' moldován nemzetiség' eszméjének közös helyzetünkre nézve fontos voltát. Fölkért aziránt, hogy nézetimet papírra föltéve közleném vele. Gyermekeinek nevelője Kormány Ignác szinte hazánkfia, majd áttolmácsolandja gondolatimat. Miklósfalván mint a' hely' ura tartja rendes lakát Aleko. Bákóba visszatértemmel csakugyan közlöttem véle egy emlékiratott, mi által ugy hiszem tisztább fogalomra vergődött a' politicalai öntudatra vezető nemzetiség' eszméje a' moldovánoknál. Nemsokára értesültem aziránt is, hogy Balsch a' liberalisok' nagy veszteségével, de Sturdza Mihály vajda' örömeire a' jobb világba hol örök egyenlőség létez költözött át.

November 13-dikán már ismét Bákóban voltam. Iziben feltettem az érdeklött javallat programját, Sturdzának el is küldém. Mi hasznát vette? Nem tudom. — Üres óráimat a' csangók' nevének kinyomozására fordítám ezután; mellynek eredménye ez: Ha valaki kérdezi a' csangóktól, (saját kimondásuk szerint czangók) mit jelent 's miért nevezik őket így? egyéb feleletet adni nem tudnak, mint azt hogy igen régi e' nevezet. Akarmint hányjuk szótárainkat, ennek valódi megfejtése bennök föl nem találtatik. Hasztalanul törték ezen több írók fejüket. Constantinus Porphyrogenitus a' besenyők (patzinakiták) egy részét k a n g a r (χαγγαρ) néven emliti, azon magyarázattal, hogy e' szó erősbet és nemesbet jelent. Föltéve e' név' hibátlan leírását a' magyar k a n - k a r szónak felelne meg, de a' csangót nagy erőszak nélkül ezzel azonosítani alig sikerül. Jóllehet több szavakban kimutatható Constantinus' hibás írása, itt mégis miután kétszer fordul elő nála, a' *h* betűben hibáztatni okunk nincs. Ugy látszik mindazáltal a' byzancezi írók adnak kulcsot kezünkbe a' csangó név' megmagyarázhatására, mellynek segedelmével habár nem egész bizonyosság, de mégis valószínűség, és az eddigi bypothesiseknél biztosb ered-

mény fejlődik ki. — Cantacuzenus János főnebb érintett XIV-dik századi görög író Philippopolis' moesiaei vagyis bulgariai város' ostromáról irván beszéli, hogy némi helyből- mozdítható toronygép alkalmaztatott a' vár ellen, melly gép' öt polczozatának mindenikéről nyolcz egyén lődözé ki tzangra nevű kézijből a' nyilakat: „*Supra domum turrin ligneum addidit habentem tabulata quinque: in quorum singulis octo starent, qui e Latinis arcubus (tzangra vocant) sagittis iaciendis propugnatores a muro fugarent*“¹⁾, A' tzangra szónak világosításául megjegyzi a' glossairók, hogy a' latin melléknév alatt azt kell érteni, mi nem görög hanem római szer-tartást követő népekhez tartozik; melléknévéből tehát az jó ki, hogy az idegen készületű kézijjoknak volt Byzanczban tzangra neve. Honnan és kitől credése ez idegen szónak föl nem világosítható; valamint sok más a' keleti birodalomban használt szavaké sem; annyi azonban bizonyos miszerint a' constantinápoli udvari hivatalok között létezett „*Praefectus tzangratorum*“ és „*Praefectus tzakonum*“ mellyeket némelylek azonegynek tartanak; az elsőbbi mindazáltal a' nyilazóknak volt fővezére, emez pedig a' vár őrseregeé, mint Codinus' ime szavaiból következik: „*Tzangratorum curam similiter gerit eorum stratopedarcha*“ — „*Stratopedarcha Tzaconum curator est custadiarum in urbibus, qui Tzakones nominantur*“²⁾. Annyiban lehetett a' két névnek egy kútfőből származása, hogy az őrseregek is hihetőleg kézijjal voltak ellátva. Tudván tudatik az a' byzanci írókból, minő közel érintkezésben állt az aldunai vidékeken lakott bese-nyó és kún népség a' keleti birodalommal, kivált a' XI, XII, és XIII-dik századokban, nem vihették-e be már akkor a' jászok' nevű a' görögök-nél szinte azon eszmét kifejező idegen eredetű „*Tzangro*“ nevet? melly a' moldvai jászoknál később meghonosulván, a' saját nemzeti helyett magyar név melléklettel 's némi csekély változatu „*Csangó*“ formában maradt fön. Ephraemius írja Isacius Angelus és Alexius korában a' XII-dik század' két usolsó tizede alatt történt dolgokról: „*Cum praedarentur Blachi cum Comanis Romanas terras ad occidentem positas*“. — Ismét: „*Pessimagers Moesorum cum socia manu accolarum Danabii Comanorum terras Romanas incursabat vastans, praedamque ageba plrimam ac capti-*

¹⁾ Joannis Cantacuzeni Historiarum. Lib. I, cap. 36. ed. cit. pag. 174.

²⁾ Codini Curopalatae, De officialibus Palatii Constantinopolitani. Bonnae, 1839. in 8. cap. IV, V. pag. 27, 42. cf. pag. 246. seq.

vos“¹⁾ Az aldunai, azaz moldvai és beszarabiai kúnok imezen tanútét leszertint az oláhok és bulgárokkal együtt harczolván a' keleti császárság' birtokai-
ban, nemcsak mint ügyes nyilazókra, hanem saját nemzeti felekezetük-
nek egyikétől jászoknak nevezettekre könnyen ragadhatott jász helyett a'
„*csangró*“ név. Épen ezen aldunai magyarokat, besenyőket és kúnokat
nyilazásukról dicsérve említ acheni Albert szent földi utazó Alexius Com-
nenus koráról irván: „*Is Tureopulos Picenarios, et Cumanitas arcu do-
ctos et sagitta contraxit*“²⁾ Kevésbé rontja meg állitmányunkat e' kö-
vetkező körülmény, mit a' csangó név' puhatolásánál mellőzni nem sza-
bad: Brassó mellett Erdélyben, annak délkeleti oldalánál a' tömösi pas-
sushoz vezető uton léteznek több faluk, mik általános néven Hétfalunak
is hivatnak, ezen falvak néhányában, minők Bácsfalú, Csernátfal-
lu, Hosszúfalú, Türkös stb. magyarok, részint kath. részint evang.
vallást követők laknak. Szokásuk és viseletük- de még nyelvükre nézve
is különböznek a' közellevő székelyektől. Nyelvükbe már sok oláh szó fér-
kőzött be, de a' mellett szójárásuk sem egyez amazokéval. Ezen magya-
rokat a' brassói és közellevő oláhok csangóknak (csangei) nevezik; ők
maguk is szívesen elfogadják e' nevet 's értenek rá, de jelentését nem
tudják; valamint azt sem, hogy Moldvában hasonlóul laknak olly nevű
magyarok. Eredetüket és a' moldvaiakkal miként összefüggésüket vizsgál-
va, ha azon föltételt megengedjük miszerint a' moldvai csangók a' besenyő-
kún népfelbuzetnek ivadéka, valamint nem is lehet más: úgy
ezekről is állni kell, hogy épen azon besenyők' maradéki, kik II-dik And-
rás kir. az erdélyi szászok részére 1224-beu költ levelében ekkép említet-
nek: „*Proeter supradicta silvam Blacorum et Bisseorum cum aquis
usos communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eis-
dem contulimus; ut praefata gaudeant libertate, nulli inde servire tenean-
tur*“³⁾. E' sorok kéttelenné teszik besenyőknek és oláhoknak a' királyi
földeken szászokkal együtt már akkoriban laktát: kikre nem mások-
mint a' mondott hétfalusi csangó magyarokban ismerünk. Ennél többet a'
homályos régiségből ki nem puhatolhattam a' csangó névre. Föltűnő e' név-

¹⁾ Ephraemius. Ex recensione Im. Bekkeri. Lipsiae, 1840. in 8. pag. 248, 267.

²⁾ Albertus Aquensis, Historia Expeditionis Hyerosolimitanae Lib. VII. In Bongarsi: Gesta Dei per Francos. pag. 253.

³⁾ A' magyarországi besenyőkről. L. alább, III. Bizonyítvány, 33. §.

nél még az is, miszerint a' többi magyar népfelkezet' nevével, minő a' barkó, berenczó (Eszék körül), besenyő, gányó, matyó, tathó, azoney véghangzatu.

A' csangó név' nyomozása Bákóét húzta maga után. A' bakó szó, élten él nyelvünkben az újabb „hóhér“ szó értelmére szolgálva; ettől származtatni alig van ok; inkább a' rokonvégzetű Moldvában igen gyakori hely- és folyónevekkel tevém egy karba, minők Herló, Milkó, Vazló, Tarkó, Tazló, Turló, Bachlo 'stb azonban kutatásom eredménye mégis amarra vezetett végtére vissza. A' moldovánoknál e' helynévnek értelme nincs, a' mi már eléggé kezeskedik első alapítójának nem oláh nyelvüségéért; van azonban e' tájékon egy oláh közmondás ekkép hangzó: „czaj geszit bakuu“, mellynek értelme ez: megtalálta a' bakut; jelent pedig annyit, hogy szerencsétlenségét, veszedelmét lelte; pórul járt. — A' szerencsétlenség képe könnyen bakót azaz hóhért állit eszmetársulatul előnkbe; és valóban midőn a' moldován e' szólással él, homályosan vagy tisztában, mindig Bákó város tűnik föl előtte, mintha a' közmondás arról vétegett volna. Ez kéttelenül a' magyar bakó szóra utal. És miért ne származhatott volna város név ettől, midőn eredeti értelemben a' bakó nem egyéb szúrónál; mondjuk ugyanis, bakni, megbakni, szúrni helyett, a' hóhér jelentés tehát, csakugyan másod érelmü. Ha van Szabófalva — Forró — talán inkább Fúrófalva — oda illik a' Bakó vagy szúró is, a' Dzsida falva szinte szúró eszközt fejez ki. Eszembe jut itt Gyarmathinak némi régi szavakból szerkezett ime mondata: „A' bakónak nem tettzvén az ag nő rege, mellyet ez az ör hegyen pitymallatkor regelt; megharagudván, orozva oda sunnyogott, és mintegy gyolkos or, és egy orozo eb, az ag nőt megbakta. Ezt mai újabb nyelven így mondják: A' hóhérnak nem tettzvén a' vén asszony éneke, mellyet az a' strázsa halmon énekelt; megharagudván lopva oda sunnyogott, és mint egy öldöklő tolvaj, és egy titkon mardosó kutya a' vén asszonyt által szurta“¹⁾. De eszembe jut a' kaspiumi tenger mellett fekvő Baku város is.

Bákó neve.

A' decemberi tél beállott, ásatási engedelem ha érkezik is, már ez időszakban munkámat nem folytathatom, mig a' tavasz' kellemei be nem állandnak. Lakásomon, mellyet ifj. Mezei fogadójába tettem át, főleg he-

¹⁾ Gyarmati Sám. Szótár. Bécsben, 1816. 8. r. V. lap.

Kalugyeriak.

tivásárok alkalmával, számtalan csangók és kántorok kerestek meg, tőlük nyelvünk állapotáról részletes tudósításokat beszédni legjobb alkalmam lévén. De járultak hozzám olyak is, kik nyommasztó sorsuk fölött tevék panaszkodtak, tanácsomat kérendők. Ezeket állapotomnál fogva kevés vigasszal bocsáthattam el. Ekkor világosítanak föl a' kalugyeriak szomorú állapotukról. Szerintök hajdan Bákóval és leebb a' Szeretmentin messziterjedő földek tették határukat, a' dűlásokkal teli nyugtalan időkben üték sátorukat Kalugyerpataka mellé. Birtokuk szabad rezes föld vala mind a' későbbi időkig, midőn a' szomszéd birtokos boer Prunkul nevű rövid uton 's kellő kihalgatás nélkül elpörlé; — 's ámbár jogaikat biztosító régi vajdai oklevelekkel is birnának, örökségtől megfosztva jobbágyi sorsra jutottak, a' boer' önkényű zsarolásának kitéve. Midőn én illy eljárásnak lehetlenségét vetém ellen, 's azzal viszonzám, hogy birtokukat a' vajdai oklevél' fejedelemsnéli előmutatása mellett ismét visszanyerhetnék: azon ellenvetést tevék, hogy régi oklevelük a' jasszii missio' levéltárában tétetvén le, azt onnan többé vissza nem nyerhetik; midőn pedig e' részben a' vajdához Jassziba mentek, mint lázítók elfogatóván a' sorompónál, kérelmüket annak eleibe nem vihették. Bámulásomra elő is mutatták azon térítvényt, mellynek értelmében oklevelüknek a' püspöki residentiában kell léteznie. Így szól az ígről ígre: „*Documentum praedictum vulgo Chrysobolum recipitur in Archivum Jassensis nostrae Ecclesiae asservandum in usus intentos — In quorum fidem ect. Jassius 26. Junii 1837. Fr. Jo. Carolus Magni. MC. Praef Miss*“.

E' bizonyítványt négy sor oláh irás előzi meg, mellynek tartalma Sándor Konstant vajda Chrysoffját említi meg. Ha I. Sándor vajda értetik alatta, az oklevél 1401—1433 között kelt. Aggasztó helyzetükben családokkint hagyják el bús lakáikat, 's más boerok birtokába menekülve keresnek jobb sorsot. Azon kérdésekre valljon hajlondók volnának-e Nagy Magyarországra költözni? örömmel nyilatkoztak. Biztosítám tehát őket, miszerint ügyükben fűlszólandok honunk' földesurainál; nemis késtem a' pesti hírlapokban küldeni egy fűlszólítást melly ekkép hangzik: „*Fűlszólítás Moldvából a' magyarhoni földesuraságokhoz*“.

A' moldvai fejedelemségben, Besztercze folyamnak Szeretbe ömlésénél helyezett Bákó kerületi várostól egy órányira nyugotfelé létez Kalugyer vagy Kalugyerpataka (oláhul Kalugyerén) nagy falu, — mellynek egyik terjedelmes részét a' főnebbi nyugtalan időkben Bákóból oda, mint saját

régi birtokuknak határszélire vonult magyarok lakják, számszerint mintegy 300 család, 1300 lélekből álló. Ezen magyarok húzamos idők óta egyszerűségben megelégedetten élve viselik e' kis haza' borongó közös sorsát, minthogy „rezes“ azaz részes (compossessor) örökjoggal szabadon birt földük elég táplálékot nyujta egyszerű élelmükre, addiglan, mignem hét év előtt a' szomszéd falui határos boertól pörrel magtámadlatván, birtokaiktól rövid úton álnokul, és Sándor meg nagy István XV-dik századbéli vajdák' krizofjai (birtoki oklevelei) ellenére — miknek maiglan fönlétüket kezeimben forgott irományok' nyomán hitelreméltókép állithatom — megfosztattak, jelennen moldvai divatként a' birtokos családra áradó szerencse és áldás nélkül, haszonbérlo' kezelése alatt tengők; magábanértetvén hogy úrbéri szabályzat' nem léteben tulságos zsarolásoktól nyomottan: mirenézve napontai csoportos elköltözés, és más szalidebb bánás-módu' boerok' földlein megtelepülés által enyhítgetnek szomorú sorsukon. Mint-hogy gyökös jogú ós birtokaiknak visszaszerezhetése szegénységük miatt — mert Moldvában pört indítani, folytatni és nyerni csak sok pénzü embernek lehet — reménységük elenyészett, de sanyarú belyzetükben idegen nyelvü olasz papjaiktól is kevés vizasztalást nyerhetnek — elszéledésre szánták el magukat: e'öttem érzékenyül kijelentvén, miként akárhova, annálinkább pedig Nagy Magyarországba ósrokonaik közé, örömet átköltöznének, csak mindennapi táplálásukra becsületes mód és alkalom nyujtasék: 's lelki vizasztalókul magyar papot nyerhessenek. Számtalan pusztaságok és üres telkek léteznek Magyarhonban, miket a' helyesen számító birtokos urak tudom — inkább magyar nyelvü lakosokkal akarnak megnepesíteni, mint idegen csócselékkel. Ime itt a' jó alkalom magyart nyerni 's megmenteni az elenyészéstől. — A' nemzet' órangyala örvendene, 's bő áldás harmatoznék azok' késő ivadékaira, kik illy hasznos és szép működéssel a' magyarföldnek munkás kezeket szerznének. — Én becsületszavammal eleve biztossá teszem az illy jótékony tette hajlandó érdemes hazámfiait, hogy e' kis csoport népben istenfélő, jámbor, munkás, kitúró és alázatos józan embereket nyernének — olly embereket, kikről azon közmondás uralkodik a' moldvai boerok közt: „egy magyar jobbágy többet ér tiz moldovánál“. Hát a' faj — hiúság 's nemzeti előszeretet nélkül mondta — azon deli magyar faj, mellynek kitünő billege a' moldvai magyarokon előmlik, ép, hajlékony, sugár termetben, kifejlett szelid de méltósá-

gos arczvonaltban egyre mutatkozik, nem lenne e' nyeresemény a' pusztaságokkal hővelkedő anyahonnak? — Ezek a' szerencsétlen kalugyeriak a' moldován oláhnyelvet széltiben beszélnek ugyan, de ős csangó magyarnyelvüket is ekkoráig hiven megőrzötték, mindazon törekedések ellenére, melyek őket olasz papjaik által az oláhosodás örvénye felé vonva vonják. Hazafiai bizalommal fölszólítom ezen pusztulás martalékává hagyott népelekezet' megmentésében részt venni kívánó magyar birtokos uraságokat, méltóztassanak szándékuk- és a' föltételek minőségéről engem legfőbb martius hó közepéig levél által értesíteni 'stb.“ — Más részről javallám nekik, hogy valamely megbizottjuk szép csendesen utazzék Jassziba, ott az oklevél' kiadatása iránt Sardi püspöknél folyamodást teendő, egy cseppet sem kételkedve, miszerint ezen főpap ki fogja adadni, hacsak a' magyarfaló Magni, a' levél' átvevője, már eleve el nem sikkasztotta. Magni többé nincs Moldvában, de áldástalan emlékét maga után hagyá a' magyar hiveknél. Nevét ismertem mielőtt e' földre léptem volna, azon siralmas panaszokból, melyek ellene honunkba érkeztek mintegy négy év előtt. Mi történt a' vajdai levéllel? Moldvában tartozkodásom időtt tudtomra nem jött, miután fölszólításom következtében itteni ügyeim gonosz fordulatot vevén, hováhamarább oda fejlődtek ki, hogy nekem kikeletkor tanácsolák Moldvát végképen elhagynom.

A' moldvai magyarok' ujabbkori történetének ismerésüül, ámbár utazásom céljához kevesbé tartozik, nem leend fölösleges elmondanom a' közbejött eseményeket, a' keletkezett feszültség okaival együtt.

1) A' kalugyeriak iránti fölszólításomat ámbár nem hív kivonatban közölte a' brassói „Gazeta de Transilvania“ czimü oláh hírlap; az ebben olvasott dolog némi hozzátoldott szerkesztői jegyzésekkel igen tetszett a' liberalis felekezetnek, de bosszantá a' vajdát, fölbószíté Prunkul család' szövetségeseit.

2) A' bákóiak folyamodának a' püspökhöz az ujonnan épített templom- és parochia mellé magyarul meg németül tudó lelkész' rendeltetéseért. Ez irigy féltékenységet szült az olasz papokban, mérges indulattá fejlődött.

3) A' magyar academia fölszólamlásom' következtében nevezetes magyar könyvgyűjteményt, imádságos, énekes, naptár' s máségyéb erkölcsnemesítő és hasznos ismereteket terjesztő darabokból állót küldött, a' magyar papok, kántorok és írástudók között kiosztandót; a' mi ismét féltékeny haragra indítá az olaszokat, Mi történt mind a' hárommal? rendre elmondom:

A' jászvásári „Albina Romaneaska“ czimü hirlapban némi névtelen-től gúnyirat jelent meg ellenem Új-Mózsés (Nou Moysi) fölirással, mellyben Új Mózsés. sületlen handabandával engem nevetség tárgyává törekszik tenni, hogy Moldvából a' sanyargatott magyarokat, mint Mózsés az izrael népét Aegyptomból, ki akarom lopni (?). Igen; épen azért jelent meg a' fölszólítás hirlapilag, hogy tudhassa az egész világ alattomos tolvajló szándékomat. Illy okoskadás csak a' havasokon túl teremhet. A' dolog érdemére azonban, hogy való-e: miszerint megfosztattak a' kalugyeriak sok száz éves ősbirtokuktól, miért, mi módon? egy kukkot sem szól.

Moldvából kijöttömkor Brassóban april 8-dikán a' „Gazeta“ szerkesztőének Baricz György urnak nyilatkozatot adtam a' gúnyiratra, olly kéreessel, hogy sziveskednék oláhnyelvre áttéve, lapjaiba fölvenni. — Megigérte becsületszavára tellyesítését, azonban később, junius 21-dikén kelt 50-dik számu lapjában jelenté, mikép feleletem' közlése nincs hatalmában; értesítvén egyébiránt magán levélben effélének a' moldvai vajda' eszközlésére eltiltatásáról. Más oldalról értesültem arról is, hogy az idétlenül született gúnyirat magának Mihály vajdának átvizsgálatán mene keresztül. Nyilatkozatom a' magyar hirlapokban jelent meg, 's ekkép szól: „Az új Mózsés nyilatkozata Moldva' földesuraihoz“: „Tetszett egy névtelennek a' jászvásári „Albina Romaneaska“ nevü újság' f. évi 18-dik számában alulírottat „Új Mózsés“ czím alatti gúnycikkével megtisztelni. Szilárd jellemű ember a' gúnyiratokat inkább megveti, mintsem feleletre vagy viszonzásra méltónak tartaná, különben is a' komolyabb dolgoknál az illyesek ideje lejárván, egyedül beteg izlésü egyénekben idéz elő gyönyört és hahotás mulatságot. Szellemi világban a' művelt ember okok ellenében okokat vár, nyilvánosság körében pedig csak czélszerű fölvilágosítások győznek 's nyugtatnak meg. Alulírott a' gúnyok terén magának helyet kevesbé találva, felelet adásra csepp tintát is vesztegetni fölüllegesnek tartja; de miután a' névtelen gúnyíró némi fonák eszmékkal, indulatokat fölzúdítani szándéklókkal ékesíté soraikat, egy két pont fölvilágosítására szabadságot veszen magának alulírott olly reménytől élesztette, hogy szándéka tisztaságáról meg fognak győződni Moldva' földesurai. Legelőbb is nem helyeselhető a' névtelennek azon tettetése, mintha a' fölszólítás értelmét magukból a' magyar hirlapokból merítette volna; mert ő azt nem az eredeti szöveg' motivált soraiból, hanem csak a' brassói „Gazeta“ kivonatából tanulá,

és így, a' kérdést egész terjedelmében fölfogni képes nem lehet; mire nézve ezennel magához a' kútföhöz utasittatik. Azon rögzött eszmén nyargal leginkább a' gúnyiró, mintha az új Mózsés a' kalugyeri magyarokat Moldvából kivezetni vagyis inkább kilopni épen úgy akarná, mint a' törvényadó Mózsés izrael népét Aegyptusból kivitte; mi által politicai status-tudománybani csekély jártasságát árulja el. Europai organisáltstatusokban alattomos vagy erőszakos kiköltözést gondolni is képtelenség, 's az illető hatalmak' beegyezése 's kölcsönös szerződés nélkül az meg nem történhetik, a' millyen azonban az érdeklött kormány' sérelmére nem lehet, valamint ezt időnkbeli számos kiköltözési példa mutatja. És ezen statusjogot az új Mózsés nemcsak tisztelve érdeklő kigúnyolt fölszólításában, hanem világos kijelentéssel mentve is tartotta. Ámde az eredeti magyar szöveget kellett volna megtekintenie a' gúnyirónak! Hasonlitgatásában továbbá, a' magyarhoni oláhság' polgári állapotárol ismeretlenségét bizonyítja, nem tudván, hogy Magyarorszáiban a' keleti ritusu minden nemzetbeli népfelekezetek a' többi vallásbeliekkel egyenlő polgári jogokkal birnak; nem tudván vagy talán tudni nem akarván, hogy az oláh nemzet' kebeléből magnások, számtalan nemesek, főhivatalbeliek, országgyűlési követek, megyei kormányzók 's majd minden kormány-ágnál számos tisztviselők léteznek. Nem tudja, vagy talán tudni nem akarja, hogy az oláh püspökök a' magyarországi gyűlésen a' többi magyar főpapokkal együtt ülnek, a' közhaza' ügyeit tanácsi befolyásaikkal 's szavazataikkal vezetők. Tiszteli alulírott bármely tartománynak akármilyen formájú constitutionalis és organicus rendezetét; méltányolja minden népnél a' nemzetiség sz. eszméjét, sőt ohajtja annak tökéletes kifejlődését, azért nem is követel Moldvában a' 60 ezer kath. magyaroknak sem nyelvi sem vallási előbbkelőségét, mert tudja jól, hogy valamint Magyarorszáiban minden más nemzetbeliekének az uralkodó magyar nemzetiség' alá kell rendelve lennie, úgy Moldvában is a' magyarnak, nyelv és vallási tekintetben a' moldovánétól függése mulhatlanul szükséges; de, hogy egy népfelekezet, millyen Moldvában a' magyar, templomi és családi körében olly inséges szorongatások között tengjen, millyentől még a' zsidóság is ment és szabad, t. i. hogy saját nyelvén beszélni, istenét azon imádni, testi és pénzbeli büntetés alatt tilos legyen! azt épen nem látja rendin valónak, miután az idegen elemek' erőszakos kiirtatása olly politicai bűn gyanánt rovatot meg a' civilisált Európában, melly a'

statusoknak előbb utóbb keserü gyümölcsüket szokott érlelni. Távol sem a moldvai kormánytól erednek ezen bajok, mert az a kath. ügyekbe nem avatkozása által loyaltásnál egyebet nem bizonyít, hanem egyedül az idegen ajkú olasz missionariusokra hárul a vád. Ezen sérelem édig emelkedését az illető földesuraságok igenis jól tudják, de habár nemes szívéleg orvoslást nyújtani ohajtanának is, az, hatáskörükön kívül esik, nem bírván jelen időbeu Jus patronatussal a kath. egyházak fölött. Végül csak azt kívánja még említeni az új Mózeses, hogy a moldvai kath. magyarok, ide nem értvén az ujabbkori beköltözötteket, a hajdani századokban is hív alattvalói, a zivataros időkben közsorsosi valának a fejdelemségnek, mint a régi vajdák számos tisztelendő oklevelei bizonyítják, terjedelmes földet örökös joggal bírván. A közterheket bő mértékben viselő, de képviselőikben szűkölködő ezen magyarok mostani állapotának javítása tekintetében, ha a nyilvánosság útján szózat emelkedik egy vagy más oldalról, nemcsak méltó figyelmet érdemel, hanem az igazságos kérés betöltést is igényel, a nem igazságos szinte nyilvánosság útján férfias méltósággal megczáfolandó; hogy így a tetemes néptömeg capacitatio által megnyugtassék, nem pedig kigúnyolással mellőztessék. „Hanc veniam petimus damusque vicissim.“ Kelt Brassóban april. 8-dikán 1845.

A második- vagyis bákói folyamodásnak boszankodásnál egyéb sikere nem lón; magyartalan pap rendeltetett oda lelkészül.

A harmadikra nézve azt jegyezhetem föl, hogy még Moldvában létemkor értesültem az ojtosi passushoz több láda könyveknek érkezéről, mik csakugyan megjöttek a moldvai vámhiva alhoz, — de ott már az olaszok' eszközlésére kibocsátott letiltás várta. Bevitettek végre Jassziba — belülük mindazáltal a magyarok nem részesítettek⁴⁾.

⁴⁾ Hogy tudhassa a késő maradék, mik voltak az Academia' küldeményei, 's minő ártatlan elméművek itéltettek Jassziban az eretnkség halálára (comburantur), elsorolom az eleve nyert értesítés nyomán :

Mezei naptár 1845.	200. péld.
„ „ 1844.	100. „
„ „ 1843.	100. „
Szerencseutja	100. „
Erény képző	100. „
Dalfüzér	50. „
Kalauz, Imáds. könyv	24. „
Imádságoskönyvek disz kötésűek	10. „
Különféle	66. „

Midőn mult évben Galacznál örömteli kébellel Moldva földére léptem, véletlenül olly egyénnel jövék érintkezésbe, ki e' tartomány' több városaiban kereskedési ügyek végett számos évekg tartózkodván, nemcsak a' magyarok' állapotáról, de az olasz papok' szelleméről sok tapasztalással volt ellátva. Miután megérté Moldvában a' magyar népre különös gondom' kiterjesztését, azok' helységeibe leendő menetelem: figyelmeztetett az iránt, hogy az olasz papokkal összeütközésbe ne jőjsek, 's ha csak lehet kerüljem őket, mert kedvetlenül nézik, ha valamelly idegen, főleg magyarországi az ő nyájukkal bárminő viszonyba teszi magát; és óvakodnak minden módon, hogy az utazók észre ne vegyék, mikép a' tizparancsolat 5-dik pontja' (ne öl) mellőztével az egyházi adó' (Szimbria bezericseska) megfizetését tanítják; szóval, kedvetlenül veszik ha valaki papi eljárásukban körül néz. Fölötte restellik ők, hogy a' magyar papok prédikátziókat tartanak hiveikhez, ők pedig sem oláhul sem magyarul papolni nem képesek. Én ezen előadást félig tréfának, félig valami érdeksértésből eredő kissebbitésnek véve, azon nyilatkozattal álltam elő, miként a' papi dolgokhoz semmi közöm, egyedül historiát, merőben régiséget kutatok. — És ime, valamint igaznak találtam a' tizparaucsolat' tanító új szerkezetét, úgy tellyes mértékben valósula irántami gyanakodásuk, féltékeny ólálkodásuk. Sok apróságokkal kellene bibelődnöm ha a' körülöttem sompolygó kémekkel furcsa találkozásimat előadni akarnám. Megsokallva a' természetelleniségeket, mint emberbarát és magyar, rosszálló nyilatkozat nélkül nem nézhettem a' rokonfaj' irtására irányzott lélekgyilkoló eszközöket. Egyszerre csak azt vevém észre, miszerint a' kántorok és csangók közül senki nem keresett meg. Mi történt? csaknem sokára jöve tudomásomra. Accardo Antal kalugyeri lelkész kihirdette kerületében, hogy a' ki hozzám közelíteni merészlend ennekutánna, egyházi átok alá esendik. Titkon jött hozzám egy két jóemberem a' dolgok' gonosz állásáról értesítendő; a' moldovánok pedig figyelmeztettek, hogy vigyázó legyen minden léptemnél, sehová kirándulásokat ne tegyek, mert könnyen szerencsétlenség érhetne. Átláttam minő veszedelmes térre szoritatott archaeologiai munkálkodásom. Olly tartományhan, hol magyarul beszélni annyit teszen, mint fölsőbbi parancs ellen szegülni, lázítani, revolutiot előidézni: magyar történetnyomozónak nincs egy talpatnyi föld, min bizton magállhasson; nincs hatalom, mellynek szárnya alatt a' mardosó fondorság' sérel-

mein fölül emelkedhessék. Csak egy nevet költsön a' gonoszság, melly ebből áll „lázító“ — ezer tudatlan, szinte annyi rossz hajlamu képes utánna rivalgani; a' „feszítsd föl!“ ki lesz ekkor mondva; hol leend majd határa az értetlenek bősziúságának? Szemem előtt lebegett az 1743-ban ámbár fejedelmi pártfogás mellett Moldvában működő három derék magyar jezsuitának u. m. Patay András, Péterfy Károly és Szegedy Györgynek olasz papi ármány eszközlötte sorsa. — Ezt nekem ki kellett kerülnöm, Moldvát elhagynom. Igazolásumra most 5 év után midőn uti jegyzésim a' világ eleibe bocsátom, csak pár szót iktatok ide. Ámbár a' gondviselés annyi vagyonnal megáldott, hogy némi polgári befolyásban is részesülhettem volna a' nagy tömeg közt, kivált az újjabb kísértetes években, soha, de soha ollyasba nem avatkoztam, mi a' politicának legkisebb szagát viseli. Régi törekvésimhez hív, a' történet- és régiség buvárkodásától egy lépést sem tértem el. Életem egy nyílt könyv, mellyben mindenki ezt olvashatja: „Tanul és buvárkodik, egyébbel nem foglalkozik“. És mégis az olasz páterek, revolans főnöknek, isten tudja minek, minek nem neveztek! Elhagyám tehát a' boldogtalan Moldvát, hol számomra annyi veszedelem kovácsoltatott.

Martius 28-dikán 5 órakor indultam ki Bákóból nyugot felé Kalugyernak tartva, azontúl Turlui patakon és Eszkorczen majd Enyedest rezes falun mentem át, Bosotényban Antal Albert nevű kántornál megszállván. Ezen faluban mintegy 200 magyar tartózkodik, 's Pusztinának félegyháza; létez a' kántor udvarán fából épült kis kápolna is. Innen délután Serbest falunál a' Tazló folyó mellé értem, majd a' Nádas a folyóhoz, onnan a' Tazló völgyében haladva 4 órakor Pusztinában voltam, utközben hegy-völgy patak és erdő terülvén el köröttem. A' pusztinai lelkész Funták Kozma hazánkfia, kivel már eleve Bákóban szorosb ismeretséget kötöttem, kitárt karokkal várt, utamat terv szerint hozzá intézendő 's az ő beküldött lovain menendő. Nála töltöttem egy egész napot. E' falunak csupa magyar lakosi, számszerint 500-an mind erdélyi származásuak, a' helységet, melly az agapiai monostor' birtoka ők alapíták a' főnebbi években, sűrű erdőségtől környezett pusztá vad helyen, honnan neve is származik. Fatemploma sz. István magyar kir. tiszteletére épült, 's az oltárképen első királyunk látható magyar öltözetben az olaszok' nem kis kedvetlenségére. Létez e' templomban szószék is a' magyar lelkész használatára, de nem az olaszokéra, kiktől a' hivek szent íge magyarázatot soha

Pusztina.

nem hallanak szerte egész Moldvában. Funták tudatá velem rövid időn Foksányba, újabb rendeltetése helyére átköltözését. Föltűnő vala e' magyar szívü lelkésznél egy 6, 7 évesnyi magyar gyermekecske, Kalauz nevü, ügyessége, virganczsága és betüismeretekben jártassága miatt, kinek re-gényes esete következő. Szülői a' pusztinai parochiához tartozó valamelyik faluban élvén, midőn azokat csecsemő korában elveszté, a' falu' ura némi moldvai boer, az árvát udvarába véteté, tartván mint a' többi czi-gány rabszolgát. A' bátor szívü lelkész Funták, miután kérésére a' kath. gyermek ki nem adatott, igazán lovagi módon többedmagával fölfegyver-kezve lóra ül, és a' gyermeket a' boerlaktól szerencsésen megszabadítja, 's most már neveli is. Az illy eljárás itt csak dicséretet érdemel, mert pa-nasz, törvénykezés 's isten tudja minő uton módon, bizonyára soha ma-gyar kézre vissza nem keríti. A' kedves kis gyermek' tanítás végett a' többi csangó gyermekekkel honunkba leendő küldetését kértem ki.

M a r t i u s 30-d i k á n innen elindulván a' Tazló folyón által Szalancz falu és patakhoz, majd a' Sóstazlóhoz, onnan M o j n e s t városába, ismét K o m á n falvánál, hol a' magos kúnhalmok szemlélete foglalt el a' Tatros folyó mellett, délre D o r m a n e s t r e érvén, az Úz vagy itteni kimondás szerint Zúz patak' déli részén a' kántornál szállottam meg, kinek szinte udvarában létez a' félegyház. 150 magyar hivek tartoznak hozzá. Egypár órai mulla-tásomat főleg a' fölötte délnek fekvő hegy vizsgálatára, és ott található tö-mérdek régi cserépedény töredékek megszemlélésére fordítám, magam-mal hozván azokból többeket. Ezen óságok kéttelenül a' pogánykor' ma-radványai, midőn a' kún, besenyő meg magyar elődök halottaik fölött to-rozván, a' használt edényeket halottaik sirjába hányták. Ép a' kath. tem-plomnak átellenében éjszakfelé a' magos hegyháton kevélyen néz le egy óriási nagyságú kúnhalom, U l i s k a néven nevezett, melly bizonyára vagy Ü l é s k ő, vagy É l e s k ő elrontott kiejtése. Az itteni eloláhosodott régi magyar családokról bővebb jegyzések találatnak alább a' bizonyít-ványban Dormánfalvánál. Innen O k n a alatt elhajtva T a t r o s b a több régi nevezetességeiről ismeretes magyar helységbe értem Filustek Mihály lelkész és vicariushoz becsületes hazánkfíához, kinek jó véralkat és azon szerencsés helyzet jutott, hogy az olaszok jó távul esvén, híveire nem hat-nak ármányaikkal, saját ügyén kívül máséval nem bibelődik. Hirből egy-mást már jól ismertük, de személyes öszvejövetelre még alkalom nem nyílt ezentül; örvendénk egymás látásán.

Tatros.

Mielőtt tovább jutnék, azon vidéket kell röviden rajzolnom, melyet mai nap meghaladtam. Moldvának Szereten inneni része jóval magos- és sűrűn keletkező hegyektől borittatik, mint a' Pruth és Szeret-közi. E' tájnak felső részén már Bajánál emelkednek a' havasok' benyúló ágai, melyek Erdély határinál magos tetők- és bérczekben vonulnak el. Az alsó szinte bővelkedő ormok- és bérczekben, de itt sem hiányzanak valamint amott a' számos patakok és folyók, miknek termékeny és tág völgyei teszik Moldvát gazdaggá. A' hegyeket itt fásb erdők fűdik mint a' Szereten túl. Megbecsülhetlen kincset rejt gyomrában azon magos csúcs, mely Okna vagy Akna kis várost környezi. Ebben a' fejdelemség' baromtenyésztésére áldásthözó kifogyhatlan hires só aknája létezik. A' város' népessége nem több 3000-nél, ennek mintegy 50 főből álló kath. része, a' tatrosi egyházhhoz tartozik. A' só' munkálatát az aknában nagy részint az elítelt rabok végzik, a' lakosság bizonyos díjért hajtja végre. Olly nagy könnyűséggel és bőségben állítatik elő itt a' só mennyiség, hogy némelly városokban jelesen Bákóban utczán lát az ember lerakva kósó halmokat. Fontja nem jó többé a' népnek 2 krnál váltóban. A' természet' mindazon adományival, mellyek a' hegyes országnak sajátjai, meg van áldva e' kis tartomány; csak értelmes és munkás kezek hiányoznak. Főleg az érczeműk, kő- és márványfajok kínálkoznak miveltetésre egy jövő boldogabb és polgárisodottabb nemzedéknek. A' természet' ezen kincseinek előállítására sűrű erdők és vizbő patakok nem hiányzanak sehol. Az egyes helyekről gyűjtött óság- és magyar történeti adatokat alábbi sorozatban lelendi föl az olvasó: most csak Tatrosról teendek néhány szót.

Tatros terület helyen fekszik, magyar lakosi most körülbelül 400-ra mennek. Egyháza újabbkori építmény szinte azon helyen, hol a' réginek alapromjai némi részben ma is láthatók.

Martius' 31-dikén, miután a' régi romokat fölkerestem és legkisebb emlékkő találhatása nélkül megvizsgáltam, Filusteknek szives barátságát megköszönve, Gorczafalvának hajtattam, a' tatrosi szőlőhegyeken föl, Újfalva 250 magyar lakost számító, de már a' gorczafalvai egyházhhoz tartozó telepítményen keresztül, kocsisom gorczafalvi lévén, az Ojtos vízen által hajtott, 's ugyancsak Gorczafalván állt meg délre saját házá- Gorczafalva.
nál, hogy ott ez nap' időzvé, következő napon jókor az ojtosi passushoz juthassak. A' nap' hátralevő részét, ámbár havazó kemény idő áll be, a'

tájék' körüszemlélésében és némelly magyar családok' meglátogatásában töltöttem. Az itteni magyarok körülbelül 1000-en vannak, eredetükre nézve erdélyiek, jelesen székelyek, nyelvünket nem csak beszélik, hanem nagyobb részük, a' nőnem pedig általában nem tud oláhul; 's mégis Maszlárszky nevü magyar lelkész halálával néhány hónap óta ide rendeltetett Vissani olasz pap olly vakmerő embertelenségre fakadt már, hogy a' magyar jegyeseket ha az oláh katekismust nem tudják, össze nem esketteti. Nem tartám méltónak megkeresni a' szívtelen pátert, ki a' magyar ifjuságnak annyi lelki kint szerez.

April' 1-ső napján zivataros időre virradtam. A' hegyek mindenfelé fejér köntösben tüntek elő; a' völgyekben mély hófuvatagok gátolták a' szabad járás-kelest. Pár óra mulva hirtelen olvadásra inditá az enyhülni kezdő lég a' tél' utolsó zamankóját. Nyálkás és vizes uton lassan lépdelve haladhattam S ó s m e z ő r e a' moldvai végvámhoz, az Ojtos vizen többszöri átkeléssemel. Az ut itt alkalmas időben is csak ezen vidéken készített kocsi-kon áthatható, mivel az Ojtos' szoros völgyében néhol roppant nagyságú kődarabok állanak ellent, min a' kocsikeréknek a' kikerülhetlenség miatt át kell buknia. Jobbára lóháton hozatnak be a' moldvai vonal szélén magos hegyoldalban fekvő H e r s a falu' lakosai által, kik között mintegy 40 magyar is találtatik, a' moldvai harminczadhoz a' ládákba és zsákokba rakott árúczikkek. Az ut' járhatóvá tételére, mint értesültem, már mind a' két ország részéről megtétettek az intézkedések. Ha az utas Moldvából az ojtosi passushoz Erdélybe jó, az Ojtospatak' szűk völgyében mind két oldalról a' magos havasok' meredek falai közt, észre kell vennie: miszerint ez a' természettől alkotott olly erős ajtó, minél erősebbet emberek' milliárdjai nem vonhatnak két ország között, minélfogva neve is a' legrégibb korban őseink által adathatott neki a j t ó s vagy régi szállással o j t ó s jelentést viselendőül. Nem tévedett azért Istvánfy, midün 1505. évről a' székelyeket illetve „Ajtós hegynek“ (Mons Aitos) nevezi (Lib. IV). — 2 óra tájban juthattam a' sósmezői vonalnál álló moldován végházhoz. Kevés várakozás után átléptem a' vonalon S ó s m e z ő t é r é r e , onnan magába a' faluba, mellynek lakosi merő oláhok, fuvarozásból élő vagyonos gazdák, csinos lakokkal. Népe kitünő, és a' moldvai lakosoktól már egészen különbözőleg hosszú fürtű fejér gubában, terjedt szélü kalapban jár. Komor tekintet viselt minden tető, minden lomb és bokor, a' tél' rideg maradványit viselve bozótin; ujbán havazni és fagyni

Ojtos.

kezdet: de keblemben a' gyönyörű tavasz' melegítő napsugára ömlött el, érzelmimet a' legédesb örömré olvasztó, midőn a' vonalhatáron átléptem. Az ugynevezett Rákóczivárnál, az erős kapun átkelve nem előbb mint 4 óra tájban jutottam a' veszteglő- és harminczad intézethez, a' hivatalnál honfi társaimat üdvözlendő. Egy alkalmas vendéglőben foglalván szállást más napon délután 2 órakor indultam el innen Bereczkbe, aprilis 3-dikán Kezdivásárhelyre a' székelység' egyik nevezetesb fészkebe, hol a' kantai részen a' minorita atyák házában Kőrösy Ferencz jeles főnök-nél szíves fogadást, és azon rég ohajtott tudomást nyertem, miszerint a' székelység' áldozó kehely maiglan itt Sándor családtagi biztos kezekben fűnvagyon. Brassón, Szebenben, Gyula-Fejérváron, Kolosváron át, innen Debreczenen, Tokajon, Miskolczon és Gyöngyösön keresztül, aprilis 23-dikán Pestre, honnan épen az nap egy éve történt kiindulásom, szerencsésen megérkeztem.

Végül, miután a' magyar és vele rokon besenyő, kún és jász nép' Etelközben rejlő emlékeit lehetőségig kinyomozám; miután határait kijelölve, abban maiglan a' MAGYAR-KELŐ, KŐVÁR, GYULA 'stb. történeti emlék' főnvoltát helyenkint előadám: az etelközi történetekre méltányos némi rövid pillanatot vetnünk, hogy az által az események' összefüggő láncolatát is bírhasa az olvasó.

Ezen hazájában szomszédá lón Byzancznak a' magyar, nem csuda azért, hogy Bölcs Leo görög császár, uralkodásának mindjárt 3-dik évében, vagyis 888-ban, miután a' bulgároktól méltatlanságot szenvedtek a' görögök, Simon bulgár fejedelmet megboszulandó őket hívá segítségül; velük ugyan is frigyet köt, és a' Dunára hajósereget küld, mellyen a' magyarok átkelvéen, a' bulgárokat Liuntina vezérlete alatt három izben megverik; melly alkalommal Simon Mundragavárba vonulással menthette meg magát. A' bulgárok békére léptek nem sokára a' byzancziakkal; mindazáltal, hogy a' magyarokat lealáztatásukért megtorolhassák, a' besenyőkkel kötöttek szövetséget. A' magyarok időközben (992) Arnulf németországi fejedelem által hivattak meg Etelközből Szvatopluk morvai fejedelem megtörésére. A' nemzet' harczoló része épen ezen hadi működéssel volt elfoglalva, midőn a' bulgárok besenyőkkel egyesülten a' honmaradt békés népre ütnek, őket tűzzel vassal pusztitják 's irtják, elannyira, hogy a' morvai hadvitelből hazatérő magyarok Etelközt földülva, kirabolva, véreiket legyilkolva találák. Mi volt természetesb, mint hogy a' pusztulásra jutott országot

Visszapillantás.

azonnal oda hagyván, 894-ben Moráviába, vagyis Pannoniába térjenek vissza, és a Szvatopluktól elfoglalt tartományban alapítsanak új hazát.

Némellyek ezen Etelközben véghezmentnek vélik azon eseményeket is, mellyek Constantinus szerint a khazar khagan (csákán) és Lebediás vezér között a fejedelemválasztás nevezetesen Árpád fővezérré emeltetése körül fölmerülének; de én a tudós császár iratának minden oldalrólí megfontolása után ezen esetet lebediai laktokra vonatkozóan találok, 's a szerint intézendem ottani nyomozásomat is. Birunk azonban egy becses adattal, melly épen etelközi lakásukra mutat, és ezt befejezésül ide kapcsolni igenis helyén látom.

Abulfeda XIII-dik századi híres arabiró történet- és földrajzi munkáiban igen régi, jelesen IX-dik századi kútfők után, ekkép festi a magyarokat 's akkori hazájukat a magyar tartomány fővárosának (Kaidet bilad il Madzsgarie) megjelölése alatt: „A magyarok török nemzet; földüket a besenyők és székelyek tartománya közöttinek mondják a bulgárok vidékén. Tüzet imádnak, sátorok alatt és kunyhókban laknak, a patakoktól nedves és füves helyekre vonulnak. Országuk szélessége száz parazangnyira terjed, és a római (görög) tartománnyal határos a kietlen felé végső levén“¹⁾. Az eredetiben előforduló tulajdon nevek, u. m. Madzsgar, Bedzsnak, Szekkek, Rum: magyar, besenyő, székely és római azaz keleti római vagy görög nevezetekkel azonosságát, már máshelyütt, a Tudománytárban megvitattam: itt a tartomány terjedelméről van rövid mondani valóm. A parazanga (farzang) perzsa eredetű szónak különféle értelmezést és távulsági értéket tulajdonitnak a tudósok; én azokkal tartok, kik több meggyőző okoknál fogva $\frac{3}{4}$ német mélföldnyinek tanítják; és ezen láb szerint a 100 parazanga 75 mföld szélességet, azaz éjszak-dél közti terjedelmet adna ki. Ha már e szerint a Dunától fölfelé a kievi kormánymegyével határos Podolia felső részéig, mellybe a Rushava vagy véleményem szerint Constantinus Baruch-ja is bele esik, körülbelül ezen terjedelmet nyerjük; így a felső Neszter vidéke, vagyis Podolia meg Bukovina, alkotó része vala Etelköznek.

Magyarok'
jellemé.

Senki nem ismerhette jobban Árpád magyarait etelközi laktukban Leo Sapiens görög császárnál; ugyanazért, mindazon becsmérő tudósitá-

¹⁾ Abulfeda' tanutétele a magyarokról. Tudománytár. Budán, 1842. Sr. II. köt. 81 's köv. lapok. Jahrbücher der Literatur. Wien, 1842. XXVIII. Bd. S. 80.

sok, mellyek mostani hazánkban föltünéssel a' monostori krónikákban róluk elmondtnak, merő rágalmaknak tarthatók. Nagyszerű vonásokban állítja Leo császár előnkbe a' magyarok' jellemét 's hadi tudományát; olly nagyszerűben, minőt nomád népről akkori századokban föltenni alig lehet. Így jellemzi őket többiközött szabadságszeretetük, hadi erényük és bő népeességük tárgyában: „*Haec igitur gens, virorum copia florens ingenua est et LIBERA. Nulla ei magnificentiae, rerumque affluentiae est cura, sed id unice studet, ut animi fortitudine hostibus suis praestet*“¹⁾).

Már főnebb az etelközi viszonyokról elmondottakból eléggé kiviláglik, miszerint Árpád' korából tünedeznek föl tiszta magyar értelmű hely- és személynevek, nemugyan annyira a' most fönlevők között, mint a' Constantinus császár által megnevezettek sorában. Az illy neveket mélyebben vizsgálándók, könnyen ráismerünk Árpád' gyermekei és unokainak neveinél, hogy azok, bár minő hibás és elgürögösített irással adatnának is elő, értelmes magyar nevek legyenek. Tudni kell azonban a' keleti népeknek a' hajdan korban ugy, mint most is széltiben divatozó szokását, minélfogva a' személyek leginkább lelki és testi tulajdonaik sajátágaik- és jellemük szerint nyerék és viselék neveiket. Ha ezen általános elv' nyomán indulva vizsgáljuk azon neveket, miket Constantinus Árpád magzataira ruház, tiszta fényben áll előttünk a' különben megfejthetlen nevek' nagyobb része.

Igy következnek Árpád négy fiainak nevei: Tarkatzus, Jelech, Jutotzas, Zaltas. Ha a' görög as, es, us végtagokat, mellyeket az idegen személynevekhez tűztek elmellőzzük, Tarkatz, Jelech, Jutotz, Zalt lesz belőlök. **TORKOS, JELES, IUTOS** azaz **ÜTÓS** és **SOLT** mindannyi jelentő tiszta magyar nevek. Ez utóbbi ugyan értelmében már nem él, de fön nagyon több helyeinkben 's aligha nem szólót, szóst, beszédest jelent. Torkos fia volt: Tebeles; Jelesé: Ezelech; Ütósé: Phalis; Solté: Taks; miket **TÉVELY, ASZÁLYOS** vagy **ESZELÓS, VALLAS** és **TOKOS**-nak mondhatni; a' Termatz: **TERNYES** azaz Tenyeres, valamint a' Bultz: **BÖLCS** szót ad ki. Szinte illyen testi 's lelki sajátágokról neveztetett **Almutzes: ÁLMOS, Arpades: ÁRPÁD** azaz árpa zömökse-gűnek. Árpád' egyik unokája Tase, hihetőleg **TÓS** vala. A' Jeles, Árpád fia nem lehetett egyéb annál, kit más helyütt Constantinus **Liuntina** név-

¹⁾ Leonis Sapientis Tacticorum. Cap. XVIII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitatibus. Vindob. 1783. in 8. Vol. I. pag. 25.

vel illet, szépen megfelelven az egyedül Leventére magyarázható név a 'Jelles' fogalmi tartalmának; vagy ha nem ez volt 's ÖLES szó lappangna benne: akkor az I u t o t z nevet szükségkép VITÉZ-re azaz Leventére kell értelmeznünk. — A' G y l a s és K a r c h a n nem más mint GYŰLÉS meg KÁR-KÁN (kárbiró), akar mikép okoskodjanak bár a' mongolismussal bibelődők.

Eredmények. Etelközi kutatásimból vont eredményeket kell immár röviden elmondanom. Kétfélék azok:

I. A' moldován nyelvben fűlevő magyar szavak sokasága; mikből meggyőződhetik mindenki, hogy e' maradványok nem honunkból oda szivárgott kisebb csoportok-szállongó gyarmatoktól vitettek be, és terjesztettek el a' terjedelmes földön, hanem hajdan időktől ott lakott magyar ajku tömérdek néplekezet t. i. a' most is még egy részben fűlevő de már jobbadán a' románok közé olvadt besenyő, jász, kún, magyar és székely ágazatoktól veszik származásukat. Ebből világosan foly, miként a' magyarok Árpád alatti kiköltözte után Patzinakiának, majd Cumanának nevezett Etelközben, a' néptömeg magyar nyelvű vala; 's bizonyára olyanoknak kell ismernünk a' besenyőkkel egynyelvű kúnokat.

II. Moldva helységeinek nevei nagy részben magyar értelműk és jelentésűk: a' mi ismét azt bizonyítja, hogy nem hazánkból költözött telepektől hárul ezen helyek' nevezete, hanem ős lakosai nevezék el azon korban, midőn besenyők és kúnok mint uralkodó nép hatalma alá tartozott e' tartomány. Nem lehet tagadni miszerint magyar és székely gyarmatok is települtek ott meg, de ezeket majdnem egyenkint ki lehet mutatni. Szám-talanok azonban a' magukat magyar eredetűeknek valló, de nyelvben és vallásban oláhosodott helységek, még számosabbak az olyanok miknek nevét a' moldo-román nyelvből nem, és csak a' magyarból fejthetni meg. A' moldvai helynevekről (ide nem értve a' magyarokra semmi részben nem vonatkozókat) egy lajstromot készítettem, belesorolva mind azon helységeket, mikben, bár minő hangzatuak, most is léteznek magyarok, vagy olyanok által biratásuk hiteles adatokból kimutatható. Főltaláltanak továbbá betűrendben azok is, mellyek' magyarokhoz tartozásáról nincs tanutétel, jelentésük azonban nyelvünkben találtatik föl. Minden helynél híven fűlhordatnak a' régiségre vonatkozó bár hol gyűjtöttem adatok. Talál az olvasó némi ismétlésekre, olyakra, mik talán utinaplómban eleve

megemlítették, vagy bővebben kifejtettek: eljárásom mind a' mellett, úgy vélem, fölöslegest alig állítand elő. A' további nyomozások tekintetéből nem lehet nem javaslanom az olvasónak azon modort: miszerint némelly helyek iránt utam' napi jegyzékével vesse egybe e' lajstromot; naplóm olvasásánál pedig nyomban tekintse át a' hely' ismertetését is. Úgy tekintendő ennél fogva a' két rendbeli függelék, mint nyomozódásimból vont és történeti állításunknak támogatására szolgáló bizonyítvány. A' nyelvi nyomozást I, a' helyekéit II-dik számú bizonyítvány' iménti soraiban találandja az olvasó.

Függesztettem ezeken kül még más két bizonyítványt uti naplómhoz, mellynek egyike a' magyarhoni besenyőkről szól terjedelmesb értekezésben. Kitűnik ebből, miszerint az árpádi magyarok Etelközét elfoglalta besenyő-kún népségből hazánkba időnkint és több ízben nagy sokaságu csapatok költöztek be, 's azok többi magyar véreinkkel együtt századoktól fogva maiglanig, már most névi megkülönböztetés nélkül élten élnek, kik' mienkétől különböző valamelly idegen nyelvének legkissebb nyomát 's maradványát sem mutathatja föl bár melly szorgalmas kutató: a' mi már magában ellenmondhatlan bizonyosságra emeli a' kúnokkal azonegy nyelvű hatalmas besenyő népségnek magyarokkali vérrokonságát, 's egy törzsükről szakadását. Ezen fölvilágosítás a' III-dik számú bizonyítványban foglaltatik. Végre:

A' IV-dik bizonyítvány a' kún nyelvre vonatkozik, kimerítőleg előterjesztvén az úgy nevezett kún-szentmiklósi kúnmiatyánknak török-tatár nyelven készültét, és a' kúnokkal hazánkban együtt lakott tatároktól elmaradását.

Mind ezen okmányok összeállításából azon biztos eredmény foly, hogy a' besenyő-kún népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azonegy nyelvet beszélt a' magyarral, 's ennél fogva a' régi Cumaniában, vagy is Moldva- és Beszarábiában fönmaradt, némileg most is fönlevő számos magyarok, oda nem értve a' kimutatható székely és magyar beköltözőket, a' besenyők és kúnok' tagadhatatlan maradékai.

Midőn kutatásim' végeredménye gyanánt a' besenyő, jász, kazar, kún és palócz nevű népségeket nyelvben azonos, a' magyarral egy töről szakadt ágazatoknak vallom és bizonyítom: természetesen a' külföldi írósegreg' megrögzött hiedelme ellen gürdíték olly követ, mellyet nekik, ha utu-

A' magyar történetbuvárok földadata.

kat simára, minden akadály nélkülire szándékoznak egyenliteni: vagy el kell helyéből mozdítaniok, vagy anyagul fölhasználva arra kintelenek alapítani egy újabb ösvényt, hogy így a 'világtörténet' hézagos szakainak elrejtett aknáihoz jutandók, benne föllehessék azon igazságokat, mik eddigelő a' történetnyomozóktól nem ismertetvén, iránytű nélkülözttével ők kibontakozhatlan tömkelegben botorkálásra kárhoztatvák. Jól érti azt a' tudós külföld: mennyi fontossággal bír a' főnebb elsorolt népek' miféle fajú- és nyelviségének valahai megoldása 's elhatározása; azért nem szűnik meg azokra jelenleg is tetemes nyomozó erőt fordítani; és ha a' keleti írókból vagy más régi emlékekből bárminő parányi világosító adatot sikerül valakinek fölfödözhetnie, legott diadal és öröm' harsány kürtével lépnek elő. Illy élénk figyelmet szentöle e' tárgyra korunkban is a' francia institutum academiaja (Academie des Inscriptions et Belles lettres), midőn 2000 frankot érő arany emlékpénz jutalmat tűzött ki 1841-diki april 1-ső napjáig beküldendő olly munkára, mellyben megvizsgálva legyen a' III-dik századtól a' XI-dik végeig a' Fekete- és kaspiumi tenger' éjszaki részén lakott népek eredete, költözködése és egymásután megtelepedése; mellyben lehető legnagyobb bizonyossággal meghatároztatik mindenik nép által külön időszakban birt vidék kiterjedése; megfejtetik: valljon azok egészben vagy csak részletben az élő nemzetek' valamelyikével egybekapcsolhatják-e magukat? Végre megalapítatik Európába lett különböző rohanásaik korszakának rende ¹⁾. Következő évben ismételtetett a' jutalomkérés, minthogy nem adaték egyetlen felelet sem kitűzött időre. Elvégre Neuman Károly Frigyes vala szerencsés elnyerni 1845-ben a' jutalmat illy czimú 11 ívnyi munkájával: „*Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1847. in 8.*“ ámbár a' történettudomány' épen nem nagy nyeresége- 's bővülésére. Ó is, mint sok tudós társa mongolismus és turk-tatarismus eszméjével van elárasztva az érintett népségek irányában, 's az elharapódzott hangulat új modorával mindent a' chinai írók rovása után törekszik méregetni, nem sejtvén, hogy az értekezésileg tárgyalt számos népágazatok időszakonkint a' Magyarbirodalom határi közé vérrokonaikhoz költöztek; nem tudván, hogy közöttünk keresendő 's egyedül kinyomozható azok' nemzeti minősége. A' magyar tör-

¹⁾ Journal des Savants. 1841. Septemb. pag. 870.

ténetbuvárok föladata 's mulaszthatlan kötelessége marad tehát ennek-utánna kimutatni a' külföld előtt: hogy a' besenyők, jászok, kúnok (húnok) kazarok, palóczok a' Magyarháza költözve éltek sok százezer főre menő csapatokban, — sőt élnek ma is, — és éljenek örökkön örökké! Tisztükben áll iróinknak kimutatni a' nemzet' belső története' hű nyomain, hogy azon rokon népszakadékok nem fajultak el, 's távul sem veszték ősi nyelvüket, hanem a' magyarrali egynyelvűség olvasztá őket elkülönözhető billeg nélküli azonegyé. Kötelességük továbbá kitűntetni példákából, miszerint institutiókn, jellemünk- és életmódunknál fogva az idegen fajok, habár minő csekély számmal költöztek legyen is be régente országunkba, saját nemzetiségüket nem veszthették nem is vetköztek le századok sorain át. Illy fölvilágosítások, részletes bizonyítások után fordítandja majd a' külföldi vizsgáló e' rokon ágazatokra élesebb figyelmet; 's eljövend így végre az idő, midőn a' világtörténet' homályainak ropant eredményű földerítésére 's a' tudományosság emelkedésével megismerve leendnek a' feketetenger-melléki hún, kazar, kún, besenyő, palócz, úz, csak nevezetben és politicaí életphasisokban korszakonként föltünedező hatalmas népek' történeteí összefüggőleg. El lesznek úzve illy közremunkálattal a' bolygótüzek gömolyéi, mik eddigelő sok külföldit a' hypothesisok' kigázolhatlan fertőibe vezettek. Efféle működés vihatja ki hitem szerint a' magyar őstörténetek' földerültének diadalát is. Nem az fog akkor kérdeztetni: honnan származtak, hol laktak hajdankorban a' magyarok? hanem ekkép szólándunk: honnan vevé eredetét azon nagy nemzet, mellynek a' magyar csak egy ágazatát, felekezetét tevé? mikor működének együtt, minő körülmények közt hasonlának meg? mennyire folyt be e' nagy nemzet a' világ eseményeibe? 'stb.

Vannak azonban a' magyar történetvizsgálóknak szinte sajátságos phantomaik; azok is eleve, hogy értékük szerinti háttér-zugaikba szoritassanak, elmellőzhetlen kellékül tekintendő a' derűre vergődésnél.

Azt vélik sok jó urak, hogy magyar nevű és tisztán olly nyelvű népet kell a' föld' kerekségén felkutatnia annak, ki nemzetünk' származatát akarja voltaképp megbizonyítani; olly hihás véleményt táplálván keblőkben, miképp egyedül „magyar“ név alatt létezhettek hajdankorban magyarok. Úgy vélekednek továbbá, hogy a' XIII-dik században a' Volga körül a' mai Baskiria vidékén Julianus magyar szerzetes által talált magyarul be-

szélt nép vala az ősöknek elhagyott egyetlen sarjadéka, 's azok lakhelye eleinknek szinte legrégibb hazája; mellyen kívül soha nem létezhetett magyar; annálfogva ellenállhatlanul hódolnak az éjszaki finn származást tanító iskolának. — Az előbbire nézve megkellene arról győződniök, hogy Ázsiának népeket elsodró nagyszerű eseményei közepette a' kisebb népek neve és nyelve más alakba öntetett, mint minőben a' XII-dik század előtt föltűnik. Az utóbbi hiedelmet a' mi illeti: a' hatalmasb népek mozgalmi, különösen az arabok' VIII- és IX-dik századbéli éjszaki irányban duzzadt hatalomáradása által nyomaték a' magyar felekezet' egy része messzibb éjszakfelé a' Kaukasz fölötti vidékekről; miáltal magyar nyelvű rokon népek éjszaki Volgánál föltűnése épen nem bizonyíthat ottani eredeti hazát, legkevesbé Árpád népének onnan származását. Honnan jöttek, 's hol vala eredeti fészük? majd a' következő kötetben foglalt kutatások világosítandják föl.

I. BIZONYÍTVÁNY.

A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata.

Abárlom : Opareszk.	Armás, fegyveres : Armosu.
Abrak : Obrok.	Árok : Eruga.
Ábrázat : Obrasz.	Asag, pemete : Ozsogu.
Aczél : Oczel, Uczel.	Áskálodom : Iszkodesk.
Aczélas : Oczelesu.	Áskálódás : Iszkodire.
Aczélozom : Oczeleszk.	Áskálódó : Iszkoadu.
Adás, hozzáadás : Adausz.	Asztag : Stog.
Ág : Haku.	Bába, szülész : Babá.
Agár : Ogar.	Bab : Bob.
Ágy, nyoszola : Pát.	Babos, tarka : Bobosn.
Akasztom : Ahacziu.	Babszem : Bobusu.
Akar, ámbár : Makár.	Babona : Babóne.
Akna (só) : Okna.	Bácsi, bátya : Bacsiu, bade.
Akó : Akou.	Bádóg : Bedig.
Akol : Okol.	Baj : Baiu.
Aklozás : Oklisu.	Bálvány, Bolovan.
Áldás : Aldás.	Bánom : Bánueszk.
Áldom : Aldueszk.	Bánás : Bánuire.
Áldomás : Odolmas.	Bántom : Bantueszk.
Áldott, szerencsés : Alduit.	Bántás : Bantuela.
Alkotmány : Alkatuencza.	Bánya : Bájé.
Alkotó : Alkotuitor.	Bányász : Bajesu.
Alkotom : Alkatueszk.	Bár, bárcsak : Barem.
Ámitgató : Amigatoriu.	Barázda : Brázda.
Apród : Apród.	Bárd : Bárd.
Árendás : Arendasu.	Bárdos, ács : Bardasu.

- Barna, barnás: Barnacsiu.
 Bársony: Barsonu.
 Batka, babka, fillér: Batka.
 Békasó: Bikasu.
 Békó: Bikao.
 Béllelem: Beletucszk.
 Béllés: Belisu, Berlisu.
 Bélltetés: Beluire.
 Berek: Berek.
 Berek-őrző: Berkariu.
 Bér, adó: Bir.
 Bérlő, zsellér: Birelniku.
 Bérfizető, adózó: Birnik.
 Beteg: Betegu, Beteng.
 Beteges: Betegosu.
 Lebetegedett asszony: Betesita.
 Betegség: Betesugu (ló nyavala).
 Betegszem, betegedem: Beteszek.
 Bika: Buha.
 Birom, győzöm: Birueszk.
 Birás, győzés: Biruincza-ire.
 Biró, győző: Biruitoriu.
 Birni, győzni: Birui.
 Bíró: Birau.
 Bíróné: Biraicza.
 Bíróság: Biraire.
 Bitang: Bitangu.
 Bizom, megbizom, bizakodom: Bi-
 zueszk.
 Bizás: Bizuire.
 Bizodalom: Buzuela.
 Bizgatom, piszkálom: Bazaeszk.
 Bodza: Bozu.
 Boglár: Boglariu.
- Bojhos: Buhoszu.
 Bolt, bolthajtás: Bolta.
 Boltos, kereskedő: Boltas.
 Boltocska: Bolticza.
 Boltozás: Boltire.
 Boltozom: Bolteszsk.
 Borona: Barna.
 Boronálok: Barnaeszk.
 Borzas: Borzosu.
 Boszú: Butu, Passu.
 Boszús: Boszunflatu.
 Boszankodom: Boszumflu..
 Bot: Bata.
 Botozás: Batalesu.
 Bó, bőes, bőséges: Biosu.
 Bőrbencze: Berbencia.
 Bőrzenkedem: Burszuku.
 Buja: Bueku.
 Bujdosom: Buduszlueszk.
 Bujdosó: Buduszlau.
 Bunda: Bunda.
 Bundácska: Bundueza.
 Burján, burian: Buruena.
 Burjános: Buruenoszu.
 Burjánozom, gyomlálom: Burue-
 nezu.
 Burkus, porosz: Burkusu.
 Buta: Butaesu.
 Buzgok, pezsgék: Busdeszk.
 Buzogány: Buszdugan.
 Csákány: Csokan.
 Csalma, süveg: Salma.
 Csalni: Insalare.
 Csap: Csep, Csepu..

Csecs, emlő: Czecca, czicza.

Cselő: Csala.

Csengek: Czinganeszk.

Cseperkegomba: Csuperka.

Csiga (gép): Csiga.

Csigabuga: Csigamiga.

Csiger, lőre: Csigeriu.

Czimer: Czimiriu.

Czinterem: Czintirim.

Csók: Csók.

Csokolok: Czuku.

Csoma, mirigy, dögvész. Cseime.

Csonka: Csungu, csontu.

Csonkítás, csonkulás: Csungarire.

Csonkitom: Csungareszk.

Csoport: Csoport.

Csorda: Csirada.

Csó v. csév: Czevie.

Csőbőr: Csuber.

Csuda: Csuda.

Csuka (hal): Csiuka.

Csúfolás, gúny: Csufala.

Csúfolom: Csufuleszk.

Csumoszolt, vert: Csumasuit.

Dajka: Daika, Doika.

Darab: Drobu.

Dárda: Darda.

Dercze: Taracza.

Derczés: Taraczosu.

Dob: Doba.

Dobos: Dobas, Dobasu.

Dobom: Doboru.

Domb: Daemb.

Donga (hordo): Doga.

Ék (szög), Iku.

Ékelem: Ikueszk.

Emészttem: Amistueszk.

Emésztő: Amistuitor.

Engedek, bocsátok: Ingadueszk.

Engedelem: Ingeduire.

Engedés: Ingaduela.

Engedő: Engeduitor.

Erdély: Ardelu.

Fánk: Pankova.

Fátyol: Fakiol.

Fele, sok-különféle: Felii.

Fiú: Fiiu.

Flastrom: Flastrum.

Fogadom, ígérem: Fogadueszk.

Fogadás (vendég): Fogadariu,

Fogadusaicza.

Fogadó (vendég): Fogadau.

Furuglyás: Flukrás,

Fűrész: Ferezsteu, Firezu.

Fűrészmalom: Mora de Firezu.

Gágogás: Gagaire.

Ganéj: Gunoiu, Gonoj.

Garmada: Gremada.

Gát: Gatu.

Gazda: Gazda.

Gazdasszony: Gazdie.

Gerenda: Grinda.

Gomb: Bumb.

Gombostó: Bumbuska.

Gömbölyü: Bumbuliu.

Gond, gondolat terv: Gand, gondu,

gaend.

Gondolás: Gandire.	Hám: Hámu, Hám.
Gondoló, gondolkodó: Ganditoriu.	Harács: Haracsi.
Gondolok, gondolkodok: gundueszk.	Harcz: Harczu.
Görbe: Gurbovu.	Hártya: Hartie.
Görbitem: Gurboveszk.	Hatalom: Hatalmu.
Görbeség: Gurbovina.	Határ: Hotár.
Görcs: Kaercseju.	Határos: Hatarisu.
Guba: Bubau.	Határozás: Hatarire.
Gucsma: Guds.	Határozó: Hataritor.
Guga: Gusa.	Határozok: Hotareshk.
Gugás: Gusát.	Héhelő (len és kender): Héhela.
Gutaütés: Guta.	Hiba: Hiba.
Gúzs: Gunzsu.	Hijjába, hasztalan: Dzsiaba.
Gyalú: Dzsalu, dzsilou.	Hintó: Hinteu.
Gyalulni: Dzsiloiu.	Hintázom: Hintu.
Gyeplő: Depleu.	Hitel, gondolás, vélemény: Kitela.
Gyolcs: Dsolds, Zsolzsu.	Hitelben vagyok, vélem, hiszem: Kiteszk.
Hadaró: Hederág.	Hold (földé): Holda.
Hadnagy: Hodnodzsiu, Hognodzsinu,	Hódos (állat): Hodoszu.
Hotnods.	Hordó: Hurdau.
Hagyma. Hadzsma.	Hordozó kötél: Hurduzeu.
Hahota: Hohota.	Horkanás: Horkuktura.
Hahotázás: Hohotire.	Hortyogás: Horaitura.
Hahotázó: Hohotitor.	Hörcsög: Hörcsogu.
Hahotázok: Hohoteszk.	Húgy: Udu.
Hajsz: Hojsza.	Hurczelom: Hurczeleszk.
Halastó: Helesztau.	Hurubás: Hurubosu.
Háló: Heleu.	Huszár: Huszáriu.
Halom, domb: Hulmu.	Ibrik: Ibrik.
Halmocska: Hulmuczu.	Ikra (hal): Ikre.
Halmos: Haelmosz.	Ír (kenőcs): Iru.
Halmazom: Hulmueszk.	Irha: Erha.
	Jobbágy: Jobas.

Jószág, birtok: Jozság.	Kép, faragott, festett arcú: Kipu.
Kaczér: Kacsoru.	Képen, modón: Kipu.
Kaczérság: Kacsorie.	Képes: Kipes.
Kacsán: Kacsan.	Képezni, lerajzolni: Kipui.
Kád: Kada.	Kert: Gardu.
Kádacska: Kadisora, Kadulicza.	Kezes: Kizes.
Kádár: Kadariu.	Kezesség: Kezesug.
Kádárkodom: Kadareszk.	Kila (mérték): Kila.
Kakas: Kokos.	Kín: Kinu, Kin.
Kalauz: Keleuz.	Kinzó: Kinuitor.
Kalyiba, kunyhó: Koliba.	Kinzom, Kinlódom: Kinueszk.
Kalyibás: Kolibásu.	Kocsi: Kocsie.
Kamarás: Kamaras.	Konczolom: Hanczueszk.
Kamat: Kamata.	Kofa: Kofaricza.
Kanna: Kana.	Kofákodom: Kofareszk.
Kanta: Kanta.	Konyha: Kuhne, Kuchnea.
Kantár: Kentárju.	Konyt: Koncsiu.
Kapcsok: Koptsele.	Kopó: Kepeu.
Kapu: Kapu.	Koporsó: Koperseu.
Karácsony: Krecsuna.	Korcsma: Kircsma, Kúrcsme.
Karó: Paru, harak.	Korcsmároskodni: Kaercsmerit.
Karocska: Parucza.	Kormány: Korma.
Káromlás: Okara.	Kormányzás: Karmuire, Okar-
Káromlom: Okareszk.	muior.
Karton: Kartonu.	Kormányzó: Karmuitor, kar-
Kas, kaptár: Kosu.	maisu.
Kása: Paszatu.	Kormányzók: Karmueszk.
Kásás, puha: Paszatoszu.	Kosár: Kosárku.
Kasza: Koasza.	Köles: Kolése.
Kaszálás: Koszire.	Költés (pénzkiadás): Keltuela.
Kaszálok: Koszeszk.	Költök: Keltueszk.
Kaszás: Koszásu.	Köpönyeg: Kapenegu.
Katona: Katana.	Kupár, pohárnok: Kupár, pohárnuk.
Kecsege: Kacsuga.	Kurva, parázna: Kurva, parva.

- Kurvás: Kurvár.
 Kurvaság: Kurvie.
 Kutyapeczér: Peczeriu.
 Külön: Kilinu.
 Különösen: Kilinese.
 Különözöm: Kilineszk.
 Labda, lapta: Lapta.
 Láda: Lada.
 Lakat: Lakata, Loketu.
 Lakatos: Lakatus, Loketariu.
 Lakó, lakos: Lakuitor.
 Lakás: Lakuire, Lokas.
 Lakom: Lakueszk.
 Láncz: Lánczu.
 Lánczocska: Lanczogu.
 Lanyha: Leanes.
 Lapát: Lapota, Lopade.
 Lapátos, evedző: Lopatariu.
 Lárma: Lárma.
 Lécz: Leczu.
 Lepedő: Lapedeu.
 Lapedöcske: Lapedeuczu.
 Les, lesés: Alesu, alesi.
 Leselkedem: Aleszueszk.
 Libucz: Libucza.
 Lopó, hévér: Lompou.
 Lószerszám: Szerszám.
 Lóvezető (kocsis): Vezeteu.
 Lövött: Lovit.
 Lócs: Leuka.
 Ludlábfű: Laba.
 Máj: Maju.
 Májashurka: Májeteku.
 Majom: Maimuga, majmuk, maima.
- Mák: Maku.
 Maláta: Malata.
 Mángorló: Mangarlau, mangalau.
 Marokvas: Markoása.
 Marokvasazom: Markoseszk.
 Maszlag: Maszlagu, Miszliku.
 Máz, mázoló: Manzola.
 Mázolt: Manzaliu.
 Mázsa: Mázse.
 Mázsamester: Mázsemesteru.
 Mázszálak: Mazseszk.
 Melegágý: Melegariu.
 Menté: Mentija.
 Mentem (meg): Mantueszk, mantuiu.
 Menteni: Mantui.
 Mentés, menekvés: Mantuire.
 Mentő, szabadító: Mantuitoriu.
 Merülök (gondolatba): Mereeszk.
 Mesgye: Mezuina.
 Mesgyés, tőszomszéd: Mezas.
 Mester: Mesteru.
 Mesterkedés: Mestesudzire.
 Mesterség: Mestesugu, mesterság.
 Mesterségeskedem: Mesteszuzesk.
 Mézga: Mezga.
 Mézgás: Mezoszu.
 Mocsár: Mocsirla.
 Mocsározom: Mocsireszk.
 Mocsáros: Mocsirloszu.
 Mohar, Muhar: Mohoru.
 Moly: Molie.
 Mozgás: Miskare.
 Mozgó: Miskacsoszu.

- Mozgok, mozgatom : Misku.
 Mozogni : Miska.
 Mozsár : Mozseriu.
 Munka, dolog : Munka.
 Munkálkodom : Muncseszk.
 Munkás : Muncsitoriu.
 Murok : Murkovi.
 Mustár : Mustariu.
 Muzsikás : Muszikásu.
 Nadrág : Nadradz.
 Nem, nemzetség : Neam, Niamu.
 Nemes : Nemes.
 Nemesség : Nemessugu, Nemesi-
 me, Niamu.
 Nemesitem : Nemeseszk.
 Nemesnő : Nemestika.
 Nyakravaló : Nakravalou.
 Nyalka : Nélkosu.
 Nyavala : Nevoe.
 Nyaválás : Nevojesiu.
 Nyomás (legelő) : Imasu, Nomás.
 Nyomorék : Nemurigu.
 Nyugodalom : Ogodá.
 Okos, okszerű : Okosu.
 Okosság, okoskodás : Okságu.
 Oltás (fába) : Oltorie.
 Oltó : Oltoitoriu.
 Oltok : Oltoeszk.
 Oltvány : Oltoe, Oltoju.
 Orbáncz : Orbánczu.
 Oriás : Uries, Urijás.
 Oszlop : Szaelp.
 Ozsonna : Osina.
 Ólyv : Uliu.
- Órlök : Hiorlueszk, Urlueszk.
 Összevett, együtti : Öszebit.
 Pálcza : Palicza.
 Pallag, Parlag : Pologu.
 Pallos : Palosu.
 Pállott : Palitu.
 Pántlika : Pantlika.
 Paplan : Poplonu.
 Papucs : Papuku.
 Pára, gőz : Pára.
 Parancs : Poroncsa.
 Parancsolok : Poroncseszk.
 Parancsoló : Poroncsitor.
 Parancsolni : Porunczi.
 Paraszt : Prosztu.
 Paripa : Paripa.
 Párkány : Parkanu.
 Párkányozom : Parkanueszk.
 Párna : Perina.
 Párnácska : Perinucza.
 Párta : Perta.
 Pászma (Fonál) : Pazma.
 Paszománt : Paszomantu.
 Pating, tézslagúzs : Patongu.
 Patkó : Potkova.
 Patkolok : Potkoveszk.
 Patkoverő, kalapács : Potkoveriu.
 Patkolt : Potkovitu.
 Pázsit : Pazsestea.
 Peczér, L. kutyapeczér.
 Pecsét (íráson) : Pecsete.
 Pecsételem : Pecsetlueszk.
 Pecsételő : Pecsetleu.
 Példa (beszéd) : Pilda.

Példázatok: Pildeszsk.	Pribék: Pribeág.
Pelyva: Pleva.	Puffadt, duzmadt: Pufaioszu.
Pemetező: Pamatusu.	Pufók, püfeteg: Pufaiu.
Pénzverőház: Pinzerie.	Pusztá: Pusztie.
Piacz: Piacz.	Pusztitok: Pusztieszk.
Piczin: Puczin.	Pusztitás: Pusztüite.
Pincze: Pivnicza, Pimnicze.	Pusztult: Pusztuit.
Pint: Pinta.	Pusztuló: Pusztula.
Pipás, pipázó: Pipasu.	Rab: Robu.
Piritott, pirosított, pirókitott: Piro- gitu.	Raboskodom: Robeszsk.
Pitvar: Pridvor.	Rabság: Robie.
Pogácsa: Pogacse.	Rabló: Robitor.
Pohár: Pohar.	Raj: Roj, Roju.
Pohárnok: Paharnik.	Rák: Raku.
Pohárszék: Parszeku.	Rakláb: Labarakului.
Polcz: Policza.	Rakotya, rekettye: Rakita.
Polgár: Pargar.	Rántás (ételbe): Rantasu.
Porczfű: Porcsinu.	Rántom (szét): Rantueszk.
Porkoláb: Parkalab.	Récze, rucza, kácsa: Racza.
Poronty, gyermek: Prunk.	Récze kanja, gádzsér: Raczoju.
Porozó (írásé): Poroszeu.	Reczike, fiokrécze: Roczuika.
Póstamester: Postamesteru.	Rend (minden alakban és ige képen): Rend, orendu.
Posztó: Posztavu.	Rendelet: Renduela, orendue- la 'stb.
Posztócsináló: Posztavariu.	Rendetlen: Neorenduitu.
Posztókereskedő: Posztazar.	Rendetlenség: Ne vagy Neoren- duela.
Pozderja: Poszdarie.	Rendelni: Rendui.
Pör: Pera.	Rendelet: Renduela.
Pörös: Peresu.	Repcze: Ropicza.
Pörösködés: Peretura.	Reszelek: Reszelueszk.
Pörösködöm: Pereszsk.	Reszelő: Reszelou, Rezetori.
Pörkölök: Pargalueszk.	Részes, közbirtokos: Rezes.
Pörzsölök: Porzsoleszk.	
Pörzsülés: Parsolu.	

Rétecske : Ratuczu.
 Retesz, rekesz : Retezu.
 Rovás : Rovasu , Revás.
 Rőf : Refu.
 Rih : Ria.
 Rihes : Rioszu , Rijeszü.
 Rihesedem : Riezk.
 Riskása : Riskasa.
 Rostély : Rostej.
 Rúd : Ruda.
 Rút : Uritu.
 Sáfár : Sifariu.
 Sajka : Seika.
 Salavári : Solovariu.
 Sánta, tántorgó : Sontorogu.
 Saroglya : Siregla.
 Sátor : (Setar) , Setra.
 Sereg : Siregu.
 Sinor : Sinorul.
 Sipitok : Csipoteszk.
 Sipitás : Csipetu.
 Sipka , sapka : Sipka , sapka.
 Sogor : Sogoru.
 Soltész : Soltuz.
 Sorgyöngy : Sziru.
 Süllő : Szüle.
 Szabad : Szlobod.
 Szabadság : Stobozsenie.
 Szalad : Szlád.
 Szekeres : Kereus.
 Szolga : Szulga.
 Szolgáló : Szlusnika.
 Sugár : Sugaru.
 Suta : Csutu , Sutu.

Súly : Suju.
 Sütő, kenyérsütő : Suteu.
 Sütőház : Sutehaza.
 Szabó : Szabou.
 Szaboskodom : Szabojeszk.
 Szakács : Szokacsiju.
 Szakácskodom : Szakacseszsk.
 Szakácsnő : Szokacsicza.
 Szakácsság : Szokacsie.
 Szállás, tanya : Szalas.
 Tzállásocska : Szalaselu.
 Szállásolok : Szasineszk.
 Szálló, vendég : Szalau.
 Szalonna : Szlanina.
 Számolom : Szamueszk.
 Számolás : Szamuire.
 Számoló : Szamuitor.
 Szám tartó : Számtartan.
 Szán, Szánkó : Szania.
 Szánkozás : Szaniere, Szanietura.
 Szappan : Szapon.
 Szarka : Csürka.
 Szerzem, megszerzem : Szurzueszk.
 Szellő, szellőcske : Zselicza.
 Szidalom : Szudalma.
 Szidom : Szuduiu.
 Szigorú : Zsigitu.
 Szita : Szeta, szita.
 Szitás, szitakötő : Szetar, iu.
 Szokmány, szoknya : Szukna, Szug-
 na, Szukmau.
 Szóló, szószóló, követ : Szolou.
 Szomorító : Poszomorítu.
 Szomorú : Poszomorire.

Szorgos, sürgetős: Szorgosu.	Tiszafa: Tisza.
Szorulok, megszorulok: Szuruklu- eszk.	Tiszt, hivatal: Tisztie. Tiszviselő: Tisztu.
Szőlő: Suleu.	Tisztított: Kitudu.
Szügyellő: Szigalou.	Tó: Tau. Tócsa, tavacska: Tauczu.
Szür: Sziriu.	Tokhal: Toku.
Tábor: Tabera. Táborozok: Tabereszk.	Tolvaj: Talhar.
Tagadom: Tagadueszk.	Tornác: Tarnaczu.
Tagadás: Tagada, Tagadatu, Ta- gaduire.	Tömlőcz (régiesen Temnicz): Tem- nicza.
Tagadó: Tagadau, Tagaduitor.	Ugar: Ogoru. Ugarlás: Ogorire. Ugarlok: Ogoreszk.
Tanács (Senatus), Tanasza.	Utcza: Ulicza, Ulicze.
Takács: Takacsiu.	Utlevel (Ut-rovás): Ravas de drum.
Taliga: Tilega.	Úzsonna: Ozsina.
Talp, csizma-szántalp: Talpa. Talpallom: Talpueszk. Talpkészítő, timár: Talpariu.	Üllő (vas): Ileu.
Targoncz: Tiriboncz, Targontia.	Üveg: Uega.
Tarka: Tarkatu. Tarkaló: Tarcse. Tarkaság: Tarkatura.	Vágás (keréké): Ogasu.
Tárkony: Tarkonu.	Vajda: Vojvod.
Társ (hajdan táras): Tavaros. Társaság: Ortácsie.	Vakolás: Vakalasu. Vakolok: Vakaleszk.
Tatárka: Tatarka.	Vallatás: Uluita, Uluita, Valatasu. Vallatok: Ulueszk.
Téglázom: Teglazueszk. Téglázó (vas): Teglazou.	Váltság (pénzbeli): Valcsegu.
Tengely: Tangela.	Vályu: Valau.
Tengelicz (madár): Tengelicza.	Vám: Vama. Vámolok: Vameszk. Vámos: Vames.
Tepsi: Tipsie.	Város: Oras, Tergu. Városi: Orasen.
Tilinko: Tilinka.	Városiasan: Orasenesu.
Timár: Timariu.	Városocska: Orasencza, Oraselu.
Timsó; Timseu.	

Veder: Vadra.	Zálogoló: Zalodzsitor.
Védő, vajda: Voda.	Zamat: Zama.
Veréb: Vrabie.	Zamatos: Zamoszu.
Vésű: Viseu.	Zár: Zaru.
Vezető, kocsis: Vezeteu.	Zománcz: Zsumalczu.
Vidra: Vidra.	Zománczoló: Zsumalczueszk.
Vitéz: Vitez, Viteasz.	Zománczolt: Zsumalczíut.
Vitézkedem: Vitezeszk.	Zörgetyű: Zurgalau.
Vitézség: Vitezia, Viteziu.	Zsákmánylok: Zsekueszk.
Vitézül: Vitezeste.	Zsákmánylás: Zsekuire.
Vizforrás: Izvora.	Zsakmányló: Zsekuitor.
Vizforrásocska: Izvorásu.	Zubbony (ruha): Zabunu.
Vőfény: Vifelu.	Zsellér: Zseleriu.
Zabla, zabola: Zabala.	Zsellérség: Zselerie.
Zabló: Zablou.	Zsendicze: Zsinticza.
Zajlás (jégé): Zaju.	Zsenge: zsenge: Zsingasu.
Zálog: Zalog, Szelog.	Zsilip: Zsilipu.
Zálogolok: Zalogeszk.	Zsinór: Sinoru.
Zálogolás: Zalodzurie 'stb.	Zsúp: Zsipu, Zsupu, Sznop.

Föltűnik e' sorozatban néhány oly szó is, melly a' szlávokkal közös használatu; de észreveheti mindenki az ilyeneknél, hogy nem szláv, hanem magyar kiejtés és hajtogatás szerint használja az oláh; 's így közvetlen magyar ajakból vétetett ki. Engedjük azonban a' szlávoknak azon hiu örömet, miszerint a' velük közös szavaink merő szláv eredetűek 'stőlük kölcsönöztettek, mit megczáfolni igen könnyű volna; mi tömérdek marad még hátra a' moldován nyelvben tiszta magyar? — E' nagy súlyú befolyást tehát a' történeti alapoknál fogva nem tulajdoníthatni egyébnek: mintsem hogy e' tartomány' néptömege egykor magyarnyelvet beszélté kún elemből fejlődött és alakult át az oláhság' hatalomra vergődése és a' keleti vallás' elterjedése alkalmával.

II. BIZONYÍTVÁNY.

Magyar lakosokat biró, vagy nevüket nyelvünkől kölcsönözte moldvai helységek' sorozata.

(A' ⊙ parochiával ellátott helyet, ⊚ fiókegyházat jelent. A' faluk' I- és II-dik osztálybeliségük a' népesség' arányához alkalmazzák.)

ACZÉL. ⊚

Most O c z e l, falu a' román czinutban, szereti felső okolban, D z s i f a l v a félegyháza, attól 1½ órányira túl a' Szereten; 30 kath. csangó magyar lakosi már nem tudnak magyarul.

ACZÉLFALVA. ⊚

Most O c z e l é n II. osztálybeli falu a' román czinutban, szereti felső okolban, F e d e l e s és H a l a s t ó faluk meg M i k l ó s f a l v a szomszédságában, túl a' Szereten, D z s i d a f a l v a félegyháza, attól 1½ órányira, szent Anna tiszteletére épült templommal; Szkogihorn sajátja. 500 kath. csangó magyar lakosai nem tudnak magyarul. Kántoruk Császár Antal. Ide tartozik: B o h o n k a, S z a r a c z e i, M a k s z i n e s t, B a l u m i r e s t, O c z e l, N i s t i u t, B o g i c s. Lakói mindezeknek már oláhok, kivéven ez utóbbit. Túl a' Szereten. 2) O c z e l é n I. oszt. falu a' falcsii czinutban közép (mizsloka) okolban. 3) O c s e l e s t I. oszt. falu a' tekucsi czinutban, berhesi (berkesi) okolban L a k a t o s f a l v a és Ü t ő mellett.

ADZSUD.

Kis város a' putnai vagyis foksáni czinutban, Foksán és Bákó között szeretmenti országutban, annak jobb partján, a' Tatros folyó' abbai ömlésétől éjszakra ½ órányira. Hajdan számos magyarok laktak itt, mint a' szájon forgó hagyomány bizonyítja, régi kath. magyar temetőjének helye most is ismeretes lévén. Találatnak több csangó családok a' szeretmenti helyekben, kik eleiknek Adzsudról származását most is emlegetik. A' honunkbeli számos A s z ó d- vagy A c s á d n a k megfelelő név már maga hajdani magyar alapítványt árul el. Létez e' mellett Ó- A d z s u d nevű I. oszt. falu (Adzsudul véhi) szinte a' putnai czinutban, rakacsuni okolban, amattól éjszakra.

AKNA. C

Oláhul O k n a, város sóaknákkal a' bákói kerületben T a t r o s folyónál, Tatros' fiókegyháza attól éjszakfelé egy órányi távolságra. Mostani 70 kath. lakosai székely eredetű magyarok, többnyire mesterségűzők, de oláh lakosi közül is tudnak sokan magyarul, régenten számos magyarok valának itt. Megjegyzendő, hogy 1637-ben e' város első birója magyar volt, maiglan is B i r ó (Birau) nevet visel a' városi elöljáró, ki egyébiránt máshelyeken V o r n i k néven ismeretes.

ALFALU.

Az 1693-diki kézirat A l b a l u, Timon Samu 1735-ben A l f a l v a néven jelöli e' magyar helyet. A l f a l u n a k nevez szinte B a n d i n püspök 1647-ben egy magyar helységet következőt jegyezvén róla: „Hajdan nevezetes nagy telep most elhagyatott szállás.“ Hogy a' bákói czinutban helyezett M o j n e s t nevű városka alatt fekvő oláh rezések birta A l b u t e s t térség' helyén feküdt légyen e' falu, nevének hasonlatossága eléggé bizonyítja. Ez utobbiról írja Petrás Incze: „Hol (Albutesen) mais mutogatják még az oláhok a' magyar elpusztult kőegyház' helyeit és temetőjét, ott találtak néhány évek előtt egy mais haszonra szolgáló igen hangos csengetyút és kis fészületet, de egyiken sincs semmi irás; ezen helyet is szabadon birták a' magyarok, sőt nagyon olyan, ki tudja azt is, mikor adták él az oklevelét 's micsoda kezekben létezik; magam is hallottam, hogy az e' táji embe-reknél magysr oklevelek is találatnak, de igen nehéz hozzájuk jutni. Ma is él P o d u r b a n egy 70 éves asszony, ki azt beszéli, hogy leány korában azt atyja házánál itták meg az á l d o m á s t (igy nevezik ők a' megtörtént alkalomkor [alkukor] inni szokott poharat) azon oklevél eladása után, mellyet a' k a l u g y e r i csangók az a l b u t e s t i jószágról 's határról szólót egy ott nem messze lakó oláhnak holmi csekély pénzért eladtak, mint-hogy ők messze levén, nem folytathatták haszonnal kezelését. Ez az asszony elsorolja a' megvételi és eladási pénzmennyiséget, mellyet az oláhok fizettek. Ma is élnek azon vásárló oláhok utódjai, kiknél maig megvagon az említett oklevél, de már azt látni sem engedik magyarnak. Úgy beszélnek hogy már visszaváltani is akarták, de — — pénzzel sem érhatték céljukat a' valóságos birtokosak maradéki. Ugyan azon tájon egy p r o h o z e s t i oláhnál, ki hír szerint magyarul is beszél, mondják hogy heverne egy nevezetes magyarul irtt oklevél, és pedig a' mint mondatik sz. László-

tól; ennél több magyar írómányról még beszélni sem hallottam.“ — Mind meglehet, de hogy sz. Lászlótól kiadott magyar oklevél léteznék az ég alatt, erősen kétlem sőt tagadni merem. Moldvában latin ugy magyar oklevélnek többé nyomát sem találhatni.

ALMÁSI.

I. oszt. falu a' nyámcsi czinutban, piatrai okolban most már oláh lakosokkal. Kövesd és Szűcs faluk környékén.

ANGELEST. C

I. oszt. falu a' putnai czinutban, rakacsuni okolban Fokszán félegyháza, 5 óra távulságra. 38 kath. oláhos magyar lakost számít.

ANKUCZA.

Illy nevű hely ámbár most nem létezik, még a' mult században magyaroktoli laktáról 1776-ban Zöld Péter teszen bizonytságot, ki Szabófalva félegyházának írja e' falut. Valljon nem az Ankucza nevű család birtokában levő Balos est II. oszt. falu-e a' románi czinutban, belső okolban? melyről Balázs falvánál alább szó lesz. Moldvában a' birtokos családtól néha új neve adatik a' birtoknak, valamint erről a' családok nyernek nevezetet.

ARADFALVA.

Most Horodiste, e' néven két falu, mind kettő II. oszt. a' dorohoi czinutban pruti alsó okolban Darab, Hód és Kozló faluk környékén.

ÁRPÁS.

Ma Horpázu II. oszt. falu, a' jászvásári czinutban, erdei (kodrulni) okolban, Ezerfalu mellett. Könnyen Horpaszra magyarosíthatnók e' nevet, ha az oláh nyelv h (x) betűjét mint több más szavaknál, fölöslegés adaléknak nem tartanók.

BABOS.

Ma Babusa I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban, oláh lakosokkal.

BABOSFALVA.

Most Babusén, e' néven két szomszéd falu a' botosáni czinutban, stefanesti okolban, mind kettő II. rendbeli, egyik a' moldvai köztudomás és önszajvallás szerint magyar származék Gergely nevű bóer család' másik Hereszku birtoka, mellyeknek lakosi már oláhok.

BÁCSFALVA.

Ma Bacsest I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban Babos falu mellett.

BAJA.

Ez Bogata faluval együtt I. osztálybeli a' szucsavai czin. moldvai okolban, Kantakuzeno Demeter herczeg' birtoka. Régente Moldova Bányá nevet viselt magyar és szász lakosokat birván. Itt tartózkodásom és nyomozódásomról utinaplóm september' végső és october' első napjaiban körülményes értesítést nyujt; most egyedül az 1410-dik év körül épült kath. templom' romjaiban talált sír- 's egyéb kőemlékek' föliratai előadandók.

A' legrégebb emlékirat, melly a' nagy oltár jobbján vala olvasható még 1647-ben, már ma nem létezik, minthogy az oltárok is elpusztulván, részei apró kőhalmokká alakultak. Főntartotta azonban Bandin püspök ugyan azon évi egyházi látogatásáról adott tudosításában, 's ekkép hangzik:

„ANNO 1410. HOC TEMPLUM IN HONOREM B. M. V. DEDICATAM AB ILLUSTRISSIMO PRINCIPE ALEXANDRO VOYDA AEDIFICATUM EST UNA CUM MONASTERIO MOLDAVIENSI. CUIUS PIAE MEMORIAE CONIUX MARGARETHA SUB FONTE BAPTISMATIS SEPULTA EST. REQUIESCAT IN VITAE AETERNAE RESURRECTIONEM. AMEN.“

1. Báthori A (András?) sírköve 1481. évről. Ez barnás gránitkő tábla szép simára vágva és párkányi ékességgel faragva; hosszában 5½, szélességében 2 láb. A' lapon egyszerű nagy kereszt, félkörű ivből emelkedik, mellynek fölötté ime két sor goth betűjű szavak:

azaz: „BATHORI A ANNO - 1481-mo“

Ki volt legyen ezen Báthori A.? nyomába nem jöhettem. Wagner Károly munkájában (Collectanea Genealogico-Historica illustrium Hungariae Familiarum quae jam interciderunt. Posonii, 1802. in 8. Dec. I.) az ecse-di és somlyói Báthoriak között ezen év körül és pedig Moldvában elhalálozott egy sem fordul elő. Talán az abaújmegyei Gágyi Báthori családnak volt tagja.

2. Bertalané 1498-dik évből szinte granitkő, magosságban 3, szélességben $1\frac{1}{2}$ láb, kiálló goth betűkkel ime négy sor iratot viseli:

„**Hic iacet bar|tolomeus Dei|serus civis|sacx. 1497.**“
azaz: Hic iacet Bartolomeus Dei servus civis Sacx. 1497.

3. Vón Györgyé, szinte azon évkörűli goth fölirással készült fejrész tábla, mellynek hossza 5, szélessége 3 láb. Lapja közepén nagy kereszt lilomos csillagzattal környezve; a' kereszt tövénél jobbra hold, balra csillag; alul spanyol vértben agnus dei kereszties zászlóval. Négy fogásban levő kiálló betűs irata már töredezett levén csak ezt vehetém ki:

„Anno — — CCCC — Hic — Honestus vir. Georgius. Wuen — Benedictus — Orate — .“

4. Shacz Miklósé 1500-ból, felső bal részén megtörött, hosszában $5\frac{1}{2}$, szélességében $2\frac{1}{2}$ lábnyi tábla, négy szakaszú fölirattal, belül zsoltári igékek két sorban, mind bevésve, valamint a' tábla vastagsági oldalán két felül némi betűk. Közepét merő virágékességek börtíják el. A' fölírás im ez a' nagy betűkbe belevéselt apró betűk 's egyéb rövidítések' kiegészítésével:

„**HIC IACET PRUDENS | AC CIRCVMSPECTVS VIR NICOLAVS | SHACZ:SEPVL|TVS EST ANNO M. D. DIE — INTELIGITE HEC QVI OBLIVISCIMINI DEVM: PS: XL. IX. 'stb.**

5. Prokóp Bálint szerzetése 1500-ból. Az 1 öl hosszú, és $2\frac{1}{4}$ láb széles tábla irata négy szakaszban kiálló goth betűjü, belül egyszerű keresztel ellátva. Néhány betű romladozottsága mellett ez olvasható rajta:

„**HIC EST SEPVLTVS | VALENTINVS. PRO. COP. FRATER ORD — — | WERWS (?) | ORATE PRO EO. AN. D. MCCCCC. |**“

6. Schacz Miklós erős atlétáé 1561-ből, fejrész kőtábla, hosszúságban $5\frac{1}{2}$, szélességben $2\frac{1}{4}$ láb, derékon ketté törve, fölirata négy szakaszban kiállólag; a' tábla közepén domboru szép kereszt, fürtös szőlőlombtól környezve; a' kereszt alatt diszes vért, mellyben kapa, alatta sarló, földmives' symbolumai. Irata im ez:

„**QVIS. HAC. SVB | PETRA. QVIESCIT. FORTIS. ATLETA. NICOLAVS. | SCHACZ. EGO SVM | QVI. MORTIS. SOLVI. DEBITVM. AN. 1-5-61.**“

7. Kirschner Gergelé 1572-ből, szép fejrész kőtábla, hossz. 5, szél. 2 láb, kiálló négy szakasz körirattal, és külön két sorocskával, belül kereszt,

fölötte fodros csillag, kétfelül gerezdes szőlővenyige ékességgel. Aluli osztályban jobbra szaru alakból spanyol vért áll ki, minek felső mezején G. K. alsón merő halpikkelyek, mind dombormű. Sok összevont betűkkel készült sorai im ezek:

„DAZV . IST CHRISTVS | GESTORBEN . AVFERSTANDEN . VND
VIDER . LEBENDIG | VORDEN . DAS . ER . VB | ER . TODTEN . VND .
LEBENDIGEN . HER . SEY . | GREGORIVS . KIRS | CHNER . A . D . 1 . 5 . 72 .“

8. Schneider Sófiae 1602-ből, hossz. 4½ szél. 2 láb szép sima fénykőtábla, négy szakasz irattal és rózsás arabeszkekkel, mind kiállólag, következő német iratot visel:

„† HIE IST DAS | BEGRAEBNIS DER SOPHIA : DES PETER
SCHNEI | DER SEIN EHE | WEIB : VND IST IM HERRN ENTSCLAF-
FEN : 1602 . DIE . 20 . MAY :“

9. Anna nevü asszonyé 1603-ból, kemény barnás kő, hossz. 3 széles. 1½ láb, irata négy szakasz és 3 sorocska, bevésve, közepén kiálló virág czifraságokkal; olvasmánya ilyen:

„SEPVLTA EST | HOC SVB TVMVLO | HONESTA FEM | INA
ANNA FILIA | ANTONY VXOR DNI GEORGY ANNO | AETATIS SVAE
XX | ANNO DMI 1603 | MARTII I .“

10. Kecskeméti Ambrus ferenczi szerzetesé, a' mennyire az egy-másba csudálatosan szerkezett betűk és kigondolt számjelek' összerakásából kivehetni 1618-dik évről. A' tábla szép mészkő, már derékon ketté törött; négy felöli iratán kívül 12 sort visel, a' verskészítő' Oláhfalvi Péter neve fölül bevéssetten áll. Alsóbb mezején kiállólag ügyessen faragott szerzetes képe, jobbában keresztet, baljában könyvet tartva. Hosszasága 5, szélessége 2 láb.

„CARMEN PLIRI. (igy) OLAFALVI PRAESBIT.“

„KECZKEMETI AMBROS | IVS MAGNVS PATER ATQVE SACER-
DOS : DIVI FRANCISCI RELI | GIONIS ERAT . MANS | VETUS PIVS ET
MITIS PVDENS FVIT IPSE : INGENITA DIVIS : | VIX BONITATE | MI-
NOR : M . FERVNT | VT 600 . QVE SALV | TIS 8 < ANNI . 18 OCTOBRIS
III FER : | QVE DIES . REDDIDIT | HIC ANIMAM DIIS | DVM PERCV-
RERET | ANNOS . V . 8 < TE | RDENOS : HIC REQVI | ESCIT HVMO .“

11. Delovichz Kristóf minorita szerzetesé 1634-ből, négy széli, azon kívül hat sor mind bevéssett irással. Hosszasága 4, szélessége 2 láb. Tartalma:

„† SVB HOC LAPI DE IACET REVERENDVS PATER FRATER CHRISTHO|FIERVS DELO|VICHZ ORDINIS MINOR. CONVENTVALIVM SANCTI|FRANCISCI|OBIIT. A. D. 1634. IN. M. IANVA. 23. DIE. REQVIES|CAT IN PACE.“

12. Wolff Jánosé 1652-dik évből, széleni négy és belül szintannyi sorocska kiálló irattal. A' mezőben fekvő szép keresztet két rózsza csillag ékesíti, két oldalánál gerezdes szőlővenyige ág függvén; és illy olvasmányt ad:

„HIC REPO|SITVS EST EGREGIVS VIR|DOMINVS|IOHANNES WOLFF DE BANIA.|OBD(ormivit): IN DO|NO: A 165|2. ME. NO 16.“

13. Csak felső részben meglevő tábla rózsával díszített keresztet és 1652-dik évet mutat e' töredék irattal:

„SVB HOC LAP|IDE IACET AD — — — — BRIS DIE — — AN 165.2.“

14. Oros Miklósé 1665-ből, granitkő tábla, hossz. 4, szél. 1½ láb, négy szakaszú fölirattal és karikaalakú ékességekkel, nind domborulag vésvé. Az év számok két szegletére helyezvék.

„† SVB HOC|LAPIDE REPOSITVS EST EGRE|GIVS VIR|DOVS NICOLAVS OROS OBVIT (obdormivit) IN DO. 16|65.“

A' falu' éjszaki részén úgy a' keleti oldalán, amott falaiban még fönlevő, emitt csak alapjaiban látható templomromoknál emlékkő nem talál-tatik.

Megjegyzi Bajáról Bandin püspök 1647-ben, hogy az előidőkben 6000, akkoriban már csak 256 kath. lakost számlált; egyháza, mellyet 50 lépés hosszú- és 25 szélesnek mond, 5 oltárral, négyszegű erős toronnyal birt, a' Nagyasszony tiszteletére volt építve, 's hozzá hasonlitható egész Moldvában nem létező. Most már csak oláhok és cigányok lakják a' falut.

BÁKÓ. ☉

A' hasonnevű czinut' fővárosa és az iszpravnik' szélhelye, 3000 és mintegy 200 lakossal, mellyek között 500 kath. magyar, néhány német és lengyel. 1845-ben emeltetett újolag parochiává. Temploma néhány évek előtt épült Miklós pápa tiszteletére. Ezelőtt húzamos ideig Kalugyernek volt fiókegyháza. Uti naplóban hosszasan elmondtnak a' hely' ismere-

tére vonatkozó tárgyak, itt csak némi régi emlékei lesznek előadandók. Többi között Bandin püsp. 1646-ban ekkép emlékezik róla: „Bákó városába november 29-dikén mentünk be, a' moldvai katolikusok' székesegyházát is meglátogatandók. Ezen város előidőkben, kivált magyar Margit István vajdáné korában, inkább virágzott 's fejedelmi lakkal birt: melyet azonban az idő rommá tett. A' püspöki lak a' város' éjszaki részén fekszik és monostornak neveztetik. — Ez az erdélyi vajda leánya által sz. Ferencz szerzetes fiainak számára alapítaték, de ennek a' hajdankorbeli viszontagságát, levéltár és jegyzetek hiányában ki nem fürkészhetem; tehát hogy mégis valami bizonyost, legalább egy életszak óta, kitanulhatnék, 80—100 esztendő katolikusokat idéztem elé, kik hitökkel a' következőket vallák: „Hetven év előtt, midőn gyengekoruak volnánk, emlékezünk, hogy azon teleken, hol most a' püspök tartózkodik, monostor létezett 's abban barátok laktak.“ A' többiközt a' legidősb három valló még azt is állítá: hogy a' monostorban, melly szebb és terjedelmesb épület volt a' püspök' mostani lakjánál, 12 magyar barát lakott 's utolsó guardianjok Ferencz barát nevezetű volt.“ — E' városra vonatkozó némi oklevelet is tartott fön Bandin, u. m. Vazul vajdának 1647-ben a' bákói magyar lelkész ügyében hozzáírott latin levelét. Magyar fordításban ekkép hangzik: „Basilius Dei gratia Princeps Terrarum Moldaviae. A' bákói polgárok panaszt nyújtottak főtiszt. atyaságod ellen, hogy rosszul bánnék a' bákói magyar pappal, és hogy őt ön házából akarná kihajtani. Minélfogva egész komolysággal parancsolom főtiszt. atyaságodnak: ezután az emlitem magyar papot bolygatni ne merje, sem a' tisztos polgárokat becstelen 's megvető méltatlan szavakkal (a' mint értettem) ne illesse; mert ha még egyszer panaszt teendnek főtiszt. atyaságod ellen, tudja meg, hogy soha el nem felejthető neheztelésemet nem kerüli el: sőt tudja meg azt, hogy hamarább elmenend innét mint azon pap, ki tizenöt év óta sikerrel hirdeti az isten igejét, és mindenek' lelki épülésével felel meg hivatalának. Én azonban főtiszt. atyaságodnak jó egészséget kívánok. Jászv. Julius 15. 1647. — Reverendissimo Domino Marco Bandino Archiepiscopo Martianopolitano reddantur.“ — Ismét, két oklevél ide tartozó a' jászvásári metropolita levéltárában levő eredeti oláh irat után magyarra téve, egyik 1665- másikkal 1676-dik évből. I) „Én Duka vajda, Isten kegyelméből Moldva földének goszpodárja (ura). Adjuk ez uradalmi levelet könyörgő érsekünknek a' magyar püspökségből

Bákó városból, hogy legyenek hatalmasak és erősek, az én uradalmam írásával keresni és megtartani az én uradalmam országában az ő szokásuk szerint, minden magyarok- és szászoknál, a' kik pápista hiten vannak, a' sógorságról, a' házasságról, és a' kik vérszerint vegyültek, kik összegyűlendnek, atyafiak levén, férj a' nővel, és a' sugubinaról (?) hogy ne legyen bajuk a' sugubinaroknak, sem a' magyarok- sem a' szászokkal, hanem legyen dolga csupán az ő püspöküknek, kit fölül iránk, és más tartozásokról, a' mint írja az ő szokásuk régtől fogva egyesekről legyen kötelessége itélni, büntetni és keresni mindeniket a' maga hibája szerint, mint vagyon az ő szokásuk; és senki sem merészelje megfogni vagy megbüntetni az én uradalmam írásán túl. 7173 július 7°. (azaz 1665-dik év). II) „Én Ruszet Antonie vajda, Isten' kegyelméből Moldva földének goszpodárja. Adjuk tudomásul ezen írásával az én uradalmamnak minden szolgálainknak, kik fogtok járni egész szolgálataival az én uradalmamnak Bákó városában és azon czinuthban, legyenek akarhol az én uradalmam tartományában: adjuk tudtára mindeneknek a' mi könyörgön kért Szambatei Burkucze János (Szombathelyi Barkóczy?) Bákóvárosi magyar püspökért és az ő minden papjai- és czirkovnikjaiért (egyházfiak) kik vagynak az ő anyaszentegyházuk klerusából, legyenek akar hol az én uradalmam tartományában, akar mellyik templomnál az övékétől, ha megfogjátok látni írását az én uradalmamnak, és ti mindnyáján elfogjátok hagyni békében a' dazsdetól (?) a' zlocsoktól (?) a' leioktól (?) a' taléroktól, az aranyoktól, az illyesektől, a' vajtól, a' méztől, a' fagyutól, a' bőrüktől, a' zsoldszekerektől, a' podvodáktól, és az oláh lovaktól, a' méhek deszetinájától, az artányok gostinájától és a' juhokétől, hogy legyen az ő püspökségük békében; és más angariákról mindenikről valahányak lennének másokon a' mi országunkban: senki semmiben ne terhelje: És te soltesz és te pergar a' Bákó várossából semmiben ne kötelőzködjete, ne terheljétek se ne vegyitétek őket a' városhoz, ugy a' mikép vannak leveleik e' kegyelemről még más uralkodóktól is, kik még sokkal (régebben) voltak mi előttünk, hasonlóan meg kegyelmeztünk mi is ő irántuk. Hasonlókép tiis perkolábok, ezen czinutból, ne avassátok magatokat az ő itéletükbe, melly lészen az ő részük-ről; azonkívül a' mi nagy vétség leszen lopásokban, legyen akkor kötelességtek megvizsgálni. 7184. decemb. 14. (azaz 1676. év).“ (A' brassai „Gazeta de Transilvania“ czimü oláh hírlap „Foaie“ mellékletének 1845-dik

évi 4. számából, Petrás I. fordítása szerint.) — A' régi egyház sirköveit, ha még volnának is a' föld gyomrában, napfényre deritenem nem sikerült; a' mostani templom körüli temetőben talátnak néhány kőemlékek az újabb korból 's magyar fölírással, közülök egynek tartalmát mutatoul közlöm.

„1840. Itt nyugszik AZ URBAN FEIES ROSALIA, KINEK BIZODALMA VALA SZ. MARIA J. F. J. (József fia Jézusban) FÉRJ KEZÉBŐL KISZÁLLA 1839. ÉLETE HOGY FOLYNA EMERE 37. ESZTENDŐ TSAK HOGY BOIÖLTED (?). E SIRALOM VÖLGY GYASZOS MEZEJE. HIVATIK AZ URTOL ÖROK DITSOSÉGBEN.“ (így) — Talátnak némi márvány sírkő darabok is magyar irattal, mik az új templom' építésekor hanyattak szét,'s most ajtóküszöb előtti lépcsőkül hasznátnak.

BALUMIREST. C

II. oszt. falu a' románi czinut. szereti fölső okolban, D z s i d a f a l v a' fiókegyháza, attól egy órányi távulságra, 30 kath. gyülevész magyar lelket számlál, kik nyelvünket tudják. Túl a' Szereten.

BANKA.

I. oszt. falu a' tutovai czin. városi (tergnlui) okolban H o r k a és K a r c s a faluk közelében. — „B a n k a h á z a“ hely némi 1570- és 72-diki összeiratban Kiskúnsághoz számitatik; most B a n k h á z a puszta, Pestvmben. Moldvából szivárgott át a' kúnokkal e' név, hihető valamelly jeles kún ember' emlékezetét viseli.

BARÁT. C

Olá hul B a r á c z, II. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fölső okolban a' mold. kath. püspök tulajdona, K a l u g y e r' fiókegyháza, attól 1 órányira. Mária' menybemenetelére szentelt templommal. 350 kath. lakosi csangó és székely magyarok, az előbbiek már oláhosodott nyelvük. Régenten T e r e b e s volt neve. Fekszik Bákótól éjszaknyugot felé Terebes patakán fölü, gyönyörű hegyoldalon, mellyen épült püspöki nyári lakból Bákóra fölséges a' kilátás. Szűk határa miatt szőlőművelésből tengődnek lakosi.

BARÁTOS vagy BRATOS.

Nagy tó a' Prúthnak Dunába ömlésénél, Galacz és Magyarkeló (Vádungur) mellett, mintegy $\frac{3}{4}$ mélföldnyi hosszúságra terjed. Most Szturdza Mihály vajda tulajdona. Neve kéttelenül a' „barát“ szótól származik, hihetőleg egykor a' milkói monostorhoz tartozásáért.

BÁRD.

Oláhossan Bradul, II. oszt. falu a' románi czinut. belső okolban. Máglya falu mellett.

BARLAD vagy BERLÁT. C.

A' tutovai vagy is barládi kerület' fővárosa, Fokszány' főkegyháza, attól 8 órai távulságra, 40 kath. lakosi nagyrészben magyarok, mesterség üzés végett újabb időkben oda származottak. Előbb Husz' főkegyháza. 1646-ben Bandin püspök szerint 30 házban 150 magyar lakos volt, fatemplommal biró, pap helyett kántoruk magyarul énekelvén és magyar postillakát olvasván. E' város lakosi beszélük, hogy eleük mind magyarok valának régenten, sőt magyar neveiket is emlegetük. Fönvan még a' hajdani magyar temető' helye is, hová ó hitűek maiglan nem temetkeznek. Több csangó családok a' Szeretkörül, innen származatják le magukat. Berlad mellett $\frac{1}{2}$ órányira a' hasonnevű folyónál régi Földvár omladék szemléltetik: „*Csetate de pomunt*“ név alatt ismeretes. — E' régiségről Bandin ezeket jegyzé föl 1646-dikban: „Barládhoz közel, hasonnevü folyam' partján mutogatnak egy várdüledéket, hol a' tatárok, midőn sz. László magy. király a' scythákon 1236 (?) körül diadalmaskodott magokat befészkelték.“ Zsigmond és Ulászló közt 1412. mart. 15. Lublyóban kelt egyességilevélnék ime szavai: „*Forum vero seu villa Berlam in dextra parte sita manet Sigismundo.*“ (Engel. Gesch. der Moldau und Walachey. II. Th. S. 117.) bizonyára e' helyet illeti. Honunkban is előfordulván ismeretes a' Barlad név. IV. Béla kir. a' nitramegyei Baralad most már Boleraz Nagyszombat környéki falu iránt kelt 1256-dik adománylevelében, melly vidéken egykor besenyő székelyek laktak, írja: „*Secunda meta ad villam Baralath, tertia meta pertinent ad Siculos.*“ A' hely és mellette folydogáló viz nevet a' nyelv természeténél fogva Barlat, Berlat és Byrlat változó hangon ejti ki a' moldvai oláhság. Berládra és Szeretre látszik vonatkozni Const. Porphyr. a' besenyők birtokáról nyilvánított ime szorai: „*Patzinacia autem Russiam universam et Bosporum complectitur usque Cherscnem et usque Sarat Burat et triginta partes.*“ (De Adm. Imp. cap. 41).

BARTICSFALVA. C

Most Barticseszt, II. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban. Halocsest főkegyháza, attól $\frac{1}{4}$ órányira, kápolnával 's 500 kath. csangó magyar lakossal, kiknek öregei még tudnak magyarul.

BASO.

Basau, patak, mellyről a' dorohoi czinut' negyedik okolja nevezte-tik így. Magyaroktól származását bizonyítja hangzata; millyenek Moldvá-ban számosak, például Bakló, Csakló, Herló, Tazló 'stb. A' Basau patakon levő Balálanicza nevű malom Halasteu (Halastó) faluval együtt VII. Péter vajda által 7084=1576-ban a' voronecki monostornak adatott Sze-kuly alpohárnok' hűtlenségből birtokvesztése után („kare acsel szat au foszt ai Szekujanului viv paharnik.“ Foaie. 1845. n. 4. p. 28).

BAZGA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban, Bohotin, Kasza és Kovászna faluk környékén. A' moldvai nyelvben ezen hely' semmit sem jelentő neve honunkban föltalálható a' kúnoknál. Zsigmond kir. 1423-dik sz. Mihály arkangyal napján Budán némely kúnok részére kiadott védle-velében a' többi népes kúnhelyek között Buzgan szállása is említetik; most Pestvármegyében létez más név alatt Izsák körül.

BECSEFALVA.

Ma Becsest, II. oszt. falu a' dorohoi czinut. herczy okolban. Ismét Becsest, II. oszt. falu a' niámcsi czinutban pietrai okolban Konczfalva mellett.

BÉKÁS.

Most Bikazul, I. oszt. falu a' niámcsi czin. hegyi okolban. Kéttelenül Békás vagy Bikás volt eredeti neve, az ul szokott oláhnyelvi rag levén.

BELCSEST. C

I. oszt. falu a' jászvásári czinutban, bakhlui okolban, Halocsest félegyháza, 2¼ órányira, 1 kath. család, 6 lélekből álló tartózkodik itt.

BELCSFALVA. C

Ma Belcsest, I. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhlui okolban, Kot-nár vidékén. 2) Belcsest, a' románi czinutban, a' Szeretnél. Péter vajda által a' XVI. században ajándékozott a' galatai monostornak Szadna pa-takoni malommal, és Tamásfalvával együtt.

BENE, BILA és TATÁRVÁR.

Hegyrészek' nevei a' klézsei határban, melly utóbbi mellett némi sánczolat nyomai látszanak.

BENEFALVA.

Ma Benest; I. oszt. falu a' tekucsi czinut. zeletni okolban Bikes, Bócsfalva és Reketyés körül.

BEPELNICS. ☉

Falu a' románi czinutban. Halocsest félegyháza 5½ orányira, 3 kath. lélelkel.

BERA.

II. osztálybeli falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban Bugacz és Bogicsa faluk mellett.

BERENDFALVA. ☉

Berendest, rezes falu a' bákói czinut. besztercei alsó okolban, Klézsevel határos. Lakosi önvallásuk szerint magyar eredetűek. Léteznek ott 15 székely származásu magyarok is, kik a' ½ orányira fekvő K o r m a t u r a falubeliekhez csatlakoztak 's Klézse' anyatemplomához tartoznak.

BERKENYÉS.

Berkenest, I. osztálybeli falu Kendefalvával együttvéve, a' niámcezi czinut. besztercei okolban. Magyar jelentésű neve olyan eredetét bizonyítja.

BERKES.

Most Berkhecsul, okol neve a' tekucsi czinutban. És póstaállomás, u. a. czin. zeletini okolban, B i k e s és R e k e t y és faluk mellett.

BERKÓ.

Berku, II. oszt. falu a' niámcezi czin. besztercei okolban.

BERKÓFALVA. ☉

Bergovan, I. oszt. falu a' niámcezi czin. közép okolban, Halocsest félegyháza attol 3½ orányira Már. Magdolna tiszteletére épült templommal. — 500 kath. csaugó és jövevény magyar lakosi még tudnak magyarul. Hamis és Lépfalva mellett.

BERLIEST. ☉

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban, H o r l e s t félegyháza, 3 órai távulságra, új templommal, 135 kath. lak. gyűlevész jobbára csangó magyarok.

BERZONCZA. ☉

I. oszt. falu, az Athos hegyhez tartozó Berzunczról nevezett monostor birtoka, bákói czinut. tazlói alsó okolban, P u s z t i n a' fiókegyháza. 5 órai távulságra. 37 ház, 160 kath. székely származásu magyar hívekkel. A' monostor' régi birtokleveleiben az adományzó 's legaló rezesek' nevei mind magyar hangzatuak, maga a' falu is magyarul Berzencznek ne-

veztetvén, magyar gyökszavat föltételez. E' falu' határaiból 's hegyei közül keletre lefolyó Puskás patak magyar elnevezőre mutat. Fekvése havasi, egy nagy fenyves hegy oldalában, mellynek forrásai a' Berzencz patakba szakadozva keletre sietnek és a' Tazlóba ömlenek. Van fiókszentegyháza nepomuki sz. János tiszteletére, kántorral és kehelyt kivéve minden egyházi öltözettel a' megboldogult Makari zárdai kalugyerelnök által ellátva. Itt oláhul, magyarul egyenlően beszélnek minyáján magyaraink. Számos az oláhokkali társalkodás miatt az eloláhosodás; vannak ma is több székely vérű oláhultak mind a' két nemből, mire a' házassági viszonyok 's a' lelkipásztor távulsága nyújtottak alkalmat: mivel az út rosszasága mellett is jó négy óra járás Pusztinától; itt is pedig csak 14 éve hogy pap szálásol; azelőtt vagy Kalugyer- vagy Gorzafalváról jöhetének hozzájuk.

BESEFALVA.

Ma Besest I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban, oláhoktól lakott, a' besenyők' nevét tartá fön. Ismét Beszest, I. oszt. falu a' falcsii czin. közép okolban.

BESNYÓS.

Ma Beznoasza, I. oszt. falu a' botosányi czin. miletini okolban.

BICZEGÓS.

Ma Bizigest, II. oszt. falu a' putnai czinut: biliesti okolban, Furó falu mellett.

BIKES.

Ma Bikest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bocsa, Karcsa és Reketyés faluk szomszédságában.

BIRIEST vagy BERJEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prezest félegyháza, attól 2½ órai távolságra. 50 kath. lakói székely eredetű magyarok; neveztetik Berestnek is.

BOCSFALVA.

Ma Bocsest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bikes, Reketyés és Karcsa faluk közelében. Honunkban, Bócsa pusztá, most Pestmegyében, hajdan a' kis kúnok' halási székéhez tartozott, melly Mátyás kir. 1475-diki, Budán kelt levelében Bocha zallásának iratik; az 1570—72-diki összeírásban „Bochia“ már mint pusztá jó elő. Ugyan ab-

ban *Bochia* nagykúnsági falu most *Kardszaghoz* tartozó puszta. A' kúknál vala tehát közdivata e' névnek.

BODA.

Hegytető a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly a' havasokból keletkezik szász *Dorna* falu közelében.

BODFALVA.

Bodest, I. oszt. falu a' niámczyi czin. pietrai okolban, a' románi kolostor birtoka.

BOGÁT.

Bajával együttvéve I. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban, azon nevü folyó mellett. — *Bogát* vezér *Anonymus* szerint (Cap. XXXIX. XLI. LIII.) *Bulsu* vezér atyja emlékét találjuk e' hely nevében; ki *Luitprandnál* (Lib. II, cap. XVI.) *Bugátnak* neveztetik, 's *Berengár* mellett *Olaszországban* harczolt 921-dik évben.

BOGÁTA. C

A' bákói czin. tazlói fölső okolban *Kománfalva*' vidékrésze, 's annak félegyháza. 15 kath. székely magyar lakosai *Gyika Miklós'* földbirtokán erdőszetből élnek.

BOGÁTA. C

Másik falu ugyanott, *Gorza falva* félegyháza, mint mondják, ez *Tatros*hoz tartozik.

BOGDÁN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, *Gorza falva* félegyháza, attól 2 órányira. 120 kath. székely magyarokkal. Uj temploma még nincs fölszentelve. Magyar lakosi közül most mintegy 5 gazda reformatus, és 15 gazda. kath. *Bandin* püspök irata szerint az 1647-diki idők előtt csupán magyarok lakták, kik a' missionariusok' ott gyéren mutatkozása miatt vallásukat megváltoztatták.

BOGDANA.

Egykor magyar falu, mellyről *Bandin* püspök 1647-ben ezt jegyzé föl: „Régente csak magyarok lakták, most 6 kath. házban 18 lelket számál. Vallásokat megváltoztatták, mert náluk is a' missionariusok gyéren mutatkoztak.“ *Illy* nevü hely van a' *Tatros* mellett bákói czin. tatrosi okolban, II. oszt. beli.

BOGDANEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban 3 bojár birtoka,

Prezest főkegyháza, attól $\frac{1}{2}$ órányira. 350 kath. csangó és székelyeredetű lakosi tudnak magyarul.

BOGDÁNFALVA. ☉

I. oszt. falu a' bákói kerületben, besztercei alsó okolban, olábul Váleszák a; előbb Palladi spanyol marquis birtoka neje után, Gorczafalvával egyetemben, ki most eladá Sturdza és Paskán családnak; a' besztercei egyházmegyében, anyatemploma boldog szűz nevére szentelve, 1 félegyházzal. 1700 kath. csangó magyar lelket számlál, eredetiségükben megmaradtakat. Bandin' korában Bákó főkegyháza volt. Fekszik azon várostól délnek 1 órányira, szinte a' bákói nagy országuttól, a' Szeret' jobb oldalán $\frac{1}{2}$ órányira, hegyoldalban és völgyben; jó fekete szántóföldekkel és kaszálókkal bir.

BOHÓCS. ☾

Prezest birtokrésze a' bákói czinut. besztercei felső okolban, Prezest félegyháza $1\frac{1}{2}$ órai távulságra. 60 kath. lakosi kalugyeri eredetű csangók, tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

BOHONKA. ☾

Falu a' románai czin. szereti felső okolban, Dzsida falva' félegyháza, egy órai távulságra. 150 kath. csangó lakosi oláhosodottak. Túl a' Szereten. Bogonczának is mondatik.

BOHOTIN REDUKANI. ☉

I. oszt. falu a' falcsii czinut. podoleni okolban a' Pruth mellett, ennek a' magyaroktól lakott külön választott határa az örökös birtokos Paskán Radukaniról Redukanennak hivatik; azelőtt Husz félegyháza, sz. Péter ap. tiszteletére épült templommal, attól $4\frac{1}{2}$ óra távulságra. Oláhosodott és néhány magyarul tudó csangó kath. népe 600-ra mén. Ujabbán a' birtokos magyar lakosokkal szaporitván, külön parochiává alakítaték; 1845-ben paplak is építetett.

BORDA vagy BORDE.

Így neveztetik azon magos hegytető és rajta lévő falucska, melly Jászvásártól délnek mintegy 2 órányira fekszik, hol régenten póstaut vala Vázló felé, 1-ső állomással birván. Nem csak a' név magyar jelentésű, hanem több magos hegyek is hasonló névvel illetetnek, mint Székelyföldön Bordás, Magyarhonban Bordány'stb. mik kéttelenné teszik magyaroktól nyert nevezetét.

BORKA.

Szöcsivel együtt I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi (munteni) okolban a' karpáthokból folyó ásványos forrással, melly Moldvának leghiresebb gyógyvizes, regényes vidékű fürdeje. E' név' valódi magyarsága megmutatására kevés szó szükséges, ha tudjuk, hogy Erdélyben az ásványos vizek borvizeknek hivatnak. Most oláhság lakja a' magyarok' e' hajdani fészket. Farkas falu közelében.

BORZFALVA. ☉

Borzest, falu a' bákói czinutban e' néven három van. 1-ső e' tatrosi okolban Roszet István birtoka; Gorzafalva félegyháza, attól 7 órányira, 50 kath. lakosi székely magyarok. 2-dik Borzest, kettő van egymásmellett egyik rezes II. oszt. másik Roszet bóéré II. oszt. 3-dik u. a. czin. tazlói felső okolban Marisról nevezett II. oszt. falu. — Az oláh kőtemplom a' 2-dikban igen régi, magyaroktól elmaradott, mellynek tornya falazatában most földel alá jutott némi latin fölírású kőemlék találatik. Úgy szinte a' templomban két sírkő létezik, hasonló írással, miket meg nem vizsgálhattam az oláhok' féltékenysége miatt.

BOTOSÁN. ☉

Hasonló nevű kerület fővárosa a' jasszii egyházmegyében. Anyatemploma ker. sz. János tiszteletére szentelve, 3 félegyháza, 200 kath. lakosi különféle úgymint: magyar, német és lengyel nezetbeli jövevények. 1843-ban emeltetett parochiává, az előtt Kotnártól függött. Fekszik a' város gyönyörű és termékeny magos téren, jelentékeny kereskedéssel. Hajdan a' XVII-dik század előtt számtalan magyarok és szászok laktak e' várost, első eredetét is gyaníthatókép magyaroktól nyeré, mint nevéből kitetszik, Botosfalvát adván a' szó értelme. Régi kath. temploma holváltát ki nem nyomozhatám, véleményem szerint azonban az örmények foglalák el. Hiteles előadások szerint a' kotnári kis ezüst kehely egykor ezen egyházhoz tartozott a' rajta levő írás utmutatásánál fogva. Jegyzésre méltó, hogy 1601-ben itt tartzkodék a' kiűzetett erdélyi vajda Báthory András. Bővebb ismertetést naplóm ad.

BOZÓ.

Buzeo. Neve a' niámczi főmonostor' egyik leányzárdájának a' fenyves hegyek között, ugyanazon nevű czinut. felső okolban. — Így hivatik Oláhország egyik városa és alatta folyó vize, melly a' Dunába ömlik; neve magyar eredetet tanusítván.

BOZIA. C

I. oszt. falu a' falcsii czin. pruti okolban, Husz' félegyháza. 4 kath. magyar családja 20 személyből áll.

BOZÓTFALVA. C

Bosotén, I. oszt. falu a' bákói czinut. tászlói alsó okolban, Kamínár Roszet birtoka, de vannak rezesek is. Pusztina' félegyháza, 2½ óra távulságra 150 kath. székely magyar lakossal, kik Úrszine változására szentelt vesszéből font kis szenthajlékban dicsérik istenüket. Fekszik Enyedes rezes falu mellett, melly Bosotén néven is neveztetik.

BRÁCZA. C

Falu a' románi czin. Halocsest' félegyháza attól 2 órányira, 12 kath. csangó magyarral.

BRUSZTULÓZA. C

Falu a' bakói czin. tázlói okolban, Gyika Miklos birtoka, Kománfalva filiálja 6 órányi távulságra. 100 kath. székely magyarral a' Tatros folyó mellett, Csügestől egy óranegyed távulságra, oláhokkal vegyülten.

BUDA.

Illy nevü falu három létez egymás mellett a' dorohói czin. herczi ok. t. i. felső, I. oszt. alsó II. oszt. és Alsó-Buda szabadja. 2) Egy Dolhaszkával együtt I. oszt. a' szucsavai czin. szereti okol. Gyula falu mellett. 3) Ismét, II. oszt. a' tekucsi czin. zeletini okolban. Végre: 4) I. oszt. a' tutovai czin. szimili okolban.

BUDAFALVA.

1) Ma Budest I. oszt. falu tutovai czinut. ugyan olly nevü okolban. 2) Ismét II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban. 3) I. oszt. falu a' falcsii czinut. krasznii okolban. 4) II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban Magosfalva mellett. E' magyar honi neveknek illy számos helyekben fönlétük hajdan rokonfaju lakosiról kéttelen bizonytságot nyujtanak.

BUGACZ. C

Bogicse, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti felső okolban, Dzsidafalva' félegyháza, attól 2 órányira. 90 kath. csangó magyar lakosága eloláhosodott. Túl a' Szereten. Bugacz pusztja most Pestvármegyében egykor a' kis kúnokhoz Halasszékhez tartozott, |s a' budai káptalan 1465-diki levelében Bugaczháza néven iratik (Horváth Pet. Commentatio de Init. Jaz. et Cuman. pag. 131, 253).

BURAFALVA.

Most Burén II. oszt. falu a' szucsavai czinut. szereti okolban. — Honunkban, Hevesmegyében, Tiszamentén ismeretes a' Bura helynév.

BURJÁNFALVA. C

Burjanest, Redulal együtt I. oszt. falu a' románi czin. szereti felső okolban. Dzsida falva' félegyháza, attól ½ óra távulságra, sz. József tiszteletére épült templommal. 600 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten. Ismét Burujenest, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. túri okolban.

BRSUN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, Gorzafalva' félegyháza, attól 2 órányira. 100 kath. lakosi székely magyarok voltak, de már onnan mint hallám elköltöztek. Kis Bucsuminak is mondatik e' hely.

BÜDÖSKÓ.

Ma Bidesku hegy és falu neve, Vazlui város vidékén; rontott magyar neve kézzel fogható.

CSAKLÓ.

Ma Csakleu, a' moldvai havasok legmagosabbika, melly a' tartomány' nyugoti részei jelesen niamczi czinutban a' Kárpátokból emelkedik; máskép Pionnak is mondatik. Magossága a' Feketetenger színén fölül 9600 láb. Nevét magyar hangzataért ollyannak tarthatni.

CSALÁNOS.

Csolonest, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban.

CSATÁRFALVA.

Ma Csatarest, I. oszt. falu a' románi czinut. belső okolban. A' csata gyökszóból alakult Csatár név honi helyeinkben is él.

CSER.

Olá hul Csernul vagy Cserhul, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói felső okolban Boksa falva mellett.

CSIK máskép ANDRÁSFALVA. C

Klészse' fiókegyháza, attól 2 órányira, Andrásról, ki e' földbirtokot szerzé, így nevezve; 160 kath. lakosi csangó magyarok, székely származásuakkal vegyülten; van kised egyházuk Maria Magdolna tiszteletére szentölt.

CSUMÁS.

I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. besztercezi okolban. Igazi magyar neve és rezessége olyan eredetet bizonyít.

CSURGÓ.

Ma Cs ur u k u l, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban. R á k o s és V i s o n t a mellett.

CSÜGÉS. C

Falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban, Gyika Miklós birtoka, K o m á n f a l v a félegyháza, attól 5 órai távulságra, havi Boldog asszony' tiszteletére épült templommal. 150 kath. székely magyarral, a' Tatros mellett egy déli völgyben a' gimesi passustól fél órányira, oláhokkal vegyülten.

DARABFALVA.

Most D a r a b á n, I. oszt. falu a' dorohoi czinut. pruthi alsó okolban.

DÁVID vagy DÁZSID. C

I. oszt. falu a' niamczi czinut. fölső okolban H a l o c s e s t félegyháza 2½ órányi távulságra, 95 kath. jövevény és csangó magyarokkal, kik mind tudnak magyarul. — A' Molván túl fekszik.

DEDES.

Ma D e d e s t, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhlui okolban K o t nár környékén. Borsodmegyében is létezik illy nevű hely.

DELEN. C

Több falu e' neven. Egyik H a l o c s e s t' félegyháza ½ órai távulságban, 5 kath. lélekkel.

DERECSKE.

Ma D e r e c z k a, I. oszt. falu a' dorohói czinut. berhometi okolban. S z e n e s, K e n d f a l v a és T a l p a közelében.

DIÓSFALU. C

Oláhu l D z s o s z é n, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercezi alsó okolban. Szturdza Tivador fő bojár birtoka, V a l é n' félegyháza, attól 1 órányi távulságra, templommal, 124 család, 531 lélek; kath. lakosi csangóknak tartják magukat, de különféle helyekről és a' magyar földről származott nép, kik mindnyájan beszélnek magyarul.

DIÓKESZI.

Most D i o k e c z i, I. oszt. rezes falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban, rezes ós lakosi magyarok voltak, valamint a' mellette levő E s z p e

riecz falué is. — Ismét: a' kovarlui (kóvári) vagy galaczi czin. horencsi okolban. Borzzug és Gyöngyös szabadja körül.

DIÓSZEG. ☾

Falu a' bákói czinut. tatrosi okolban, Stefanesco Vázul birtoka, Tatos' félegyháza attól ½ órányra, 250 kath. lakosi székely magyarok.

DOBROVÉN vagy DUMBRAVÉN. ☾

I. oszt. falu a' botosáni czinut. szereti okolban Botosán' félegyháza, 3 órai távulságra, 20 kath. lakosi különféle nemzetbeliek.

DOFTIÁNA. ☾

Oláhul is Doftiana, I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói fűlső okolban. Gyika Miklós birtoka, Kománfalva' félegyháza, 2 órai távulságra. 200 kath. székely magyar lélekkal, a' hasonnevű patak' medrére kinyúló völgyben fekszik. Sz. Mihály arkangyal tiszteletére épült templommal.

DOFTOR. ☾

Falu a' bákói czinut. besztercei okolban Prezes' félegyháza, attól 1½ órai távulságra; 54 kath. lakósi székely és csangó eredetű magyarok, nyelvünket is beszélik. Túl a' Szereten fekszik.'

DOMAFALVA. ☉ ☾

Oláhul Rekiten, I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, a' ásvárosi monostor birtoka, Dzsidafalva' félegyháza attól 1 órai távulságra. 700 merő kath. csangó magyar lakosi még valamennyire tudnak magyarul. Sz. Antal tiszteletére épült templommal. 1647-ben 389 lakosi tiszta magyarok valának. Főnebbi években többször külön parochia volt. Fekszik innen a' Szereten, közel mellette, lapályban, kőtemploma van, mellyet Kriszka nő, szépvárosi, de csiki származásu magyar asszony' pénzalapítványán Kanyó József Kozma magyar lelkész építtetett 1833-ban. A' szereti fűlső vidéken itt tudnak legjobban még magyarul. Ezen falut mint állítatik Dzsidafalva, Jugán, Kopó, Tamásfalva 'stb. vel együtt 1644-ben Vázul vajda az általa alapított jászii iskolának ajándékozta; most a' 3 szent-ről nevezett ottani monostoré.

DOMNEST. ☾

I. oszt. falu a' putnai czinut. rakacsuni okolban, Foksán' félegyháza, 8 órai távulságra, 165 kath. oláhos és magyar lelket bir.

DOMNEST. ☾

Falu a' jászii czinutban, Horlest' félegyháza 3 órai távulságra, oláhosult 30 kath. csangó magyar lakosokkal.

DORMÁNFALVA. ☾

Oláhul *Dormanes*, falu, Gyka Miklós birtoka, a' bákói czinut. tازلói felső okolban, *Pusztina* a' félegyháza 1 óra távulságra, 250 kath. székelly magyar lélekkel. Van sz. hajléka, ker. sz. János tiszteletére szentelve, az *Uz* folyó mellett ennek a' *Tátrósba* folyásánál. Itt van a' *Macska* s nevű patak is délre *Doftana* és *Dormán* között. Ennek déli részén a' magyar telepnél van azon nagy hegy, mellyen sok régi cserép edény töredékek találatnak; átellenben az *Uz* vizén túl ejszakra a' magos parton egy óriási nagyságu kúnhalom, *Uliskó* nevű. Hajdan időkben is laktak itt magyarok, kik eloláhosodván, újakkal gyarapult a' hely. — Oláh lakosi közt a' *Barna*, *Batka*, *Beszelte*, *Bogos* 'stb. magyar eredetűek. A' régi cserépedényes hegy' neve most *Kereboecz*, talán *Kérős*. Méltán kérdezhetjük itt: valljon nem a' régiek' torozás helyéről nyere-e *Dormanest* nevét, melly a' *Tormán*-ból könnyen alakulhatott.

DOROHÓI. ☾

Olly nevű kerület' fővárosa, *Botosán* a' félegyháza attól 4 órai távulságra, 30 kath. lakosi közt magyarok is vannak. Összesen 560 adozó családot, 's mintegy 3000 lelket számlál a' város.

DZSIDAFALVA. ☉

Oláhul *Dzsudén*, I. oszt. falu a' Szeret mellett, a' románi czinut. moldvai okolban, szereti egyházi megyében, sz. Lélek tiszteletére épült anyatemplommal; 16 fiókegyházat számít. 700 kalh. csaugó magyar lakosi már épen nem tudnak magyarul. Szegeditől *Zsidófalvának* iratik. Most a' jászvásári három főszentről nevezett metropolitának birtoka. Vazul vajda 1644-ben az általa alapított jászii iskolának ajándékozá, *Dumafalva*, *Jugán*, *Kopó*, *Tamásfalva* 'stb. helyekkel együtt, mint állitatik. *Gazeta de Transilvania*. 1845. Nro 34, 38. pag. 152.

ÉLESKŐ.

Heuliska, I. oszt. falu a' putnai czinut. vrancsi okolban, a' magos hegyek közt, *Vessző* és *Eresztó* faluk mellett.

EMYEDES.

II. oszt. *rezes* falu a' bákói czin. tازلói alsó okolban, *Eszkorczén* szinte *rezes* falu és *Bosotén* mellett, *Turló* és *Tazló* folyók között. Valódi magyar neve nem hágy kételkedni magyar eredetéről, mit *rezes* lakosi is igazolnak.

ERDŐFALVA.

Ma Ardeoan, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban. Az oláh ardélánnak mondja az erdélyit, melly szerint Ardeo = erdő. Enyedes és Észkorczen falvak mellett.

ERESZTŐ.

Ma Heresztoul, I. oszt. falá a' putnai czinut. vransi okolban, Éleskő és Vessző faluk mellett a' magas hegyek között.

ESZKORCZEN.

I. oszt. nagy rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban, Turló és Tazló folyó között, Enyedeshhez közel. Ebben a' batrinok vagy ősök neve: Budesti (Budafalvi) Dinga (Dongó), Fató, Ferczigán, Gábor, Lázár, Móczai, Petraskó Verdes; némelyek magyar eredetükről beszélnek. Hivatik Szkorczennek is, valószínűkép a' magyar k o r c z szótól ered. Lásd al. Pusztinánál.

ESZPERECZ.

Ma Speriecz, I. oszt. falu Odobest körül a' putnai czinut. zebreuzi okolban. Szegedi János jesuita a' mult században (Decreta et Vitae Reg. §. 4.) még magyar lakosokat tulajdonit e' helynek, minek már semmi nyoma. Hihetőleg hajdankorban a' milkói püspökséghez tartozott egyik esperestség' ott léteről nyere nevét. Rezes oláh lakosi magukat magyar eredetűeknek tartják — Ismét: Szperiecz, II. oszt. falu, a' jászvásári czinut. sztavniki okolban.

FARKAS.

Mos Farkasa, II. oszt. falu a' szucsavai czinut. hegyi (muntelni) okolban, Besztercze' bal részén. Igaz magyar neve olly eredetét bizonyítja most oláh lakosinak. Fekszik a' Pipergő hegy oldalán.

FARKASFALVA. C

Oláhosan Farkasén, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban. Midőn Dumafalván parochia létezik mint most, annak filiálja, attól 2 órai távulságra; különben Dzsidafalvához tartozott. Fekszik túl a' Szereten a' hegyek közt. Mária menybemenetére szentelt templommal. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

FEDELESFALVA.

Ma Fedelesén, I. oszt. falu a' románi czinut. szereti fűlső okolban. Habos és Halastó faluk szomszédságában; lakosi már oláhok.

FEKETEHALVA.

Most Fikitest, I. oszt. falu a' tutovai czinnt. pereszkiyi okolban.

FEREDŐ.

Feredien, falu a' botosányi czin. kosului okolban Uszó falu mellett.

FOKSÁN. ☉

Főváros a' putnai vagy foksányi kerületben, Milko vizénél, épen Oláhország szélén, a' jásszii egyházmegyében. 1838-ban emeltetett parochiává; anyatemploma szűz Maria' tiszteletére szentelve; 5 félegyházzal. 200 kath. lakosi nagyobb rést jövevény magyarok, mesterséget és kereskedést üzök. Van iskolája is.

FOLTICSÉN. ☾

A' szucsavai kerület' fővárosa, B o t o s á n' félegyháza, attól 6 órányira. Mintegy 100 kath. lakosi közt magyarok is vagynak, mesterséget és kereskedést üzök. Hires az évenkint itt tartatni szokott Moldvában legnépesebb sokadalom. Hegyek között kies oldalon fekszik lapályra nyúlva, Lásd bővebben utinaplóm.

FORNIKÁR. ☾

Falu a' bákói kerület. besztercei alsó okolban, Csuté középrendü boér birtoka. Valénnak Ketris vagy Váleszaka nevü I. oszt. faluhoz tartozó félegyháza, amattól 2¼ órányira. 14 család, 61 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról származott csangók, ősi nyelvüket mindnyáján beszélők.

FORRÓHALVA. ☉

Oláhuł F o r a o á n vagy Faraon, I. oszt. falu a' bákói kerület. besztercei alsó okolban, Roznovano Sándor birtoka; tartozik a' besztercei egyházmegyéhez, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, fiókegyháza csak egy van. 1500, kizárólag kath. lakosi tiszta csangó magyarok, kiknek neik az oláh nyelvet is ritkán beszélők. Lélekszám 3000 öszvesen. Fekszik Bákótól 2 órányira, dél nyugot felé, hegyoldalban és völgyben, gazdag gyümölcsösökkel; lakosi szőlőművelést üznek és hires kádárok. Régenten közelebb a' Szeret felé, azon domboson feküdt e' falu, hol most a' filialis nagypataki temető létez; egykor szabad birtok (rezes azaz részes vagy compossessoratus falu) volt, de némi fortálllyal a' radaezi most Bukovinában helyzett görög kolostor kezére jutván, annak Ausztriához csatolattatásaker árverés utján lón újabb időkben a' mostani birtokos családé.

FROMOZA. ⊕

I. oszt. falu a' niámcezi czinut. bisztricsi okolban, a' tazlói monostor birtoka P u s z t i n a félegyháza, Mária Magdolna tiszteletére épült szentegyházzal, 2½ óra távulságra. Kath. székely magyar lakosi mintegy 300 lélekre számláltatvák.

GAIDÁR. ⊕

Falu a' bákói czinut. Sztamotáki birtoka, tulajdonkép S z e k a t u r a falu része, K a l u g y e r' félegyháza, attól délfelé 3 órányira. 150 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből származtak 5 év előtt, miután rezességüktől megfosztattak.

GAICSÁNA. ⊕

Új kis város a' tekucsi czinut. besztercei okolban. Szturdza Aleko főrendü bojár birtoka, V a l e n' félegyháza sz. István tiszteletére szentelt templommal, attól 4 órányi távulságra. 115 család 524 lélek számu kath. lakosi, kivéven néhány csangó háznépet, kukovinai származásu magyarok, mindnyájan magyarul tudók.

GALACZ. ⊙

Glaczi vagy kovarlui kerület fővárosa, a' Duna mellett, nagy kereskedéséről hires. A' régi parochia 1837-ben restauraltott, ker. sz. János tiszteletére ujan épült és 1845-ben fölszentelt díszes annyatemplommal. 307 kath. lakosi közt többen magyarok, kik mesterség üzés végett tartozkodnak itt. Bandin püspök 1647-dik azt jegyzé meg e' helyről: hogy jóllehet csak 70-en valának a' magyarok, mégis igen kérék őt, miszerint magyar papot adna nekik, illendő eltartást és illő paplak építését igervén. Bővebben leiratik naplómaban.

GIRIEST. ⊕

I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, S z a b ó f a l v a' félegyháza, attól 2 óra távulságra, U r t e s t e' tiszteletére épült templommal. 800 kath. csangó magyar lélekkel, kiknek csak öregei tudnak magyarul.

GODRA.

Illy nevű magyar falut említ Timon Sámuel 1736 (Imago novae Hungariae, p. 56. és Addit. Epis. II. p. 15); az 1693-diki kézirat pedig (Ungr. Magazin. III. Th. S. 84.) G o d r a f a l v á n a k nevezi, melly már most nem találhatik. Gorzafalvát kell-e alatta érteni? állítani nem merem.

GLODUR. ☾

Falu a' bákói czin. tazlói felső okolban Szandolaki birtoka, Kománfalva' félegyháza $\frac{1}{2}$ órányi távulságra. 150 kath. székely-magyar lakosa a' kománfalvi templomot járja. Kettő a' falu tulajdokép, alsó és felső.

GORZAFALVA. ☉

Olá hul Grozest, I. oszt. falu a' bákói kerületben tatrosi okolban. Balos család ős birtoka; a' tatrosi egyházmegyéhez tartozó sz. háromság tiszteletére szentelt templommal. Van 10 félegyháza. 1000 kath. lakosi székely eredetű magyarok, nyelvünket beszélők. Fekszik lapályban a' havasok alatt, Ojtos vizénél. Most Palladi spanyol órgróf (marchio) tulajdona neje után Bogdánfalvával együtt. Kisebb harangján, melly hír szerint földben találtatott, ezen évszám: „1526.“ és körötte: „Spes mea Christus.“

GURAVOI. ☾

Olá hul Guravei, II. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban Skarlati birtoka, Tatros' félegyháza, attól $1\frac{1}{2}$ órányira. 150 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Ez oláh név völgy torkát vagy száját jelenti.

GYULA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' szucsavi czin. moldvai okolban Niamecz városon fölül. Már 1647-ben oláh lakosi valának a' hajdankorban magyar városnak, miről Bandin püspök többiközött így ír: „Németvárosból éjszagnak irányozva Baja és Német között kies és termékeny helyen feküdt templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét megszemléltük, köveit 1645-dikben egy hatalmas görög báró palotája építésére használta. Ma sárga halászok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek.“ E' régenten nagy várost Gyula vezértől alapítottnak mondja Bandin; hasonló véleményt táplált Timon Sámuel, így írván: „Fuit autem Jula (Gyula) Daciae et ripae Istri praefectus; qui non solum cuidam vico in Moldavia, verum etiam in penetissima Dacia, Transylvania, inquam, urbi nomen suum impertivit.“ (Imago antiquae Hungariae. Viennae, 1762 p. 175.) Ezen helyről olvashatni bővebben naplómiban Bajánál.

GYULAFALVA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' románi czin. szereti alsó okolban Székely és Örlő falvak (Szakujen, Horlest) közelében. Szinte a' Gyula magyar nevet állítja előnkbe, mi bizonyosan kún-magyar történetekre és egykoron olly népességére mutat.

HALAS vagy HALAUCSEST. ☉

Rége nte H a l a s n a k hivaték. I. oszt. falu a' romání czin. moldvai okolban, szereti vicariatusban, Boldog szűz születésére szentelt anyatemplommal, melly 26 fiókegyházat számít. 1300 kath. csangó és székely-magyar lakosi már nem tudnak magyarul. Martinotti József a' missio praefectusa Jássziban, 1779-ben már olaszosítva: „*Alautscheshty*“ néven említi.

HALASTÓ.

Ma H e l e s t i e n, I. oszt. falu a' romání czin. szereti felső okolban, mellynek lakosi többé nem magyarok. Ennek környékén vannak A c z é l, F e d e l e s és H a b o s faluk. H e l e s t e u úgy K (h) a r c s e s, B e l c s e s t és S z a d u a faluk a' szereteni malommal Péter vajda által XVI-dik században a' galatai monostornak ajándékoztattak (Foaie, 1845. Nr. 4. pag. 25). Tehát régenten H a l a s t e u, azaz: Halastó magyar néven hivatott.

HALOM.

H o l m u, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. karligaturi okolban, magyar jelentésen kívül történeti emléket is állít elő a' székely nemzet' egyik H a l o m nevű neméveli (Genus, Tribus) hasonlatossága által.

HANG.

Olá hul H a n g u l, I. oszt. falu és monostor a' niamczi czinut. hegyi okolban; magyar neve azon bíres viszhangról eredett, mellyet a' Pion nevű hegyek e' vidék' völgyében adnak.

HÁRTYÁN.

H a r t i o a n a, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. besztercei felső okolban, K a z a l és S z ű c s falvak mellett. A' magyarhoni hasonló nevű számtalan faluk ujjal mutatnak magyar eredetére.

HASZNOSFALVA.

Ma H a s z n o s é n, II. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban.

HELTA.

Most H e l t e u, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban. Az erdélyi Heltára emlékeztet.

HERLÓ. ☾

Város a' botosáni kerületben, H a l o c s e s t' félegyháza attól 5½ órányira, most 28 kath. lelket számlál magyarul nem tudókat. Hajdan mint Timon Samu följegyzé (Additam. ad Imag. antiq. et nov. Hung. Epis. II. p. 15) merőben magyarok laktak itt. Bandin püspök 1647-ben ekkép írta le: „Herló mezőváros régenten magyar polgárokkal, kik 500 házat laktak;

jelenleg csak 19 kath. lelket számlál; mert (noha Kotnártól I. magy. mf.) a' 80 esztendőös emberek sem emlékeznek, hogy püspök látogatta volna meg őket. Innét a' 40 lépés hosszú és 16 lépés széles templom, fűdél nélkül, pusztuló félben van. Izmos falai még állnak, 3 oltára dűledezett, sekrestyéje sértetlen, valamint a' pap' és tanító' háza is. A' templom' ékszerői közt a' nagyobb ezüstkeresztben: sz. István, Imre, László és Katalin ereklyéi följegyezvék. A' város házai közül még ma is azok a' szembetűnőbbek, mellyeket 12 év előtt magyarok birtak, de kiknek elhunytok után maradékaik oláhokká fajultak. "Martinotti jásszii praefectus korában, 1779-dikben még láthatók valának a' templom romjai, mellyet ő Despot vajda által építettnek mond (Sulzer, III, S. 559). Mellyik volt ezen Despot vajda, valljon a' Despot Jakab Vazul-e? ki 1561—1563-ig űlt a' kormányon: megmagyarázni nem tudom. Közhír szerint oláhok birják jelenen a' régi magyar templomot.

HERZSA. C

I. oszt. falu a' bákói czinut. tatrosi okolban. G o r z a f a l v a' félegyháza, attól 3 órányira. 40 kath. lakosi székelly magyarok. Közeli az ojtosi kapuhoz, nagy hegyen, fenyvesek között.

HIDEGKUT.

Illy nevű falut említ Bandin püspök 1647-ben 58 kath. magyar lakosokkal, kik a' bákói egyházhoz tartozának, de már többé nem létez; azoban hogy Bákón alól $\frac{1}{2}$ órányira levő I z v o r a, forrásokat jelentő lapályos helyen a' Szeret mellett vala, hol maiglan néhány ház magyaroktól lakott találtatik, annál inkább elhihetni, mivel nemcsak hideg forrásokhanem némi régi templomladékkal is bir, kétségkívül a' magyaroktól elmaradottal; mit a' bákói oláh pap is erősítte hagyomány után.

HILIP vagy HILP.

Illy nevű magyar faluról teszen említést Bandin püspök 1647-ben S z t á n f a l v a mellett, melly már nem létez. Hajdani magyar voltát neve is elárulja.

HODORA. C

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban. H a l o c s e s t' félegyháza, attól 5 órányira, 20 kath. lélekkal.

HORGYEST. C

Falu a' bákói kerületben, besztercei alsó okolban, Szturdza Tivador

főrendü bojár birtoka, Valen' fiókja, Maria Magd. tiszteletére szentelt templommal, attól $\frac{3}{4}$ órányira. 60 család 286 lélek kath. lakosi szeretmelléki felsőbb falukból, különösen Girjestből származott csangók, kik már nem tudnak mindnyáján magyarul. Túl a Szereten. 7 öles kistemploma téglából építetett Kónya magyar lelkész által.

HORKA vagy HORGA.

II. oszt. falu a' tutovai vagy berládi czinut. városi okolban B a n k a falu mellett. E' helyben úgy látszik az Erdélyt elfoglaló Tuhutum vezér fiának Horkának, Gyula vezér' atyjának neve él; a' Tutova név is nem kis hasonlatosságu levén Tuhutuméval. Van H a r k a pusztá Pestmegyében, melly hajdan Kiskúnsághoz tartozott némi 1465-diki oklevél szerint. (Horváth Pet. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. pag. 132).

HORLEST. ☉

II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban a' jászvásári kath. püspöki residentia' birtoka, mellyet a' magyarokat kedvelő Paroni püspök szerzett, Jásszitól nyugotfelé 2 órányira. 1841-ben emeltetett parochiává. Sz. József tiszteletére épült templommal; hozzá öt fiókegyház tartozik. Lakosi eloláhosodott 250 kath. csangó magyarok 60 házban. Fekszik a' hegyek között, lelkésze Jássziban tart szállást a' püspöki épületben. Fiókegyházai: Sz l o b o z i a, D o m n e s t, L a u c s e s t vagy U r d e s t, mellyekben mindössze az anyaegyházéval együtt nem mén többre 400-nál a' lelkék száma.

HUSZ. ☉

Tulajdonkép M a g y a r K o r n i, olá hul K o r n i - U n g u r i, I. osztálybeli falu, Husz' éjszakfelöli része, a' falcsii czin. pruti okolban, a' huszi püspök birtoka, közönségesen husszinak nevezett anyatemplommal, Boldog szűz tiszteletére építve, melly kevés évek előtt kőből csinosan építetett. 2000 kath. lakosi már nem tudnak magyarul. Lakik itt egy székely és két szabófalvi csangó család. A' régi husziak lakása és temploma ott vala, hol most a' moldvai püspöki templom és belváros áll. Bandin írja 1647-diki tudositásában: „Három dombon emelkedő mezőváros, regényes és termékeny környékkel. Nevezetét a' magyarországból száműzetett sopronyi és posonyi magyar husszitáktól 1460 körül nyerte. Ezek még most is anyanyelven éneklük a' misét és lytaniát; mit mi a' hivek' megegyezésével úgy

mérsékeltünk, hogy a' mise és hozzá tartozandók latin, a' mise előtti és utáni énekek pedig magyar nyelven mondassanak. A' katolikusok egyháza szép helyen épült, de olly alakatlan, hogy külsejét tekintvén paraszt kunyhónak véltük. Anyaga fa, sár és szalma. Papja Rapczon Mihály székely magyar. A' lakosok magyarok és oláhok, de sokkal számosabbak a' magyarok és mindenben elsők, különös tisztelkedő szokásuk borral megtölt 8—10 messzelyes kabakokat ajándékozni. Illyenekkel tisztelének meg minket is. A' kath. száma 682, kikhez P. Beke mindennap magyar egyházi beszédeket tartott. Bémáltunk 124-et, sokkal többet, ha a' fejedelmi szolgálat némellyeket nem foglalatoskodtata. Itt ez előtt még csak nevét sem hallották ezen szentségnek. (Gegő E. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 130. lap). Bővebb tudósítást naplóm ad; itt csak azt jegyezem meg, hogy Reichersdorffer György 1550 körül e' várost „Huztwaras“ névvel illeti (Chorographia Moldaviae, ed. cit. pag. 807).

HUSZ vagy HUSI.

II. oszt. falu a' szucsavai czin. szomosi okolban Zoltán falva mellett. A' magyar Husszal azonos eredetre mutat neve.

HUSZÁRFALVA.

Zöld Péter által 1776-ban Szabófalva félegyházának jelentett illy nevű falu nem létez most már.

IZVORA. C

A' bákói határban Szeret mellett délnek fekvő malomházak öszege, Bákó' félegyháza attól $\frac{1}{2}$ órányira. 18 kath. lakosi székelyek, kik között többen tudják nyelvünket. I z v o r a oláhban vízforrást jelent: miből, úgy fekvéséből hozzávethetni a' régi Hidegkuttal egy voltát. L. előbb illy név alatt.

JAKABFALVA.

J a k u b e s t, rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban. N á d a s és E r d ő falvak közelében. Wolf Andr. (Beitragé, I. Th. S. 166) 1796-ról az akkori 13 magyar kath. parochiák között Jakobestet is emelíti, melly már ma nem létez, s mind oláhosodottak az ottaniak. Valamivel előbb Martinotti missioi elnök' 1779-diki tudósításában hasonnevű annyatemplom említetik (Sulzer, Gesch. III. Band, S. 556). Igy fogynak szemlátomást még ujabb korban is a' magyarok.

JANÓK. C

Falu a' bákói czinut. Sztrugár és Reketéssel együtt Pusztina'

félegyházá attól 3 órányira. 24 székely-magyar lélekkel. L. Re k é t e s é s Sz t r u g á r t.

JÁNOSFALVA.

Ma Janosén, II. oszt. falu a' botosányi czin. milletini okolban. Sz ö- lö s k e és Z o l t á n f a l v a mellett.

JÁSZVÁSÁR. ☉

Moldva' fővárosának régiségeiről és jelen állapotáról eléggé értesit utinaplóm: itt csak némi archaeologiai tárgyakat teendek szőnyegre; nevezetesen a' kath. templom falába földszint berakott néhány sírkő föliratát. Nem a' főnebbi század maradványai ugyan azok, de még is némi világositást nyujthatnak, ha nem is a' magyarok, de általában a' kath. felekezet állapotára. A' templom éjszak felöli faltövénel berakottak közt találtatik:

1. D' Olry Mária herczeg Maurocordato Sándor nejének sírköve 1776-dik évből, illyetén fölirással:

„HOC | MEMORIALE PERENN— | MAGNIFICAE DOMINAE | D'
OLRY | AN. CIRCITER VIGIN | TI QVINQVE E VIV— | SUBLATA | DIE
NONA OCTOB | AN. 1776 | PIETAS CHRISTIA— | MARITALIS AF-
FECTUS | ALEXANDRI | MAUROCORDATO | PRINC. CELSISSI — |
POS — — | DIEBU — — “

2. Zuccaroli Péter nejeé, 1706-ból.

„D. O. M. | ANNO DOMINI MDCCVI DIE — | PIE MEMORIE | —
UXOR DOMINI PETRI | SUCCAROLI ANNO AETATIS SUAE — | ANI-
MAM DEO REDDIDIT | CUIUS P — CORPUS SUB HAC CRUCE | TU-
MULATUM FUIT PRO MEMORIA | AMANTISSIMAE UXORIS HUNC
| LAPIDEM VIR EIUS PONI | CURAVIT.“

3. Comoi Zucaroli Péteré, 1728-ból.

„OMNES MORIMUR, QUASI AMAT — | DIE AB — — IN TER-
RAM, QUAE NON | REVERTUNTUR | O MORS! QUAM AMARA EST
MEMO | RIA TUA | HIC IACENT OSSA PETRI ZUCAROLI | COMEN-
SIS QUI ANNIMAM REDDIDIT | DEO | IAŠSI. D. 6. — 1728. AETATIS
SUAE | — — “

4. Pisar Sándor neje Lucza asszonyé 1775-ből.

Kereszt és „INRI. | SUB HOC LAPIDE IACET SERVA DEI LUCIA
CONIUNX 2-da ALEXANDRI FILII PISAR NICOLAI CUM FILIO SUO
CONSTANTINO. AN. DNI 1775.“

Van ezen kül mind a' két odalfal' tövénel 7 darab sírkő, mellyek időkoruk-úgy irattartalmukra nézve semmi nevezetességgel nem bírnak. Ben a' 60 év előtt épült templomban Landi és Berardi missioi előljároknek cenotaphiumai láthatók befalazva.

JERONOMOSFALVA.

Most illy nevű falu nem létezik. Zöld Péter idejében még fönvala, és szerinte prágai Jeronomos tiszteletére alapíták Husz körül a' magyar husziták.

JÓZSEFFALVA. ☉

Ma Jozep est, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhui okolban, Halocsest' félegyháza 5 órányira. 50 kath. csangó lakosi magyarul nem tudók, kik közhiedelem szerint István (a' nagy) vajda XV-dik század végéről oklevelénél fogva birják rezes szabad javaikat.

JUGÁN. ☉

II. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban a' jászvásári monostor' birtoka, Szabófalva' félegyháza $\frac{3}{4}$ órányira. 400 kath. csangó lakosinak csak öregei tudnak magyarul.

KAKASFALVA.

Most Kakacsén, I. oszt. falu a' dorohói czinut. kosui okolban Kárász, Máté és Miklosofalva szomszédságában. Zöld Péter korában 1776-ban, magyarok lakták 's Szabófalva' félegyháza volt Kokosest név alatt. Kokotény, Martinottinál (Sulzer, III. 556) még 1779-ben anyatemplommal birt, ha csakugyan azonegy a' Kakacsénnel, mit egyedül a' név hasonlatosságából gyaníthatni.

KÁLMÁNFALVA.

Most Kalimanest, II. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban. Martinotti missioi főnök' Jászvásárban kelt 1779-ki tudositásában e' helyről mondatik (Klimonesty), hogy még akkoron a' kath. hajdani kőtemplom romladéki káthatók voltak (Sulzer, III, 558). Ismét: I. oszt. falu a' tutovai czin. azon nevű okolb. Lelfalva mellett.

KALUGURÉN. ☉

I. oszt. falu a' vazlóí czin. sztemniki okolban, Hermezin' birtoka, Prezest' félegyháza, attól 4 órányira, Urszine változására szentelt templommal. 400 kath. lakosi Bukovinából eredett és székely magyarok.

KALUGYERPATAKA. ☉

Oláhul Kalugyera mare, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei belső okolban; birtokosai a' kalugyerek, Roszet és Prunkul. A' beszter-

czei egyházmegyéhez számitatik; anyatemploma sz. András' tiszteletére szentelve, 10 félegyházzal. 1300 kath. lakosi eredeti csangó magyarok, még magyarul tudók, van iskolája is. Fekszik Bákótól $\frac{1}{2}$ órányira, kies hegy oldalban. Régebben rezes szabad birtok vala, most Prunk' boér elpör-lött jószága a' mi csak magyaroké. volt. Kalugyer oláh és magyar részre osztatik. Kalugyer a' régiebb időkben Bákó határának a' hegyekre nyuló erdős részét és határát tevé, de XVII-dik században a' bákói magyar lako-sok a' török- rablások- és dúlásoktöli menekvés miatt huzódának azon ré-szekre, és később rezes falut alkottak. Ezért van, hogy még Bandinnál 1647-ben e' falunak említésére nem találunk. A' magyar Kalugyertől a' másik oláh Kalugyer olly nevű patak által választatik el. Határában van Új h e g y nevű telepítvény szinte magyar csangóktól lakott.

KARÁCSONKÓ. ☉

Most Piatra nevet visel, és fővárosa a' niámcsi czinutnak a' kor-mányzó iszpravnik székhelyével és nyilvános iskolával. „Hajdan egészen magyar lakosokat (igy ir róla Bandin püspök 1646-ben) ma 3 magyar há-zat 16 lélekkel számlál, kik közül csak az öreg János tud anyanyelven be-szélni. A' kath. egyház romjában fekszik, a' papi és tanítói telek elfoglalta-tott.“ (Gegő, A' moldvai magyar telepekről. 136 lap.) E' helynek magyar lakosoktól eredetét eléggé bizonyítja régi magyar neve is. Most 60 kath. lélek találtatik benne kik jobbára mesteremberek. Tartozik a' halocsesti anyaegyházhoz, mellytől 4 órai távulságra van.

KÁSZON.

Ma K a s i n u l, I. oszt. falu és monostor, a' bókói czin. tatrosi okol-ban, hasonnevű pataknál, már lakosi oláhok. Folticsén után leghiresebb vásárokkal bir. Zöld Péter szerint 1776-ban Kászon Gorzafalvának volt főkegyháza, most már végkép elfogytak itt a' magyarok.

KETRIS. ☉

Oláhu l K e t r i s u, I. oszt. falu a' bókói czin. beszterczei alsó okolban, neveztetik Valeszákának is; Pavalaki középrendű bojér birtoka; V a l é n' fiókja, attól $2\frac{1}{2}$ árányira, sz. Mihály tiszteletére szentelt templommal. 64 család 298 lélek kath. lakosi többnyire Bukovinából költözött magyar iva-dékok, ősi nyelvüket tisztán beszélők. Hihetőleg G ö d r ü s-szóból száрма-zott a' Ketris, mivel másik neve (Valeszáka) oláhban száraz patakot 's völgyet jelent, a' mi árkos és gödrös helyet föltételez.

KISKU-RUSZULUI. C

Falu a' románi czinutban, Dzsida falva' félegyháza, attól 4½ óranyira. 70 kath. gyülevész magyar lakosi közöl többen tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

KLÉZSE. ○

OláhuKlészsa de dzsosz, azaz alsó, I. oszt. közbirtokos szabad (rezes) falu a' bákói czin. besztercezi alsó okolban, besztercezi egyházmegyében, sz. Ferencz tiszteletére szentelt anyatemplommal és 7 főkegyházszal. 1000 kath. lakosi tósgyökeres csangó magyarok, az oláh nyelvtől főleg a' nőnembeliek szerencsésen megóvtak. Fekszik Bákótól délnek 2½ óranyira, az országuttól szinte félre Klézse pataknál, magában a' völgyben, gyönyörű gyümölcsös kertekkel, mik házai körül ültetvék, az egész pedig szőlőhegyekkel körítve. Ennek a' Klézse pataknál éjszakra fekvő része, melly Roznován Roszet család birtoka, Fölső-Klézsének hivatik, különben a' klézsei pap- és szentegyházhoz tartozván: innen délre a' szentegyház kis erdejének omlásos oldalától kihágva a' hegyek' tetejének hajlatos medrében fekszik Somoska a' magyar klézsei birtoknak igen jeles újabb telepje, 120 családdal, mintegy 600 tiszta csangó-magyar nyelven beszélő lélekkel. Ezen falu inkább gyümölcsöst mint falut képez, minthogy az itt rendkívül nagyra növő gyümölcsfáktól a' házak alig ismerhetők, mig az ember hozzájok nem közelit. Körtvéiről, almáiról, igen termékeny diófáiról híres, azért a' moldvai főbb nemesektől gyümölcsoltásra távulba is elparancsoltatik illynemű szorgalomas munkája miatt lakossága. Nincs sem egyháza sem kántora, a' lelkiekben Klézseből láttatik el, mitől egy óra negyednyire távolítja a' két falu közt fekvő jó magas hegy, mellynek a' falut egészen békerítő oldalai igen jó bort teremő szőlővel diszlenek. Lakosi föld- és szőlőmivelésszel, hordók' készítésével foglalkoznak, nőneme szövés- és varrással tünteti ki magát. Nevét Klézsenek egyedül a' Clissa, Clusa, Clissura, zárt völgyet jelentő görög-római szóból lehet származtatni.

KOMÁN.

Így neveztetik egy terjedelmes völgyesség a' bákói kerületben, Bogdánfalva- és Forrófalvától nyugotra, azoktól a' hegy által választatik el. Buja füvet termvén, csak szénakaszálásra használják. Birtokosi több bojerek és rezesek, kik részeiket vagy a' szomszédfalubelieknek ad-

ják bérben széna takarításra, vagy maguk használván, télre marháiknak telelő aklokat ütnek itt.

KOMÁNFALVA. C

Oláhul *Komanest*, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói felső okolban, Gyika Miklós főnemes birtoka, új templmmal, 100 kath. lélekkel; fekszik a' *Tatrosfolyam*' bal partján, hasonló nevű oláh falu' alsó végén, ezektől elkülönözve. A' Csikból Moldvába jövőknek itt nyílik először tér a' *Tatros* melletti uton. E' helyen *Ardoini Ráfael* püspök parochiat szándékozott alapítani a' földes urtól telekkel megajándékozottat, föl is készült a' paplak fenyő fából, de füdele 's többi részei papjával együtt hiányoznak ekkorig. Pusztinából láttatnak el hivei, honnan 3 órányira fekszik. Ha valahol, valóban itt igen nagy szükség van magyar lelkeszre, mert a' csiki vidékből bevándorló nem kis számú egyesült oláhok nemzeti véreikhez vegyülnek vallásukban is. A' szegénység továbbá, mellyel e' havasi vidéken küzdenek, magyarainkból is sokat eloláhosított. A' példák élők. Az ide 's tova meszi távulságban lakott erdők közé legnagyobb buzgóság mellett sem hatolhatott el mindenkor a' lelkipásztor, mikor végső vigaszra vala szükség: épen ez az oka, hogy sok eloláhosodást láthatni itt ma is. A' határos régi *Komanest* kún-magyar eredetű rezesség vala, most oláhfalu, a' főnnevezett Gyikáé. Hihetőleg e' helyre illik *Martinotti jászvásári missio praefectusának* 1779-ből kelt levelében találtató azon jegyzés, melly szerint *Tatrostól* keletre vagy alább létez *Klimonesti* nevű falu, hol egykor a' katholikusokhoz tartozott kőtemplom' nyomai láthatók. (*Sulzer*, III, 550) minthogy illy nevű falu nem létez e' környéken, talánt *Komanest*ből rontaték el ha nem *Kalmánfalvát* illeti, miről szinte megjegyeztetett. A' falu' déli részén a' kath. templom' közelében, melly a' *tatrosi* utra néz, annak bal oldalán a' *Tatros*' völgyében látható egy nagy kúnhalom. E' *Jászvásárban* 1842-ben *Gusti* által kiadott *Geografiában* (*Dzseografia Nou*) is feljegyeztetik e' helyről, hogy a' kúnok (*komanilor*) székhelye vala, kiktől *Moldva* egykor *Cumanianak* hivaték. — Létez továbbá szinte *Komanest* néven két falu, a' *dorohói* czinut. *pruthi* felső okolban egymás mellett, egyik *Mikleszkué* I, másik *Menk'* birtoka II. oszt. Végre: *Komanest* I. oszt. falu a' *kovarlui* (kővári) czinut. *horencsi* okolban; *Szép* falu mellett. Mindezek a' kún nép' itt laktát hirdetik.

KOMÁNTÉB.

Most Komanderest, II. oszt. falu a' botosáni czin. zsizsioi okolhan.

KORÁN vagy KORDEN. ☾

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Szabófalva' félegyháza, attól 1 órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó magyar lélelkel.

KORBÁSZKA. ☾

Falu a' bákói cziu. beszterczei alsó okolban, a' jászvásári metropolita' birtoka Valén' Gajcsána faluhoz csatolt félegyháza, attól 4 órányira. Jobbára Forrófalváról származott 35 lélekből álló kath. csangó lakosi tudnak magyarul.

KORDÉN. ☾

II. oszt. falu a' falcsi czin. kraszni okolban Huss' félegyháza, 2 órányira dél fele; 15 kath. csangó oláhos magyar lélelkel.

KORMATURA. ☾

Aráp' földbirtoka a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Klezse' félegyháza, attól 2½ órányira. 25 kath. lakosi csangó magyarok. Az itt találtató oláh rezes családok magyar eredetűek.

KORÓD.

Korodúl, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban. Koród viz mellett, Matka falu szomszédtságában. Ismét egész okol' neve a' tutovai vagy berládi czinutban, melly is a' tutovai czin. helyzett Korodest falutól hordja nevét. A' Koród nevek ismeretesek honunkban, jelesen az Eszék körül, Verőcze és Szerém vármegyében, besenyő és izmaelita ivadéku berenczóknak nevezett tős magyarok által lakott több helységek-egyikében, a' Korógy nevűben, mellynek régi várromladéka maiglan szemlélhető. A' Korod viz nevének is megfelel a' Tiszába folyó Korógy. Mindezek bizonyára nem véletlen találkozások.

KOSZTÉN. ☾

Falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban. Prezes' félegyháza, ½ órányira. 50 kath. lakosi jövevény magyarok, tudnak még nyelvünkön. Innen a' Szereten fekszik.

KOTNÁR. ☾

Régente, Szegedi szerint Kád'nár nevet viselt, és a' moldvai városok sorában állt, most falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban, Halocsest' fiókegyháza. 150 kath. lakossal, régi temploma sz. kereszt tiszteletére szen-

telve. Némi, a' száki monostor részére tett örökeládásról szóló 7117= 1611-dik évi levélben ekkép írja magát e' város: „*Tanasza, soltuzi si 12 pargari din taergul Kotnarului*“ 'stb (Foaie, 1845. n. 9. pag 76.) azaz: Kotnár városának tanácsa, soltésza és 12 polgára. Bandin püspök ezt jegyzi meg róla 1647-ben: „K u t n á r m v. Nevéről a' vélemények különbözők. Fekvése kellemetlen. Lakosai szászok, magyarok és oláhok. Legszámosbak a' magyarok, tehetősbek a' szászok. A' katolikusoknak, ámbár összesen csak 276-an vannak, három kőtemplomuk van, mellyekhez több hold szőlők tartoznak. A' magyarok a' samár hegyieket mivelik.“ A' régi sírkövek, miket e' templomban és kivüle találván hiven lemásoltam october 9-diki ottlétem alkalmával (L. Utinaplóm), im illy korácsi renddel következnek:

1. Veindrig András és Vietoris Sófiaé 1619-ből, rózsa 's egyéb dísz faragványokkal ékeskedő, hosszában 4½ szélességében 2½ lábnyi kőtábla, a' szentely padolatán, négy szélén és belül 7 sorban imez irás:

„SVB HOC | LAPIDE TEGUNTUR OSSA SEPULTA HONESTI QVONDAM | VIRI ANDRAE (igy) VEINDRIG ET SOPHIAE PIAE ME | MORIAE FILIAE DNI MARTINI | VIETORIS COT | NARIENSIS | OBYT 4. SEP | ANN-- | 1619.“

2. Jokosé 1631-ből, szinte a' szentely padolatán jobbra, hossz. 5, szél. 2 lábnyi kőtábla, belől virág- és csillagékességekkel. Főirása 4 szakaszban és közepén 5 sorban imillyen:

„HUNC LAPIDE | M PROCURAVIT FIERI DNS IACOBUS FILIUS DOMINICI | TRISSUI DNI | IOKOSCH QUI | OBYT. A. D. | 1631. DIE | 18. DECEMB.“

3. Vidéki Mátéé 1633-ből, szinte a' szentely padolatán az epistola részen fekvő, hossz. 5, szél. 2½ lábnyi kőtábla, 4 szélénél és belől 2 sorba foglalt irással, közepén kör, abban kereszt, czifraságai lefolyó három leveles ágacskák:

„SUB HOC LABPIDE IACENT OSSA DNI MATTHEI | VIDEKI QVI | OBYT ANNO DNI 1633. 14. DIE | IANVARIU RE | QVIESCAT IN PACE.“

4. Alstner Bálinté 1647-ből. Ez majd az oltár előtt fekszik. Hossza 4½, szélessége 2 lábnyi; szélirátán és belül még egy sor, im ezeket foglalja:

„PATER SAC | ERDOTVM PATRONVS ECCLESIAE FID | CA-

THOLI|CAE SPECVLVM. D. VALENTINVS ALSTNER OBIIT. 4 JAN|
A. D. 1647.“

5. N. Szucsavaié, 1638-ból, mely a' templomajtó' belső lépcsőéül le-
vén alkalmazva, csak ez olvasható rajta:

„ — — — SVCSAVIENSIS OBIIT A. 1648 14 MAR|FID — — “

6. Ursui Jakabé 1650-ből. Ketté törött és az ajtó mellett kívül pad-
gyanánt fekvő, fölíratában romladozott tábla, hosszúsága $4\frac{1}{2}$ szélessége 2
láb. Lapján ez áll:

„IACOBUS | VRSVI IO | ACHIMI ET|CHRISTIANI| — — MARIE|
— — FILII | — — — | FATE MOR (um) | INTEGRITATE | INSIGNIS
HIC | REQVIEVIT | A. D. 1650 — 20.“

7. Flescher N-né 1652-ből, romlott fölíratú tábla, hossz. 5, széles.
 $2\frac{1}{2}$. Kívül a' templomkerítés' omladékai közt áll.

„ — — LAPIDE|IACET EGREGIVS VIR DNS — |VS FLESCH|ER
OBYT. A. 1652. 18. IAN. REQVIESCAT| — NOAM — | — — RVLD — |
VRITAN — | — ARESN — | — AVE DICERE | — HER-IC|REQVIESCA-
TIS IN P. 'stb.“

8. András jezsuitaé 1654-ből. Ez a' torony alatti czinteremben fekvő
kő, hossz. 4, szélességben 2 lábnyi. Lapján illy fölírás:

„ANDREAS | VIR|ZELO FIDEI | OBSERVANTIA | CATHOLICAE
|LEGIS|PIETATE IN|SOCIETATE | IESV | MEMORABILIS | HIC | RE-
QVIEVIT | — — — — | ANNO DN | 1654.“

9. Drotler Gábor lelkészé év nélkül, a' szontelyben, több sorok és össze-
font betűkből álló irattal ellátott tábla; hossz. $4\frac{1}{2}$ szélességben $2\frac{1}{4}$ lábnyi.

„IACET SVB HOC LAPIDE PIE MEMORIE A. R. P. GABRI|EL
DROTLERVS. O. E. B.|PERACTIS QVINQVE LVSTRIS IN GVBERNA-
TIONE ISTIVS ECCLESIAE | PIE LECTOR NON SIT TIBI GRAVE DI-
CEBE REQVIESCAT IN PACE.“

10. Darvas Balint ifjué, 16 -- évből, kívül a' templom' déli oldala-
náli kőhalmok közt, hossz. 4, széless. 2 lábnyi kőtábla. e' c-orbitott irattal:

„SVB — — | — — VLTVS IACET HO | NESTVS | IVUENIS VA-
LENTINVS DARVASCH | — IIT A. 16 -- DIE 26 -- “

11. Kotnári — Miklosé bizonytalan korból. Ez a' templom belső lép-
csőjének felső kövéül szolgál, töredezett és kopott kiálló betűkkel, hossz.
4, széless. 2 lábnyi.

„NICOLAUS G -- | -- COTNA VITAM SVAM TERMINAVIT | -- -- |
 -- FAMA -- VIRI DOMINI | -- -- “

12. Erdélyi Wér Dániel, kívül a' temetőben heverő kődarabban:

„DANIFL WER | TRANS -- | -- -- | AN -- “

13. Udvardi Máté lelkészé, bizonytalan évből. Ez a' másik templomtól a' haszonbérli lakához vitetett kőtábla darabja, lapján keresztet és kelyhet viselve, szélein:

„ -- R -- IMVS MATHAEVS | VDWARDI | OLIM PASTOR AN --- |

A' kőhalom rakásában találtak még több darabok irással, de belőlök értelmet kihozni lehetlen volt.

KOVÁSZNA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podolini okolban, Bazga' szomszédságában, hajdani lakosi magyarok voltak szájon forgó hagyomány szerint.

KOZLÓ.

Oláhul Kozlou, II. oszt. falu a' dorohói czinutban, pruruthi alsó okolban, magyar hangzása olyan eredetre mutat.

KOZMEST. C

I. oszt. falu a' román czinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, attól $\frac{3}{4}$ órányira. 80 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

KÓVÁR.

Kovarlui vagy Kohurlui, alsó Moldvában a' Szeret és Pruth között Dunáig terjedő kerület neve, mellynek fővárosa Galacz. A' rontott kavarlui név, hogy azon régi kővártól eredett, minek a' Szeret mellett Gertina falunál fönlétéről már naplónkban bőven szólottunk. kétséget nem szenved; valamint az is tagadhatlan, hogy azon régi árok vagy sáncz, melly a' nép által Trajánének hivatik 's a' Pruthon túl is szemlélhető, ezen kőerősséggel összeköttetésben állott. Épen e' helyre látszanak vonatkozni Jornandes és Procopius' VI-dik századi írók tanutétele, midőn a' hunok védhelyéről és ó-váráról Hunnivar név alatt emlékeznek. Az első írja Attila fiairól: „*Contigit ergo, ut Attilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent, ignarisque aliis fratribus, super Valamir solum irruerent. Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita pr. stravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, atque lingua sua Hunnivar appellant.*“

(De rebus Geticis, cap. 52.) Procopius az Al-Duna' részein Justinian császár által megerősített várak között említi: „*Ad oram fluvii Hunnorum, ut vocant, castrum veteri, cum alia providit, tum muros accuravit. Non procul ab hoc Hunnorum castrum, geminis hinc inde praesidiis munitus Ister fuerat.*“ (De Aedificiis, Lib. IV. cap. 6.) Ezen régi kővárat megvizsgálta, lerajzolta és írta Szeuleszku jászvásári tanár 1837-ben, kiadván róla munkáját illy czim alatt: „Deskriere istoriko-geographike a csetacei Caputhovis (Gertina).“ Később az Albina Romaneska hirlap' Archiva czimű mellékletében. Assaky által kivonatban közölteték rajzokkal ime folyóiratban: „Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. 8-vo. N. I. pag. 44–51.“

KÖVESD.

Ma K u j e s d u, II. oszt. falu a' niamczi czin. piatrai okolban. Al m á s i h o z közel. Ismét K a u e s t, II. oszt. falu a' jászvásári czin. túri okolban.

KRECZEST. ☉

I. oszt. falu a' falcsii czin. krasznai okolban Huss' félegyháza, egy órányira dél felé. 9 kath. oláhos magyar lélekkel.

KURTÉN. ☉

I. oszt. falu a' falcsii czin. krasznai okolban, Huss' félegyháza, 2 órányira. 5 kath. csangó, de oláhos magyar lélekkel.

KÜS-BIKK. ☉

Kis és nagy. Falu a' bákói czinutban Redukáné birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 70 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket kevesen tudók.

LAKOSFALVA. ☉

Oláhu L i k o s e n, I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban Szabófalva' félegyháza attól $\frac{1}{4}$ órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó lakosokkal.

LÁPOS.

Ma L á p u s, II. oszt. falu és monostorhely (Szkitul Lapus) a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, magyar lakosok nélkül.

LARGA. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fűlső okoban, Abram Sándor birtoka Pusztina' félegyháza, kereszt-fűl magasztaltatására szentelt templommal, attól 2 órányira. 75 kath. székely magyar lelket tart keblében.

LÉCFALVA.

Most Leczest, illy néven két falu a' tutovai czinut. városi (tergului) okolban, egyik szabad közbirtokú (rezes) falu, másik bojári, Szerecsén falu mellett; ez II. amaz I. osztálybeli.

LÉLFALVA.

Ma Lelest, I. oszt. falu a' tutovai czin. szinte azon nevű okolban. Kálmánfalva mellett. Léel (Lehel) magyar verzernek nevét allítja elő híven, mint honunkban több Léel nevű helyek.

LEONTINFALVA.

Leontinest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fűlső okolban rezes oláh lakosokkal, Magyar falu közelében. Const. Porphyr. Árpádnak egyik fiát, ki a' bolgárok elleni Etelközéből indított hadvitelben 894-ben dicsően vezérkedék, Liuntina-nak nevezi (Cap. 40.), melly név ezen faluével meglepőn egybe vág. Arszlánka vagy Leventa jelentéssel bir-e e' név? határozatlan állítani nem lehet; úgy látszik a' Leventa szó (pugil) inkább a' leo (arszlán, oroszán bátorságu bajnok) nevezetből, mint sem némelyek szerint török Levente szóból kölcsönöztetéek, vagy talán a' törökökhöz is ezen forrásból folyt által. A' Pruthon túl Beszarábiában is van illy nevű hely. Ismét: Leontenest, II. oszt. falu a' vazlói czin. szemniki okolban.

LESZPECZ. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei fűlső okolban Paskán birtoka, azelőtt Kalugyer' félegyháza attól 3 órányira sz. Anna tiszteletére szentelt templommal. 400 kath. lakosi székely eredetű magyarok. Most 1845 óta Bákó fiókja, attól 2 órányira.

LÉVA.

Néhány házból álló falucska a' Prut' szélin a' falcsii czinutban, moldován harminczaddal, mellynek átellenében a' beszarábiai veszteglőintézettel és vámmal bíró orosz Léva vagy más kimondással Leova fekszik. E' név hazánkban is ismeretes, 's magyar eredetre mutat.

LUDAS.

Ludása, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, mint neve mutatja, valóságos magyar eredetű, rezes lakosi is azt bizonyítván, kiknek batrinjai vagy ősei közt illy nevűk találtatnak: Barkán, Germán.

LUKÁCSFALVA.

Most Lukacsest nevet visel, I. oszt. falu és merőben rezes oláhok

lakják Mojnest kis város mellett a' bákói czin. tazlói fölső okolban a' hegyek között. Régenten mint Bandin püspök ír 1647-ben 100 magyar családot, akkor pedig már alig 80 lelket számlála. Most csak 3 magyar létezik, kik a' mojnesti templomhoz számítatnak a' sóstázlói malmokkal együtt.

LUKÁN.

Martinotti József Mária a' moldvai missio' elnöke 1779-diki tudósításában következőket ír e' helyről: „A' Pruth vizén innen fekszik egy régi falu omladéka, melly Lukány nevet visele, és magyaroktól lakaték, most is látszanak temetőhelyén a' sírkövek“ (Sulzer. III, 560). Jelenben illy nevű falu nem létezik, és hihetőkép Lunka, az imént nevezendő hely lappang alatta.

LUNKA. C

II. oszt. falu a' falcsii czin. pruthi okolban. Husz' fiókja, 2 órányira, 8 kath. oláhosult magyar lélekkel.

LUNKÁN. C

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban. Morzon birtoka, Pusztina' félegyháza, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, attól 2 óra távulságra. 40 családból álló 200 kath. székely-magyar lelket számít.

MACSKÁS.

Így neveztetik az oláhoktól is egy patakocska Dormanestől délre, róna hegy alatt folydógáló's a' Tatrosba ömlő, melly hegyen sok régi vastag cserép- és apró kőmaradványok találatnak, hihetőleg pogány toredények-és temetkezési hamvvedrekből elmaradtak; számosakat szemlélttem az esőtől kimosattakat.

MADARAS.

Ma Madara est, II. oszt. falu a' jászvásári czin. karligaturi okolban.

MADARASKA.

Most Madaraska, két falu ugyan azon czin. és okolban Güzü és Szarka faluk környékén, mind II. osztálybeli. — Némi 1690-diki moldován oklevélben olvasom: „Din hotorul Maedaerzsacsilor“ melly a' madarasiak' határát jelenti.

MÁGLYA.

I. oszt. falu a' románi czin. belső okolban. Bárd falu mellett.

MAGOSFALVA C

Magosest, I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, ½ órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, már magyarul nem tudók. Helyzete megfelel a' helység magyar nevének, mert magos hegyen fekszik, honnan Jászvásár felé messzi szabad kilátás nyílik a' szemnek. Rezesek is lagnak benne, de már oláhok, kik között „Ungur“ nevű családok, mi e' hely' eredetikép törzsükös magyar voltára mutat. 2) Ismét Magosest I. oszt. falu a' dorohói czinut. herczi okolban Budafalva mellett. 3) I. oszt. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban Budafalva mellett.

MAGOSFALU-SZABADJA.

Szlobozia Mogosest, II. oszt. falu a' vazlói czin. belső okolban.

MAGYARFALU.

Most Ungurén, I. oszt. falu a' tekucsi czin. és berhecsi okolban.

MAGYARFALU. C

Olá hul Ungurén, kis falucska Puruncsel falu határán épült a' bákói czin. besztercei alsó okolban, némelly görögök birtoka. Valénna k Puruncsel faluhoz kapcsolt fiókja, ½ órányira. Dzsida- Szabó- és Tamásfalváról származott 8 család 46 lélekből álló kath. csangó lakosi egy két gazdát kivéve tudnak magyarul.

MAGYARFALVA.

Most Madzsirest vagy Magyarest, közbirtokos nagy de most oláh I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, a' Sós-Tazló mellett; mellynek hogy „Magyar“ neve és olyan lakosi valának hajdanában, cseppet sem kételkedhetni, annál is inkább mivel lakosi rezesek, kik szabad magyar eredetet árulnak el, szerte egész Moldvában.

MAGYARI.

Most Unguri, így hivatik három falu egy végteben fekvő, a' botoányi czin. zsisioi okolban; az egyik Románénak mondatik, másik Kucsurian nevű birtokosáru l neveztetik, harmadik szabad birtokosság (rezes) miért is „Unguri rezes“ név alatt ismeretesek; de mindezeknek lakosi már többé nem magyarok. A' két elsőbbi II. ez utóbbi I. osztálybeli.

MAGYARKELŐ.

Olá hul Vád-Ungur és Vád-Ungurlui, falucska Galacz határában vagy is inkább annak része éjszakfelé ½ órányira a' Barátos tó mellett. Kétségkívül a' legrégebb korból maradt fön e' nevezet, midön Árpád ma-

gyarai itt Etelközben lakván a' Dunán gyakorta átkeltek, bulgarok ellen harczolók.

MAGYARKERÜLET.

Oláhul „Czinut Ungurlui“. Így hivaték régenten nem csak a' köznéptől hanem irásokban is a' bákói kerület szóhagyományi hiteles előadások szerint; kétségkívül azért, mivel e' legjelesebb és kiterjedtebb kerületben leginkább magyarok laktak, most is ott van legnépesebb fészük, maga Bákó város is magyar eredetű 's jelentésű levén.

MAGYAR-MARDZSINEN. C

I. oszt. falu, a' bákói czin. besztercezi fűlső okolban a' hegyek oldalában, szabad rezes birtokaság; Kalugyer' félegyháza attól 1 kis órányira. 400 kath. lakosi csangó magyarok, némellyek tudnak közölök magyarul. Létez mellette oláh (muntén) Mardzsinen is. Mardzsineni Unguri nevet visel amaz közönségesen.

MAGYAROK-SZABADJA.

Ma Szlobozia Ungurén, I. oszt. falu azonnevű czinut. berládi okolban.

MAJSA.

Most Mojsa, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. A' magyarhoni több, jelesen kis kúnsági helyneveknek megfelelése olly eredetet árul el.

MAKSZINEST. C

II. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, Dzsida falva a' félegyháza 1 órányira. 160 kath. csangó lakosi oláhosak. Túl a' Szereten.

MÁNFALVA.

Bandin püspök 1647-ben ekként nevez egy falut 9 magyar családdal bírót, melly Godza falva, Völcsör (Völcsök) és Újfalva val együtt alkota egy megyét. Most illy nevű hely nem létez. Kétségkívül Mojnest vala ezen hely, előbb Manest, azután Monest 's Mojnestre változtatott által. Lásd Mojnest.

MÁTÉFALVA.

Most Matien, e' néven két falu a' dorohoi czin. kosui (kosului) okolban. Kakas falva és Kárász szomszédságában, egyik Kogolnicán, másik Varlám' birtoka, mindegyik II. osztálybeli.

MÁTKA.

I. oszt. falu a' tekucsi czin. barládi okolban, Korod falu mellett. — Matkó puszta egykor Kiskúnságban, 1760-ban csere utján került az egri káptalan kezére, most Pestmegyében fekszik.

MEDELEN. C

I. oszt. falu a' tekucsi czin. berhecsi okolban Valen' fiókja, attól 2 órányira. 130 kath. magyar lakosi tudják nyelvünket, több helyekről oda gyűlvén.

MÉRA.

I. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban Élesfalva mellett. Mira, szinte kolostor. Itt volt hajdan a' milkói püspökség, melly maiglan nagyszerű omladékhalmaiban észrevehető. A' milkói, kéttelenül a' Milkóvizinél hajdankorban virágzott cumániai püspökségről, melly már a' XV-dik században elpusztult, kimerítő értekezést irt Benkó József (Milkovia. Tom. I, II), itt csak fekvése helyéről leend rövid ismertetés. Hogy valójában a' mai Méra falu és kolostornál létezett, Scheffler Ráfael moldvai missionariusnak a' helyszínén tett nyomozásából világos, ki 1770-dik evben Gál Mátyás szerzeteshez írott levelében ekkép értesit a' Milkó patokról és Méra faluról: Fön van a' Milkó folyócska, melly Moldvát Oláhországtól választja, Foksán várost ketté hasítja; ered a' moldvai hegyekből, ott, hol Stánn Venator öt vagy hat házból álló falucska létez. A' moldvai részen volt egykor Milkó város, mert nyoma omladékaiban most is fön van, 's hagyomány szerint ott a' magyaroknak egykor nagy városuk és erősségük vala; jelennen gazdag monostor létez, megerősítve, mellybe a' moldovánok magukat a' tatárok elöl vonták. A' monostor körül moldován házak építvék. A' helység Méra és Milkován vagy milkovani monostornak (la Monastrire Milkovanului) hivatik. — És hogy ott város feküdt, a' romok mutatják; maga a' moldvai nép, egykoron magyarokhoz tartozását hirdeti. Az egyház és konvent ott létéről senki sem kételkedik. Az országuttól vagy is Foksány várostól a' hegyek felé négy órányira fekszik, nem utban, hanem azonkívül, és most csak hires monostora áll; ettől lefelé a' Dunának menvén, Milkován vagy Méra mellett a' Milkó patok. — Semmi kétség a' hajdani Milkó város- és püspökség' e' helyen léte iránt, még ma is élvén a' moldován népnél egykoron ungurokhoz tartozásának emléke, sőt azt is beszélük, miszerint a' moldován monostor a' régi magyar egyház köveiből épitetett. Hivatik Mira néven is.

MÉREFALVA.

Oláhul Merest, I. oszt. rezes falu a' bákói kerületben, beszterczei felső okolban, a' Szereten túl, Bákótól 4 órányira. Hajdani magyar voltát a' rezesek' saját vallomásuk kétségenkívül teszi, de a' falutól délre fekvő régi magyar templom alapromjai is azt bizonyítják.

MÉRGYEST. ☾

Falu a' románi czin. moldvai okolban Halocsest félegyháza, ½ órányira. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul. Magosfalumellett; hivatik Merdzsésnek is. Mérges, pusztja jelenen Kis-kúnságban.

MIKLÓSFALVA. ☾

Oláhul Miklusén, I. oszt. falu a' románi czin. szereti felső okolban, Szturdza Sándor művelt fő bojér birtoka, Dzsida falva' félegyháza, attól 1¼ órányira, sz. Háromság tiszteletére épült templommal. 850 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul, néhány azonban még ért. Túl a' Szereten.

MILKÓ.

Egykor város a' kúnok részére állított püspökséggel a' Milkó vizinél, melly a' török becsapások által még a' XV-dik században elpusztulván, helyén most Méra nevű falu és monostor áll, miről az imént vala szó. A' Milkó név bizonyára Miklóstól származik, hihetőkép olly nevű szentnek tiszteletére emelt egykori templomáról. A' csangók Milkóvizet maiglan Nilkónak mondják, mi „Nicolaus“ névre vezet.

MOJNEST. ☾

Város a' bákói czin. tazlói felső okolban Maurokordát' birtoka, Kománfalva' fiókja, ur' menybemenetére szentelt egyházzal, 1 órányira. 60 kath. székely-magyar lélekkel. (Régente Mánfalva nevet viselt; lásd Mánfalvát). Itt egy hegyfokban van a' régi temető, mellyet a' mostani magyarok ide költözésekor, nem levén hova temetkezzenek, mutatá ki egy 90 éves oláh, esküvel erősítvén, hogy századok előtt ott temetkeztek a' nagy számmal e' vidéken lakó magyarok, mi be is bizonyult a' számos emberi tetem kihányatásával; e' temető allatti tér neveztetik „Albotest“-nek, hol' az elrombolt templom alapjait és temetőt ma a' Sós-Tazló mossa; itt találtott néhány év előtt egy kereszt és egy csengetyű.

MOJNESTPATAKA. ☾

Amannak vidék-része, 43 kath. székely-magyar lélekkel, kik ama-

zokkal együtt Kománfalvához, ott parochus nem léteben tulajdonkép Pusztinához tartoznak.

MORA PRAEFECTURA. C

Falu a' jászvásári czin. bachlui okolban. Tulajdonkép a' Bachlui melletti malmok; a' kath. püspök birtoka, Kotmártól keletre, hol a' kotnári püspöki haszonbérlő lakik. 1845-dik óta Dumafalva fiókja, attól 5 órányira. 30 kath. csangó lakosa már nem tud magyarul.

MOVILLA. C

II. oszt. falu a' jászvásári czin. kopui okolban. Husz' félegyháza, attól 3 órányira. 16 csangó kath. lakosi már oláh nyelvűek.

MUNCSELLU. C

Falu a' románi czin. belső okolban. Halocsest' félegyháza, $\frac{1}{4}$ órányira. 50 kath. csangó magyar lakossal. Két falu e' nevéen egymás mellett, egyik belső II. másik alsó I. osztálybeli.

NÁDAS.

Most Nadisa, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, hasonnevü patak mellett, melly valóban sásos és nádas medréről nyere' nevét, 's magyar eredeteért kezeskedik, valamint a' szóhagyományok is olyannak bizonyítják. Bákóból Pusztinába menve ezen patakon keresztül viszen az ut, a' falu jobbra maradván.

NAGYPATAK. C

Oláhuł Valemare, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Roznovano birtoka, 's Forrófalva' félegyháza, keletfelé $\frac{1}{4}$ órányira. 1500 mind kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt egyházzal, és régi temetőjében létező sz. Mártonnak szentelt kápolnával. Fekszik a' Szeretre néző hegy' oldalában az abban folyó Nagypatak nevű csermelynél. Határa rokontermészetű a' Forrófalviével, régi joga is hasonló módon enyészett el. Az itteni régi temetőben történt kutatás következtében fölmerült régi kőemlékekről utinaplom bőven szól, azok némellyikének fölírását szükség itt közlenem. Az olvashatlan betűkkel vagy jegyekkel bíró gula kódarabot a' magyar academiához beküldvén, annak jegyei hasonmásban közzé tétettek a' „Magyar academiái értesítő“ 1844. évi VI. sz. 2-dik tábláján, hol a' 196. lapon fölöttüki véleményem is közöltetett. A' számos szikladarabokra vésett föliratok nem gazdag tartalmuak, hanem valamint a' betűk, úgy a' foglalat is szegény, rövid és egy-

szerü. Egyikén áll: „---|AZ BA --- T | DEME | TER I--I MARIA“ és „(I)Z“ Ezen évszámot, ha 1502-át nem jelent, meghatározni nem tudom. Másikon: „IT NUSIK AZ UR | BA NUGZIK | mate Jonsnak fia ANtal | A --- 1592“ Az 5-dik számjegy hasonlít a' 7-hez, de azon évre itt gondolni nem lehet a' lakosok előadása után, minthogy emlékezetet meghaladó idők óta nem temetkeznek már e' temetőbe; a' hetes számalak tehát a' régi írásmód-szerint 5-ös erejével| bir. Ismét egy kövön, fölül 1540, vagy 1580 mint-hogy a' harmadik szám olyan nyolczashoz hasonló, minő a' régibb, különö-sen XV- és XVI-dik századokban használtatott 4 szám helyett. Alatta: „Uc-rás Mi-fele --- “ 'stb.

NÉMETVÁROS. C

Most közönségesen N i a m c z és N y a m c z-nak nevezik; a' hasonnevű kerület' fővárosa, mellynek ismeretését utinaplom adja. Az itt tartózkodó mintegy 12 kath. egyént H a l o c s e s t anyaegyházhoz számítják. Bandin írja 1647-ben e' városról: „Mondják, hogy hajdan csak szászok lakták 's öt tem-plommal ékesítették; mostanában egyet találtunk, mellyet kőalapra Sophia nevű szász asszonyság 1629-dikben építetett, 's körülbelöl 100 kath. l. gyakorol.“ Váráról, melly jelenben pusztán áll, XV-dik századi iratok, mint Moldva' legerősb helyéről tesznek bizonytságot.

NIKOREST C

I. oszt. falu a' tekucsi czin. nikoresti okolban. Ezen Nikorest fölső, F o k s á n' félegyháza, attól 3 órányira, 15 kath. magyar jüvevény lelket számlál. Boráról hires.

NISTIUTA. C

Falu a' románi czin. szereti fölső okolban D z s i d a f a l v a' félegyháza attól 1 órányira. 80 kath. csangó magyar lakosai oláhosodottak. Túl a' Szereten.

NÖVÉR.

Így neveztetik azon patakocska, melly Bákótól nyugora fekvő hegyek-ből csergedezvén a' város alatt éjszak-nyugoti szélén a' Besztercze folyóba szakad. Magyar hangzata bizonyítja az itt eredetikép mind magyar lako-soktól nyert régi nevezetét. Etymologiai értelme úgy látszik inkább a' n ő vagy n ö v ő-től veszi eredetét, nem pedig n ő t ő l (feleség); mintha mondanók n ö v ő, n ö v e k e d ő vagy mostani szólás szerint d a g a d ó - é r. És valóban tavaszi hó olvadás-és esőzésben igen megszokott e' patak növekedni, vala-mint száraz nyárban kiászik ere.

NYÁRAS.

Most Nyeruzsa vagy Naruzsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vran-
csi okolban. Nyeruzsa (Nyáras) pataknak Putnába folyásánál.

NYIRES.

Ma Nerezsul vagy Neriazsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vran-
csi okolban, amattól délnek Putna folyó mellett.

ÓCSA.

Ma Ócse, II. oszt. falu a' niamczi czin. fűlső okolban. A' pestmegyeiek
jól ismerik e' nevet.

ÓNFALVA. C

Onest, I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban Aszlán főbóér' bir-
toka Tatros' fiókja. Ennekelőtte két évvel költöztek ide a' mellék Kó t
nevű határról 350 lélekből álló, vagy 2 csangó családot kivévén mind szé-
kely származásu, nyelvüket jól beszélő kath. magyarok, kik szép rend-
ben épített házakban laknak.

ONICSÉN. C

Két falu a' románi czin. belső okolban, egyik rezes, másik Neuma bir-
toka, Halocsest' félegyháza attól 2½ órányira. 100 kath. csangó magyar
lakosi nem tudnak magyarul. A' rezes I., amaz II. osztálybeli.

ORBÉNY. C

I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsuni okolban, Rekecsintől egy órai
távulságra, ahhoz kapcsolva Kléze's' fiókegyháza. Buzdugán nevű bojár föld-
birtokán. 10 magyar családá részint csangó részint székely eredetű. A' ha-
sonnevű rezes falunak, ezzel éppen mellékest határosnak szerzői magyarok
voltak közhiedelem szerint, de ma oláhok. Ismét egy másik, ugyanazon
czin. gerlilei okolban I. osztálybeli.

ORCSEST vagy ORSEST.

Közbirtokos (rezes) falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. Folticsen
és Niamcz város közti utban, mind kettőtől 2½ órányira, partos hegyolda-
lon terül el Terzi falu szomszédságában. Itt öletett meg 1451-ben Roza
János bákói kath. püspök, melly tárgyról utinaplóm a' niamczi kirándulás-
nál bőven tudósít. Méltán hihetni vagy csak ebből is, ezen, valamint más
többi rezes faluknak eredetiekép kath. magyarok által biratását, kik később
viharos és lelkipáztorokkal szűkölködő időkben tértek át az ó hitre, általa
egszersmind magyar nemzetiségüket elvesztvén.

ÓRIÁSOK' HALMA.

Olá hul *Modzilla oriasilor*. Valóban óriási nagyságu, emberi kezek által épült halom a' hegyes vidéken, *Halocsest* és *Szép város* között az uthoz nem messzire.

ORTYEST. ☾

Máskép *Urdest*, I. oszt. falu a' *falsii* czinut. közép okolban, *Horlest'* félegyháza, 2½ órányira. 12 csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvüüket.

PASKÁN.

I. oszt. falu a' *szucsavai* czin. szereti okolban, *Jaszi* és *Folticsén* közötti pósta utban, a' *Szeret* völgyének keleti partján, kies helyen, *Roznovano* birtokos kastélyával. *Bandin* püspök írása szerint hajdanta lakosi mind magyarok valának, de már 1647-ben csak 30 lélek létezek; most egy sem találtató. — E' helynél a' *Szeret'* balpartján még látszanak a' régi magyar templom kőfalai egész magosságukban.

PÁVAFALVA. ☾

Pavanest vagy *Peunest*, I. oszt. rezes falu a' *putnai* czin. *zebreuczi* okolban, mondatik *Pavonestnak* is. *Foksan'* félegyháza, attól 4½ órányira. 16 kath. magyar lakosi jövevények, újabb korból. *Szperiecz* és *Diokecz* faluk közeldében, mellyeknek rezes lakosi magukat mind magyar eredetüeknek vallják.

PELGYEST. ☾

I. oszt. falu a' *románi* czin. *moldvai* okolban *Szabófalva'* félegyháza, attól nyugotfelé 1½ órányira, *Mária'* mennybemenetére szentelt új templommal 's 500 még magyarul tudó csangó lakossal. Mondatik *Felgyest-* és *Pildestnek* is.

PLOSKUCZEN. ☾

I. oszt. falu a' *tekucsi* czin. *nikoresti* okolban, *Bálos Elek* első rendü bójér birtoka, *Foksan'* fiókja, attól 7 órányira, sz. kereszt tiszteletére szentelt templommal. 81 családú 390 kath. lakosi régebben *Szabófalváról* származott, magyarul most is tudó csangók. Fekszik a' *Szeret'* bal partján elszigetelve a' többi magyaroktól, és épen az okozá, hogy az olasz papok üldözésétől mentve levén, a' csupamerő oláhok között is föntarták nyelvüket.

PODUR. ☉

Oláhul Poudurile, I. oszt. falu, rezesek birtoka, Kománfalva félegyháza, 2 órányira. 20 kath. székely magyar lélek imitt amott a' rezesek közt lakik. Kománfalván most még parochus nem levén, Pusztinát tartja anyatemplomának, attól 1 órányira esvén.

PODURASOK. ☉

Amannak vidékrésze, 42 kath. lélek a' Tericze hegyoldalán levő erdőket őrzik és Pusztinához tartoznak hasonlóul.

POGONEST. ☉

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban. Husz' félegyháza, 1 órányira. 20 kath. jövevény magyar lélekkel.

POJÁNA. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Roszet' birtoka Pusztina' félegyháza attól 4 órányira. 20 családú 100 kath. székely-magyar lélekkel; új temploma van ker. sz. János' tiszteletére.

POJÁNA. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Juraskó' birtoka Prezest' félegyháza, 1 órányira. Sz. Márton tiszt. szentelt templommal. 550 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket tudók, jobbadán Szabófalváról származottak.

POJÁNA-KORNULUI. ☉

I. oszt. falu a' vaszlui czin. kraszni okolban Jasszi és Vazlui közötti országutban, ezelőtt Husz' félegyháza, 1845. óta P. Radukaniban emelt parochiahoz tartozik, attól 2½ órányir; Szűzanya tiszteletére épült templommal. 125 kath. lakosi oláhosodott csangó és jövevény székely-magyarok.

POKOLPATAK. ☉

Oláhul Valeare, II. oszt. falu, szabad (rezes) birtokosság a' bákói czin. beszterczei okolban, Klezse' félegyháza, attól ¼ órányira. 250 kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Vannak köztük székely családok is.

PONCSEST.

I. oszt. falu a' putnai czinutban, Százkuttól ¼ órányira. Ma oláhok lakják, kiknek eleik magyar rezesek valának. Főnálló temploma még azon időkből. Véltetőkép Bonczfalva nevet visele a' magyar időkben.

PONCSEST. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban az áthoshegyi kalugyerek monostorának birtoka, melyet az aknavárosi görög monostor' hegumenje kormányoz, Valénna k Vladnik nevű faluhoz kapcsolt félegyháza, amattól 2 órányira. 5 család, 25 lélekből álló kath. lakosi mind tudnak magyarul. Mondatik Pencsestnek is.

PORINCSEL. ☾

Olá hul P o r i n c s a, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, némelly görögök' Szturdza családtól vásárlott birtoka, Valén' fiókja, ½ órányira, Bold. szűz tiszteletére szentelt templommal. 28 család, 124 lélekből álló kath. lakosi Bukovinából és magyar földről (Székelyhonból) származott nyelvünket beszélő magyarok.

PRAJLA. ☾

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban, G o r z a f a l v a' félegyháza, attól 6 órányira, Mária tiszteletére szentelt templommal, 120 kath. lakosi székely magyarok, kikhez 30 lélek refor. székely járul.

PRELUCS. ☾

Falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Gyika Miklos birtoka, K o m á n f a l v a' félegyháza, attól 2 órányira; templommal. 50 kath. székelymagyar lélekkal. Fekszik közepén a' Kománfalvától Csügésre vivő utnak. Most Pusztinához számítatik.

PREZEST. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban az athoshegyi görög monostor' aknai hegumen - kormányzó' birtoka, a' beszterczei egyházmegyében, sz. háromság tiszteletére szentelt anyatemplommal, melly 1823-ban emeltetett parochiává, 12 fiókegyházzal. 1300 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket is tudók.

PUSZTINA. ☉

Olá hul P u s z t i a n, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban az agapiai görög apátság birtoka. Egész parochia magyar nyelven végzi az Isten dicséretét. Anyatemploma fából sz. István tiszteletére építve, a' tatrosi egyház megyében. 1830-ban lón parochia. 100 székely eredetű magyar családdal 's 500 lélekkal. Van 23 fiók egyháza, mellyekben összesen 3400 lélek. E' mostani falu eredete a' székelység fölfegyverzésével egykoru, midőn a' fegyver alul menekülni akarók maguknak moldvai határok közt választá-

nak sokkal több teherrel járó életet a' katonáénál, és a' puszta helyről, mellyen megtelepedtek, az első megszállók így nevezék, melly nevezet mainapig mind oláh mind magyar nyelven fönmaradt. Régibb egyházi adatok ugyan e' helyen emlékeznek K e m p é n nevű magyarok lakta faluról. Földbirtoka magyar eredetű magtalanoktól volt véghagyományban a' v a r a t i k i kalugyernők zárdájának ajándékozva, később cserében vevé által az a g a p i a i. A' hagyományzó oklevelekben a' mostani pusztinaiak előtt számtalanszor fölolvastattak a' két magtalan testvér A n d r i s k a és M a r i s k a neveik, kik a' szomszéd s z k o r c z é n y i, vallomások szerint szintén magyar eredetű rezesek közül valának, alkalmasint a' hagyományzat előtt már eloláhosodva; különben a' hagyomány alig történéhetett volna. Fekszik a' nagy Tazló igen szép folyam mellett, egy fertálynyira keletre eltávolított, nyugotra nyíló kerek völgyben. Magyarai az oláhokkali szomszédság viszonyainak ellenére is tiszta székely - csikiasan akarkivel és örömet beszélnek magyarul. Szorgalmas földmivelők. Egyetlen, zsidóból keresztelt oláh lakja e' falut, ennek is felesége pusztinai magyar asszony volt. S z k o r c z é n nem ok nélkül vehette nevét a' magyar k o r c z vagy g o r c z szótól, minthogy e' falu egész fekvése tökéletes gorczt képez, egy sík hegy' élén levén a' T e r p e nevű patak' medre felé lejtősen építve.

RADUKÁN. ☉

Birtokosaról ekkép nevezett falu a' Pruth mellekén. Az előtt a' huszi egyháznak volt fiókja, 1845-ben attól elszakítván, parochiává emeltetett, Pojáno-kornului és Movilla azelőtt szinte husszi fiókegyházak' hozzákapcsolatásával. Számlál 560 kath. lakost, csangó és egyéb jövevény magyarokból állót, kik közül kevesen tudják nyelvünket. Temploma Péter ap. tiszteletére szentelve. Fekszik Husztól éjszagnak 4 órai távulságra.

RÁKOVA. ☾

II. oszt. falu a' bákói kerületben besztercei alsó okolban. Koroj nevű középrendü bojér' birtoka, V a l é n n a k Ketris faluhoz mellékelt fiókja, amattól 2½ órányira. 20 család 76 lélek kath. lakosi Bogdán- és Forrófalváról származott mindnyájan magyarul beszélő csangók.

RÉCSE. ☾

II. oszt. falu a' vazlui czin. belső okolban, Gorove birtoka, P r e z e s t' félegyháza, sz. Alajos tiszteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarul tudó csangók és székelyek, Szabófalváról származván amazok.

REKECSIN. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercezi alsó okolban, Sturdza Vazul birtoka, Klézse' félegyháza, attól 2 órányira. 14 kath. lakosi székely-magyarok, nem rég ide vándorlottak. Mondatik Rakacsunnak is.

REKETT-TÓ. ☉

Olá hul R a k a t a u, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercezi alsó okolban különféle bojerek birtokáin lakó néppel, Valénna'k félegyháza, Horgyest faluhoz mellékelve, amattól 2 órányira. 33 család 135 lélek széjjel szórt kath. lakosi többféle nagyobb falukról származottak és magyarul tudók.

REKETYÉS. ☉

Olá hul R i k i t e s t, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, a' berzonzci monostor földbirtoka, P u s z t i n a' félegyháza 3 órai távulságra, 2 éves uj szállitmány. 20 család- 200 lélek, kik Kalugyerből költözött csanogók, és 2 székely család, mind magyarul beszélők. A' közel szomszédságokban ismét 10 háznyi magyar, kik mindnyájan a' kalugyeri inségre jutás után a' szörnyű igát könnyitendők, ide menekültek, egy délre nyiló völgyben a' rekettye bokrokról így nevezve. Egy éltes kántor Benő István nevű csik sz. miklósi fi, ki Somlyón 6 iskolát végzett, 's egykor a' székelyhuszár ezrednél szolgálván, Franciaországban is járt, magán házban viszi végbe az imádságokat vásár- és ünnepnapokon.

REKETYÉS.

Most R e k i t o s z a, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bócs és B i k e s faluk mellett.

REKICZE. ☉

Falu a' bákói czin. besztercezi alsó okolban Legán nevű bójér öszvegyének birtoka, Valénna'k Poruncselhez mellékelte fiókja, amattól ½ órányira. 7 család, 31 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról és Kalugyerből két év előtt oda származottak, mindnyájan magyarul beszélők.

RIPA. ☉

Falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban Szakara' birtoka P u s z t i n a' félegyháza. 35 kath. székely-magyar lélek, 1 óra járásnyira az anyamegyétől.

ROMÁN. ☉

Hasonnevű czinut fővárosa, Besztercze folyónak a' Szeretbe ömlésénél, hajdan R o m á n v á s á r nevet viselt. Már a' XV-dik században magyarok lakták. Némi 1585-diki oklevél is bizonyítja magyar népességét, melly

nevezetes iratot az eredetiből másoltan Lugossy József barátomtól nyervén, egész terjedelmében közlöm. Ekkép szól: „Mý Zýgethj feŵ Biro Zýūs, az en eskŵt Biraimal Teöreök Janos, Hatuanj Pál, Attýaj Janos, es Cziszar Balassal egietemben: Adgiuk tudtara es emlekezetire mindeneknek az kiknek Illik: hogj az 1585 esztendeóbē 23 Septembris: Jeöve mý eleönkbe az mý Attiankfia Igiartha Mathe, es szolla mý nekünk, miuel hogý az eö lakasat Istē Moldua orszaghban Romā vasarth mutatta uolna, megh ugý mint, Jygiarto Mihalȳ, es Jýgiartha Estan kepibē. ez feleöl hogj engednēk egj leuelet Irattatnj az eŵ Nemzetsegenek eredetireöl es allapattiarol. Mý azert az eŵ Nemzetsegeknek allapattiokrol niluā Irhatük es tanü bizonsagot tehetünk, ki Ez Igiartha Mathenak az Eossý hiuatatot keözöttünk Kalamar Peteónek, es az Attia pedigh Kalamar Imrenek, kik tekintetes es tisztessghbeli emberek uoltanak, Az añiarol az eosý hivattatot Zani Tamasnak ký keözeöttük egj nehanzor birosagot tistessegesen uiselt, az edes Añia hiuattatik Sophi Assonnak, ki most Igiarto Peternek ki keözöttünk eskút tanaczibeli semelj, Istēn szerent hazas tarsa). Iýgiartha Mihalȳnak esmet az össj Hoszumecej Veres Janos uolth, az Attia uolth Zigethj Zjgiarto Giorgj. az Añiarŵl ualo Eössi Kosa Balaz uolth. Az Anianak neue Martha uolth. Eszek pedigh mind Jeles beöczületes tistesseges szemeliek es varásnak eleý uoltak.) Ez Jýgiartha Estuañak is Eössj Teörök Mathe uolth. az Attia Teörök Marthon uolth, Az Añiarul esmet Hatuani Imre uolt Eösý, az Ania Hatuani Katalin uolth. Mind ezek is azert tistesseges Jambor, szemeliek uoltanak. Mind ezeknek azert az felliúl megh irathat dolgoknak bizonsagara, mýes tanaczibeli szemeliek, tudnj illik pongoracz Janos, Kalmar Ferencz, Jýgiartha Mihalj poncz Gaspar Niskos Miklos paisos Janos Zaz Giorgj Astalos Peter es egez tanaczj.“ (P H). — Bandin püspök irá 1646-dikban e' városról: „Ezelótt két temploma volt az itteni katholikusoknak; egyik magyar, másik német; ma az elfoglalt teleken romjait mutatják. Ahhoz Lukácshegyen 2, ehhez 6 szóló tartozott; mellyek részint eladattak, részint miveletlen hevernek; mert a' 800 cath. lakos 36 személyre leolvadott, kik közül bérmálkoztak huszonketten.“ A' régi kath. templom egyike ma is fön van a' város ejszaknyugoti részén, melly moldovánoktól használtatván „Bezerika alba“ néven ismertetik. Derék egy épület, a' XVI-dik század művének tartom. E' templomban és körüle régi sírkövek iránt hasztalanul nyomozódtam. A' most itt tartozkodó katholikusok száma 142-re mén, kik

a' Szabófalvi anyaegyházhoz tartoznak. Már kezdetben e' városnak magyaroktoli laktát kétségen kívül helyzi az is, hogy Reychersdorffer György 1550-ben magyar nevérol nevezi e' várost Moldva' leírásában imigyen: „*Celebriora autem loca, arces nempe et oppida — sunt, Swczowa, Chotina, Nempezs (Nemcz) Romaniwiar (Romanújvár) Bahloiazwar (Bachlú-Jászvár) Wazlo, Zoruca, et Orhe; item Huztwaras, Tataros, Barlat, ac Romanwasar.*“ Ismét alább: „*Sunt praeterea duae arces validis exstructae muris, utpote Romaniuywar, quam planities quaedam ad flumen Zered, quod in Danubium flectitur, sustinet; alteri vero Romaniwasar nomen est. Haec, utrinque duo occupant latera.*“ Ebből észreveheti kiki e' városnak és várnak magyaroktól alapítását: mert ugyan mit keresne különben magyar neve; kitetszik az is, hogy volt Romanújvár és külön Románvásár; amaz a' Szereten túl, némi romjaiban most is lakható. Uti naplóm e' tárgyakat bővebben is fejtegeti

ROTUNDA. ☉

I. oszt. falu a' románi czin. szereti fölső okolban Dzsida falva' félegyháza, $\frac{1}{2}$ órányira. 300 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Fekszik túl a' Szereten, Dzsida falva irányában.

RUSZVLADIKA. ☉

I. oszt. falu a' rómani czin. belső okolban, a' románi püspök birtoka. Prezes' félegyháza, attól $1\frac{1}{2}$ órányira. 70 kath. lakosi székely származásu magyarok.

SEHES. ☉

Malmok, különféle rezesek' birtoka a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Kománfalva' félegyháza 2 orai távulságra. 60 kath. székely-magyar lélek, mindnyájan a' Sós-Tazlón levő malmokban laknak. L. Sós-Tazló.

SERBEST. ☉

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban Prezes' fiókja $\frac{1}{2}$ órai távulságban, 18 kath. magyar jövevény lakosokkal.

SÓFALVA.

Így nevez Szegedi és Timon egy magyar falut a' mult században, milly nevű most nem találthatik. Helyzetéről mondja emez a' székelyföld leírásában: „*Infuso in Tatrur rivo Uzo in eodem latere Villa Lucae, et villa Salinaria.*“ (Imago Nov. Hung. edit. Vien. 1762. in 4. pag. 55.) E' szerint Dormanest körül, hol az Uz patak a' Tátrosba ömlik, kellett lennie.

SOLYMÁR.

Oláhul Sojmarest, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban Gyula hajdani város közeldében. Tehát valamint a' magyarhon' fejedelmi városának Budának, úgy a' besenyő-kúnok földén Gyula városnak létezett szomszédságában a' sólyomvadásatról nevezett Solymárja.

SOMLYÓ.

Havasokból eredő patak a' niámcsi czin. melly a' Bratezel patakkal egyesülten Tarkó falunál elhaladván, Karácsonkő (Piatra) városán fölül a' Beszterczébe foly.

SÓSKUT. C

Paskán birtoka, Pusztina' fiókja 2½ órai távulságra. 7 családú 30 székely-magyar lakossal. Lungának tartozmánya.

SÓSPATAK vagy ÚJHEGY. C

Oláhul Sarata vagy Djalouu, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prunkul birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből valók. Ismét Sohodolul rezes falu u. a. czin. beszterczei felső okolban, Kalugyer mellett, tehát nem egy a' Sospatakkal.

SÓS-TAZLÓ. C

Azon nevű pataknál majorok, a' bákói czin. tazlói okolban, Kománfalva' fiókja, attól 3 órányira. 23 kath. székely-magyar családok a' mojnesti templomhoz kapcsolvák, ide a' Lukácsestiek is hárman. Most Pusztinához tartozik.

SÓVIZ.

Most Szoveza, I. oszt. falu a' putnai czin. zebreczi okolban Visonbán és Kászónfalván alul. Nevét a' határában létező sóskutakról nyéré. Közhir szerint ez hajdan magyaroktól lakott hely. Erre célzott-e Timon Samu a' Salina névvel midőn irá (Im. Nov. Hung. pag. 56) „In latere boreali fluminis Tatri infra Velcium (Völcsök) Comani vicus (Kománfalva) et villa Salinaria (Sófalva) infra quas Salina (Akna) et Tatrum, vel Tatroschum,“ vagy a' már elsorolt Sófalvára? meghatározni nem tudom.

SZABÓCS.

Ma Szabosza, I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi okolban, Borka és Farkas falu mellett Besztercze' bal partján. Neve eléggé hirdeti magyar eredetét.

SZABÓFALVA. ☉

Oláhul Szaboán, falu a' románi kerületben moldvai okolban, a' szereti egyházmegyében, sz. Mihály arkangyal tiszteletére szentelt kő építményü annyatemplommal. 7 félegyházat számlál. 2000 kath. lakosi eredeti csangó magyarok. Van iskolája is. Fekszik Románon fölül 1 órányira, az országúttól $\frac{1}{4}$ órányira, szép térségen. Régente közelebb a' Szeret' völgyénél állott egy dombos helyen, melly most Román Berengyesnek neveztetik. Régi temetőjének helye még most is keresztel jelölve. Viszontagságairól eleget olvashatni naplóm' egyik cikkében.

SZÁGNA. ☾

I. oszt. falu a' románi czin. szereti fűlső okolban, Dzsida falva' félegyháza 2 órai távulságra. 400 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten.

SZALAN CZ. ☾

Oláhul Eszlenek, falu a' bákói czin. tatrosi okolban, vajdai kamarabirtok, Gorzafalva' félegyháza attól 4 órányira. 400 kath. lakosi székelly-magyarok. Sz. Anna tiszteletére emelt templommal.

SZALONCZA. ☾

Oláhul Szalancz (kis) falu, Teczkán' birtoka, Pusztina' félegyháza Nagy-Szaloncza mellett. Kath. székelly-magyar család 25, 160 lélek. Új temploma sz. Imre magyar herczeg tiszteletére szentelendő a' hivek kívánsága szerint. Ismét Szalancz, oláhul Szalaczul (nagy) falu hason nevű pataknál a' Tazló keleti részén, bákói czin. tazlói fűlső okolban, Prunkul birtoka, Pusztina félegyháza 2 óra távulságra. Kath. székelly-magyar család 22, 120 lélek. Itt a' hajdani templom helyén kezdett épülni egy újabb, fenyőfából, melly helyről, egy 102 éves oláh' ezelőtt 16 évvelijelölétéből tudjuk, hogy magyar templomul szolgált. Kétségkívül ezen falu az, mellyről Szaloncza név alatt Bandin püspök 1647-ben így ír: „Egészen magyar falu, mellyben 105 személyt béráltunk. A' Krisztusnak ezen szőlőjét is soha püspök és missionariusok nem mivelék, csak diákja van, ki ünnepeket és böjtöket hirdet és magyar énekeket zeng el a' hiveknek.“ Tehát oláh lakosiban keresendők a' régi magyarok maradéki. E' két Szaloncza együtt I. osztálybeli.

SZAMOS.

Oláhul Szomuz. Két folyó, nagy és kis Szamos, a' szucsavai czin.

folticséni okolban, mellyek a' Szeretbe ömlenek. Neve tagadhatlanul magyar eredetet bizonyít.

SZÁSZ.

Ma Szászul, I. oszt. falu a' putnai czin. biliesti okolban. Erdélyi szász eredetet bizonyít.

SZÁSZFALU.

Ma Szászova vagy Petrest, II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban.

SZÁSZKA.

I. oszt. oláh falu a' szucsavai czin. moldvai okolban hrg. Kantakuzeno birtoka. Hajdani szász lakosítól nyeré a' Baja melletti falucska e' nevét, kik a' vidék hegyeiben magyarokkal együtt hajdan bányászságot üzének. Jelenen többé semmi nyomuk.

SZÁZKÚT. C

Oláhu Szászku t ul, I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsini okolban Aszlán birtoka Klézse' félegyháza, attól 4 órányira, ur' szine vált. szentelt templommal. 130 kath. székely és egyéb eredetü magyar lélekkel. Van itt a' reformatus atyafiaknak is oratoriumuk pappal, ezek 20 gazda 's 123 lélekből állnak, mind erdélyi háromszéki származásu székely-magyarok. Nevét a' számtalan patakforrásokról nyeré, mellyek e' keskeny völgyben elnyuló falu határában erednek.

SZEKATURA. C

Falu a' bákói czin. beszterczei fülső okolban Paskán' birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól egy órányira, Mária Magdolna tiszt. szentelt templommal. 200 kath. lakosi csangó magyarok, kiknek egy része tud magyarul. Régente rezések valának.

SZÉKEL.

Oláhu Szekul. A' niamczy monostortól függő hireszárda, attól délre 2 órányira, a' magos hegyek között; hivatik Szakulnak is.

SZÉKELYFALVA.

Ma Szakujén, I. oszt. falu a' románi czin. szereti alsó okolban a' kisebb Gyula falu mellett, oláh lakosokkal.

SZÉKELY-PATAK.

Oláhu Szekulyáska, havasokból eredő kis patak a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly Hold és Borostyánfalvát átellenében a' Besztercze folyóba ömlik annak nyugoti oldalán.

SZEKIJÁN.

Ma Baja és Bogata, I. oszt. oláh falu a' szucsavai czínut. moldvai okolban, Bajának átellenében, hegyen a' Moldva folyó nyugoti részén, melly hogy hajdani bányamivelést üző székely lakosítól nevezteték így, kételkedni nem lehet. Most oláhság lakja. Herczeg Kantakuzeno család birtokához tartozik.

SZÉPVÁROS. C

Oláhuł Tyrgulfromosz, város a' jasszii czínut. karligaturi okolban, Bars' birtoka, Halocsest' félegyháza, attól 3½ órányi távulságra. 25 kath. lakosi magyarul nem tudó jövevények. Hajdani nevezetességét mutatja a' még 1780- és 1797-ben vastag falaibau fűn volt vajdai palotának maradványa e' város keleti részén, miről Wolf András (Beiträge, I. Th. S. 74) teszen említést. Uti naplomban bővebben is leiratik.

SZERBEK. C

Máskép Alsó Szerbi, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban. Roszet birtoka, Pusztina' félegyháza, 1 órai távulságra. 25 székely családot számlál 117 lélekkel. Sz. Ferencz bélyegzése' napjára szentelt kis templommal. A' földesur 300 moldvai forintot ajándékozott harang vételre magyarainak. Erdős vidéken a' Tazlóra nyuló hegyoldalon fekszik.

SZERECZEI. C

Falu a' románi czínut. szereti fűlső okolban, Dzsidafalva' filiálja, 1 órai távulságra. 40 kath. csangó magyar lakosi eloláhosodottak. Túl a' Szereten.

SZEREDVÁSÁR vagy SZERET.

Város, régente Moldvában, ma 1777-dik óta Austriához tartozó, Bukovinában Szeret folyónál. A' hajdani moldvai püspökségnek 1401 előtt, midőn azt Bákóba tették át, székhelye. Már Roger így emlékezik róla a' 'mongolok' berohanásáról szólóban: „*Bochetor autem* (mongol hadvezér neve) *cum aliis regibus, fluvium, qui Zerech dicitur, transeuntes, pervenerunt ad terram Episcopi Cumanorum*“ (Rogerii Miserabile Carmen Cap. XX). Az őskorban magyaroktól laktát vagy csak nevénel fogva is kétleni nem lehet, mellyet az allatta folyó, és Moldvát keresztül hasító víztől nyert. Mihály milkói püspök' Tatroszon 1518-ban kiadott Synodust hirdető levelében „*Srethiensis arcchpresbiter atque Decanus*“ jó elő. Bandin püspök ezeket jegyzé meg 1647-ben e' városról: „Hajdan jeles kolostora csudákról és bu-

csujárásról híres temploma volt, ma csak puszta helyét mutogatják. Az üldözött kath. nép részint görög vallásra ment által, részint Kutnárra és Bajára bujdosott. Az említett kath. kolostor' könyvtárát a' radaucki görög püspöki monostor, és Moldva' főcancellárja, egymás közt elosztották. Ez történt az egyházi javakkal is. — A' Nitra- és Posonyvármegyében lévő Szered mezőváros és számos helységek magyar ősöktől származását tanúsítják e' helynek. A' Szeret folyó neve Arpad kora előtt sehol elő nem fordul.

SZEUCSEST. C

I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei felső okolban, Prezest' félegyháza, $\frac{1}{2}$ órai távulságban. 40 kath. lakosi magyar jövevények, innen a' Szereten, Bákótól egy órányira.

SZIKLA.

Így nevezetik a' niamczi főmonostor környékén annak egyik leányzárdája a' fenyves hegyek közt, azon nevű czin. felső okolban. Ez is csak magyaroktól neveztetetett el az őskorban.

SZKEJA. C

Vagy Szkei, I. oszt. falu a' román czin. besztercei felső okolban. Midón Dumafalván parochia létezett, annak félegyháza, attól $1\frac{1}{2}$ órányira, kereszt fölmagasztaltatásáról szentelt templommal. 220 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvünket. Fekszik a' Szeret' átkelőjén túl, mélyen a' Szeretvölgyében, 's e' helyről neveztetik a' rév is. E' tájékon ütközött meg Mátyás kir. István vajda' hadával.

SZKINEN. C

Falu a' bákói czin. besztercei felső okolban. Bákónak 1845-től fogva filialja, attól $\frac{1}{2}$ órányira, sz. György' tiszteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarok, székely eredetűek.

SZLOBOZÉN. C

Falu, Horlest' félegyháza, attól $2\frac{1}{2}$ órányira, oláhosodott 30 kath. csangó magyar lélekkel, úgy látszik a' jasszii czinut. kodrui okolában. Mondatik Szloboziának is.

SZLOBOZIA-MILULUI. C

I. oszt. falu a' bákói czin. tutovai okolban, Krupenszki család birtoka, Tatrost' félegyháza attól $\frac{1}{2}$ órányira. 70 kath. lakosi székely-magyarok.

SZÓCSA. C

Falu a' niamezi czin. Halocsest' félegyháza, Megváltó tiszteletére

épült egyházzal. 150 kath. Bukovinából származott magyar lakosi tudnak magyarul. Sok méltatlanságot szenvednek az olaszoktól, minthogy egyetlen tiszta magyar hely a' megyében. Kettő van egymás mellett, felső és alsó, mind II. osztálybeli.

SZÓCSI.

Most Szócsi, II. oszt. falu a' szucsavai czin. szereti okolban. Veresfalva mellett. Ismét: Szóci, II. oszt. falu a' niamczy cin. pietri okolban, Almási falu vidékén.

SZŐLŐHEGY. C

Olá hul Tiszest, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Tatrosból Ojtoshoz vezető uttól jobbra, Gorzafalva' félegyháza, attól 1 órányira, sz. István kir. tiszteletére szentelt templommal. 200 kath. lakosi székely eredetű magyarok.

SZTÁNFAVA.

Olá hul Stanest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói felső okolban, Magyar falu mellett, melly Bandin püspök szerint 150 magyar lakost számolt és Hilp (most már nem letező) helység felé, sz. Kozma és Demény' tiszteletére épült kápolnával birt, hová Moldvából és Erdélyből a' pünkösti ünnepek' alkalmával több ezeren gyülekezének össze búcsúra. Rezeses lakói magyar eredetükre jelenig emlékeznek.

SZTRUGÁR. C

II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Pusztina' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi székely eredetű magyarok.

SZUCSAVA.

A' XV-és XVI-dik században Moldvának fővárosa 's fejedelmi lakhelye, most 1777. óta Bukovinában ostrák birtok. Bandin szerint magyar, szász és olasz polgárok is lakták 1647-ben e' várost, hol egy 1638-ban megújított kath. templom létezik, mellynek nagy oltára balján következő fölírás vala olvasható: „DEO TER OPTIMO MAXIMO ET DEIPARAE VIRGINIS MARIAE IN LAVDEM HOC ALTARE FIERI FECIT ILLVSTRISSIMVS PRINCEPS JEREMIAS MOGILLA IN SVAM TOTIVSQVE PROPLIS MEMORIAM.“ Jeremias Mogilla a' moldvai történetek szerint fejdelem 1595—1607-ig; neje Ciamartowna (?) Ersébet némi erdélyi magnás' leánya (Engel, Neuere Gesch. von Moldau. S. 243 ff.) hihetőleg katholika. Jeremias vajda' széke Szucsaván volt. Ezen fölírás megczáfolja Engel' azon

állítását (S. 268,) miszerint Basilius Lupul vajda engedte légyen meg Szucsaván a' kath. templom építését, miután már ott létezék 1600 év körül. Engel szerint a' magyar szücsöktől nyeré nevét.

SZÜCS. ☉

Falu a' piatrai czin. Szkarlati birtoka, P u s z t i n a' félegyháza, 3 órai távulságra. 80 kath. székely-magyar lélekkel, egy igen nagy és szoros, mindenfelül erdő környezte völgyben fekvő valóságos farkaslak, sem kántoruk sem harangjok. Nevét vevé a' szomszéd nagy falutól, mellynek neve Sz ö c s, lakói rezések, kiktől a' most magyarok lakta birtokot Szkarlat Roszet boér vásárolá. E' nevezet hihetőkép egy eredetü Sz u c s a v á é v a l, melly Engel szerint hajdan ott lakó számos szücsöktől hivatik. Illy nevű falu van még a' Moldva folyó mentén, a' mostan uralkodó vajda földbirtokán.

TAKUCZ vagy TEKUCS. ☉

Hasonnevű czinut' fővárosa Barlád pataknál némelly csangó családok a' Szeret' mellékén inneni származtukat említik. F o k s á n' félegyháza, 3 órai távulságra, most 70 kath. magyar és más jövevény lakosokkal. Hajdan 200 család birt, templommal pappal és tanítóval, mint Bandin irja, de már az ő korában (1647) nem valának ott magyarok.

TALPA. ☉

II. oszt. falu a' dorohoi czin. berhometi okolban, Bals család birtoka, H a l o c s e s t' félegyháza, attól 2 órányira, sz. Péter tiszteletére épült templommal. 180 kath. lakosi csangó magyarok és székelyek, még tudnak magyarul. Baromvásáriról hires éshavasi sajtjáról, esik az bucsúkor, melly kath. szokásra mutat. 1841-ben anyatemplommá emeltetett, de csak 2 évig vala papja; hozzá tartoztanak: B o r g o v á n, D a v i d, N y a m c z, P i a t r a, 'stb. mellyek most mind Halocsesthez tartoznak.

TALPAS vagy TALPIS.

Ma T a l p i c z i, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban, hasonnevű szabaddal (szlobozia), B o r c s a falu szomszédságában.

TAMÁSFAVA. ☉

Oláhul T a m a s é n, I. oszt. falu a' románai czin. moldvai okolban a' galatai monostor' birtoka, D z i d a f a l v a' félegyháza, attól $\frac{1}{4}$ órányira, ker. sz. János tiszteletére szentelt templommal. 800 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják anyanyelvüket. Fekszik innen a' Szereten, Dzsidafalva alatt. Minthogy egykor elüzék az olasz papot, e' szörnyü vétkeikért (?) la-

kolók, maiglan nem nyerhettek lelkészt, ámbar kőlakást is építettek elfogadására saját költségükön. Péter vajda alatt a' XVI-dik században ajándékozottatott e' falu Lucsna patakon lévő malommal, úgy Plopi, Helesteu (Halastó) Kercsest, meg Belcsest, és Szadna falukkal együtt a' galatai monostornak. (Foaie. 1845. N. 4 p. 25.) Ezen falu állítólag 1644 körül Vazul vajda által a' jásszi saját alapítványi iskoláknak adatott Dumafalva, Dzsidafalva, Jugán, Kopo 'stb. falukkal együt. (Gazeta de Transilvania. 1845. Nr. 38 p. 152).

TARKÓ.

Falu a' niamczi czin. hegyi okolban. Nemcsak magyar hangzata, hanem végbetűje, melly több helyekben mint: Bákó, Basó, Bozó, Csakló, Herló, Kosuló, Kozló, Milkó, Somló, Tazló, Turló, Vazló 'stb. mutatkozik, magyar eredetet mutat.

TATROS. ☉

Egykor város saját porkolábjával, mellytől a' vidék tátrosi porkolábságnak hivatott, most I. oszt. falu a' bákói kerületben tátrosi okolban, a' tátrosi egyházkerülethez számítatik. Ur' szine tiszteletére szentelt anyateplommal, 5 fiókegyházzal. 400 kath. lakosi székely 's egyéb származásu magyarok, kik a' többi lakosokkal együtt az aknai sóbányánál tartoznak szolgálatott tenni. 1831-ben állitatott vissza régi parochiája. Hajdan csupán magyarok lakták és inkább keletfelé 1 mélföldnyire feküdt. Régi, sz. Miklós tiszteletére szentelt 40 láb hosszú 14 láb széles kőtemplomát Margit, Sándor vajda neje építeté 1400 körül, mellynek 17 ölnyi alaphelyén nyugszik a' mostani 10 ölnyi fatemplom. Még 1647-ben vonakodtak buzgó magyar lakosi olasz missionáriust elfogadni. Örökemlékét hirdeti a' magyar bibliának müncheni codexe, melly e' helyen másoltaték 1466-ban következő tartalmu befejezése szerint: „*E' könyv megvégeztetett Németi Györgynek Hensel Emre fiának keze miatt, Moldvában Tathros városában Úr születésének Ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.*“ Templomszerei közt találtatik egy ezüst feszület, kereszt és kehely, mellynek talapzatán fejthetlen monogrammak, mint Petrás Incze állitá, de ollyannak én már nyomára nem jöhettem. A' régi paplak' és kerítése alapjának romjain most a' nagy országut viszen keresztül. Tatrostól ½ órányira a' Tatros folyó balpartján fönállnak még két ölnyi magosságra némi hajdani magyar templom összedült falai. 1518-ban II. Mihály milkói püspök itt egyházi zsinatot tar-

tott a' Bold. szűz templomában, mellyben a' 17 decanushoz intézett körlevele szerint a' milkói püspökséget 1441—42-ben a' török által földultat, vissza akará állítani, de 1525 körül közbejött halála a' tervet sikeretlenül hagyá. 1600-diki május hónapban, midőn Mihály oláhországi vajda Moldvára ütött, Mogila Jeremias moldvai fejedelem Tatroson vala lakodalomban, honnan a' hír hallattára Szucsavába ment „*Czinutul Trotusului*“ azaz: tatrosi czinut említetik (Foaie, 1845, Nro 4. pag. 29) némi 7198-iki = 1690 évi oklevélben. „Tataros“ néven fordul elő Moldva' városai között 1550 körül Reychersdorffer György I. Ferdinand követe írta Moldva' Chorographiájában, 's úgy látszik a' tatároktól vevé nevét, kik a' kúnokkal itt is, mint Magyarországbán együtt laktak.

TAZLÓ.

Oláhuł Tazlou l, II. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fűlső okolban. Hasonnevet visel a' monostor és folyóvíz, mellynek egyike S ó s-T a z l ó. Különösen: Tazlói monostor, I. oszt. falu (monestira Tazloul) a' nyameczi czin. besztercei okolban hol a' falu is van.

TECZKÓFALVA. C

Tecz k á n, II. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Bogdán' birtoka, Szabófalva' félegyháza, attól 2 órai távulságra. 250 kath. magyarul is tudó csangó lelket számlál. 1647-ben 160 magyarok valának lakosi, Steczkófalvának hivaték. 1776-ban Tuzkofalvának jelölé Zöld Péter.

TÉREBES.

Most ugyan nem létez illy nevű falu Moldvában, de még a' XVI- és XVII-dik században fűn vala, 's ezeket írá róla Bandin püspök: „A' bákói püspökséghez tartozó falu, 155 lakossal. Sokszor elsajátítatott, és ismét a' püspökök' gyakori változása miatt visszaadatott. Az egyházi telekbő András dalmát barát egy paripaért nagy részt eladott.“ Ismét: „Terebes helység ugyan a' bákói püspökség jószága volt, de jövedelmét a' fejedelem huzza, 's így a' püspöknek csak a' haszna van belöle, hogy neki minden héten egy két napot szolgálnak, midőn a' fejedelem nem foglalatoskodtatja lakosít, máskép nem robotolnak. Sőt a' falut is Üreki Miklos ur tulajdonának mondja lenni, 's erről némely iratokkal birván, nem tudjuk a' napot, mellyen elfoglalandja.“ Ez nagy részben meg is történt. Birunk némi 1662-diki oklevéllel, magától a' moldvai vajda Dabisa Eustach által kiadottal, melly-

ben világosan városnak és a' bákói barátokénak mondatik Terebes; így hangozván az oláhnyelven irott 's Petrás Incze által magyarosított krizof: „Én Dabisa Istratie vajda, Isten kegyelméből Moldvaföldének goszpodárja (ura). Irjuk az én uradalmam minden szolgálóihoz, kik fogtok jární egész szolgálatokkal a' bákói czinutban, nektek adjuk tudtotokra Terebes városáért, melly a' Bákó városi barátoké, nekik eddig nem volt kötelességük semmi szekerezésre, sem podovdákra, sem fát nem hoztak mint hoz a' többi falusi nép. Azért uradalmam is megkönyörül és elengedtem, hogy legyenek békességben; épen azért, ha látni fogjátok az én uradalmamnak irását, ismét ti mindnyájan elfogjátok hagyni jó békességben, hogy ne terheljétek, és ti porkolábok azon czinutból és bruniszterek, nekik hagyjatok békét: csupán az ő uraiknak legyen velük bajok, valamint irják nekik még a' más uralkodó vajdáktól levő leveleik. Még is ha valaki őket terhelné, az kereset alatt leend. 7170.“ azaz 1662-dik év. (A' brassoi „Gazeta de Transilvania“ czimű román hírlap „Foaié“ tudományos mellékletében 1845. 4 számában 3-dik helyen, közölve a' jászvásári oláhpüspökség levéltárából). Kétkedni nem lehet, miszerint e' név feledékenységbe menvén „Barát“ keletkezett helyébe, és ez épen Terebes falu, csakhogy szűkebb határok között. Az elidegenített földeken több falucskák épülvén mai nap Barát' szomszédságában levők mint: Fontanell, Kusbikk, Mardzsinen 'stb. 1740-ben is előfordul Terebes falu neve. A' Terebes nevet azonban most egy patak viseli, melly Bákótól éjszaknyugot feléi hegyekből eredvén, Barát felé délnek kanyarodik iszonyú mély árkával és azután keletnek fordulva Bákó fölött a' Beszterczébe szakad. Valódi magyar neve tanusítja a' magyarok' itteni régi lakhelyét.

TOCSILÓSA. C

Falucska a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Poruncsel falu határára szállitva, 's annak birtokosihoz tartozó és Valénak szinte Poruncselhez mellékelt fiókja, amattól $\frac{1}{2}$ órányira. 4 családból álló 20 kath. lakosi tudnak magyarul.

TOLVAJPATAK. C

Olá hul Petricsik, II. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Radukáni birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól $2\frac{1}{2}$ órányira. 250 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Jelennen temploma épült fából.

TÖRTELFALVA.

Oláhul Turtujest, II. oszt. falu a' niamcezi czin. pietri okolban, Tatars falu mellett. Kún László kir. egyik orgyilkosa Törtel (Turtule) kún fő ember, kitől a' régen te Kúnsághoz, most Pestmegyéhez tartozó Törtel helység nyere' nevét, a' moldvai Cumaniában is hagyta emléket e' faluban.

TRANDASILA. ☉

Falu a' bákói czin. beszterczei fűlső okolban, az előtt Prezest, 1845 óta Bákó félegyháza, attól ½ órányira, (372) most 23 kath. lakosi magyar keverékek.

TRUNK. ☉

Falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban Bogdánfalva birtok-tartozmánya, 's annak félegyháza, tőle ½ órányira, kápolnával. 350 kath. lakosi csangó és székely-magyarok. Fekszik a' Szeret' völgyében Bogdánfalvától keletfelé, a' bákói póstaut levén a' kettő között; termékeny földel bir.

TUPILÁCZ. ☉

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, 2½ órányira. 15 kath. lakosi székely eredetűek.

TURLÓ.

Oláhul Turlui, kis folyó a' bákói czin. tazlói fűlső okolban, melly a' Tatrosba szakad. Valódi magyar hangzata olyan ós nevezőire mutat.

TURLUJÁN. ☉

Moldován nevű boér birtokán 12 magyar család, kik Kalugyerből menekültek, ezen mindenfelől erdő környezte kies patak völgyében. Sem kántoruk, sem harangjuk. Vidráskától 2 órányira esik, Pusztinának ehhez számított félegyháza, a' bákói czin. tazlói alsó okolban.

ÚJFALU. ☉

I. oszt. falu, Szturdza Vazul birtoka a' putnai czin. zebreuczi okolban Klezse' filiálja, attól 2 órányira. 20 kath. lakosi székely 's egyéb eredetű magyarok. Bandin püspök 1647-ben 10 magyar házat említ legfűllebb és Mánfalva-, Gorzafalva- meg Völcsökkel együtt tón egész parochiát, ha csakugyan egy vala ezzel. Van ismét:

ÚJFALU. ☉

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban Gorzafalva' félegyháza attól ½ órányira. 250 kath. lakosi székely-magyarok. Tatrosból Gorzafalván át az ojtosi kapuhoz vezető utban,

UZ.

Illy nevet visel egy kis folyó a' bákói czin. melly Kászon székely székéből eredvén, Dormanestnál a' Tatrosba foly. A' kúnok' egy felekezetének Uz nevére vezet. Cedrenus írja: „*Uzi, gens Umnica est.*“

ÜLÉSKŐ.

Oláhul *Ilisz kó*. Az utóbbi elrontott néven hivatik azon oriási kőhalom a' bákói czin. tazlói felső okolban, melly Dormánfalvának átellenében ejszakfelé, Uz vizén túl a' hegyhátán látható, emberkéz alkotta csuda nagysága miatt. Akár éles akár ülés-köre magyarázzuk, a' kó rontott rag kezeskedik magyar eredetéről.

ÜRMÉNYES.

Ma *Urminisul*, rezes oláh falu Mojnest körül, a' bákói czin. tazlói felső okolban; neve és rezessége után ítélve szinte magyar eredetü.

VALÉN. ☉

II. oszt. falu a' bákói kerületben, besztercei alsó okolban Jenuez kisebb rangú bojér birtoka, a' besztercei egyházmegyéhez tartozó, nepom. sz. János tiszteletére szentelt anyatemplommal, és paplakkal, melly 1840-ben emeltetett parochiává. 11 fiókegyházat számlál. 39 család és 202 lélekből álló kath. lakosi Szabófalváról származott csángó magyarok, mindnyájan tudnak magyarul. Lelkésze Kónya József Kornél minorita, egri hazánkfia, ki az 1845-dik év tavaszán a' magyar hivek' fájdmára kijött Moldvából. Hivek száma összesen a' félegyházakéval együtt 3300. Fekszik hegyoldalban.

VALÉN. ☾

I. oszt. falu a' románi czin. moldovai okolban, Halocsest' félegyháza, attól 1 órányira. 50 lelket számlál kath. magyarokat, kik már nem tudják nyelvünket.

VALLE-ALBA. ☾

Falu a' román czin., Halucsest' fiókegyháza attól $2\frac{1}{4}$ órányira. 40 kath. lélekkel.

VALESZÁKA. ☾

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban Redian' I. oszt. falu határán, Rediánban lakó Donis Jordáké birtoka, Gorzafalva' félegyháza attól 2 órányira. 200 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt templommal. Ezen Redianihoz 5 falu tartozik, de csak ebben vannak magyarok.

VARANCS vagy VRANCS.

Szabad rezes vidék mintegy 40 faluból álló a' putnai vagy foksányi czin. hegyi okolban. 1518-ban Mihály milkói püspök Synodust hirdető levelében mint esperestség vagy decánság említetik, tehát kétségkívül kath. és pedig magyar lakosai valának; most mind oláhok. Van saját különös birája (Vornik). Hajdan Barancs vagy Berencs nevet viselhete e' vidék, minthogy az oláh a' *b* betűt *v*-vel, a' *v*-t *b*-vel szokta fölcserélni. Kérdés lehet az is, valljon nincs-e összefüggésben e' név Veröczével, vagy az Eszék melléki berenczók' nevével?

VAZLÓ vagy VAZLUI.

Azon nevű czinutnak, melyben legtöbb rezesek laknak, fővárosa, Vázló folyónak a' Berládba ömlésénél. Hajdan magyarok lakták mind Bandin 1646-diki jegyzete mind az 1693-diki kézirat, úgy Timon Samu 1735-diki levele szreint e' helyet; most már hirök sincs többé. Bandin nevezetes tudósítása következő: „Vaslu Husztól 4 magyar mértföldnyi távulságra eső mváros. Hajdan több mint 300 családból álló magyarok lakták, szentegyházzal, pappal és tanítóval ellátvák, ma a' boldogabb multa romok emlékeztetnek. A' templom elpusztult, a' temetkező helyre tehénólak építettek, a' kath. nép dügmirigy áldozatja, tatárok rabszolgája, vagy részint nemegyesült görög hitü lett. Hat év előtt még 30, ma 4 kath. házat 16 lélekkel számlál. Ámbár Jászvásártól nincs igen messze, soha missionariusok meg nem látogatták.“ A' név a' besenyő kúnok' O s u l, vagy mint a' budai krónika írja: O s l u nevű vezérére emlékeztet, kit sz. László 1070 körül legyőzött. (Thurocz. Chron. P. II. cap. 49).

VEZSIA. C

Falu a' román czin. Dzida falva' félegyháza attól 4 órányira. 70 kath. gyülevész magyar lakosa oláhosodott. Túl a' Szereten.

VIDRÁSKA. C

I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, Szekara birtoka és rezes, P u s z t i n a' félegyháza, attól 3 órányira. 160 kath. székely-magyar lakossal. Vagyon temploma, b. szűz anya nevére szentelve; a' Tazlóra kinyíló völgyben helyezve.

VISONTA. C

Most V i z a n t i a, két falu e' néven, egyik nagy, másik rezes, a' putnai czin. zebrenczi okolban, mind kettő I. osztálybeli. Amaz F o k s á n' fiókja

attól 7 órányira. Sz. László tiszteletére épült templommal. 400 kath. szé-
kely eredetű magyar lakossal. Visonta régi magyar lakosi most oláh rezések.

VLÁDNIK. ☾

Oláhuł Vlădnicul, I. oszt. falu a' bákói czin. besztercei alsó okol-
ban Negruez bojer' özvegyének birtoka és Valén filiálja, sz. Anna tisztele-
tére szentelt templommal, ½ órányi távulságban. 109 család, 469 kath. la-
kosi Háromszékéből, Csikból 's Gyergyóból származott székelyek, ős magyar
nyelvükön beszélők. 1844-ben Kónya magyar lelkész idejében a' földesur
kőtemplomot építtetett számukra, melly jelen időben a' *hilenczedih* köegy-
háza a' katolikusoknak Moldvában.

VÖLCSÖK.

Oláhuł Belcsugul, I. oszt. falu a' putnai vagy foksányi czin. biliesti
okolban, most merő oláh lakosokkal, és csak az elrontott oláh néven is-
merve, de az 1693-diki kézirat szerint (Ungr. Magaz. III Th.), mind Timon
által 1735-ben tiszta magyar falunak jelöltetik Völczök és Völcsök ne-
vezettel; az 1647-ki írásban Völcsör-nek hibásan olvastatván. Itt is ész-
re vegyük, miként az ul nem egyéb nemi ragnál. A' völczök vagy
völcsök szó mint madár neve minden magyar előtt ismeretes. Timon
(Ing. novac Hung. p. 56). Völcsök' fekvését Komán falun fölül teszi: „*In
latere boreali fluminis Tatri infra Velcium* (Völcsök) *Comani vicus*“ mi a'
Belcsuguléval össze nem vág ugyan, ez jóval alább esvén, de a' név' hason-
latossága még is azonegyre mutat.

ZAPOLD. ☾

Falu a' románi czin. Halocsest' félegyháza, attól ¼ órányira, tem-
plommal. 500 kath. csangó jövevény lakosi nem tudnak magyarul. Sz. ke-
reszt tiszteletére épült templommal.

ZSEVREN. ☾

Rezes falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Gorzafalva' félegyháza
attól 5 órányira. 25 kath. lakosi székely-magyarok, Lupakó birtokán lakók.
Hebrennek is mondatik.

ZSIVOREN.

I. oszt. rezes falu a' bákói czin. besztercei felső okolban. Morest
mellett a' Szereten túl. Oláh lakosi magukat magyar eredetűeknek hiszik,
a' régi magyar templom' romhelyét is ismerik.

Bezárom a' hosszú névsort olly nyilatkozattal, hogy valamint a' fölhor-

dottak közt lehetnek talán számosbak is, mik valódiilag nem nyelvünkéből fejlődtek; úgy még nagyobb számmal átezhetnek abból eredők, reájuk ismerem azonban, minthogy oláh philolog nem vagyok, egy könnyen nem sikerülhetett. De habár csalna is az itt állóknak tegyük fele része: mégis a' többi nagy szám méltán azon biztos hiedelemre von mindenkit, mellyet a' tisztán látó roppant tudományu Pray György nyilvánított: hogy ki kellett volna ürülnie egész Erdélynek, ha a' Moldvában létező magyar helyek lakosi mind onnan költöztek vala; minek folytán elmondom befejezőleg vele: „*Quam obrem id restat denique, ut has Hungarorum in Moldavia et Valachia reliquias, maximam partem ex Pacinacitis, Uzis et Cumanis, quos in unum corpus coaluisse supra narratum est, ortas fuisse dicamus*“¹⁾. A' népszámra végül megjegyzendő, hogy csak a' katolikusok vétettek figyelembe ezen elsorolt helyeknél.

Visszapillantás.

Az elsoroltakon kívül vannak Moldvában számtalan helységek, nevükre nézve az oláh nyelvből épen nem, magyarból ellenben könnyűszerrel értelmezhetők; miknek azonban itteni elszámítgatása végtelen tért foglalna. Ezeknek további nyomozását 's a' még egykor fölmerüendő régiségekkel összeillesztését a' jövő kornak adom át. Több mint ötven számra menőt szoriték ki e' lajstromból, mellyekben a' név' magyar hangzata és jelentésénél egyéb, figyelmet nem gerjeszte. Bővebb vizsgálat könnyítése végett ki kell jelentenem azt is, miszerint az oláh nyelv hangzóinak ingadozása 's egymással gyakortai fölcserélése az összehasonlításnál tetemes nehézséget, alig legyőzhető kétséget okoz kivált e' nyelv' nem ismerőjében. Az *a*, *e*, *i*, meg *o* és *u* hangok elegendes, fölváltott, 's mintegy közép- vagy kettőshang gyanánt homályosan kiejtése ugyanis tőmérdek helyneveket elferdit eredeti hangzatukból. Így például: Jászváros neve a' moldován ajkon: Jasch és Jesch; Rákóé: Bakau, Bakeu, Bakuu; Barládé: Berlad és Birlat; Vazlóé: Vazlau, Vazlu, Vazlui, Vazluj; 'stb. Illy változat elannyira divatos, hogy egy helység neve majd minden szájból másképp hangzik. De a' mássalhangzókkal sincs különben a' dolog. Gyakran hallottam Piatra város (Karácsonkó) nevét moldovántól Tyiátra-nak mondatni, Zsizio patakét Gyigyio-nak. Eszkorczen és Eszperiecz közönségesen Szkorczen és Szperiecznek hivatik. Mindezen nyelvi sajátságokból származó különösségek

¹⁾ Pray G. Dissertationes in Annales Vet. Hunnorum Avar. et Hung. Vindobonae, 1775. fol. Dissert. IV. pag 124.

tehát figyelembe veendő a' helynevek nyomozásánál. Azon akadályok, mik a' régi neveknek háttérbe szorítása- és gyakorta újabb birtokosaikról elnevezéséből keletkeznek, a' régi iratok- és emlékek' utmutatásánál fogva oszlattatnak el; valamint az újabbkori formák és változatok ugyanazok' segedelmével határozatnak meg. Maga Jászvásár (Jasch, Jesch) még a' XVII-dik századi moldován oklevelekben Jászok városának „Taergul Jaszilor“ a' kerület pedig Jászok kerületének „La czinutul Jaszilor“ hivatott, mint némi 1674- és 1690-diki oklevél tartalmazza (Foaie, 1945. n. 4. pag. 29; n. 5. pag. 40) melly nevezet tisztán és világosan jász népre utal. Eltérve immár az efféle vizsgálódási szabályoktól, még csak azt nyilvánítom, hogy számtalan helynevekkel gazdagíthattam volna e' sorozatot az Etelköz' szinte egyik részét alkotó Havasalföldről vagy is a' tulajdonképi Oláhországból. Pezsegnek e' tartományban is a' magyar, besenyő, jász, kún, székely nevű hely- és folyónevek, Ungur, Ungerián, Bezen, Bicsina, Bozsany, Jászva (Tó?), Komán vagy Kumán, Kumanest, Kumanka, Kunest, Szekuján, Szekul, 'stb. kitéttel. Tömérdekek ott is a' magyar jelentésű 's értelmű helységek. Sőt az aldunai déli részeken a' mai Bulgáriában is ötlenek föl magyar hangzatú és értelmű helyek, mikközül csak az egykor Somlyó várának hivatott Sumla várost említem. Mind ezek eleven bizonságául szolgálnak a' XI- és XII-dik században a' keresztes hadvezetéséről szóló történeti emlékek tanúsága szerint a' Balkánhegy (Haemus) vidékein tartzkodott turkopulok' (magyarok), cumaniták' (kúnok) és picenariusok' (besenyők) azonegy törzökfajhoz tartozó népszakadékaik magyar nyelvűségére. Ansbertusszemtanu írja Fridrik német császár' 1189-diki keresztes hadviteléről, mikép a' Balkánhegyen túl, az Adrianopoltól éjszakra 5½ mélföldnyire fekvő Dimotika (Timotikon) várost kúnok birták: „*Urbs (úgymond) munitissima, a fortioribus et animosioribus Cumanis et Graecis possessa*“¹⁾. Számosak hazánkban a' Balkány és Valkány nevű helységek, mik hogy a' Balkán hegyről vétettek és a' besenyő-kúnok által onnan hozattak be, kétleni nem lehet. Jelentsen vulcan-t vagy más egyebet e' név: fürkészni nem akarom; annyi bizonyos, miszerint a' híres hegység neve a' régi classicus, sőt byzanti íróknál egyedül Aemus, Haemus iratással fordul elő, 's amannak legelső föltű-

1) Historia de expeditione Friderici Imp. ab Ansberto scripta. Ed. Dobrowsky, Pragae, 1827. in 8. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1828, Bd. XLII, S. 55.

nése a' scytha-magyar népfelkezetek ottani szállongása korára esik. Még a' vezérek alatt ez volt egyik határa a' Magyarbirodalomnak. II. Béla kir. névtelen jegyzője írja: „*Dux vero Zulta, post revisionem militum suorum, fixit metas regni Hungariae, ex parte Graecorum usque ad portam Wazil et usque ad terram Racy.*“ (Cap. LVII.) Hol volt ezen, magyar történetbuvárok által keresve keresett, de mindedig föl nem talált Vazulkapu, szépen megfejtí az imént említett Ansbert, midőn Fridik kereszties hadának bulgáriai haladásáról irtában többször ekkép emlékezík: „*Claustra S. Basili*“ — „*Clausae ultimae et firmissimae Bulgariae.*“ — „*Antiquae clausurae vetustate collapsae, robur et munimentum totius Bulgariae.*“ A' Vazul kapu ezekből érthetőleg a' Balkán hegyszorosának vala zává-erőssége, és sz. Vazultól nyere nevezetét. Maiglan „Vazilitza“ néven hívatík a' bolgárok által. Azon maszarok- vagy mazaretoknak nevezett, körülbelől 20,000-re menő népség is, mellyet oláhosodott nyelve miatt a' makedo-oláhokhoz (ano-kuzzo-koczó-valachi, czintiarí), sorolnak az újabb utazók, a' történetek' szövétnékénél besenyő-kún eredetűnek bizonyítható. Mennyi jeles és érdekes tárgy fekszik előttünk fölvilágositatlanul őseink régi lakhelyeit illetőleg, mellyeknek egybegyűjtése 's tisztába hozatala származásunkat és a' többi rokonfelkezetekkelí viszonyainkat a' külföldiekkel is megismértetnék; már csak az elsorolt eredményekből mindenki láthatja.

Hún emlékek.

Még egy észrevétel a' moldvai régiségekről. Több óságbuvárok igyekeztek Atilla udvarhelyét, mellyben őt Priscus, Theodosius császár követe megtalálá, Moldvába helyezni. Ezen nézet szerintem hibás hozzávetésen alapszik, miután másfelé vezetnek a' követség uta' közben esett folyamok és a' pannoniai szomszedság, honnan Atilla fürdejéhez a' kőanyagok vitettek; 's inkább a' Tisza-Duna közti vidéket állítják a' körülmények előnkbe. Egyébiránt e' helyütt nyilvánítom szükség, mikép a' moldovánok közt húnokra vagy Atillára viszonyló emlékeknek helynevekben úgy, valamint szóhagyományokban bár minő csekély nyomára nem találhatni. A' Kővár cikk alatt érintett Hunivár' emlékezete egyedül írott adatok egybevetéséből földeríthető. A' felső Moldvával majd csaknem határos Besztercevárósr' környékebeli Kuszma pusztára vonatkozó azon régi oklevél, mellyet Cornides Dániel Pray Györgyhöz írott 1778-diki levelében ime töredék előadásával emlí: „*Incipit predium Kusma ex possessione Regia parva Bistricia in amne sursum versus eundo a PORTA sic dicta ATTILLE, cuius*

rudera nunc evanescent.“ — „*Qui cumulus a PORTA supradicta ATTILLE sexaginta ulnis regalibus distat*“. (Tud. Gyűjt. 1835. VIII. köt. 112. lap), legkevesb gyámokot sem nyujt Atilla' moldvai székhelye iránt; más oknál fogva nyerhette 's tarthatta fön nevének emlékezetét ezen Atilla kapuja. Az Erdélyből Moldvába vezető závárutak jelenben Tölgyes, Gimes és Ojtos nevet viselnek; ez utóbbi, mint már említők „ajtos“ értelemmel bírván.

Moldvának régiebb földképét nem ismerek annál, mit Reychersdorffer György 1540 körül Moldva' leirása mellett kiadván, később Bongarsi és Schwandtner gyűjteményében közölteték. Hozzávetésem szerint ezt ő nem készíté 's kevesbé javitá, hanem némelly régibbről másolva használta, mert néhány nevezetes helyek, mikről munkájában említést teszen, e' táblán elő nem fordulnak; ellenben a' táblán látható több jelesekről értekezésében halgat; 's így a' földkép és leirása közti öszhangzás hiányzik. Nem használhatám azt a' régi helyek' nevének kinyomozásánál a' metsző' hibás kitételei miatt: tanulságos mindazáltal reánk nézve már csak azért is, mivel a' benne bárminő hibásan följegyzett helyeknek a' XVI-dik században léteztüket kéttelené teszik; méltó ugyanazért minden helyeit betűrendbe szedve ezennel meghatározni.

Folyamai az akkor még Dneszterig terjedt és Bukovinát is magában foglalta Moldvának kelet-nyugoti irányban haladva így jelentvék: Tyras fl. hodie Nyester, Pruth, Barlath, Serethus, Bistricia, Myscona; ez utóbbi Milkóból rontaték. A' helyek ekkép jelöltetnek: Aczud: most Adzsud; Bachono: Bákó; Badeorcze: Radaucz; Barlath: ismeretes; Bialogrod: most Akkerman, Neszterfejérvár; Braila: hibásan tétetik a' Szeret' tulsó részére; Cerouecz: Csernovicz; Choczim: ismeretes; Crolou: Herló; Cutuar: Kotnár; Falczyn: Falcsi; Galacz: ismeretes; Husz: ismeretes; Jaszi: ismeretes; Lasti: (Leczeni?); Lapuzna: Lapuszna Beszarábiában; Lucania: Lunka falu a' Prutnál, itt túlra tétetik; Margosest: Magosest; Mayak (?): Bialogrod fölött a' Neszternél; Moldania: Moldavabánya, most Baja; Nyemecz: Niamcz vagy Nyemcz; Oblucice (?): a' Dunánál Beszarábiába helyezve; Oryhow: Orhey; Pudna: kettő, a' Barlád és Szeret' mentin, most róla a' putnai kerület neveztetik; Ren: Reni, Beszarábiában; Serrech: Szeret, Bukovinában; Skea: Szekei falu a' Szeret kelőinél; Soczaua: Szucsava,

Bukovinában; **S r o k a**: Szoroka, Beszarábiában; **S t e p a n i c z e**: Stepanest, a' Prut' mellékin, mellyet némi régi geographusok, mint Bonbardi is, hibásan egynek tartottak Jaszival; **T a r a s o u c z e**: Tarnovcze, Bukovinában; **T a r g o r o d**: t. Románvásár régibb neve; **T a r i s t o** (?): Beszarábiában; **T e c h i s**: Tekucs; **T e h y n i e**: Tekina vagy Bender; **T i r a s** (?): Beszarábiában; **T i r a s p o** (?): ugyanoda helyezve; **T o t r o s**: Tatros; **T u b a r c z a**: a' magyarok lakta Csübörcsök vagy most Csuburcsi; melly forma azonos a' fejmegyei Tuburzuk vagy Tübörzsök egykor besenyó faluéval; **T u r e c z k y b r o t h**: (?) a' Szeret' torkolata felé talán a' Vádul Turkului, azaz Török kelő; **V a s l u y**: Vazló; **V a s t n i**: Visonta? **V i d o u o l a c u s**: az akkermani limán; **V i d u i z a**: (?) Beszarábiában; **V s c z y a**: (?) ugyanott. Megemlitendő Mercatori XVI-dik századi földképe is. Ennek 4-dik, Hond általi 1611-ben lett kiadását (*Gerardi Mercatoris Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. Editio quarta, sumptibus et typis aenei Jodoci Hondij Amsterodami A. D. 1611. fol. atl.*) birván, szinte összehasonlítám a' helyeket. Moldva itt külön táblán nem adatik ugyan, hanem Oláhország, Servia, Bulgaria és Romania' egyesített képén nagyrészben látható. A' nevek ezen is hibásan irvák, azonban előszámlálnunk nem leszen érdeknélküli annál is inkább, minthogy egyikét pontra nézve másutt föl nem találtt világozást nyujtanak. Im ezek helyei: **A c z u d**; **B a c h o n o** (Bákó); **B a r d a l a c h** (Barlád folyó); **B a r l a c h** (Barlád); **B a r d o o u t z e** (Badaucz); **B r a d y** (?); **C o w a c z**, ez épen oda helyeztetik a' Szeretnél, hová én a' Kóvárt tűzöm, 's így nem kételkedhetni a' Cowacznak Kovár-bóli elrontásán; **F a l x i n** (Falcsi); **G a l a c z**; **H u s z**; **J a s z i**; **L u k a n i a** (Lunka); **M a r g o s e s t**; **M o l d a d a n i a** (Moldva-bánya, Baja); **M u g e z** (?); **M u z l i e z** (?); **N i e m e c z**; **P e r z i m** (?); **P r o u x a** (?); **P u d n a** (Putna); **S c h i a** (Szkeia); **S e n a z e n t z** (?); **S e r e t h**; **S o c z a v a**; **T a r g o r o d** (?); **T o t r o s**; **T u r e t z k y b o r o t h** (?); **V a s l u y**. A' beszarábiai Mayak, Tekina vagy Bender és Csübörcsök szinte ismertetik Mercatorinál: **M a i a k**, **T e h y n i e** és **T u b a r c z a** néven.

III. BIZONYITVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI BESENYŐKRŐL.

1. §. Tömerdek gyülevész népeket 's vendég lakosokat keblébe fogadó Besenyők'
neve. édes magyar honunk' határi közt már alapítása' első századaiban egy, a' többi nemzetekétől különböző névvel jelölt, saját polgári belső szerkezettel bíró népség tűnik föl, mellyről, ámbár krónikáinkban, okleveleinkben és törvénykönyvünkben fontos tanutételre akathatni: iróink mindazáltal a' tárgy' fontosságához képest kielégítő nyomozást nem tevén, eddigelő a' tudós világgal kellően meg nem ismertették. Ezen népség' neve nyelvünkön BESENYŐ, latin nyelvü honi iróinknál „*Besseni, Bessi, Bisseni, Picenati*“ néven említetik. Ugyan is: Hartvik sz. István kir. életirójánál „*Bessi*“ a' mülki kézirat szerint „*Bissenü*“. Béla kir. névtelen irójánál „*Bisseni és Picenati*“. A' temetkezési két magyar beszédet magában foglaló misekönyvben följegyzett krónika szerint: „*Bessem*“ Kézai SImonnál „*Bessi*“ nevet olvasunk. A' XIV. századi bécsi képes krónikában Turóczinál majd „*Bessi*“ majd „*Bissenü*“, a' II. Rész L. fejezetében fölvaltva amaz háromszor, emez hatszor jó elő. A' budai krónika' írója mindig „*Bessenü*“ nevet használ. Bonfinnál, végre, hogy többeket elhallgassunk, „*Bessenü*“ áll. Ez írja az ő idejében még külön felekezetben virágzott besenyőkről: „*Besseni — quos olim Bessos appellabant*“. (Dec. II. Lib. IV.) Okleveleinkben: „*Biceni, Bisseni, Ebes, Pincinati, Vosciani, Wosserawü*“ néven ismeretes. Egy 1260-i külföldi oklevélben „*Bezzenü*“ foglaltatik. Törvénykönyvünk Zsigmond kir. II. Decr. 1405. a' bevezetés' 4. §-b. „*Bissenü*“ néven jeleli. Illy kevés különbségű nevezettel ugyanazon egy népségnek billegzését minden kétségen kívül teszük a' róla ugyan egy dolgot 's tettet előterjesztő iratok.

2. §. E' népség' honunkba több ízben, és különböző korszukként keltözött be, mire nyomós bizonytságot nyujtanak a' történet-könyvek.

Első, és a' honfoglaló magyarokkali bevándorlásukról, vagy is Panonniának azoktól meghódításakor már az aldunai vidékeken, a' mai Oláh-

Besenyők'
Magyaror-
szágba költö-
zése.

országban tartózkodásukról, mást mondva elég tanúságot tesz Béla kir. névtelen jegyzője, ki a meghódolt oláh és tót népekről emlekezvén mondja: „Mert oláhok és tótok valának, mert a kúnoktól és besenyőktől sok méltatlanságot szenvedének“. (Cap. XV.) Mint frigyesek a magyarokkal egyesülve, csak e felekezetbeliek lehettek azon besenyők, kiket a mondott névtelen jegyző Zoltán fejedelem által Fertő taván túl a német határszélekre végörök gyanánt telepítetteknek ír, minthogy külön beköltözésükről, összeszövetkezésükről mélyen hallgat. Imígy adja elő e hiteles író a besenyők első letelepítését: „Zoltán vezér pedig, az ő katonáinak visszatérte után megállapítá Magyarország határait, és a németek felé, Moson (Fertő) tón túl, nem kevés besenyőket is helyez lakóul, országa védelmére, hogy a dühöngő németek a vett méltatlanságokért a magyarok határszéleit valaha meg ne támadhassák“. (Cap. LVII). — Mi számos családból, s tömérdek fegyveres csoportból állott a félelmes szomszéd ellen végörül telepített besenyő népség, könnyen elgondolhatni. Újjal mutat arra egyszersmind névtelen írónk, hogy nem minden besenyők szállítottak a véghelyekre. — Engel Kerestely ezeket Zoltán vezér által Bitzena vizétől, a Vaskapu környékéről behozott gyarmatnak állítja, de kellő bizonyítás nélkül.

Második beköltözése nyomára akadni ugyan Béla kir. névtelen jegyzőjénél, ki Takson vezér alatt a besenyők földéről Thonuz oba vezérnek bejöttét így említi: „Hallván Takson vezérnek kegyességét, sok idegenek (vendégek) gyülekezének hozzá sokféle nemzetek közül. — — És azon időben a besenyők földéről jött egy fejedelmi vérből való katoná, kinek neve Thonuz oba vala, az Urkund atyja, kitől a Thomoy nemzetség származik le, kinek Takson a Kemey részekén levő földet a Tiszáig, hol most az abádi rév van, adá lakóul.“ (Cap. LVII.) — Hogy nem magányosan vonultak egy tartományból másikba az illy szerencsekereső fejedelmi kalandorok, hanem családostól, hív alattvalóiktól s fegyveres néptől környezve, bizonyítja a középkor története; így számos besenyő követoinek megszállítása vegett nyerheté csak e lovag a Tisza melletti nagy kiterjedésű földet. Szokott modora különben is névtelen írónknak vezéreket rajzolni nemzet és nép helyett.

3. §. Harmadik bevándorlásukat hirdeti Kézai Simon, s vele egy szájjal a bécsi képes krónika írója Turóczinál, Géza vezér és későbbi ural-

kodók' idejére tűzve. Az első írja: „Úgy Geisa vezér mint más királyok' idejében is jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények, és az ég alatti majd minden idegen nemzetbeliek, kik a' királyoknak, vagy egyéb országurainak szolgálván, tőlök hűbéri jószágokat szerezvén, idő haladtával nemességet nyerének.“ (Append. §. 1.) A' másiknál olvassuk: „Azon fölül jöttek be Magyarországra úgy Géysa kir. és István sz. király' idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, ismaeliták vagy is szerencsenek, besenyők, örmények, szászok, turingok, misniaik és rénu-siak, kúnok és olaszok, kik a' honban több ideig tartózkodván, ámbár az ő nemeik nemtudatnék, többféle házassági kötések által, magyarok közé elegyedve, nemességet úgy szinte szállást nyertek.“ (Part. II. cap. XXII.) Nem egy két szerencsevadászó lovagra, hanem tetemes néplekezetre czéloz a' két krónikairó az előszámlált népekben, kik oklevéli tanúság' nyomán külön szerkezetű testületeket 's közönségeket alkottak, vagy népes helységekben nagy terjedelmű vidékeken laktak későbbi időkig.

Negyedik különös beköltözés' emlékéért föntartotta Hartvik püspök sz. István kir. életírásában, hol imez olvasható: „Hatvan besenyők — minden készületekkel, arany és ezüst bőséggel, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a' bolgár részekről kikelvén, a' királyhoz jóni akarának. Midőn azonban Pannonia' szélére értek, sokan a' szolgák közül — eleikbe mentek, és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék, 's őket pusztán és félholtan hagyák. — De ők, utjokat folytatók, szenvedéseiket a' király eleibe terjesztendők, 's midőn annak színe eleibe jöttek, lábaihoz borulának.“ (Ed. Podhradczky, p. 78.)

Itt is a' fölkerekedett hatvan besenyő férfiak' öszves készülete alatt a' családjokhoz tartozó szolgákat 's fegyveres népeket kell érteni. Annyi kincscsel költöző fő személyek bizonyára nem kis számú népet vónak követőül honkereső vándor utjokban.

Nem önkényes beköltözésnek ugyan, de mégis a' honi besenyők' tetemes gyarapultának tarthatni azon történetet, minélfogva Salamon kir. alatt 1072. Nándor-Fehérvárnál Kazar nevű vezérral az ellenséges görög tábornak segédkezet nyújtó több ezernyi fegyveres besenyők, Jan soproni főispán által legyőztetvén, fogságra vitettek, mint a' bécsi képes krónika körülményesen előadja (Tur. P. II. c. L.), kiknek a' Sopron táji besenyők közé jutásokat vagy csak győzőjükről méltán vélhetni, Valljon nem ezek

harcoltak-e szabadság' reménye' fejében két évvel később a' Fertő tavánál Salamon ellen?

4. §. Kéttelenné válván az előhordottakból több időszakonként feles számu besenyőknek honunkba letelepedése: az lesz már fő czélomhoz képest kimutatandó: melly vidéken, minő helyeken laktak, 's valljon figyelembe vehető-e az általuk birt földmennyiség, miből népességi súlyokra 's politikai életükre következtetést vonni legbiztosbban lehet?

E' részben krónikáinkkal összehangzó okleveleink, 's azokból merített régi geographiánk' ismereténél, úgy mostani helyeink' névlajstromának utmutatásánál fogva két rendbeli besenyőket ismertetnek meg; olyakat t. i., kik nagyobb felekezettel számos helyekben egy vagy más vidéken elterjedve laktak; ismét olyakat, kik szétszórva honunk' különböző megyéiben némi egyes helyeknek voltak lakosi 's tulajdonosi; amazok közé tartoznak a' Moson, Sopron, Vas, Győr, Csanád, úgy a' Fejér vármegyeiek; kisebb csapatban élőknek fészkei voltak: Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Liptó, Nyitra, Pest-Pilis és Solt, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szala, Szerem, Temes, Torontál és Verőcze vármegyék.

5. §. A' nagyobb felekezettű besenyőkről elég világosan szól II. Béla király' névtelen jegyzője már fünebb idézett soraiban, midőn Zoltán vezér által a' Fertő taván túli részekre nem kevés besenyőket telepítetteknek állit: „*Ex parte Teutonicorum*, (ugy mond) *ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos.*“ (Cap. LVII.) Ezen, Árpáddal együtt vívó besenyők valának ősei a' Moson, Sopron, Szala, Vas és egyéb végszéli vármegyékben későbbi időkben is nyomozható, sok hadi tettekben részt vevő, 's a' hon' határszéleit híven őrző maradékoknak. Ezek' unokáiról, mint egyes nyilazókról beszéli a' XIV. századi bécsi képes krónika Turóczinál, Péter kir. halála után 1052-dik évben, III. Henrik német császár' magyarok ellen vezetett táborának vérteshelyi pusztítását leirtában: „A' császár annakokáért élelembeli segedelem' reményétől, mellyet a' hajókról várt, megfosztatván, halálra kezdett szűkölködni. Hasonlóan az ő minden katonasága, a' lovakkal és fuvarozókkal éhségtől sanyaruan veszélyeztettek. Ezenfölül a' magyarok és besenyők is, minden éjjel, nekik erősen alkalmatlankodának, mérges nyilakkal öldösvén őket, és köteleket hányván sátoraik közé, azokkal több szolgálaton levőket elragadtak. A' nyilak'

záporátóli félelemből, mellyekkel a' németek elboritattak és fülemésztettek, árkokat ásának maguknak, és reájok vérteteket boritván, az élők sírba fekvének, mert a' sírba, melly holtak' számára ásaték nappal, éjjel eleven fekvék, és melly az élőnek ásaték éjjelre, holtnak szolgált napközben.“ (Pars II. cap. XLIII.) Ezek' utódait illeti az I. Geyza kir. és Salamon közti 1074-ben történt következő megjegyzésre méltó eset is: „Akkoron a' besenyők egyes akarattal kérék Geyza királyt, hogy ha őket szabadsággal megajándékozná, Salamon kir. ingerkedéseit minden bizonynyal megzaboláznák, elannyira, hogy Mosonból és Pozsonyból sem merne kijőni Magyarország' háborgatására. Geyza kir. pedig megigéré kérelmök' teljesítését, ha ők ígéretüket betöltenék. Ugyan azért a' besenyők az ő Zoltan nevű fejedelmökkel (Princeps) Salamon kir. ellen lovagoltak. Salamon kir. pedig pénzt igérvén, a' németek' őrgrófját segédül vette. Midón tehát a' besenyők ellen indulna az őrgróf, látván borzasztó és ijesztő tekintetüket, megfélemlert; legfőkép, mivel eszébe juta, minő sanyaruan vesztek el Willermos és Poth meg Marchart vezérek. Mondá pedig tettetőkép a' királynak, hogy nagy büjt' idején harcotot nem kezdene, hanem ha a' király akarna, üiköznek meg; és ha a' besenyők győzni kezdenének, akkoron ő a' királynak bizonyára segítségére menne. És így táborával a' Bachy hegyre fölment, és onnan szemlélé a' harczolók' összeütkezését. Midón pedig az ütközethez kezdének, a' besenyők úgy futottak Salamon' tekintetétől, mint viasz olvad a' tűztől; és sokan közülök megületvén, mások Fertő tavába elmerülvén, kevesen Zoltánnal futva menekedhettek meg.“ (P. II. cap. LXV.) Ki nem venné észre e' harcz' leírásából, hogy mi nevezetes néptömeget alkottak az egész egy támadó hadsereget kiállítani képes, saját vezérük alatt a' Geyzával viszálgató Salamon' táborával fűvényre kelni merészlő határvidéki besenyők? Fontos osztályát tették ők a' haza' védelmekor a' magyar hadseregnek. Ugyancsak I. Geyza kir. alatt a' görög császár ellen mint a' dalmaták' segéd társai a' kalézokkal (Chalisii) együtt viaskodtak a' honi besenyők, Cinnamus azidei görög író' tanutétele szerint (Hist. Lib. III.) „Patzina ca“ névvel illetvén őket görög szokás szerint. II. István kir. a' csehekkel viselt 1123-dik év táji háborujában is nem kis részt vőnek a' besenyők mint nyilakkal vívó előseregek ugyanazon bécsi képes krónika' tanutétele szerint Turóczinál (P. II. c. LXIII.) mindenkor kitüntető „Bissenus“ névvel illetvén e' harczos népfaj. Ottokár cseh kir. II. Bélávali háborujáról,

's reá következett békekötésről a' római pápát tudositván, Béla' hadában számos besenyőket harczoltaknak írja 1260-ban „Bezzenni“ néven ekkép: „*Gravis belli, quod adversus Belam, et natum eiusdem Stephanum, Vngarie reges illustres, et Danielem, Regem Posse (Russie) et filios eius, et ceteros Ruthenos et Tartaros qui in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem, et Lazkonem (Leskonem) iuuenem Lansatie (Lusatie) duces, et innumera multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Vngarorum et diuersorum Sclauorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzenninorum, et Ismaelitarum, Schismaticorum etiam, vtpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium, et Bosnensium haereticorum auctore Deo gessimus, et victoriae, nobis date celitus, et post victoriam inter nos ex parte una, et dictos reges ab altera, concordie reformatae processum non ab re duximus P. V. praeiudicio veritate presentibus declarandum.*“ (Dobner, Tom. III. pag. 228.)

Mosonvidéki
besenyők.

6. §. A' besenyő nagyobb felekezeti némi egyes lak- és birtok-helyeiről több rendbeli, jelesen XIII-dik századi oklevelek nyújtanak tanúbizonyságot, mellyekben Besenyő, Besenyőföld, Legintő, Árpás, Besenyőhegy, Besenyősziget, Tét, Rábamellék 'stb. fordul elő. Hiteles kútfőkből rendre kimutatni mind ezeket, rövid nyomozásom' legczélszerűbb föladása.

1203-ban Imre kir. a' cistercita rendhez tartozó szentkereszti apátságának a' Mosonvidéki besenyők által egykoron lakott földet Sárvizénél (Lajtha) ajándékozván, mondja: „*Praedium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Musuniensis castris exceptum, praememorato Coenobio S. Crucis ita, vt Bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis, regia ac potestativa manu in regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum.*“

1217-ben II. András kir. u. a. sz. kereszti apátságának némi birtokot és szabadságokat ajándékozó levelében Leginthó, mint előbb besenyők által birt föld, és besenyők földje említetik ekképen: „*Nos itaque — — terram quamdam, nomine Legingthov, quam Bissenii prius incolebant, Abbatiae Sanctae Crucis de Austria contulimus in perpetuum possidendam; — — cuius terrae metae sic incipiunt: Prima meta incipit a metis villae Balus (Galus) iuxta Fertew lacum sitae, et protenditur contra orientem iuxta possessionem Petlen vocatam, et transit ultra terram Bissenorum vsque ad colliculum, Geshelehalm vocatum.*“

1222-ben u. a. kir. a' mondott apátságnak Legentó fölött némi szabadságokat adó levelében áll: „*Abbatii Ecclessiae S. Crucis in Austria, super terram Byssenorum, nomine Legenteu, quam eidem per priuilegium contulimus, talem concessimus libertatem.*“

1230-ban IV. Béla, mint ifj. kir. ugyanazon apátságtól elvett némi jószágokat visszaadó levelében szinte azon Legentó besenyők' földének neveztetik így: „*Terras quasdam et possessiones eius dimisimus, quarum nomina sunt haec: terram, quae vocatur Curia regis iuxta aquam Saar, et medietatem terrae Byssenorum, quae dicitur Legenteu, quam terram eis metauit cum vineis Comes Hoholdus ex nostro praecepto.*“

II. András kir. a' Moson- és Sopronvármegyei örökhöz intézett, a' szerkezti monostorhoz tartozó besenyők' földének védelmezését parancsoló' év nélkül kelt levele tartja: „*Vt dicitur, res eorum indebite accipientes, praedium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, quibus praesidio esse debuistis. Vnde vobis — praecipimus, quatenus omnes terminos Byssenorum ipsis fratribus defendatis.*“

7. §. Sopronmegyében kebelezett rábamelléki Árpás helységnek, ^{Sopronvidéki besenyők.} melly már sz. István kir. a' bákónybeli apátság' részére kiadott adománylevelében így említetik: „*Villa Arpas*“ és „*Tributum de portu Arpas in Raba,*“ besenyők általi lakásáról és birásáról fontos emlék marada fön Gyula nádor' azon 1222-diki oklevelében, minél fogva az ottani besenyők' megsértett szabadságát visszaállítja. Így hangzik egész terjedelmében a' most Pannonhalmán őriztetett eredeti levél: „*Iula Palatinus, et Comes Supruniensis, vniuersis tam posteris quam modernis presens scriptum nostrum inspecturis, salutem et omne bonum. Ad vniuersorum volumus notitiam peruenire, quod Bisseni de Arpas, ad nos videlicet ad Palatinum pertinentes, ad nostram accedentes presenciam, conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta, per Lucam eorum Comitem, a nobis constitutum, fuisset in plurimis diminuta. Nos igitur, cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus, placuit tam eisdem Bissenis, quam dicto Luce Comiti eorum, vt Martinum de Pók, iudicem eis super hoc constitueremus vice nostri; ne post nos cum tanto populo laborarent, quod et fecimus. Constitutis itaque partibus coram eo praedicti Bisseni, Luce Comiti eorum destructionem libertatis suae imposuerunt. E contra Lucas haec verba respondit: quod nichil ex se ipso contra libertatem eorum fecisset, sed in omni iuxta*

quod *Mika Jobbagio eorum, qui eum preibat in debitis exigendis, et in aliis instruxisset, eo modo processisset; et Lucas se habuit excusatum. Mika vero citatus in causam, nulla se ratione valuit defendere; ita quod ad ultimum in verbis deficiens, ore proprio se reum fuisse confessus est. Quamobrem idem Mika, tanquam destructor libertatis fuisset iudicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam; ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci, et sic causa ordinationem sortita est inter partes: Pristaldo nostro Joachim filio Rouz, de villa Bobut existente. Saepedicti vero Bisseni timentes, ne in posterum Jobbagiones, vel Comites eorum praedicti, iniqua vestigia sequentes, libertati eorum denuo contradicerent in aliquo, nos instanter rogauerunt, vt libertatem eorum scriptis redigeremus; nos igitur petitiones eorum iustas esse cognoscentes, libertatem eorum, sicut veridica relatione cognouimus, in presentem paginam adnotari fecimus in hunc modum: Quod reuoluto semper tertio anno Comiti eorum debent dare pro nouitate sex pensas denariorum de mantua, de duobus equis. Qui vero in expeditioem ire non potuerint, de quolibet equo sex pensas persoluent; Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de nouo. Curialis Comes debet saepe per annum circuire, et causas, quae referuntur, iudicare. Cum Comite eorum non debent ire, sed vnus ex Jobbagionibus debet eum precedere, et iura eius ostendere; super Jobbagiones eorum, qui per se possunt ire in exercitum, Curialis Comes non potest descendere. Vt autem huius causae discussio legitima, seu libertatis reformatio, nullis valeat temporibus reuocari, rei seriem in presentem paginulam fecimus adnotari, eandemque duplicis nostri sigilli munimine fecimus roborari. Anno Dominicae Incar. MCCXXII.“*

8. §. Mosonvármegyei Dunánk' jobb partján, a' mai farkasvölgyi vár-omladék körül egykoron besenyók' tartzkodásáról elég bizonytságot nyujt II. András kir. a' Bors bíró által alapított hegyi, vagyis borsmonostori apát-ság' részére 1225-ről kelt, a' kir. kamarai levéltárban őriztetett megerősíté levele, mellyben besenyóktól lakott hegyek és besenyősziget fordulnak elő. „*Praeterea dederunt (ezek a' kir. levél' szavai) in confinio Austriae iuxta Posonium praedium nomine Flencendorf, cum omnibus pertinentiis, cuius meta prima incipit ab oriente ad vadum Danubii, vbi finem habet insula nomine Niasciget iuxta viam, quae venit de Musunio; inde vadit per eandem viam directo cursu versus meridiem, ad duas metas, vbi termini sunt Iwagi*

et Heteser: deinde pergit per plures metas versus occidentem ad metam, quae vocatur copulus iuxta paludem, et ab hinc festinat ad Ecclesiam Dersu, cuius sanctuarium pertinet ad Flencendorf, inde descendit versus aquilonem ad magnam lapidem iuxta viam, quae tendit ad Neyn; deinde recto tramite currit ad duos monticulos, vbi quondam Bissen i habitabant; inde vadit in Danubium ad caput insulae, quae vocatur Mogorsciget, ab hinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas, quamvis modicas, Mogorsciget, Bessensciget, Nassciget; et sic redit ad metam priorem.“ E’ megyében keblező Bezenye falu, valamint Sopronvármegyében Austria’ szélén fekvő Pecsened, egykor Besenyőd nevű helység, melly némi 1223-, 1232- és 1265-diki oklevelekben „Villa Beseneu, Besseneu, Besenev“ néven előforduló faluval hihetőleg ugyanegy, mutathat-e másra mint hajdan besenyők’ lakára? A’ Vasvármegyében létezett hodászi besenyők (Bissenide Hudotz) és ugyan ottani Besenye helység e’ határszéli felekezetről tesz tanúságot.

9. §. Győrvármegyében, Tétén, ’s általában a’ Rába körül nagy sokasággal tenyészett besenyőkről szólnak ezen oklevelek:

Győrvidék
besenyők.

1251-ben Móríc mester, királyné udvarnoka, a’ móríczhidi praemonstrátiak’ Rába melletti zárdáját alapító levelében imigy értesít: „*Item contulimus terram villae Thet, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra — vadit ad fossatum, per locum villae veteris Thet, fossatumque dimittendo, ad dextram reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Thet.*“

1269-ben IV. Béla kir. ugyan e’ Téth nevű, egykor besenyők’ földét Puki Tamás ajtónálló mrnek ajándékozván, mondja: „*Magister Thomas de Puk, Janitor noster, — petiit a nobis, vt quamdam terram, quae olim fuit Bissenorum Théth vocatam sufficientem culturae trium aratorum, vel paulo plus, cum omnibus vtilitatibus suis ad ipsam Terram pertinentibus — sibi conferre — dignaremur.*“

1270-ben V. István kir. azon Puki Tamás’ részére kiadott újadományában így fejezi ki magát a’ téti besenyőkről: „*Magister Thomas de genere Puk, Janitor Domini regis, karissimi Patris nostri, felicitis recordationis, ad nos accedens, a nobis postulavit, vt possessiones Kus, videlicet terram Castris Musuniensis, et Terram Thet, terram Byssenorum . vicinam terre ipsius de Puk in Comitatu Jaurinensi existentes; — —*

quas Dominus rex, karissimus Pater noster sibi contulit et donavit, suis privilegiis confirmando, eidem relinquimus pacifice possidendas.“

1267-ben. A' gyóri káptalan' némi oklevelében olvastatik: „*Comes Oliuerius de Pock Judex Bissenorum circa Rabam*“ gyórmegyei főispán levén egyszersmind ezen Oliver. *Bexi* nevű falu e' megyében méltán tartathatik besenyók' lakának.

Fejérvárvidéki besenyók.

10. §. A' Fejérvármegyében létezett besenyóket egy külön nagyobb csapatnak tartani elegendő okunk van hiteles emlékek' nyomán. Számosb, mint Alsó- és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Töbörzsök, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, Örs, általok birt és lakott helyről, sőt köztök élt saját birájokról értesítenek a' XIII. és XIV. századi oklevelek ime renddel:

1269-ben. IV. Béla kir. Mátyás és Chatur nevű töbörzsöki besenyóknak (*Bissenis de villa Tuburchuk*) Menik (t. Menyöd) és Fancs között fekvő szinte Fancs nevű két ekényi pusztaföldet ajándékozá, besenyó szabadsággal birandót („*in libertate Bissenorum possidendam*“).

1326-ben. A' fejérvári keresztesek' conventje, egy részről a' fecsei megnevezett hat besenyók (*Bisseni de Feshe*), más részről egy más felekezetűek közt vérengzés miatt eredett pör' dolgában barátságos egyességet bizonyít végbe mentnek.

1344-ben. A' szegszárdi convent előtt Ilona, Ladányi Jánosfi Gergely besenyő' hitese (consors *Gregorii Bisseny filii Ioannis de Ladan*) és több testvérei, thabani, Tolnavármegyében keblezett részjóságuk iránt Tengulithi Ogh Andrásfi Miklóssal rendelkeznek.

1345-ben. A' fejérvári káptalan előtt Farkas Jakab, Lőrincz' sági besenyő' fia (*filius Laurentii Bisseni de Saag*) az ő leányának Helenának, és Andrásfi Ferencz tulgei besenyónek (*Bisseno de Tulge*) saját öröksége felét oda ajándékozá.

1347-ben. Gergely mr. besenyók' birája (*Magister Gregorius Comes Bissenorum*) Gyula-Örs helységnek, Miklós, György örsi besenyő fia (*filius Georgii Bisseni de Vrs*) és András meg Antal' fiai, nemkülönb megnevezett hat rokonai között, mint ősi jóságuknak három ágon lett fölosztását bizonyítja.

1351-ben. Miklós nádor, Tolnavármegye' közgyűlésén kelt, Gergely mr. besenyók' birája által elfoglalt Görbő nevű helységet az abrahámi apát-

nak visszaitéllő leveléből, mellyben mondatik: „*Magister Gregorius Byssenus, Comes Byssenorum personaliter exurgendo*“ nyilvánságra jó, hogy ezen Gergely mr. besenyő vérből származott; könnyen következik tehát már az is, miként sz. Márton falu (villa sz. Márton) hol ezen Gergely mr. által 1346- és 1347-ben az örsi besenyők' részére kiadott oklevelek keltek, 's mellyet a' Fejérvármegyében levő Szered sz. Márton, most pusztával egynek itélek, nem csak az ő birtok és lakhelye, hanem még más besenyők' fészke is vala.

Ide tartozik azon adományzás is, mi szerint 1338-ban I. Károly királytól Sadani Jánosfi György besenyő (*Georgius Bissenus*) az ő besenyő elődei által birt Besseneő, Egres, és Hatvan falukat visszanyeré; minthogy Egres falu és Hatvan pusztá a' Sárviz mellett, Örshöz és Fancshoz közel, úgy Alsó- és Felső-Besenyő pusztákat e' megyében fűltalalom. Különben ott létezik Ság és Tübörzsök pusztá is.

11. §. Torontálvármegyében nagy kiterjedésű földeket birtak és laktak számtalan besenyő családok; már Károly király idétt hozzájuk tartoztak nevezetesen Besenyő, Sáp, Domevár, Veres Dob, Kocha, Tompa Valkány, Hegyes Valkány és Vég Valkány nevű faluk az Aranka vagy Haranga nevű viz mentin; melly falvak a' török uralom alatt elpusztulván, ma csak némelyeknek él nevezete; ilyen Ó-Besenyő mezőváros, Valkány falu és Kocsóvát pusztá. Ezen besenyők kérelmére:

Csanádvidéki
besenyők.

1369-ben Lajos kir. ótalomlevelet adván ki, világosan mondja abban néhai atyja Károly kir. által a' mondott faluknak besenyők részére lett örök adományoztatását. Ekkép szól a' nevezetes oklevél: „*Nos — (Ludovicus) Dei gratia Rex Hungarie, significamus tenore presentium quibus expedit universis: quod quia fideles nostri Bisseni nobiles de Bessenew, in possessionibus Saap Domevár, Weres Dob, Kocha, Thompa Valkán, Heges Valhán et Veg Valkán vocatis, iuxta Harongoch in Comitatu Chanadiensis habitis et existent — Excellentissimum Principem Dominum Karolum Regem Hungarie Patrem nostrum charissimum ipsis perpetuo collatis, ac in earum Dominio tam eiusdem patris nostri, quam etiam nostro tempore, cuius etiam temporis initij in contrarium memoria minime existat, semper pacifice perstiterunt, et easdem indemniter — — — averunt, et possederunt, et consercarunt, servitiaque debita, sumpmeque necessaria possessionibus de eisdem nostre impendere adstricti sunt Maiestati;*

ideo eosdem *Bissenos* nostros fideles et devotos adinstar dicti Domini Karoli patris nostri charissimi in causis quibuslibet, occasione dictarum possessionum contra eos promo — — promittimus, pollicemur, et spondimus protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire. Vobis itaque Palatino Regni nostri, et Judici Curie nostre, vestrisque vices gerentibus, presentibus videlicet et futuris, constitutisque et constituendis; item comiti vel vicecomiti et Judium dicti Comitatus Chanadiensis quos presens tangit — — tangere poterit in futurum, firmo regio edicto precipien. mandamus, quatenus a modo deinceps predictos nobiles *Bissenos* nostros in factis pre-nominatar. possessionum contra neminem hominem judicari, vel vestro astare Judicatu compellere audeatis: Si qui autem quicque Juris in eisdem possessionibus, vel earum pertinentiis se habere allegaverint — — attraxerint, vel questiones moverint adversus eosdem moverint, extunc tales ad nostram Regiam presentiam transmittatis, quibus nos pretextu possessionum pre-memoratarum respondebimus, prout Juris et Justitie conveniens fore videbitur, et oportunum, secus igitur sub pena nostre Regie indignationis non facturi in premissis. Datum — feria tertia proxima ante Festum Beati Laurentii Martyris, anno Domini Millesimo Trecentesimo Sexagesimo nono.“

1390-ben Zsigmond kir. Jakabfi Pál és Bekefi János' úgy más minden nagy-besenyői nemes besenyők részére Lajos kir. főnebbi levelét ezekkel erősité meg: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Rome, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, necnon Bohemie et Lucemburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris salutem in omnium Salvatore. Ad regie celsitudinis pertinet pietatem, ut in ipsis providentia reperiatur, casus iniquitatis emendetur, ne tractu temporum libertas seu conditio aliquorum detrimentum patiatur; Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Paulus filius Jacobi, et Johannes filius Beke, fideles nostri Besseni — — Nagh Bessenew, suis ac universorum nobilium nostrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre maiestatis accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam literas olim Illustris Principis Domini Lodovici dicti Regni Hungarie Regis, patris, et soceri nostri charissimi patentes — — sigillo authentico consignatas, quibus mediantibus eosdem Bessenos in causis quibuslibet occasione possessio-*

num ipsorum infrascriptarum contra eos per quospiam motis cel movendis promisit protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire, Tenoris infrascripti, supplicantes exinde nostre — — nominibus quibus supra humiliter et devote, ut easdem Literas ratas, gratas, et acceptas habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis, et eorum heredibus innovantes, perpetue valituras dignaremur confirmare: quarum tenor per omnia sequitur in hec verba:“ — „Nos itaque humillimis, et devotis dictorum Pauli et Johannis Nobilium Bissenorum nostrorum de dicta Nagh Bessenew supplicationibus antefatas nostre Maiestati per eosdem suis, et dictorum universorum aliorum Bissenorum nostrorum de eadem nominibus, ut est prehabitum, humillime porrectis regia pietate exauditis favorabiliter et admissis, prefatas Litteras ipsius olim Domini Lodovici Regis patentes, omni prorsus caliginis vitio carentes, presentibusque de verbo ad verbum, sine diminutione, et augmento aliquali insertas, quoad omnia — — clausulas acceptamus, approbamus, et ratificamus, et eas requirentibus ipsorum Bissenorum nostrorum fidelibus servitiis per ipsos exhibitis: de consensu nihilominus, et beneplacita voluntate Serenissime Principis Domine Marie, premissa Dei gratia Regine Hungarie, consortis nostre, Prelatorumque, et Baronum consilio prematuro, mera auctoritate, et ex certa nostre Maiestatis scientia, pro dictis universis Bissenis nostris de ipsa Nagh Bessenew, eorumque heredibus et posteritatibus universis innovando perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti nostri patrociniu mediante. Salvo jure alieno. In cuius rei memoriam — — perpetuam, presentes concessimus eisdem Literas nostras privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Johannis Archi Episcopi Ecclesie Strigoniensis, Locique eiusdem Comitum perpetui, ac Aule nostre et ipsius Reginalis Maiestatum eximi; Cancellarii — — anno Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo. Duodecimo Calendas mensis Augusti, Regni autem nostri anno quarto. Venerabilibus etc. etc.“

1392-ben. A' budai káptalan Jakabfi Pál, Jánosfi Benedek, Péterfi Gergel és a' többi nagybesenyői nemes besenyók' részére átirja ezen levelét Zsigmond királynak, ekkép: „Nos Capitulum Ecclesie Budensis, memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis: quod Paulus filius Jacobi, ac Benedictus filius Johannis, et Gre-

gorius filius Petri, Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suius, ac universorum aliorum Bessenorum Nobilium de eadem Nagh Bessenew in personis, nostram accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Illustris Principis, Domini nostri Domini Sigismundi, Dei gratia Regis Hungarie, Dalmatie, Croatiae, etc. Privilegiales, suo sigillo maiori, et authentico consignatas, petentes cum instantia, ut easdem literas nostris inseri, transumpi, et transcribi faceremus pro eisdem, majori pro cautela. quarum tenor per omnia talis est: — (Nos) itaque justis, et juri consonis petitionibus prelibatorum Pauli, Benedicti et Gregorii nominibus quibus supra, nobis porrectis, et exhibitis diligenter annuentes, prectas Literas annotati Domini nostri Domini Sigismundi Regis, de verbo ad verbum, nihil addendo, nihilque demendo, presentibus Literis nostris inseri, transumpi, et transcribi fecimus — — prenotatis maiori pro cautela. Datum feria quarta proxima ante festum Purificationis Beate Virginis, anno Domini Millesimo Trecentesimo nonagesimo secundo.“

1405-ben. Zsigmond kir. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósfi Péter' úgy a' nagybesenyői közönség' részére a' budai káptalan' előbbi levelét örökös alakba öntvén, megerősíti így: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, nec non Bohemie, et Lucenburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presentium notitiam habituris salutem in salutis largitore. Dum benemeritis favor debitus impenditur, et sinus dilectionis panditur, fideliterque obsequentibus digna merces redditur, Deus placare creditur, et fideles ad fidelitatis opera exercenda ferventius animantur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod Benedictus filius Anthonii, et Thomas filius Johannis, ac Blasius filius Jacobi, nec non Petrus filius Nicolai fideles nostri Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suis, ac universorum aliorum Nobilium Bessenorum nosrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre Maiestatis venientes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privilegiales, Tenorem aliarum Litterarum nostrarum privilegialium, super quibusdam ipsorum Immunitatibus et prerogativis, in continentis Literarum olim Excelsi Principis Domini Lodovici Regis Hungarie, patris, et soceri nostri charissimi, felicitis re-*

minuissent, in eidem Literis — ris privilegialibus insertis limpidius et serius expressis, in se verbaliter habentes, pro eisdem rite factas, confectas Tenoris infrascripti, supplicantes exinde Maiestati nostre humiliter, et devote, ut easdem ratas, gratas, et acceptos habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis et eorum heredibus innovando, perpetue valituras dignaremur confirmare; quarum Tenor talis est:“ — „Nos igitur humillimis et devotis eorundem Benedicti, Thome, Blasii et Petri fidelium nostrorum Bissenorum supplicationibus, nostre per ipsos subjective oblatis Maiestati — — exauditis et clementer admissis, prefatas Literas pretaxati Capituli Ecclesie Budensis privilegiales non abrasas, non cancellatus, nec in aliqua sui parte viciatus, sed prorsus omni suspicionis vicio destitutas, presentibusque de verbo ad verbum insertas, quoad omnes earum continentias, articulos et clausulas — — approbamus, et ratificamus, eas nihilominus requirentibus fidelitatibus, et fidelium obsequiorum meritis eorundem fidelium Bissenorum nostrorum, quibus ipsi nobis, et sacro nostro diademati temporibus et locis opportunis, cum diligenti fidelitatis constantia studuerunt complacere, simul cum — — — modo quo supra factis, et in earundem literarum tenoribus superius limpidius et serius expressatis, auctoritate Regia, et potestatis plenitudine, ex certa que nostre Maiestatis scientia, Prelatorum etiam et Baronum nostrorum consilio prematuro, ac uniformi Decreto eorundem, pro eisdem fidelibus nostris Bissenis — — — — successoribus, et posteritatibus universis innovando perpetuo valituras, confirmamus, presenti scripti nostri patrocinio mediante, salvo solummodo jure alieno. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes concessimus Literas nostras privilegiales, pendentis et autentici dupplicis — — — — roboratos. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Eberhardi, premissa Dei, et Apostolice Sedis gratia Episcopi Ecclesie Zagrabiensis, Aule nostre regie sumpni cancellarii, dilecti nostri et fidelis, anno Domini Millesimo quadringentesimo quinto. Quarto Calend. mensis — — — — etc.“

1495-ben. Ulaszló kir. Literati Tamás Bakó Péter, Ravazdy Jakab, Fejér Gergel és a' többi nagy-besenyői nemes besenyők részére az előbbi király' levelét egész terjedelmében átírván, megerősíti: „*Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatiae, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, nec non Silesie, et Lucemburgensis Dux, Marchioque Moravie, et Lusatie etc. Omnibus — — — — notitiam*

habituris salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod fideles nostri nobiles: Thomas Litteratus, Petrus Bakó, Jacobus Rowazdy, Gregorius Feyer de Nagh Bessenew — — — de eadem Nagh Bessenew nominibus et in personis, nostre Maiestatis veniendo in conspectum, exhibuerunt nobis, et presentaverunt quasdam Litteras Serenissimi Principis condam Domini Sigismundi Imperatoris, et Regis Romanorum, ac similiter Hungarie — — — in pargameno sub dupplici et autentico sigillo suo emanatas, Quibus mediantibus idem condam Dominus Sigismundus Rex quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privilegiales, habentes in se transumptive tenores aliarum Litterarum eiusdem condam — — — tenorem literarum olim Excellentissimi Principis Domini Lodovici Regis in se confirmative continentes: quibus mediantibus idem condam Dominus Lodovicus Rex, eosdem universos nobiles, in quibuslibet causis contra ipsos occasione, et pretextu possessionum — — — Thompa Valkán, Hege Valkán, et Veg Valkán vocatarum, iuxta Harongoch, in Comitatu Chana diensi existentium habitatum, eisdem nobilibus per condam Dominum Karolum similiter Regem, patrem videlicet eiusdem condam Domini Lodovici Regis donatarum — — — protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire promisit, confirmasse dinoscebatur, tenorem infrascriptorum. Supplices Maiestati nostre humillime, ut easdem Literas, et omnia in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habere, Literisque nostris similiter privilegialibus — — — et inscribi facere, ac pro prefatis universis nobilibus de dicta Nagh Bessenew, ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innovando, perpetuo valituras confirmare dignaremur; quarum quidem Litterarum tenor is est:“ —

„Nos igitur premissa supplicatione prefatorum Thome, Petri, Jacobi, et Gregorii, per eos nostre nominibus quibus supra porrecta Maiestati — — prescriptas Literas dicti condam Domini Sigismundi regis non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, et suspicione carentes, presentibusque Literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione — earundem continentias, clausulas, et articulos, eatenus, quatenus eodem rite, et legitime existunt emanate viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, easque nihilominus, et omnia in eisdem contenta, pro pre — — ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innovantes perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti

nostrī patrocīnio mediante; Salvo jure alieno. Im cuius rei memoriā, firmitatemque perpetuam presentes Literas nostras privilegiales, pendentis — — nostrī munīmine roboratas Eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendi in Christo patris Domini Thome postulati Ecclesie Agriensis, Aule nostre summi et secretarii Cancellarii fidelis nostri sincere dilecti, quinta decima die mensis Novembris, Anno — — nonagesimo quinto. Regnorum nostrorum Hungarie etc. decimo sexto, Bohemie vero vigesimo quinto. Illustrissimo et venerabilibus etc. Ad relationem Magistri Georgii de Cassovia.“

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az említett helységek Csanádvármegyében a' Harangoch vizinél mondatnak lenni. Ez nem egyéb mint a' most Arankának hívott száraz patak. A' török becsapás előtt Torontál megyének a' Tisza és Maros folyók közti különösen az Arankán inneni része Csanádnak volt alkatrésze. Ez kétséget nem szenvedő dolog, is így minden nehézségen kivüli. Maga Csanád város a' püspök és káptalan székhelye a' Maros' déli oldalán feküdt, hol most Új-Csanád és a' nagyszerű omladék dombok láthatók.

Az itteni, vagy tulajdonkép régi csanádvármegyei besenyők' emlékezete az elsorolt, jelenleg a' jászói convent' levéltárában létező okleveli tanútételeken kívül már régebben előfordul. Ugyanis András kir. némi 1203-diki levelében Besenyő falu említetik, melly nem vala más az imént emlegetett, besenyők lakta Nagy-Besenyőnél. Hogy mindezek lakói a' török foglaláskor leölettek volna: gondolni is képtelenség. Az alvidéki magyar népek azon szomorú időkben vagy a' népesb helységekbe, úgymint: Makóra és Szegedre, vagy a' felsőbb megyékbe vonultak nagyobb bátorságokáért, a' rokon magyaroktól semmi különböztető jellel meg nem ismerve maiglan élten élnek közös név alatt. A' három Valkányra is meg kell jegyeznünk, hogy e' nevet kéttelenül a' Balkán hegyről hozák magukkal ezen hajdani besenyők, hol XI- és XII-dik századok alatt nagy sokaságban tartózkodtak.

12. §. A' honszerző magyarokkal egykorú nagyobb felekezeti besenyők közül szórattak és ágaztak-e el, vagy pedig a' későbbi beköltözöttek-ből alakultak az ország' egyéb vidékein kisebb csapatokban, s néha egyenként is találtak? egyenesen állítani nem merem; úgy amazókból, mint ezekből kerekedésüket, imitt amott, idő' haladtával újabb helységekbe, kisebb csoportokba vonulásukat mindazáltal könnyen föltehetni. Akármint

Kisebb csoportú besenyők.

legyen azonban a' dolog, fölvetett tárgyunkra nézve annyi bizonyos, hogy csakugyan voltak a' haza' több részén, már a' megnevezett vármegyékben feles számú besenyők. Kétféle ut vezet azok fölkeresésére. Egyik okleveli tanútétel; másik honunk' coro- és topographiai lajstroma, vagy is a' helységek és tájak' névsora, támogatva amaz által, vagy annak hiával. Az első csalhatatlan; a' másik geographiai bizonyosság marad, míg más körülmények mellette nem szólnak. Eredménye a' geographiai utmutatásnak következő:

„Minden hely-elnevezés' valamelly történeti indító okból származása, vagy természeti tulajdontól kölcsönözése bizonyos.“ Ezen okfónél fogvást: „a' minő helyek Bese, Besen, Besencze, Beseny, Besenyó rév, Besenyő sziget, Besnye, Besnyó, 'stb. efféle rokon hangú 's értelmű nevet viselnek mai nap honunkban, azok' alapítói és egykori lakosi, hahár rövid ideig is, de minden bizonynyal besenyők valának, elnevezésük merő ethnographiai.“

Ha e' rövid nyomozás' szűk határa a' besenyő nemzet' régi történetének bővebb fejtegetését megengedné, hiteles emlékek' nyomos összevetéséből azt is meg lehetne mutatni, hogy a' Bosány és Vársany nevű (régii oklevelekben Bassan, Bosian, Vosian, Vuosian) számos helyeink besenyőktől kölcsönözték elnevezésüket. Nem mást, mint besenyőket ért I. Geyza király „Vocsiani“ név alatt a' sz. benedeki apátság' részére 1075-ben kiadott alapító-levelében, némi határ' leírásánál, mindőn ezeket mondja: „*Item super Aruch, cum illis qui Vosciani dicuntur, propter divisionem fovea facta est. Circuit enim idem Aruch totam partem terrae ex parte Voscianorum, et venit usque ad terram Zunde.*“ Illy szempontból indulva, vizsgáljuk már imezen vármegyéket:

Aradvármegyében.

13. §. Aradvármegyében. Nem létezik ugyan most Besenyő nevű helység, de hajdanta olyannak főnvoltáról, következőképp besenyők' ottani lakásáról elég bizonyoságot tesz a' váradi registrom, mellynek 1235-dikre tartozó 158-dik cikkelye így szól: „*Ioubadiones Orodinensis castris, scilicet: Basu Hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Kelenin, centuriones, et omnes alii ioubagiones, cum castrensibus, impetierunt Geruasium, de genere Chenad, pro terra castris nomine Beseneu, iudice Nicolao Palatino Comite, Pristaldo Gongga, de genere Hudus, vnus de castrensibus, portato ferro, pro terra iam dicta, iustificatus est.*“ (Ed. Bel. 229.) VI. Károly király'

Rajnald mutinai herczeg' részére 1727-ben kiadott adománylevelében az ajándékozott jószágok' szorában még említetik „Bessenye“ mint akkor Zarandvármegyéhez számított pusztá.

14. §. Bács-Bodrogvármegyében kiirtotta a' besenyők' emlékét ^{Bács-Bodrogvármegyében.} föntartó helységet a' vizályos idő' vas foga, minek mindazáltal hajdankorban léteztét oklevelek támogatják. Geyza király' a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapító 1075-diki levelében áll: „*Terram, quae sita est super aquam Fizegy, dedi cum propriis terminis; qui termini ita diuiduntur: primus in monte Gelhu fouea facta est; in parte Sancti Benedicti, inter Zila; deinde per ortum Bessenye usque ad piscationem Fige, puteus in ipsa aqua Fizegy.*“ Hogy e' megye' Dunára nyuló részén volt a' Fizegh hely, következésképp Bessenye is, magyarázza sz. László kir. a' pannonhalmi apátság' részére 1095-ben kelt adománya, mellyben mondatik: „*Decimum praedium est, quod vocatur Fizegh super ripam Danubii, in condensu ipsius fluminis in Danubium, a quo locus suum sumpsit vocabulum.*“ Úgy látszik, Bezda'n mezőváros e' népségtől nyere' nevét.

15. §. Baranya vármegyében. Bese, úgy Bezencze nevű ^{Baranyavármegyében.} Okur vize melletti falu nem másra, mint egykor besenyők által lakott helyre mutat. Besen és Vosian nevű faluknak Pécs körül hajdanta virágzását tanúsítja III. Béla király' a' zelesi birtok' örök eladását 1181-ben megerősítő levele, így említvén annak határát: „*Ab orientali parte incipit a villa, quae vocatur Becen, — deinde per flumen, quod descendit a villa Vosian.*“ Béla sclavoniai vezér, IV. Béla király' fia 1266-ban e' Bezen földet Siklósi Gyulafi Miklósnak ajándékozván mondja: „*Quamdam terram nostri Ducatus, Bezim vocatam in Comitatu Borona existentem, in commetaneitate monasterii Sancte Trinitatis sitam, — — eidem conferimus — — ab omnibus condicionalibus Ducatus nostri, reuocando, eximentes*“; — alább: „*terra Bezen.*“ Egy 1269-diki oklevélben továbbá ugyanazon sz. Háromsági monostorral határos Bezen nevű föld (*terra Bezen*) kerül szóba. Világosabban szól az itteni besenyőkről IV. Béla király' a' fejevári keresztetek' részére 1230-ban kelt adománylevele, így említvén őket: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito, et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum seruituros.*“ Hogy ezen Narag Baranyában volt, tanítja a' pécsváradai convent' e' megyét illető némi 1294—1296-ki

levele, mellyben előfordul: „*Peturke de Naragy*.“ Ma Nagy- és Kis-Nyárad, Mohács körül. XV- és XVI-dik századi oklevelek' nyomán Tolnában létezett Nyaragh vagy Nyaradfalú. Szinte okleveli hitelesség tartja e' megye' 1329-dik évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az besenyő vérből származék; már pedig nem lehet vagy csak ennél fogva fültenni megyéjében birtokának, lakhelyének, ugy rokon felekezetű népnek is nem létét. Különben, ide tartoznak azon besenyők, kiket a' pécsváradi convent némi tanuvallásról 1294—1296-ban kelt oklevele ekkép említ: „*Ioanka filius Opsa, Oliverius frater suus, Beke filius Lochk, Itee filius Itemer, et Isaac, Bisseni*.“

Bars-
vármegyében.

16. §. Bars vármegyében. Főntartotta az ott honos besenyők' emlékét Besenyő nevű falu, melly III. Incze római pápa a' sz. benedeki apátság' részére 1209-ben kiadott védlevelében így fordul elő: „*Villa Beschene*.“ Határos evvel Udvard komáromvármegyei helység, hol oklevelek tanútétele szerint, mint alább látni fogjuk, szinte besenyők laktak. Erre mutat a' Bese nevű helység is, amattól nem nagyon távol.

Bihar-
vármegyében.

17. §. Bihar vármegyében. Hajdan besenyők' keblezését kettelené teszi a' most pusztá, de múlt időben népes hely Besenyő név alatt, hová egy régenten virágzott apátság (*Abbatia de Beseneu*) némellyek szerint legalkalmasban illeszthető. A' váradi registromban említetik e' helyre tilloleg „*Ecclesia de Beseneu*“ (§. 341.) ismét „*villa Beseneud*.“ (§. 298.) A' Beznye nevet viselő falu is állításunkat támogatja.

Borsod-
vármegyében.

18. §. Borsod vármegyében. Nem csekély emlékére találni a' a' besenyőknek két, t. i. Lád és Szirma vagy Kelecseny Besenyő nevű falukban, habár a' róluk tanuságot tehető okleveleket szemünk előtt örökre elzárta volna is a' mostoha sors.

Heves-
vármegyében.

19. §. Heves vármegyében. Besenyő és Bessenzög nevű falu hajdani besenyő lakosít árulja el. A' Tomoy nembeli besenyő nemzetiség' elterjedt ága e' megyének tiszamelletti vidékein még a' XIV-dik században számos jószágokat birt. Horton, Hatvan mellett, besenyők laktáról elég bizonyoságot tesz I. Mária királynő 1386-ki azon kiváltságlevele, mi szerint István horti besenyőt az ő udvarnokát a' körösszegi szülő-kilenczed alól e' szavakkal menti föl: „*Ad supplicationem Stephani Bisseni de Hord, fidelis aule nostre familiaris — — concessimus, vt ipse et sui heredes et posteritates vniuersi a solutione none partis vinorum in tribus vineis eiusdem Stephani in territorio ville nostre Keuresszegh vocate — —*

exempti et absoluti in perpetuum habeantur.“ Az itt előforduló Körösszeg a' Hevesben folyó Körös viz melletti valamely falu legyen-e, vagy dunántúli részekre tartozzék ez oklevél, meghatározni egész bizonyossággal nem lehet, minthogy Fejérvármegyében a' besenyő birtokok körül is találatik **Hord** nevű hely.

20. §. **Komárom vármegyében:** **Udvard** nevű, a' megye' éjsza-^{Komárom-vármegyében.} ki szélén eső helységben már alkotmányunk' első századában besenyők laktak I. Geyza király' oklevele szerint, ki a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapító 1075-ki adományában így fejezi ki magát: „*Insuper vero dedi aliam villam Hudvordiensium Byssenorum ad arandum; super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum aratrorum.*“ Ezen faluval határos a' Barsvármegyében kebelezett Besenyő nevű helység, mint fölebb láttuk.

21. §. **Liptó vármegyében:** Besenyőfalva, tótok nyelvén^{Liptó-vármegyében.} Besenova, Vág vize mellett Rozemberghez közel fekvő falu tagadhatlan bizonyossága az egykor ott székeltek besenyőknek. Talán eljő az idő, midőn oklevelek is támogatandják ezen állítás' valóságát.

22. §. **Nyitra vármegyében:** **Teszér** faluban, a' XI-dik szá-^{Nyitra-vármegyében.} zadban laktat csalhatatlanná teszi I. Geyza királynak a' sz. benedeki apátságot alapító már említett levele 1075-dik évről, hol mondatik: „*Dedi etiam villam Byssenorum, ad arandum, nomine Tazsar, super Sitoua, cum terris viginti aratrorum.*“ III. Incze pápa' ugyanazon apátság' részére 1209-dikben kiadott védlevelében „*Paedium Teszar*“ jó elő. De ezen fölül Besenyő nevű falu és határ említetik V. István király' az ő atyja IV. Béla által alapított csuti vagy is csalóközi sz. Lókösőről (Eustach) czimzett prépostság' részére 1272-ben kiadott megerősítő levelében, minélfogva több faluk ajándékoztattak Nyitravármegyében; ott mondatik: „*Item in Turmaskuz, incipit meta a fluvio Nytra, — et vadit versus Besseneu inter pratum et terram arabilem, et exit ad viam, quae ducit ad Besseneu*“, — alább: „*Et in praedistinctione cuiusdam fossati vsque ad magnum flumen Saar, iuxta quamdam pyrum, stant duae metae; quarum vna est Besseneu, et alia Kemej.*“ Ide tartozik II. András király' Sebus bíró részére Zeuleus föld iránt 1217-ben kiadott adományában Nyitra' vize körül hártárkép érdekelt „*villa Besseneu.*“ — Úgy látszik ezekből, hogy a' Nyitra és Sitva viz környéki besenyők Bars, Komárom és Nyitra vármegyékben

elszórva egy külön nagyobb csapatot alkottak a' hajdani századok alatt, kapcsolatban levén velök a' csalóköziek is. Különben, most is fön van e' megyében *Pecsened* nevű falu Kosztolántól és Vág folyamtól nem messze, ugy *Besenyő* népes pusztá Recsény filiája Nyitra és Galgócz között: ismét: *Besznyákfalva*.

Pest-
vármegyében.

23. §. Pest, Pilis és Solt vármegyékben: Hogy hajdan besenyők tartózkodtak, hirdeti a' Hatvantól nem nagy távolsági *Besenyő* vagy *Besnyő* népesített pusztá, ugy szinte más két hasonló nevű pusztá, mellynek egyike Sári falu, másik Nagy-Körös mezőváros filiája. Buda körül is volt *Besenyő*, II. András királynak a' leleszi prépostság' alapítását megerősítő 1214-diki levele' ime sorai szerint: „*Prædium etiam contulit* (Boleslav váczai püspökről mondatik), *quod est circa Budam, Beseneu nomine.*“ — I. Leopold király' Szelepcsényi György kalocsai érsek' részére 1665-ben kiadott védlevelében „*Besenyő*“ mint Solt vármegyei népes felu jó elő. — E' megyéhez tartozottnak látszik azon *Besenyő* falu is, mellyben Otto kir. Henrik bán' levélénél fogva Valterfi Endre budai polgárt mint ősi birtokában megerősíti, így hangozván az 1306-diki levél: „*Possessiones — in magna insula existentes, videlicet Besseneo, et Eörsziget vocatas, — reddidimus et restitui fecimus eidem Magistro Endre.*“

Posony-
vármegyében.

24. §. Pozsony vármegyében: Nagy és Kis Padány nevű két falu reájok emlékeztet. IV. Béla király' néhány padányiaknak mint tárnokainak, kik besenyők' fiainak neveztetek, nemességet adó 1265-diki levelében foglaltatik: „*Saul et Paulus, filii Salamonis de villa Padan, Theber, Elias, et Harcus, filii Joka de eadem, Tauernici nostri, qui filii Bissenorum dicuntur.*“

Somogy-
vármegyében.

25. §. Somogy vármegyében: Két hely van mai nap, mint ellenmondhatlan tanúságra vezető emlék a' besenyők' ott honozásáról, egyik *Besen* pusztá, másik *Besenyé* vagy *Besenyő* falu. Ez utóbbikról írja III. Béla király a' fejevári keresztetek' alapítását megerősítő 1193-diki levelében *Zuluc* (*Szulok*) falu' határát elszámáltánál: „*Inde ad villam Gurguteg* (Görgeteg), *inde ad villam Bissenorum.*“ Kételenül ezen „*villa Bissenorum*“ neveztetik sz. László király' a' somogyi apátságot alapító 1199-diki levelében „*Pincinaticorum villa*“ néven, az ajándékozott faluk' sorában, így fejezván ki magát a' sz. király: „*Pincinaticorum villa, cum servis et territorio suo.*“ Ezekon kívül II. András király a' pannonhalmi apát-

ság' némi szerzemény-birtokait megerősítő 1221-diki levelében nagyhalmi besenyőket emleget, kiknek, széjjel e' megyében, mint kivenni lehet, szőlő birtokaik valának, így irván: „*Item confirmamus etiam sententiam definitivam nostri Palatini, Nicolai, filii Borz, quam fecit contra Bysse nos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, ut cum dicti Bysse de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellantur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simeghienti emittie acquisitis, vel vinis emittie congregatis dare teneantur.*“ Ugyanazon apátságának a' mondott király által a' somogyvármegyei szőlő-dézszmák fölött 1229-ben kiadott ítélő levélben áll: „*In villa S. Nicolai de Zoulat quadraginta mansiones, exceptis paruulis et iuuenibus, terram ad decem aratra, foenetum viginti quinque iugerum, vineas centum viginti cultas; et habent unum locum aptum ad vineas, et arandum, qui vocatur Besenewmal.*“ Ha a' szoládi határban létezett besenyőről nevet viselő hegy szőlővel és szántófölddel, szükségképen kellett nekik ott lakniok is. Kún László király a' nyulszigeti apácák' somogyvármegyei némi birtokai fölött határlevelet adván ki 1279-ben, mondja: „*Item cursus metarum praedictae terrae Eche hoc ordine distinguuntur: Prima meta incipit a parte meridionali in magna via, quae procedit per pontem in fluvio Kopus, tendit vsque ad viam, quae vocatur Besenevta.*“ Tehát nem csak faluk neveztetek a' besenyőről, hanem hegyek és utak, emlékezzünk Mosonvármegyére, hol sziget nyert tőlök nevet; Tolnavármegyénél majd révre fogunk találni. Kiviláglik az imént idézett XII-dik századi két rendbeli oklevelekből az is: hogy a' „Besenyő“ nevű helyeket általánfogva „*villa Bissenorum*“ névvel illeték latin nyelvű okleveleink. E' megyében létezett egykor Besenyő sz. György nevű hely is, mellyről VI. László kir. gordowai Fanchy Imrefi Frank' részére 1455-ben kelt adománylevele így emlékezik: „*Portionem possessionariam in possessione Besenewzenthgewrgh eodem Comitatu Simigiensi existenti habita, que condam Johannis Nemes dicti de eadem Besenewzenthgewrgh prefuisse perhibetur.*“

26. §. Szabolcs vármegyében: Besenyőd nevű falu eléggé Szabolcs-vármegyében. bizonyítja lakosainak eredetikép besenyő vérből származásukat, mit reménylhetően még majd oklevelekkel is bizonyithatunk, miután I. Károly kir. némi 1326-dik oklevelében előfordul e' hely. Valószínűkép ide tartozik a' váradi registrum' ime sora 1216-dik évről: „*Kelian, de villa Be-*

seneud, impetiit Budam, Petrum, Vendec, Borozlou, Poucam, et Buntam, de rilla Vosian, praedio Simonis.“ (§. 298.) Bezéd falu' neve is hihetőképe' népségtől származék.

Szala-
vármegyében.

27. §. Szala vármegyében: Szinte Besenyó nevű falu nem hagy kételkedni eredeti lakosainak besenyó voltokról, hihetőleg ezen falu az, melly sz. István kir. a' szalavári apátsápot alapító 1010-diki levelében mint ajándék „Bessyne w“ néven előfordúl.

Szerem-
vármegyében.

28. §. Szerem vármegyében: Besenyó, a' tótoknál Bessenevo, ráczoknál Beshenevo, falu, hogy nem más, mint a' Dráva-Száva közt több helyen, úgy itt is tanyázó besenyóktól vette nevezetét, kiki elhiheti. Ezen helyre tartozik IV. Béla kir. 1253-diki azon levele is, miszerint Lőrincz' bésenyői birónak hamis pénz' készítéseért elkobzott, és Iván mesternek adott javait örökképen megerősíti: „*Cum Laurentius villicus de Besenev, quae ad Ecclesiam S. Gregorii pertinet, nec non filius ipsius Demetrius nomine, ac Iohannes, gener Gregorii de eadem villa Besenev per Cameraarios nostros Sirmienses, Leopoldum scilicet, et socios eiusdem in manifesto crimine fabricationis false monete deprehensi, coram ven. P. Benedicto Archi-Episcopo Colocensi, aulae nostre Cancellario, — — qui per totam Sirmiam non solum honore Comitatus, sed etiam vice et auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur, exigente iustitia, in ipso opere deprehensi, fuissent convicti.*“

Temes-
vármegyében.

29. §. Temes vármegyében: Új Besenyó vagy Besenova nevű falu örök emléke marad az egykor ott megszállt, hihetőképen a' török időkben kiirtott besenyóknak.

Tolna-
vármegyében.

30. §. Tolna vármegyében. Hogy voltak besenyók, kétségen kívül teszi II. András kir. a' fejevári keresztések részére Földvár és Fadd nevű birtokuk iránt 1211-ben kiadott privilegiuma, mellyben az elsőbbit határa' leírásánál „Besenerey“ és „Besenetó“ fordul elő. Továbbá, a' már fönebb Fejérvármegyénél olvasható, Miklós nádor által Tolna vármegye' közgyűlésén 1352-ben hozott ítélet' rendiben Gergely mr. besenyók' birája által elfoglalt Görbő nevű falunak (most puszta) az abrahámi apát' részére lett visszaadása, és a' besenyók' mondott birájának e' megye' közgyűlésén jelen volta, nem másra mint besenyók' ott keblezésére mutat.

Torontál-
vármegyében.

31. §. Torontál vármegyében. A' most uj szállítványi bolgár lakosokat magában foglaló Ó Besenyó vagy Besenova mezőváros hajdan-

korban hogy besenyő eredetű lakosoktól vette nevezetét: kételkedni senki sem fog; erről azonban, mint hajdan Csanádvármegyéhez tartozóról a' nagyobb csoportoknál szólunk.

32. §. Verőcze vármegyében. Eszék' környékén már a' XII-dik <sup>Verőcze-
vármegyében.</sup> században számos besenyő népség' laktát eléggé bizonyítja Imre kir. 1196-ban a' székkudvari (czikadori) apátság' részére kiadott oklevele, miszerint az eszéki vásár' helyén, és azon apátság' minden révein vámfizetésre szoritattak a' környékbeli besenyők ím ezekkel: „*Statuimus etiam, vt Hysmaelitae, vel Byseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint, in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.*“

33. §. Honunk' határán túl, a' testvér magyar hazában, Erdélyben is ^{Erdélyben.} laktak nem kevés számu besenyők, kiknek emlékezetüket mai napig fűntartotta a' Besenyő (Heidendorf, villa Paganía) néven ismeretes négy helység Alsó-Fejér és Küküllő vármegyében, Besztercze- meg Háromszékben, úgy Besennypatak, a' Szepsi és Kézdi-Székken által folyó, meg Besefalu Felső-Fejérvármegyében. Nyomós bizonytságot tesznek róluk ezenfölül az oklevelek' saját szavai. II. András kir. az erdélyi százszoknak (Hospites Teutonici Ultrasilvani) különös szabadságokat ajándékozó 1224-diki levele szerint némelly besenyők erdejükkal együtt azokhoz csatoltatván, a' nyert szabadságokban egyenlően részesítetnek. „*Praeter supradicta (így hangzik a' kiváltság) siluam Blacorum et Bissenorum cum aquis, usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; vt praefata gaudeant libertate, nulli inde seruire teneantur.*“ — Ott is tehát, valamint a' magyar honban, némi kitünő szabadságokkal bírtak; tanú erre Tamás erdélyi vajdának a' fejérvári káptalanhoz Apornemzetség' osztályos ügyében intézett 1324-diki parancsa, s annak következtében a' káptalan által tett tudósítás, miszerint az illető felek megosztotván, Opour, Sándor és Egyed a' szárazpataki Felső Fejérvármegyében beblezett jószágokban nyolczvanöt szabad besenyő lakhelyeket „*Octaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum*“ kaptak.

34. §. Miután a' nagyobb felekezeti és kisebb csapatu besenyőket krónikáink' és okleveleink', úgy régi és jelenkori geographiánk' utmutatásánál fogva helyenként mintegy huszonnégy vármegyében föltaláltatóknak kitelhetően bebizonyítottam: még más biztos kalauzunk is létezik a' messzi

régiségből azok' bővebb kinyomozására. Ha történetkönyveinket az oklevelekkel gondos figyelmű olvasás után egybevetjük, meggyőződünk arról, hogy a' besenyők „*Euri*“ vagy „*Confiniorum custodes*“ — „*Speculatores*“ és „*Spiculatores*“ — „*Siculi*“ végre „*Sagittarii*“ néven is említetnek. Mind ezen neveknek egyenként reájok tartozásáról elég bizonytságot nyjtanak a' következő hiteles adatok.

Besenyők
mint végőrök.

35. §. I. Besenyők mint végőrök. Világosan mondja Béla kir. névtelen jegyzője már főnebb is említett soraiban: „*Dux vero Zulta, — ex parte Theothonicorum ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos habitare, pro defensione regni sui.*“ Ezen határszéli besenyőket sz. László törvénye már öröknek nevezi, illy kifejezéssel: „*Custodes confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur.*“ Valamint tehát a' hadseregnél elülálló, kémkedve vigyázó csapatok öröknek hivattak atyáinknál, úgy a' hon' határszélén a' szomszéd ellenséges népekre ügyelni tartozók is olly nevet viseltek; amazokról mondja IV. Béla kir. egy 1246-diki oklevelében: „*Custodes exercituum, — qui vulgo Eur dicuntur.*“ De lássuk közelebbről, mit tart sz. László törvénye a' besenyőkről? A' törvény' szavai ím ezek: „*Comites confiniorum, si equos, vel boves ultra fines hujus patriae, sine licentia Regis, vendere praesumerint; Comitatus honore priventur. Custodes ergo confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur, si absque licentia Comitum tale quid commiserint; libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis vero Custodibus, qui praesunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant: Soli filii, et filiae in libertate permaneant.*“ (Lib. II. cap. 17.) Saját biráik- (örgrófjaik) és különös szabadságaikról eléggé értesítenek e' sorok; de azt is tanulhatjuk ezekből, hogy nem más, mint a' hon' határaitra nyuló Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Szalavármegyékben egykor elterjedt végőröket illeti, kik, besenyőkből szerkesztettek. E' végőrök közül a' vasvármegyeiek most is viselik nevüket az úgynevezett Órségi kerületben; ezekről azonban, mint valóságos besenyő népről, különösen lesz említés.

Besenyők
mint Speculato-
rok.

36. §. II. Besenyők mint Speculatorok. Maga a' „*Speculator*“ szó megfejti jelentését, az oklevelek is „Ór“ értelemre magyarázzák. V. István kir. némi 1272-diki oklevelében áll: „*Terra speculatorum nostrorum Eur vulgo dictorum.*“ Ugyanazért, nem mást, mint a' véghelyi besenyőket illeti II. András kir. a' sz. keresztii monostor' besenyők lakta birtokának

védelmét parancsoló év nélkül kelt levele, midőn mondja: „*Omnibus Speculatoribus — Musuniensis et Supruniensis castrorum pacem et Salutem.*“ Szinte csak a sopronmegyei besenyőkre alkalmazható ugyanazon kir. a soproni nyilazókat szálló-vám alól fölmentő 1270-diki levele, a speculátorokról így emlékeztet: „*Ceterum vobis omnibus tributariis in Comitatu Soproniensi, et specialiter in Bobut, in Ferteufeu, et inter Speculatores constitutis, praecipimus.*“ A szalavármegyei besenyő végőrök is illy néven jelettetnek Zsigmond kir. alatt ellenük hozatott némi 1392-diki ítéletvelében, ekképen: „*Nos Sigismundus — una cum Praelatis, et Baronibus nostris — in Kismarton existentibus, certi Speculatores vulgariter Zalaeur vocati, vice et nomine uniuersitatis ipsorum, Celsitudinis nostrae adeuntes conspectum; aduersus circum Magnificum Ladislaum, filium Petri de Sarov, tunc Comitem Temesiensem, proposuerunt eomodo, ut ipse dictus Ladislaus ipsos a nostra Maiestate subreptitie impetrasset, et iniuste et indebite obtinuisset, cum nusquam cuiquam hominum per Regiam Maiestatem actemus perpetuo donati extitissent, forentque liberi, et tantummodo ad speculationis officium deputati; ob hoc ipsi eundem Ladislaum filium Petri tempore stationis eorum sibi faciendae legitime prohibuissent.*“

37. §. Fölváltva a „*Speculator*“ névvel, „*Spiculator*“-oknak is hivattak a végőrök, melly, ha nem hibás csere, bizonyára a „*Spicula*“- azaz: lándzsa szótól kölcsönözött; lándzsával őrt állásokért neveztetvén spiculatoroknak, valamint a nyilazástól „*Sagittarius*“-oknak. V. István mint ifjabb király' Gosztuni Miklósiak' részére 1269-ben kiadott nemesítő levelében Rába melletti, Vasvármegyében keblezett királyi spiculator népet említ ekképen: „*Ipsos — eximendo de numero populorum nostrorum Spiculatorum — cum terra Kuerszorom vocata — quae iacet inter villam Chakon, et villam Gosztun, in numerum seruientium nostrorum duximus transferendos.*“ Csakány és Gasztony, magyar helységek mainap a Rába mellett, az úgynevezett őrségi vidéknek tő szomszédságában. Hasonló néven nevezi a mondott vármegyében Borostyánkő és Nemetujvár közt szép kiterjedésű földön települt besenyő végőröket I. Károly király' 1327-ben kelt ime nevezetes oklevele: „*Nos Carolus, Dei gratia, Rex Hungariae, tenore praesentium significamus quibus expedit uniuersis: quod nos volentes, ut Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata, residentias et possessiones haberent, vel habere dignoscerentur, illis*

libertatibus et Seruitiis, quibus tempore Dominorum Belae, Stephani, et Ladislai olim illustrium regum Hungariae, felicium recordationum nostrorum Praedecessorum vsi extiterunt et permanserunt, nostris temporibus, quibus Dei clementia regno huic feliciter praesidemus, permaneant et existant pacifice et quiete. Qui autem ex eis, tempore impacato de propriis eorum residentibus, libertatibus et seruitiis, alio se transtulissent, ad debita ipsorum loca et obsequia reuertantur, Comiti Nicolao, filio Petri, de Superiori Eör, quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per nos meritis suis requirentibus, in numerum et collegium nobilium seruientium regalium perpetuo translato; quem Capitaneum ipsorum Spiculatorum quem scilicet vulgari-ter Eörnagyságh dicunt, constituimus esse et existere, commisimu; Quod idem Nicolaus Comes eosdem Spiculatores nostros quocunque sint dispersi, requirat et reducat ad eorum loca propria et possessiones, terminos earumdem possessionum, et metas ab omnibus commetaneis suis et vicinis distinguendo, seruetque nobis eosdem in debitis eorum libertatibus et seruitiis nobis inpendendis. Itaque vobis vniuersis cuiusuis status et dignitatis hominibus praecipientes firmiter per praesentes mandamus, quatenus in quorumcunque vestrorum locis, villis et terminis dicti spiculatores nostri existerent, vel aliqui ex iisdem per dictum Comitem Nicolaum apud vos, vel vestrum quoslibet reperirentur, absque omni difficultate pacifice remittatis, aliud facere nulloatenus praesummentes. Datum in alto castro, in octauis Natiuitatis beati Ioanni Baptistae. Anno MCCCXVII.“ Végre azon végörök „Spiculator“ nevéról meggyöz bennüket ismét Károly király' a' Mosonvármegyében virágzott kathai örök' részére 1339-ben kiadott következő privilegiuma: „Nos Karolus, Dei gratia, Rex Hungariae, significamus tenore praesentium quibus expedit, vniuersis, memoriae commendantes; quod nos Laurentio, Ioanni et Nicolao, Spiculatoribus nostri de Katha de Comitatu Mosoniensi; ipsorum et totius generationis eorundem de eodem, vice et nomine humiliter supplicantibus, et exinde nostram Maiestatem flagitantibus, gratiose annuentes concedimus et promittimus, quod eosdem et eorum totam generationem de praedicta villa Katha, in eorum primaeva libertate, quam in exercitio seruitii spiculationis in finibus Teutoniae continue residentes temporibus priorum regum, piorum progenitorum nostrorum, felicium recordationum habebant, et habere dignoscebantur, deinceps semper conseruabimus, et faciemus conseruari immunes; ita tamen, quod iidem nostri

Spiculatores eorum seruitia et officia spiculationis, vt quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto, absque cuiusuis temporis intervallo, equis bonis, velocibus, sepe consercatis, armati decenter incedentes; Comiti Mosoniensi praesenti ac futuro, virtute litterarum praesentium firmiter praecipientes committimus, quatenus eosdem regni nostri Spiculatores in eorum libertate non praesumat molestare. Datum Posonii tertio die festi nativitatis beati Ioannis Baptistae. Anno Domini MCCCXXXIX.“ Azonban, hogy a' Spiculator név csak önkényes fölváltása volt a' Speculatornak, eléggé kitünteti Károly kir. a' vasvármegyei örök' részére 1327-ben kelt levelének Eöri Mihály és Benedek kérésére 1436-ban a' vásári káptalan által jeles alkatban készített általírása, mellyben *Speculator* találtatik a' Spiculator helyett; úgy srinte azon káptalan' 1610-diki újabb transumtumában is.

38. §. III. Besenyők mint Siculusok. A' „*Siculus*“ vagy székel ^{Besenyők mint Siculusok.} nevezet is egy jelentésű a' végörrel, speculátorral, és szinte azon besenyőkre ruháztatott őseinknél, kiknek tisztök 's kötelességök vala az ország' határszélin vigyázni. Sütét homályban botorkálnak ugyanazért némelly íróink, kik a' bécsi képes krónika' ime sorait: „*Bissenī atqua Siculi villissimi usque ad castrum regis, absque vulnere fugerunt.*“ (Tur. P. II. c. LXIII.); ismét: „*Bissenī vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt.*“ (Ibid. c. LXV.) az erdélyi székelekre tartozónak vélik. Miként teremhettek volna az elbeszél két rendbeli esetenél, t. i. II. István király' 1123-dik év körül a' csehek ellen, és II. Geyza király' 1164-beu az austriaiakkal viselt véres hadában mint társak messzi távulban élő erdélyi székelek? úgy vélem, senki meg nem fejtí. Csak besenyő székelek vehettek részt e' két csatában. Fontos oklevelet tartott fön a' Sopron vármegyében kebelezett vági besenyőszékelekről, kiket eddig történetvizsgálóink Vág' vize mellé hibásan helyeztek, Bonfin Antal' honi dolgainkról írott könyvének frankfurti 1581-diki és kölni 1690-diki kiadásához mellékelt királyok' Decretumának Bécsben, 1580-ben nyomtatott példánya, melly szerint IV. Béla kir. a' vági székeleknek némi kitüntető szabadságokat ad, különösen hadi szolgálattételök' dolgában. Így hangzik az évszám nélküli levél egész kiterjedésben: „*Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex. Omnibus tam praesentibus quam futuris, praesentes litteras inspecturis, salutem in omnium saluatore. Ad viuuersorum,*

tam praesentium, quam futurorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum Siculi de Wag h, olim per Comitem suum fuissent plurimum aggrauati, nobisque super grauamine ipsorum huiusmodi ex parte eorum frequentius fuisset supplicatum: Nos qui ex officio suscepti regiminis nostri con- dolere debemus cum moderatione petitionibus subditorum, eosdem Siculos, a grauamine suo praedicto eximendos ordinaueramus, ut sub certo numero hominum, videlicet centum armatorum, nobis et regno nostro in omni expeditione nostra seruire teneantur, super gratia, seu misericordia nostrum priuilegium concedendo; sperantes, ut iidem ad seruitium nobis et regno nostro impedendum, utiles et idonei habeantur. Verum quia praedicti Siculi in libertate persistentes praenotata, nobis in omnibus expeditionibus nostris, quas secundum temporis diuersitatem, et nocuorum nostrorum qualitatem habere nos oportuit, ultra ipsam ordinationem nostram, quasi de virtute in virtutem gradatim ascendentes, adeo gratum et laudabile seruitium impenderunt, et noster Regius animus frequentius in seruitiis quieuisset eorumdem. Nos huiusmodi fidelitatibus et seruitiis eorum laudabilibus, ex benignitate Regia, grato recompensationis munere occurrentes, satisfacere cupientes, et eo splendidius nobis seruire valeant, quo specialius eos amplectimur Regio cum fauore, talem eis gratiam duximus faciendam, quod non sub certo numero, sed eo modo, sicut seruientes Regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur. Ut igitur haec a nobis concessa gratia robur obtineat perpetuae firmitatis, nec per quempiam processu temporis retractari valeat, aut in irritum reuocari, praesentes concessimus literas.“

Mai nap fönvan Sopronvármegyében Rába' vize mellett, Árpástól nem meszire, hol, mint fölebb láttuk, a' besenyők' fészke volt, a' Vág nevű magyar falu, mellynek lakosai más régi oklevelekbeu besenyőknek, majd nyilazóknak „Sagittarii“ mondatnak.

Laktak Siculusok Pozsony és Nyitravármegyében is Nagy-Szombaton fölül Korompa, Boleraz és Klucsován' határától kezdve a' Vág és Tirna vize között Morva' vizéig, kik a' csehek ellen őrködtek. Miután már Liptó vármegyénél elmondatott, hogy annak vágmenti részén honoztak besenyők, ez éjszak-határszéli Siculusokat tőlök különböző népsépek tartani okunk nincs. IV. Béla király a' nagyszombati apácák' részére Baralad (most Boleraz) falu fölött kelt adománylevele' 1256-beni megerősítésében a' határ' leírásánál mondja: „*Inde per riuum tendit ad magnam Syluam versus Si-*

culos; et ibi sunt tres mete, versus occidentem: una meta pertinet ad villam Baralath, tertia meta ad Siculos.“ I. Lajos király' 1364-diki levelében továbbá: „*Ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad unam viam, et perueniret ad tres metas terreas antiquas, quarum una separaret terrae Syculorum, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae.*“ Csalhatatlan emlékére találunk maiglan Pozsonyvármegye' most leirt vidékén, a' Morva' vizénél, hol Austriával és Moráviával ütközik honunk, e' Siculosoknak a' Székelfalva nevű helységben, melly a' németektől „*Sekeln*“ a' tótoktól pedig „*Szecula*“ néven hivatik. Könnyen kiviláglik ezekből, hogy a' székel nevet viselő helyek is, mint Székely, Szabolcs-, Kis- és Nagy-Székely, Tolna-, Székelyhid vagy Székelyvám (németül Zichelhid) Biharvármegyében, besenyő székelektől nyerék nevöket. A' váradi registrumban említetik 1219-dik évre 17. §. „*Villa Zekul.*“ 1217-re 208. §. „*Bichorienses de centurionatu Scceulzae.*“ 1216-ra „*Villa Scceul.*“ Biharváranak e' szerint egy század osztály-vidéke (járása) székel névvel jelettetik, hihetőleg az ott lakó besenyő-székel népségtől.

Méltán kételkedhetni már ezek után, hogy azon népség, mellyet Béla király' névtelen jegyzője „*Siculi*“ és „*Sycli*“ néven (cap. L. LVI.) Árpád eleibe a' Korogy vizéig vezet, valljon erdélyi, vagy pedig a' magyarhoni már Árpád előtt itt létezett besenyő-székel volt-e? Amazoknak tartani vagy csak azért sem biztos, mivel a' történet' fonala szerint Árpád' meghódított tartománya és a' székel hon közt nagy távulagra kiterjedő Erdélyország később foglaltatott el a' magyarok által, ezt maga a' hitelre méltó névtelen író is világosítván.

39. §. IV. Besenyők mint Sagittariusok. Valamint végörködési kötelességükről öröknek, Speculatoroknak és Siculosoknak is hivatnak, úgy hadakozás módjok- 's fegyverviselésükről nyilazóknak, azaz jászoknak „*Sagittarii*“ nevezettek a' besenyők. Sopron-, Somogy- és Szala vármegyében, mint már tudjuk, a' besenyők' fészkeben laktukról csalhatatlan bizonytságot tesznek az eddig ismert oklevelek. — II. András király' a' borsmonostori zárdá részére Bors biró által tett ajándékot megerősítő 1225-diki levelében olvashatni: „*Dederunt etiam terram, qui vocatur Dag, cuius prima meta incipit iuxta viam, quae venit de Suprun, inter duo Dag, — et abhinc per plures metas versus orientem properat, per vallem pluuialem ad duas metas iuxta terram Sagittariorum.*“ Ezen

Besenyők
mint Sagittariusok.

sopronmegyei besenyő jászokat V. István király 1270-diki levele által minden szőlővámok alól fölmentvén, mondja: „*Sagittarios nostros de Comitatu Soproniensi, quos in consuetis libertatibus ipsorum conseruantes, fauore et gratia prosequi intendimus.*“ Még világosabban fejezi ki magát e' tárgyra Kún László király a' besenyő jász felekezet' lueri (most Lewer Sopronváros határában) részének Sopronvára' polgáraihoz csatlásáról szóló 1277-ki levelében: „*Cum villicus (úgymond) et ciues de castro nostro Soproniensi propter eorum paucitatem commode non suffecissent ad conseruationem Castris memorati, ei medietatem Sagittariorum de villa Luer, circa dictum castrum existentium, in ipsorum ciuium numeri augmentationem Dominus Bela, auus noster, et Stephanus Pater noster, karissimi, clararum recordationum transtulissent, libertatem ipsorum Ciuium eisdem, concedendo. Nos, — — concessimus eisdem, vt et alia medietas Sagittariorum de villa ante dicta ad conseruationem praedicti castris, et ad augmentationem ipsorum ciuium computentur, et illa et eadem per omnia gaudent libertate qua ciues praefati gratulantur.*“ A' soproni polgárok tehát a' szomszéd Sagittariusokból nyerék szaporulásukat; mit ugyanazon király' hason tárgyú 1282-diki megerősítő levele továbbá is bizonyít mondván: „*Hospites de Supronio, et ex iis nominatim, Iacobus de Sagittariis nostris circa Supronium constitutis.*“

A' már Siculus néven előállított sopronvármegyei vági besenyők közül most említett V. István király néhányakat nemesek' sorába emelvén 1272-diki levele által, Sagittariusoknak nevezi őket: „*Attendeutes fidelitates et seruitia Demetrii, Abraam, Mathey, Deme, Galli et Mikus, Sagittariorum nostrorum de Wagh.*“ Épen e' vági Sagittariusok tünnek föl a' baranyavármegyei besenyők közt Kún László' 1279-diki oklevelé' nyomán, minélfogva ugyanis ezen V. István által megnemesítettnek Baranyavármegyében Okur vize mellett fekvő Zeguedi földüket a' többi ottani Sagittariusok' földétől elkülönöztvén, azok' sorsa 's nemzetségi állapotja alól kivévén, valóságos nemesi vagyonná teszi, így rendelvén: „*Iohannes filius Deme, Abram, filius Tywanus, Paulus, filius Zegey, et omnes alii cognati eorum de Zegued, qui de condicione Sagittariorum de Wagh originem duxerant, ad nosram accedentes presenciam: nobis humiliter supplicarunt, vt nos eosdem propter merita seruiciorum, cum terra eorum Zegued vocata, iuxta fluuium Okur, in Comitatu*

Barana existenti, a terris aliorum certis undique metis separata, a nexu sagittarie condicionis eximere, eripere, et liberare, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium, qui vulgariter Seruientes vocantur, transferre de benignitate dignaremur. Nos igitur predictorum Iohannis, Abrahe et Pauli ac omnium aliorum cognatorum suorum, piis precibus et sollicitis supplicationibus, ex premissis causis misericorditer iuclinati, consideratis nihilominus fidelitatibus et seruitiis eorundem, nobis et regno nostro impensis fideliter ac deuote: prehabita diligenti deliberacione, de communi consilio et consensu Baronum nostrorum, dictos Iohannem, Abram, Paulum, et omnes alios cognatos eorundem cum terra ipsorum, Zegued vocata, a nexu sagittarie condicionis exemimus, eripuimus, et liberauimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri; ita quod tam memorati Iohannes, Abram, Paulus et omnes alii cognati eorundem, quam filii eorum; et filiorum filii, ac ceteri posteri ipsorum, ab ipsis descendentes, ab omni nexu et seruitio sagittarie condicionis, cum praedicta terra eorum Zegued, vocata, exempti, erepti, et liberati, et plene absoluti, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium aggregati, cum priuilegio, praerogatiua, eminentia et honestate aliorum regni nostri Nobilium cum plenitudine gratie regie de cetero gratulentur; quemadmodum id per Dominum Stephanum, illustrem Regem Hungariae, patrem nostrum karissimum, pie memorie, dignoscitur eisdem indultum existisse.“ Mi fontos tanuság arra: hogy a' vági jászok vérségi és birtoki kapcsolatban állottak a' baranyai már főnebb kijelentett Okur melléki besenyő népekkel?

A' szalavármegyei besenyők Sagittarius nevezetéről végre, többeket elmellőzvé, elég bizonyosággal szolgál Csák bán szalai főispán, mint királytól kinevezett bírónak a' bucsai, ugyanazon megyében lakó nemesek részére 1268-ban kelt ítélő levele, mellyben hazugdi nyilazók fordulnak elő imígy: „*Terra — Nobilium de Bocha — per Castrenses de Bocha, et Sagittarios de Hazugd, indebite occupata — — per eandem aquam Plysg separatur a Sagittariis de Hazugd.*“

40. §, Már, hogy ezen besenyő jászokról értesitenek a' történetkönyvek „*Sagittarius*“ név alatt, annál is inkább elhihetjük, mivel a' bécsi képes krónika szerint Péter király' halála után a' német császár táborának Vértes hegy körüli 1048-ban lett öldöklésénél mint mérges nyilakkal har-

czolók állítatnak elő: „*Insuper etiam Hungari et Bisseni, singulis noctibus, acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo.*“ (Turócz. P. II. c. XLIII.) Minden kétségünk elhárul e' részben, ha a' most idézett krónika' II. István király' 1123-dik év körül a' csehekkel viselt háborújának leírását figyelemmel olvassuk, hol ez mondatik: „*Et alium nuncium misit (Soll) ad regem (Stephanum), dicens: mittat rex Sagittarios circa castra Ducis (Bohemorum), ne cito ad castra sua equitare praevaleant. Rex autem, et fuit impetuusus, fecit sicut Solth dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes Sagittarios venire, sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audierant. Qui impetum super Sagittarios fecerunt.* (P. II. c. LXIII.) Íme, Sagittariusok küldettek 's rohantak a' csehekre, mégis besenyőknek és siculosoknak mondatik a' tőlök megfutamló sereg! Ha már itt sem veszszük egynek a' „Bissenust, Siculust és Sagittariust“, úgy soha el nem igazodunk régiségeink' magyarázatában.

A' besenyők' e' fölváltva használt részletes nevénel fogva egyeztethetjük meg csak, mit az egykorú Otto freisingi püspök és a' bécsi képes krónika II. Geyza király' Henrik austriai vezérrel 1146-ban Pozsony körül viselt háborujáról mond, amaz Sagittariusokat, ez Bissenus-Siculusokat emlegetvén. Az elsőbbik írja: „*Igitur Rex Ungariae superveniens, castraque ponens, Oppidum (Pozsonyt érti) cinxit, diversis instrumentis, tormentorumque generibus adhibitis, ac Sagittariis Oppido circumfusis.*“ — Ismét: „*Positis in capite duabus praecedentibus alis, in quibus Sagittarii, quatenus, vim hostium eminus repellerent, erant.*“ Továbbá: „*Sagittariorum impetu, qui in duabus praecedentibus alis positi erant, praevenit, et illas cum duobus Comitibus, qui eidem praeerant, ferme funditus deleuit.*“ (De Gest. Frid. I. Imp. L. I. c. 30. 32.) A' másiknál olvassuk: „*Duxit enim rex exercitum contra furorem Theutonicorum insultantium et Hungariae fines devastantium.*“ Alább: „*Hungari vero, ex adverso appropinquaverunt ad praelium, et intonuerunt buccinis, et clamaverunt classicis, et clamaverunt ad Deum. Et clamor vociferantium, ascendit in coelum; et commissum est praelium. Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis; qui more solito, praeibant agmina Hungarorum. Tunc etiam, priusquam Hungari configere coepissent, quaedam agmina Hungarorum, perterrita sunt, a furore Theutonicorum. Praevaluerunt Theutonici Hungaris in initio belli conflictus.*“ (P. II. c. LXV.)

41. §. Valahányszor történetiróink a' Sagittariusokat szóba hozzák, mindannyiszor olly esetet rajzolnak, melly a' nagyobb csapatu besenyők' főlebb kimutatott honában, vagy ahhoz közel történt. Így, a' Henrik német császárnak az elüztöt Péter' védelmére Aba Sámuel ellen 1044-dik évben kiállított serege a' Rába' vidékén Győr és Sopron között öldököltetett a' nyilas vagy jász nép által, mint a' bécsi képes krónika ezekben előadja Turóczinál: „*Concitato itaque cursu (Caesar) invasit fines Hungariae, intrans per Supronium. — — Occurrit autem ei, Aba rex, in Menfeu, juxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum. — — Comisso itaque praelio, inter utrumque, diu et acriter pugnatum est; sed tandem Caesar, — felicem obtinuit victoriam. — Ex Theutonicis, illo die, in loco ipso, infinita corruit multitudo. — — Sagittarii enim occiderunt eos.*“ (P. II. c. XXXVII.) Ugyancsak azon krónika szerint Péternek 1047-ben történt legyőzete és elfogatása szintazon részeken Fejérvármegyében, Zamur falunál ment végbe a' jászok által, így adatván elő az eset: „*Petrus autem rex — cum suis Theutonicis, fugam inuit versus Musum, ut abinde in Austriam pertransiret: sed evadere non potuit. — Et volebat reverti festinanter in Albam. Qui dum revertisset in villam Zamur — — collegit se in quendam curiam, et per triduum, viriliter dimicando, semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a Sagittariis sunt interfecti; ipse vero vivus captus, et obcoecatus.*“ (P. II. c. XLI.)

Nem merném állítani, hogy a' jász nevet viselő helységek honunk' éjszaknyugati számos megyéiben a' besenyő Sagittariusoktól nyerték nevezetüket, ha ugyanazon helyeken 's vidékeken besenyők' lakára nem akadnék. Így, a' Komáromvármegyei Udvarddal, mit besenyőkének oklevél bizonyít, határos a' szintazon megyében kebelezett Jászfalu, mind kettővel szomszédságos levén a' bars megyei Besenyő helység. Pozsonyvármegyében Nagyszombaton fölül, hol oklevél szerint a' Siculusok földé vala, mai nap Jász-Lóc létezik. Nyitra vármegyében Nagy és Kis Jász (helyesebben Jász) a' nyilazó besenyőkre mutat.

42. §. Hiteles oklevelek győznek meg arról bennünket, hogy a' nagyobb felekezeten együtt élő besenyők különös, saját kebelbeli tisztviselőiktől kormányoztattak, millyenek valának:

I. A' Főispán (*Comes, Iudex*). Rendszerint az ország' nádora viselé e' méltóságot, találni azonban nyomára más fő hivatalban tündöklő hatal-

Besenyők'
kormánytiszt-
teik.

mas férfiaknak e' tisztszen, így 1216-ban Ochus országbiró, 1329-ben Mikch slavonai bán, 1306-ban Maróthi János machói bán vala a' besenyók' főbirája vagy ispánja.

II. Alispán, (*Comes*) a' főispánnak mintegy helyettese, hasonlóan „Comes“ nevet viselvén, annak nevében igazgatott; ilyen volt 1222-ben Lukács, a' Gyula nádorhoz tartozó árpási besenyók' fölött. Ugy látszik, ez vala a' hadba szálló besenyók' vezére. Most említett Gyula nádor által az árpási besenyók' részére 1222-ben kiadott szabadságosító levélben mondatik ezen Comesról, hogy minden három év' fordultával ujságképen tartozzanak neki adni a' besenyók' minden két lótól hat pensa mantuai denárt, a' táborba nem mehetők pedig minden lótól szinte hatot; továbbá, hogy csak egyszer tartozzék közébük menni a' Comes, midón t. i. ujra választatik.

III. Udvarbiró (*Curialis Comes*). A' törvénykezés és igazság' kiszolgáltatására ügyelő tisztsz vala ez. Az árpási besenyók' idézett szabadságlevele rendeli, hogy az udvarbiró évenként gyakrabban közöttük járjon keljen, és az előterjesztendő panaszokat megvizsgálja. Hasonló hivatalt viselt a' fejevármegyei besenyóknél Gergely mester, ki magát majd „*Rector*“ majd „*Comes Bissenorum*“ czimmel nevezé. Ugyan is sz. Mártonban 1346-ban pörhalasztó-levelet ada ki némelly órsi besenyók' dolgában, mellyből bíraskodási köre eléggé napfényre jó.

IV. Jobbágyok (*Jobbagiones*). Valamint magyar eleinknél első eredeti tiszta értelemben főbb, előkelő, jobb-ág vagy nemzetségbeli embert jelentett e' nevezet, úgy a' besenyóknél is a' jobbágyság tisztelet- 's rangosztályul vétették. Békeidőben a' közbirák, törvényszolgák, hadban a' századosok és tizedesek hivatalával ruháztattak föl; rendszeren ez vala a' fegyverviselő, mindig talpon álló rész, miként a' főispánok mellett a' várjobbágyi rend; ugyanazért több javadalmakban 's kedvezésekben is részesültek; kitetszőbb jogaikat a' többi köz besenyók' fölött bizonyítja az árpási szabadságlevél, melly azt tartja rólok, hogy az alispán (*Comes*) közébük jöttével ne köz besenyók' menjenek vele, hanem egy a' jobbágyok közül menjen előtte, és az jelelje ki annak jogait; továbbá, hogy a' jobbágyokhoz, kik személyesen hadba mehetnek, az udvarbiró be ne szálljon. Ugyanazon oklevél szerint Mika, az árpási besenyók' egyik jobbágya azért, mivel, mint Lukács birót vezető, az őt illető tartozások' beszédésében rosszul értesitvén, némi zsarolásokra, és így jogsértésre nyujtott okot, minden

javai elvesztésében marasztaltatott el, olly módon, hogy sem ő, sem maradékai közül valaki jobbágyi tisztséget a' besenyőknél ne viselhessen. „*Quamobrem* (ezek a' privilegium szavai) *idem Mika, tamquam destructor libertatis fuisset judicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci.*“

43. §. A' mennyire kinyomozható vala oklevelekből a' besenyők' fő- és albiráinak, ispánjainak névsora, ime renddel következik két századra terjedve.

Besenyők'
birái.

1216. Ochus, II. András király alatt országbiró és besenyők' bírása. („*Ochus Curialis Comes et Comes Bissenorum.*“)

1222. Gyula nádor, besenyők' főbirása.

1222. Lnkács, besenyők' bírása. („*Lucas, Comes Bissenorum.*“)

1267. Poky Oliver, Rába körüli besenyők' bírása („*Oliverius de Pock, Comes Jauriensis, et Iudex Bissenorum circa Rabam.*“)

1324. Fülöp nádor, kúnok és besenyők' bírása. („*Philippus Palatinus, Comes Scepusiensis et de Vjcar, ac Iudex Cumanorum nec non Byszenorum.*“)

1329. Mikch mester slavoniai bán és besenyők' bírása. („*Magister Mikch, Banus totius Slauoniae et Comes Bissenorum.*“)

1346. Gergely mr. besenyők' igazgatója. („*Magister Gregorius, Rector Bissenorum.*“)

1347. u. a. Gergely mr. besenyők' bírása. („*Comes Bessenorum.*“)

1351. u. a. besenyő, besenyők' bírása. („*Magister Gregorius Byssenus, Comes Bissenorum.*“)

1406. Maróthi János, macsói bán és besenyők' bírása. („*Ioannes de Maroth, Banus Machoviensis et Comes Bissenorum.*“)

44. §. Előszámlált biráikon kívül besenyő származásu több nevezetes férfiaknak maradt fön emléke, kik ezek:

Besenyő
jeles férfiak.

970—100. Thomoy nembeli Thonuzoba, fejedelmi vérből származott besenyő.

1000. körül. Thonuzobafi Urkund.

1074. Zultan vagy Zolta, besenyők' vezére. (*Princeps Bissenorum.*)

1192. Mog, Mogh vagy Moch, nádor és bácsi főispán, besenyő. (*Bissenus.*)

1225. körül. II. András király alatt A ba, besenyő, királyi ember. (*Aba Bissenus, homo regius.*)

1265. Padányi Salamonfi Saul és Saulus, úgy szinte padányi Jokafi Theber, Illés, és Marcus, királyi tárnokok, és besenyő fiak (*filii bissenorum*), meg Pyrimus, Jekke, Chenken, Jakou és Kopesch, az ő rokonaik, ország' nemesei' sorába emeltetnek IV. Béla király által.

1294—96. Opsafi Joanka, és Oliver, Lochkfi Beke, Itemerfi Itee és Isak, besenyők.

1326. Fanchi Nothyr Máté, Zulfi Dominik, Kozmafi Balás, Omputdfi István, és Pál, IPOCHFI Beze és Bernalthfi András, fecsei besenyők (*Bissenii*).

1329. Benedek Baranyavármegye' főispánja, besenyő (*Bisseneus*).

1335. Nothyr Máté bíró, besenyő, és fancsi nemes, — Miklós, János és Balázs, fiai.

1338. Sadányi Jánosfi Gergely besenyő, I. Károly királytól Besse-neő, Egres és Hatvan, besenyő elei által birt falukat visszanyeri.

1342. Beke, besenyő (*Bissenus*) Dunasziget' bírása. (*Comes Insulae maioris.*)

1344. Ladányi Jánosfi Gergely besenyő (*Bissenus*).

1345. Lórineczfi Farkas Jakab, sági besenyő és Andrásfi Ferencz tulgei besenyő.

1346—7. Györgyfi Miklós, és fiai Genepse, Dominik, István, András, Antal, — Péterfi Bielke, és János, — Jakab és File, gyula-ürsi besenyők.

1349. János, besenyő, I. Lajos király' allovázmestere. (*Joannes dictus Bessenew vice agazo domini Ludowici Regis.*)

1351. Gergely mr. besenyő, ki besenyők' bírása.

1381. Mátyás nezdei (t. nezetei, Nyitrában) besenyő, I. Mária királynő' udvarnoka.

1386. István hordi besenyő, ismét Mária királyné' udvarnoka. („*Stephanus Bissenus de Hord aulae regin. M. familiaris.*)

1387. Gacelfalvi Andrásfi Tamás besenyő (*dictus Bessenew*), Zsigmond királytól Zaskalicza falut nyeri ajándéku Árvában.

1390. Jakabfi Pál és Bekefi János nagybesenyői nemes besenyők.

1392. Jakabfi Pál, Jánosfi Benedek és Péterfi Gergely nagybesenyői nemes besenyők.

1404, 1406. Eorghedei Pál besenyő Dalmát, Horvát és Slavonia országok bánja („*Magnificus Paulus Bysenus de Eorghede, Dalmatiae et Croatiae ac Slavoniae Reg. Banus*“).

1405. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósi Péter nagybesenyői nemes besenyők.

1411. István besenyő („*Stephanus Bissenus Dispensator Regiae Maj*“).

1495. Literati Tamás, Bakó Péter, Ravazdy Jakab és Feyér Gergel nagybesenyői nemes besenyők.

45. §. Országos intézménynél fogva a' hon' németek feléi határszélei' Hadi rendezetük.
 védelmére rendeltetvén a' besenyők nagy részben, már ez által is valóságos hadi szerkezetű katonatelepeket alkottak, kik szüntelen fegyverbe öltözve őrködének az ellenséges szomszédok' kártékony becsapásai ellen. De ezen fölül más hivatások is volt. Köz háboru és fölkelés' idején a' magyar táborhoz csatoltatván, saját főispánjok' zászlója alatt a' harczoló sereg' előjáró, szaguldó osztályát képezték. Világosan írja a' bécsi képes krónika Turóczinál: „*Bisseni — et Siculi, — qui more solito praeibant agmina Hungarorum.*“ (P. II. c. LXV.) — Nemcsak hadviselésök' módjáról, hanem fegyverkezésük és öltözködésökről is elég értesítést nyujtanak történetkönyveink, mik szerint könnyű bő ruházatban, lóháton szálltak hadba. Bonfin Antal, kinek időkorában a' besenyők' ősi szerkezete még eredetiségben levén, őket jól ismerheté, szokásukról el nem mulatta följegyezni, hogy zászlos lándzsákat használva, nagy szakállt és bajuszt, taréjos forgókkal ékesített csákót, vagyis hosszú farku süveget, persák' módjára selyemből készült bő öltözetet viselének, és a' lovak' szilajságában leginkább gyönyörködtek: „*Illis mos est (ezek szavai) vexillationibus uti, demissas ferre barbas, et labri vel maxime superioris nutrire pilos caudata cristatae secum ferre pilea, fluentibus quoque vestibus indui, usdemque sericeis, in Persarum morem, et equorum pernecitate admodum delectari.*“ (Dec. II. Lib. IV.) Bonfin' e' soraihoz Liszti János veszprémi püspök 1568-dik körül saját kezével következő észrevételt tűzé: „*Innen van most huszáraink' öltözete; mellyből látható, valamint igaz is, hajdan más, mint most, öltözet' viselése a' magyarnak.*“ (Kovachich, Script. RR. HH. min. T. I. 333.) Ezeket tudva, könnyen érthető már, hová czéloz a' bécsi képes krónika Turóczinál e' szavakkal: „*Vilissimi Bissenii*“ (c. 55.) „*Bisseni atque Siculi vilissimi*“ (c. 63.) „*Bisseni pes-*

simi, et Siculi vilissimi.“ (c. 65.) Távol sem legrosszabbat, leggyávábbat jelent, mint Horvát István egy helyen magyarázá, hanem csekély hadi szerű 's késületü lenge bajnokot. A' magyar, bölcs Leo görög cs. hiteles tanusítása szerint már a' IX. század' végén (ur. 886. † 911.) vasba, erős fegyverneműbe szeretett öltözni: „*Armantur vero (ügymond) frameis, loriceis, arcubus, hastis; quare complures eorum duplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur, at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso cunctulo muniunt.*“ (Tactic. c. XVIII.) Illy fegyveres hadi néphez képest bizonyára csekély 's alábbvaló tekintetű vala a' könnyü ruhás, pongyola öltényü, főleg csak nyíllal ellátott besenyő. A' selyem öltény (ing és gatyá) hihetőleg csak a' főbbeknek 's gazdagabbaknak volt tulajdona, a' közrendű, vászonnal is megelégedvén, valamint időnkben a' fölkelő önkénytes magyar seregnél a' közvitéznek kék vászonból állott fölső ruházata. Ezeknél fogva könnyen érthető az is, mit a' torzonborz besenyőkről beszél ugyan csak a' bécsi krónikás: „*Cumque obviam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit.*“ (P. II. c. LIII.) Nem arczvonat, hanem a' megnövesztett szőr tette őket iszonyu tekintetűekké.

Besenyő szabadság.

46. §. Az örök, Speculatorok, Siculusok és Sagittariusok, mindannyi besenyő vérségű népek' többször érdeklött kitünő szabádságaikat számba nem is véve. nyomós oklevelek emlékeznek besenyő szabádságról: „*Libertas Bissenorum.*“ E' kitétel már magában szabad, szolgálágon kívüli állapotukról ad eszmét; miből könnyen következtethetni nem fegyverrel lett meghódításokat, hanem polgári szerződés mellett a' magyar honba fogadtatásukat. Gyula nádor, az árpási besenyők' részére 1222-ben kiadott főnebb látható levelében áll: „*Bissenii de Arpas — conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta — fuisset in plurimis diminuta.*“ IV. Béla király a' fejevári keresztések' számára 1233-ban kelt adománylevele mondja: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bissenii in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum servituros.*“ Ugyancsak IV. Béla 1269-ben Fanch nevű földet besenyő szabádsággal birandókép „*in libertate Bissenorum possidendam*“ ajándékozta

Máté és Chatur töbzsöki besenyőknek. Millyen jogok és szabadságok lehetnek tehát ezek? közelebről tekinteni ide illő. Tudván tudjuk a' főnebb mondottakból, miként a' nagyobb felekezetű besenyők különös saját tisztviselőktől, nagy tekintető biráiktól kormányoztattak, mind béke, mind háboru' idején; igen természetes e' szerint, hogy nem más, mint azok' törvényhatósága alá tartozván, egyedül csak azok által íteltethettek's bíraltathattak meg; a' mi személyes szabadságuk' fő ágazatát alkotá. A' fegyverviselés's katonáskodás' kötelességének eszméje ós alkotmányunk szerint több századig föld- és vagyonsajátságai, vagy hűbér szerződési jogot foglalván magában, minden földtulajdonos a' hazavédelme' terhét arányosan tartozott viselni. A' besenyők tehát úgyis mint a' haza' határárei, veszély' idején fölkelni tartozók, igenis részesültek a' hon' intézetének javadalmában, földeiket saját örökségképen bírván, minden más földesuri hatalom befolyása, vagy adózás és szolgaság' terhe nélkül. Olly igaz arányu volt köztök e' kiváltsági jog, hogy még azon besenyők, kik harcra keltek, saját közterheik' viselésében is több szabadékkal éltek, mint az othon maradók. Ez okfölből igen szépen rendeli Gyula nádor' szabadságlevele a' birák' három évenkénti fizetését a' hadba menő besenyők által hat mantuai denárral, két lótól számítva, az oda nem mehetők által pedig ugyan annyival egy lótól teljesíteni, 's így a' hadviselők felében járultak e' teher viseléshez. Vagyonbeli joguk fő ágazata ugyanazért a' földbirtok' sajátságában, 's önkényes használatában állott.

47. §. Ezen fölül más szabadságokban is részesültek a' besenyők. Némi oklevelek' nyomán a' tized, vám, és rév-adóktól ugyanis menteknek látszanak. Imre király az eszéki vámjognak II. Geyza király által a' székuudvari (czikadori) apátság' részére lett adományát megerősítő 1196-diki levelében olvashatni: „*Statuimus etiam, ut Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persolvant.*“ Ezen privilegium' értelme oda mutat, hogy általában szabadok voltak a' besenyők a' vámfizetéstől; különben, mi szükség vala különös rendelet által olly nyilvános kitéttel ez esetre nézve őket arra szorítani? III. Incze pápa a' veszprémi püspök és pannonhegyi apát közt főnforgó villongások' elintézését tárgyazó 1212-diki levelében mint földott panaszt mondja amarról: „*Cogens insuper regis Sagittarios et Bisse-*

nos ad decimas integre persolendas.“ Ha sérelem volt a' besenyők' egész tizedfizetésre szorítása, valamint annak vétetik, nem volt-e e' részben valamely csonkitható kiváltsági joguk azoknak? Borsfi Miklós nádor csak törvényes ítélet által szoríthatta a' nagyalmi besenyőket arra, hogy örökségeiktől, úgy a' Somogyvármegyében szerzett szóleiktől és vásárlott boraiktól a' pannonhegyi apátnak tizedet fizessenek, valamint II. András király' azon apátság' részére 1221-ben kiadott levele' ime sorából kiteszik: „*Item confirmamus etiam sententiam definitivam nostri Palatini, Nicolai filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, ut cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo invitati compellentur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simighiensi emittitae acquisitis, vel vinis emittitae congregatis dare teneantur.*“ Ide nem értvén a' kitünő érdemek' tekintetéből királyi adománynál fogva nemesi örök birtokot és szabadságot fölkérő besenyőket, e' népség' szabadsági állapota egyenlő volt azokéval, kiket régiségeink „*Conditionales, Conditionarii*“ néven ismernek, 's majdnem hasonló karba lehet illeszteni a' várjobbágyok' három első századi szerkezetével, ezek' hanyatlása után pedig a' jász és kún népével. Legközelebb állottak ugyan a' nemesi rendhez, de valamint amazok, úgy ők sem birtak fejenkint nemesi arany szabadsággal. Árpádi, sőt vegyes házbeli királyaink érdemes várjobbágyokat nem gyéren emeltek nemesi polczra különös szabadságlevél által; szint akkép a' besenyők közül is, kik magukat kitüntették hadi érdemmel, a' nemesek' sorába tétettek által; így nemesíté IV. Béla király néhány padányi besenyő fiaikat 1265-diki levelében, irván: „*Talem eisdem gratiam duximus faciendam: ut quandocunque nos habere exercitum contingeret, iidem — — ac eorum haeredes, nec non posterii, inter regni nostri nobiles perpetuo computentur, et nobiscum, et non cum aliquo exercituare teneantur.*“ Hasonló nemesi szabadsággal valának fölruházva, a' nagybesenyőiek, mint a' csanádvidékieknél olvastuk.

Vérségük és nyelvük.

48. §. Láttuk immár az előterjesztvényből a' besenyőknek négy egész századon keresztül a' magyar nemzet' cselekvényeibe befolyólag e' hazában virágzását, miből eléggé meggyőződhetünk az iránt, hogy e' népség külön nevezett kiváltság, és saját szerkezetével tünt ki a' többi jövevény népek fölött. Illy kitünő népségnek nem lehetett elsodortatni a' magyar föld' szinéről annélkül, hogy nyelvének 's nemzeti sajátságának parányi nyoma sem maradjon e' hazában. Minthogy pedig illyes maradványokat senki föl

nem mutathat, azon következtetésnek kell szükségkép be állnia, miszerint e' népség nyelvben mindig azonos volt a' magyarral. Uti naplóban már kifejtvék a' besenyők' magyar nyelvűségét támogató okok; elmondattott az is, hogy Anna Comnena tanutétele szerint a' besenyők' azonegy nyelvűek voltak a' kúnokkal. Nem szükség itt a' kún nép' magyarországi életének mélyebb kutatásába hocsátkozni. Tömérdek munkák ismertették már meg ezeket a' világgal; tudja azt minden magyar, hogy maiglan a' jászokkal együtt mintegy 200,000 főnyi nép lakik a' hon' szívében elterült Nagy- és Kiskún kerület határai közt. Ha már számba nem akarjuk is venni az Árpád vezérlete alatt magyarokkal itt letelepült és most több megyékben messzi elágazva élő palócz név alatt ismeretes magyar nyelvű kazar-kún ivadékokat; ha figyelmünket nem fordítjuk is azon számos kún népcsoportozatokra, mellyek oklevelek utmutatásánál fogva több, jelesen, Bács-Bodrog, Heves, Nitra, Pest, Poson, Temes és Torontál vármegyékben, a' főnebbi századok alatt virágzottak; ha mellőzni akarjuk is azon jelentékeny vidéket Fejérvármegyében, hol Szápolyai János királynak Sulyok György pécsi püspök' részére 1537-ben kelt adománylevele szerint több, nevezetesen Hontorszék, Előszállás, Karácsonszállás, Ujszállás, Jakabszállás, Sárosd, Kajthor és Perkát, kúnoktól lakott helységek valának: („*Totales possessiones nostras Cumanicales, Honthorzek appellatas, videlicet Elewzallas, Karathenza las, Wjzallas, Jakabzallas, Sarosd, Kaythor et Perkath nominatas, in Comitatu Alibensi sedis Solth existentes*“); egyedül maga a' két Kúnság és e' bizonyítványban fölhordott besenyő vidékek ellenmondhatlanul meggyőznek arról, hogy illy nagy terjedelmű népség eredeti nyelvét el nem veszthette a' magyarok között; 's nem is vesztette, hanem mindig egy nyelvű levén a' többi magyarokkal, mind azon a' magyar nemzet' belső életét 's viszontagságait nem ismerő külföldi írók zajgása mellett, kik a' kúnok' nyelvét ki holtnak és őket már most meg magyarosodottaknak szánandó tudatlansággal hirdetik: e' tömérdek népség' a' magyartól különböző nyelvének mégcsak szikráját sem állithatja elő soha az ellenkező rész. Török-tatár nyelvűségüket, miről az újabb korban Klaproth és tübben olly könnyelműleg álmodoztak, megczáfolják a' történeti adatok; meg az imént következő IV-dik Bizonyítvány: ekkép nyilatkozik maga a' külföld' oraculumuma Schlözer is midön írja: „*Wie Macedonier von Griechen, wie Schweden von Dänen, wie Ungern von Slaven, so sind Türken ver-*

schieden von Petschenegern und Komanern oder Polovczern. Nicht ein Beweis ist vorhanden, dass diese Wilde zum türkischen Völkertamm gehört haben. Ein Rudbeck hatte das Unglück, Comani in Turcomani zu erblicken.“ (Origines Osmanicae. V. Abschn. §. 2. In Schlözer's Kritisch-Historische Nebenstunden. Göttingen, 1797. in 8. S. 106.) Valóban, csak csudálni lehet, hogy még korunkban is találtak iró, és pedig magát történettudósnak tartatni szerető magyar iró, ki a' besenyő és kún népet, következőkép a' palóczokat is a' magyartól különböző nyelvűnek hirdetni elég konoksággal, mondjuk inkább, rövidlátással bírván a' történet tudomány szellemébe be nem hat.

IV. BIZONYÍTVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI TATÁROKRÓL.

1. §. Körültekintve e' honban, a' régi királyoktól befogadott idegen nyelvű népek között találunk olyanokra, kik a' magyaroktól ma is elkülönözöttek élnek mint idegen ajkuak; mások ellenben, mint például a' franczia (belga), olasz, örmény hajdani szállítványok, a' hoza színéről eltűnvn, magyar elemmel olvadtak egybe. Ez utóbbiak sorába helyezendők e' honban huzamos ideig nem csekély szerepet vivó TATÁROK is, kiknek még a' XV-dik században álladalmi fönlétükről törvény rendeletei tesznek bizonyosságot. Árván született László kir. 1454-ben kelt II. Decretuma' 9-dik cikkében olvassuk ugyanis: „*Item, omnes Liberae Civitates, tam nostrae Regales, et Reginales, quam Dominorum Despoti, et Comitibus Ciliae, aut aliorum Magnatum; Nec non totum Regnum nostrum Sclavoniae, de quibus lucrum Camerae nostrae solvi non consueverisset, modo praemisso, connumerari debeant. Et similiter Philistaei, Comani, Valachi et Tartari connumerati, debeant exercituare.*“¹⁾ Továbbá: I. Mátyás királynak a' szegedi gyűlésen hozott törvényeket megerősítő 1459-diki Decretuma 3-dik cikkében áll: „*Item quia quam plurimi Valachi, Rutheni, et Slavi, fidei Walachorum tenentes rustici, qui alias ad lucrum Camere Regie numerari assueti non fuissent, tales tam Regales, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout et quemadmodum alias exercituare consueti sunt, exercituare teneantur. Excipiuntur tamen Comani, Philistaei et Tartari, qui juxta antiquam consuetudinem exercituabunt, secundum quod Saxones.*“²⁾ Hasonlóan Mátyás kir. Budán 1467-ben kelt Decretuma' 2-dik czik. mondja: „*Nobiles autem Regni intelliguntur, qui habent meram Nobilitatem a Regibus, seu Privilegium Nobilitatis Hungariae, sive tales sub — Regis, sive sub Ecclesiis, sive sub quorumque alia Jurisdictione degant,*

Magyarországban lak-
tak tatárok.

¹⁾ Corpus Juris Hungar. Buda, 1779. Tom. I. pag. 211.

²⁾ Kaprinay Steph. Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. Vindobonae, 1771. 4-to. II. pag. 231.

*alii autem omnes solvant, utique sive sint Nobiles Ecclesiarum, qui non habent privilegium Nobilitatis a Regibus, sive Cives liberarum Civitatum, sive Cumanii, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Walachi, sive cujuscunque alterius conditionis.*¹⁾ Ennyi hiteles tanutételek után, senki sem kétkelhetik a' tatár népségnek honunkban laktáról; nem is szükség bővebb bizonyításokkal támogatni ezen állítást; egyedül az már czéломhoz képest kimutatandó: I. Hol és mely részeken laktak? II. Mikor költöztek honunkba? III. Maradt-e fön tőlük és minő emlék közöttünk?

I. A' TATÁROK' MAGYARORSZÁGI LAKHELYEIRŐL.

2. §. Ha szem előtt tartjuk az imént idézett törvényeket, jelesen Mátyás kir. 1459-diki rendeletét, hol a' kúnokkal és jászokkal együtt 's egyenlő jogba helyezve említetnek a' tatárok, méltán keletkezik bennünk olyan gyanu, miként aligha nem határosak vagy épen azonegy tartományrész' lakói valának amazokkal. És e' gyanítást több hiteles adatok a' történeti valóság' polczára emelik; mellyek szerint ugyanis a' mai Nagy- és Kiskúnságban laktuk megbizonyul. E' hiteles adatokat fölhordandó, először a' nagy- aztán a' kiskúnságiakat mutatom be.

A) Nagy-
kúnságban.

A) Nagy-kúnsági tatárokról. Magyarországnak a' mohácsi veszteség után török kézre jutott részei olly politicalai fölosztást nyertek, minő a' török birodalom' egyéb alkotó részeiben vala divatos: pasaságok vagy beglerbégiségek, és ezeknek alájok vetett szandzsáságok állitattak t. i. pasák és begek által kormányzottak. Beglerbégiség vagy pasaság Levenklau János német tudós szerint 1588-ban kettő vala, u. m. a' budai és tömösvári²⁾; az előbbinek szerinte tizenöt, Hadzsi Khalfa török író szerint pedig 1650-ben tizenhét szandzsáságok vagy kerületek voltak kormánya alatt³⁾. A' budai pasaság' illy egyik kerületét mind a' két író nyomán a' szolnoki szandzsáság tevé, minek egykori ura Halulbeg a' fényes kapu' rendeletéből török és magyar nyelven, igen derék lajstromot készíté az alája vetett helyekről, mellyet a' Transsilvania' halhatatlan írója Benkő József az örök feledékenységtől megmentett. E' lajstromban olvassuk im' ezeket is:

¹⁾ Kovachich Mart. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. Budaë, 1800. 8-vo. Tom. II. pag. 182.

²⁾ Levenclavii Joan. Annales Sultanorum Othomanidarum. Francofurti, 1588. 4-to In Pandectis Historiæ Turcicæ, pag. 481, 482.

³⁾ Gévay Antal. A' budai pasák. Bécs, 1841. 8-r. A' földabroszon.

„Immár következnek az Kúnság tartománybéli Faluk: „TATÁRYA VIDÉKE, Karzag vizállás, Kolbasz, Kunhegyes, Leoche, Han Ban, Azzonzállás, Kopolbaz, Chyorpa, Mesterzállás, Kakan, Maryalaka, Chyoyzállás, Kystorgogya, Geodzállás, Moronch, Eorgende, Magyarzállás, Pocha, Zamazkyn, Nagyharangh, Madarász, Uifalu, Zyme, Zylehegyeron, Kesterend, Ceok, Varnos, Naglas, Zeltekház, Myrillház, Dada, Toth, Chyop, Kyraltelke“¹⁾.

Láthatni e' jegyzékből, hogy a' nagykúnsági helyek között vala egy, melly T a t á r v i d é k nek hivaték, 's bihetőkép' e' nevezetnél fogva több helységet is magában foglaló. Még jobban fölvilágosítja e' dolgot Eger vég- és Szarvaskő várakhoz tartozó, úgy a' jász-kún helyeknek 1572-ben készült kamarai összeírása, mellynek eredetie gyűjteményembem találtatik²⁾. Az összeírás könyv' 30-dik lapján ezek olvashatók:

„Cvmani maiores Sedis Koolbaaz.“

	„Coloni Inqui- sessionati. lini.		„Coloni Inqui- sessionati. lini.
Chiorba	39. . 5.	Pohamara	17. . —
Mooricz	18. . 2.	Maryalaka	40. . 8.
Kyswyszallas	8. . 1.	Kysthurgon	19. . 6.
Nagithwrgon	29. . 5.	Kolbaaz	55. . 6.
Bolchia	30. . 10.	Magiarszallaas	15. . 19.
Karczagwyzallas	44. . 12.	Azzonzallaas	30. . 7.
Orgonda Szent Myklos	19. . 7.	Keódszallaas	25. . 5.
Fabian Sebestien	12. . 3.	Madaras	29. . 5.
Kapolnaas	27. . 7.		

Faciunt Colonos 456. Inquilinos 108.“

) Ungarisches Magazin. Pressburg, 1782. 8-vo II. Band, 2. St. S. 308. A' hibásan írott nevek más régi lajstromokból könnyen kijavíthatók, mik között szembetűnők: Kopolbaz, Kápolnás; Chyorpa, Csorba; Kakan, Kakat; Kystorgogya, Kisturgon; Geodzállás, Ködszállás; Moronch, Moricz; Eorgende, Orgonda; Pocha, Bolcsa; Zamazkyn, Sebestyén; Zyma, Sima 'stb. Valóban, török tollat áru el az írásmód.

2) Teljes czíme a' lajstromnak ez: „Summarius extractus Possessionum, colonorum, censuum, Muneralium, et aliorum prouentuum, pertinentiarum, Arcium Agriensis, et Zarwaskew, ac Jazigum, Cumanorum maiorum et minorum, oppidique Nagy-Zeghed, vnus integri anni 1570. Et eorundem prouentuum limitata taxatio. Per Egregios Petrum Faygelium, Consiliarium Camerae Scepusiensis, Joannem Freydenreych, Magistrum Lustrationum, ac Joannem Swkan, Sacrae Caesareae Regiae que Maiestatis Commissarios, Anno Domini 1572. conscriptus.“ Félrétalaku, 's 12-ívnyi.

„Mesterszallaas, Antea ad Giuliam possessa nunc ad Agriam pertinet. Auulsae a Sede. THATAARSZALLAASA, Baaboczka, Homokszallaas, Echegeh, Kwnzenth Márton, Thelekzaalaas. In Kwnhegies. Kyskaba, Kakath.“

Nem jó ugyan többé elő Tatárszállása a' nagykúnsági helyek között, sem Pázmán Péter' 1629-diki Synodalis lajstromában ¹⁾, sem a' német rend' részére 1702-ben kiadott adománylevélben; de hogy valójában a' nagykúnsági Kolbászszekhez tartozott, az elmondottakból világos; valamint az sem szenved kétséget, hogy éppen azon hely legyen, melly általam olvasott némi 1714-diki oklevélben Tatarjteleknek hivatik, most pedig Tatárszállás néven ismeretes puszta Békésvármegyében a' három Körös összefolyásánál Ócsöd és Mesterszállás nagykún puszta között. Haruckern János György' részére 1736-ban kelt újadományi levélben is előfordul e' Tatárszállása Ócsöd, Szarvas, Baboczka 's több szomszéd helyekkel együtt ²⁾. A' név maga eléggé bizonyítja eredetikep tatároktól meg szállását, az 1572-diki összeírás pedig még akkoriban népes voltát. Ennyit nyomozhaték ki mohos régiségeinkből a' nagykúnsági tatárokról; jóval több- és fontosbak azok, miket előhordandok a'

B) Kiskún-
ságban.

B) Kiskúnsági tatárokról. Óshagyomány után mai napig uralkodik a' kún-sz.-miklósiaknál azon vélemény, miszerint hajdan Tatar szent Miklósnak hivaték lakhelyük; és ezen hagyomány biztos alapon nyugszik, mert a' kiskún helyek' XVI-dik századi jegyzeteiben mindig így fordul elő. Az 1557-diki összeírásban ekként számítatnak elő a' kiskúnsági helyek „Tatar-Szent-Miklós, Ferencz-Szállása, Kis-Szállás, Pálka, Kara, Törtel, Lajos, Mizse és Kocsér,“ mint a' kecskeméti szekhez tartozók ³⁾. 1567-ben ismét: „Füllöpp-Szállás, Szabad-Szállás, Tatar-Szent-Miklós, Bankháza, Kocsér, Kara, Pálka, Kis-Szállás, Laczháza és Törtel.“ A' főnebb érdeklött 1572-diki lajstrom' 33- és 34-dik lapján pedig ezek állnak:

¹⁾ Acta et Decreta Synodi Dioecessanae Strigoniensis Petri Pazmány Archi Ep. Strigoniensis celebratae Tyrnaviae, Anno 1629. In Peterffy Car. Sacra Concilia Eccl. R. C. in R. Hung. celebrata. Posonii, 1742. fol. Part. II. pag. 270.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1822. XI. köt. 11. lap.

³⁾ Horváth Péter, Értekezés a' kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. Pest, 1823. 8-rét. 62. lap.

„Cumani Minores.“ „Possessiones Cumanicales Sedium Myse, Kyszallaas, Layos, Szabadzallaas.“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionati.	Inquilini.
Myse	30.	7.	Ferenczallaasa	33.	3.
THATAR SZ. MYKLOS	22.	1.	Kyszaallas	16.	—
Kerekegyhaz	47.	3.	Layos	10.	5.
Paalka	23.	8.	Koche	18.	—
Phylepzallas et Kisbalas	28.	3.	Szabadzallaas	37.	6.
Theórtel	22.	6.	Karah	16.	3.
Lachkahaaza	9.	2.			

Facit colonos, 311. Inquilinos, 47.“

„Bankahaza non comparuit.“ „Relatum est haec infrascripta septem praedia ad dictas sedes cumanales pertinuisse, quae nunc Rascianos concessisse et inhabitare dicuntur.“ „Predia Septem.“ „Altekhaaza, Thoshaza, Kozwkhaaza, Azzonzallaasa, Keleby, Borsod, Matushaaza. Item: Bezter, Orgowan, Feyertho, Moysa, Zank, Jacobzallasa, Peder, Thompa, Cholos, Thayo, Juanka, Meelkwth, Lwdas, Szomoktarcha, Mattko, Keónchegh, Bolchia, Karapal, Thazlaar, Konthoghzaallaasa, Chengelie, Jenke.“ Ismét a' 35-ik lapon: „THATAAR SZENTMYKLOS *pro decimis Anno 1571. soluit in paratis . . . fl. 16. d. —*“

Hogy az ottani tatároktól nyerte legyen melléknevét Szent Miklós, ezek' nyomán már kiki meggyőződhetik. Megjegyzendő egyébiránt e' helyről, miként későbbi összeírások' utmutatásánál fogva a' török uradalom alatt soha el nem pusztult, következésképp lakosinak, legalább egy részét valóságos tatár ivadéknak tarthatni.

3. §. Mindezen adatok, mondhatja valaki, keveset nyomnak a' critica mérlegében, miután egyedül tatár melléknevet, nem pedig olly fajú 's nyelvü népséget is állitnak elő Szent Miklóson. Az ellenvetést meghiusítandók, történetkönyvekből nagy fontosságú tanutételt is hozhatunk elő: olly tanutételt, melly a' főnebb előszámlált törvényczikkekkel és a' két kúnási tatár melléknevü helyekkel egybevetve, minden kétkedőt megnyugtathat nemcsak, hanem a' történeti hitelesség' biztos fokára emelendi állításomat. Scheich Aly ozman török író, ki hazánk' Törökbirodalomhoz tartozó részeiben, jelesen Buda környékén is járt, írja 1588-ban többekközt a' magyarokról: „*Madzsar név alatt ismeretes nemzet, kik között*

Tatár eredetűek.

Budun (Buda) város' vidékén elszórt falvakban sokan találtnak, kik ruházatban és szokásban tatárok, 's egyrészők a' tatárnyelvet beszélik.¹⁾ — Olly tanu teszen itt bizonyítást tatárainkról, ki saját vallása szerint köztök járt, és anyanyelve' segedelmével azokét, mint a' töröktől csak dialectusban különbözöt, érthette is; és így, kellőkép megkülönböztetheté őket a' más, magyar nyelvű kún néptől. A' törökiró' abbeli előadása, hogy elszórt, és így több falvakban Budaváros' határán laktak a' tatárok: bővebb fejtegetésre nyujt alkalmat. Ámbár nem tulajdoníthatunk adatok' hiánya miatt a' kiskúnok között tatároknak több helységet Tatár-Szent-Miklósnál, azonban, távol sem tehetjük föl, hogy olly népség, melly egy egész század alatt a' törvényhozás figyelmét magára vonva, politicalai és népiségi helyzeténél fogva külön, és a' jász-kún terjedelmes népséggel egyenlő osztályzatot nyert, csak egy pontra lett volna szorítva. Sokkal kiterjedtebb vala a' főnebbi századokban a' kúnok' földé Tisza-Duna között a' mainál, 's tágas pusztáik egykoron virágzó népes helyektől borítottak; miről a' régi oklevelek és most is látható templom romok eléggé kezeskednek. Mennyi tatár népség elérhetett a' termékeny sikságon? Ha a' véletlen eset minden tatárlakta helység' nevéhez a' tatár mellékletet ragasztotta volna, most fölakadás nélkül jelelhetnők ki fészkeiket; de a' mellék név csak olly helyekre szorítkozék, mellyek' neve honbéli többekével hasonló levén, megkülönböztetni csak ezáltal lehetett. E' hiányt kípótolja Scheich Aly tudosítása, bennünket meggyőző több és számos helyek' tatárok lakta felől; mit most Pest vmegyében keblezett, de a' kún föld határi körül, jelesen Kún-Sz.-Miklós, és Mizse pusztá, egykor hason nevü kún szék közt fekvő T a t á r - S z e n t - G y ö r g y nevü falu igazol; miszerint már két helységet állíthatunk határozottan tatárok' birtokának a' kis kúnok között. Régi irományok' figyelmes olvasgatásával reménylhetőkép többek is napfényre derülendnek még, miután köznépi hagyományból állíthatom, hogy a' Tatár-Szent-György' szomszédságában levő *Örkényt* is tatárok lakták hajdanában. A' kiskúnsági és körülte elszórt helyek 's puszták im' ezen

¹⁾ Veteres Memoriae Chasarorum ex Ibn Fossiano, Ibn Haucale et Schemshedino. A. C. M. Fraehnio. Memoires de l' Académie imp. des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. VIII. 1822. — Conf. De Chazaris excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Interprete C. M. Fraehnio. Petropoli, 1822. 4-to Part. I. pag. 44. „Natio — nota sub nomine Madschar, interquos in pagis dispersis territorii urbis Budun multi reperiuntur, qui habitu cultuque Tatarorum sunt, et pars lingua eorum loquitur.“

épen nem magyar hangzatu és jelentésü nevei, mint Bábony, Balota, Belker-Horkán, Bodoglár, Böször, Bugacz, Buzgán, Gengel, Kara, Kederhanka, Kocsér, Lamitha, Szank, Ürbő, Vetenek, Zsana 'stb. 'stb. nyilván elárulják tatár eredetöket.

A' tatárlakhelyek' török írónk által Buda' határába tételinel (Fraehn fordítása szerint „*in pagis dispersis territorii urbis Budun*“), a' minemü nehézség előnkbe gördül, könnyen elhárítható magukból az ozman írók-ból. Előadánk főnebb a' török-magyar birodalomnak pasaságok- és szandzsáságokra fölosztását; említök azt is, hogy a' pasaságok' egyikét a' budai alkotá. Már ha az 1650-ben Hadzsi Khalfa török írotól elszámított és le is rajzolt tartományok' fekvése közöl a' budai pasaság' foldabroszát szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy az ottani pasaság' szint' olly nevü szandzsásága a' Duna' kétfelén Esztergomtól és Vácztól kezdve, Érdet, úgy a' ráczevi szigetet is magában foglalva, lenyúlt Szalk-Szent-Mártony irányában; következésképp mind Tatár-Szent-Miklós, mind Tatár-Szent-György a' budai szandzsásághoz, vagyis kerülethez tartozott ¹⁾); minélfogva Scheich Aly méltán mondá a' budai határban vagyis megyében létezőknek a' tatárok' elszórt falvait, ismeretlen levén előtte azon vidéknek magyar jog szerint Pestvármegyéhez tartozása. Könnyen megfejthető már ezeket tudva, miért nevezé 1480-ban a' római pápa' I. Mátyás kir. udvaránál volt követe kúnoknak a' magyarhoni tatárokat következő sorai-ban: „*Laknak az ország birodalmának valamelly résziben tatárok, kik saját vallásukat követik, és kúnoknak hívatnak, és az ő tartományjukban maradván, minden évben bizonyos helypénzt fizetnek a' királynak.*“ ²⁾). Mi természetesh, minthogy a *potiori* kúnoknak nevezze az azok közt élő kevesebb számu tatárokat, a' nemzet' belszerkezetével nem leghűbben ismeretes olasz pap? — Mátyás halála után, ámbár gyakorta rendelkezék a' magyar törvényhozó test a' jász-kún népről, soha többé elő nem fordul nyilvános iratainkban a' tatár nevezet; minek helyesb okát nem adhatjuk, mintsem ha az idő jártával kúnokká vált, polgárilag azokkal egybeolvadt, és így megis magyarosodott tatárok' kún nevezet alatti lappangását föltesszük. Ezen összeolvadást már csak maga a' Tatár-Szent-Miklósnek,

¹⁾ Gévay, A' budai pasák. Földabroszon.

²⁾ Kovachich Mart Georg Scriptores rerum Hungaricarum minores. Budac, 1798, 8-vo Tom. II. pag. 16.

Kún-Szent-Miklóssá változása is kétségen kívül helyezi. Lehetek ezen kívül más vidéken is tatár szállítványok, mire a' *Tatár falva* meg *Tatáros* nevű helyek Bihar- és Szathmárvármegyében látszanak mutatni; valamint egyes családok elszórva a' hazában. Emezekről többi közt följegyezé a' Petó Gergel' neve alatt ismeretes XVII-ik század elején készült magyar krónika' írója: „*A' tatárokkban (úgy mond) sokan maradának Tótországban, és ott megkázasodván, jószágos főemberek valának: úgymint a' Bradacz familia, Berzei, kiknek nem régen mi időnkben szakadott magvok: Zaboki familiának is Mislín tatár vala gyökere. Továbbá Mirkoczi, és Pohakoczi (ez mind egy familia) Kadarhaus tatártúl valók. Budor familia e' Burdúr tatártúl való, és többen is sokan.*“¹⁾; de a' terjedelmesb értekezés czélon kívül levén, ez és illyesek' további vizsgálatát mellőzöm. Úgy vélem, az előadottak tételünk' elsőbbit, melly szerint a' tatárok' minő vidéken laktát kimutatni kellett, elég hitelre méltóan bebizonyíták.

II. A' TATÁROK' BEKÖLTÖZÉSE ÉS LETELEPEDÉSE' KORÁRÓL.

Beköltözésük
kora.

4. §. A' IV. Béla kir. idétti mongol-tatár berohanáskor tanulák közelebről ismerni eleink a' tatárokat. E' véres időszak után gyakori érintkezésben találjuk őket illy fajú népekkel, majd mint ellenséges, majd mint frigyos és a' nyugoti szomszédok ellen velük együtt harczó hadcsoportot állítván elő a' hajdankor' emlékei. — A' számos történeti emlékek közől azokra függesztjük itt különösen figyelmünket, mellyek a' tatároknak honunkban laktát, majd közelebb, majd távolabb bizonyítják; főtekintettel levén a' velük együtt megneveztetni szokott kúnokra és jászokra; hogy a' vezérfonáltól, mellyet lakhelyök' kimutatásánál fölfogánk, továbbá is utasítva, annál biztosban haladhassunk. Beköltözésüket meghatározandóul legtermészetesbnek látszik úgy intézni a' nyomozást, hogy a' törvényekben gyökerezett tanutételek' ideje előtt fölfelé lépdeljünk mind addig, migcsak puhatolhatóan látszik honunkbeliségök; annál inkább, mivel hozzávetésekből, egybevágó körülményekből vont adatok szerint határozható csak meg beköltözésük' időpontja.

1410-dik évi levelében írja IX. Gergel pápa honunkat illetőleg: „*Va-*

¹⁾ Magyar Krónika. Kassai kiadás. 1729. 4-r. 43, lap.

*lamint hallottuk bizonyos részeken a' mondott ország határain alól és körülte
újlag a' keresztyén hitre térített kúnok, jászok és tatárok lennének.*¹⁾

1399-diki némelly levelében olvasható IX. Bonifacius papának; „—
*Régebben hallottuk — hogy kúnok, jászok, tatárok, pateranusok és
más hitetlen 's eretnek nemzetek' nagy sokasága a' pogányok' különféle tar-
tományaikból kiforrván, Magyarországbani telepedének le*“²⁾.

1356-ban Olaszországba vitt hadairól I. Lajos királynak följegyzék az
egykori történetirók: „*Nagy sokaságu a' király' hadserege magyarokban,
kúnokban, németekben, tatárookban, és más hitetlenekben*“³⁾.

1301-évre Róbert Károlyról a' cseh Venczel' vetélytársáról találatik
megírva: „*Részén levén azon tartomány' (Magyarország) némelly nagyjai,
és a' kúnok, meg a' tatárok' sokasága*“⁴⁾.

Eljutottunk immár azon időponthoz, mellyben belföldi tatároknak
kúnokkal együtt megemlítése iránt legrégebb tanutételre találhatni. A' ve-
gyes házi uralkodók' föltünés kora, vagyis XIV-dik század első éve az;
miből önként következik, hogy még előbb, az Árpád családi uralkodók
alatt, a' XIII-dik század másod felében költöztek hazánkba, mihezképest
ezen időszakban keresendő a' bejövetel' esztendeje.

Vessünk csak egy pillanatot azon időbeli történetekre, látni fogjuk,
miként a' kérdéses beköltözés nem sokára azután történt, midőn a' kúnok
hét nemzetsége kún László kir. által 1279-ben kiadott eléggé ismeretes ok-
levelé értelmében a' Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyamok körül
letelepítetett.

Elég világosan értesítnek krónikáink arról, hogy a' mongolokkal
egyesült tatárok' 1241-diki becsapásuk után az előre beköltözött negyven-
ezer főre menő kúnok Kötöny (Cuthenus) nevü fejedelmök' megületésén
elkeseredve a' tatárokhoz csatlakozván, nagy részben velük visszamentek,
az úgy nevezett „Cumania“ tartomány részeket, mit jelennen Moldvának
és Beszarabiának hivunk, foglalák el; 's onnan tevék később is gyakori
becsapásaikat a' tatárokkal együtt; onnan hullongtak a' magyar földre
László kir. alatt.

1) Raynaldi Od. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agr. 1692. fol. Tom. XVII. pag. 408.

2) Waddingi L. Annales Minorum. Romae, 1733; fol. Tom. IX. pag. 153.

3) Muratorii Lud. Ant. Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. col. 948.

4) Muratorii, Rerum Ital. Script. Mediol. 1727. fol. Tom. XI. col. 1304.

A' kúnok, 1279-diki letelepítés után itt sem maradtak nyugalomban, hanem a' tatárok hatalma alatt Cumaniában elmaradt rokonaikkal titkon egyetértve, a' magyarok ellen újra szövetkeztek, sőt többen közülök amazokhoz szökvén, együtt harczoltak Oldamur vezér alatt a' Hódtónál 1282-dikben ¹⁾). Ezen pártosokat László király megzabolázni, 's az elszökötteket visszahozni el nem mulatván, fegyveres erővel egész a' tatár részekig utánok nyomula, miiránt így fejezi ki magát némi 1286-diki levelében: „*Midőn országunkból alattomban elfutott kúnoknak a' tatárvégek és határokroli visszahozatala végett, mellyeket senki elődink közől, be nem járt, országunk' zászlósai és nemesei sokasága' egybegyűjtésével a' harasokon túl mentünk volna*“ ²⁾). Nehéz volt azonban féken tartani a' mongol-tatár hatalom alatt élő külföldi kúnokat; mert amazok honnunk' egykori zsákmányzására visszaemlékezve, 's az ürgöngő kúnoktól is izgatva és elősegítetve 1285-ben újra beütöttek, villogó fegyvereikkel Pestig pusztítván ³⁾). E' rabló harcz után nemcsak békében élni olvassuk Lászlót a' tatárokkal, hanem őket barátságos szövetségébe fogadva, a' kúnokkal együtt különös hajlama tárgyaúl föltűnni tapasztaljuk; sőt belföldi *tatárokról, szercekenkről és neugeriusokról*, mint ujonnan beköltözött kegyencz népekről beszélnek már az oklevelek. Olvassuk ugyanis IV. Honorius pápa 1287-ben mart. 12-kén kelt 's László királyhoz intézett levelében: „*A' tatárokkal, szercekenyekkel, neugeriusokkal, pogányokkal kárhozatos társalgás által összeszövetkezettnek mondatol, fölvevén különösen azon neugeriusokkal i életmódot*“ ⁴⁾). IV. Miklós pápa Lodomerius esztergomi érsekhez 1288-dikban aug. 10-dikén irott levelében mondja: „*Az említett tatárok, szercekenyek, neugeriusok és más pogányok ellen — igyekezzél kereszties hadat javallani*“ ⁵⁾). Szinte Miklós pápa 1290-dikben majus 20-kán írja Albert austriai herczeghez László királyról: „*A' tatárokkal szercekenyekkel, neugeriusokkal kárhozatos társasági vakmerőség által szövetségre lépettnek mondatik, fölvevén különösen a' föntmondott neugeriusokkal i gonosz életmódot*“ ⁶⁾). Ugyanazon Miklós pápának épen akkor

¹⁾ Thuróczi, Chronica Hungar. Part. II. Cap. 78. Schwandtneri Scriptorum rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom I. pag. 151.

²⁾ Fejér Georg. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budae, 1830. 8-vo. Tom. V. volum. III. pag. 410.

³⁾ Thuróczi, Chronica Hung. Part. II. cap. 79. — Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 301.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 359.

⁵⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III; pag. 4.0.

⁶⁾ Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 495.

egy más valakihez írott, szinte Kún Lászlóra vonatkozó levelében áll: „*A tatárok, szerecsenyek, neugarikusok és pogányok' förtelmes szokásaitat fölveszi, kikkel a' hit' veszélyeztetésére és a' mondott (Magyar) ország' végpusztulására borzasztó szövetséget kötött; kiket is már a' hívek ellen nagy számmal magába az országba bevezetni nem iszonyodott*“¹⁾. Íme itt világosan áll tatároknak László kir. által honunkba hozatala. Az előszámlált hiteles adatok kéttelené teszik a' tatároknak IV. László kir. alatt honunkban megtelepedését, azokkal barátságos viszonyu társalgását: mi már magában eléggé mutatja, hogy ez új jövevényeknek közel kellett tanyáznia a' király' rendes lakához.

A' haza szívében letelepült *tatárokkal, szerecsenyek és neugarikusok*^{A' neugarikusok kik?} említetvén a' pápai levelekben: vagycsak azért sem mellőzhetem ezuttal különösen a' neugariusok' kik volta iránt rövid vizsgálódásba bocsátkozni, minthogy azáltal a' tatár lakhelyek' főnebbi vitatásához nem kis világosítás járuland. A' neugariusokat vagy neugarokat Engel Keresztely történetbuvárunk Trakiából beköltözött és kún László által Marmarosban letelepített oláhoknak állítá; kik, úgy mond, új magyar szállítvány létökre hivatnak így²⁾; okoskodása azonban némi elfogultságon 's hibás combination alapulván, el nem fogadható. Helyesb magyarázatot tón a' név' eredetét illetőleg báró Hammer-Purgstall József, midőn *Noghai* vagy *Nokai* mongol-tatár vezértől, az 1285-ben honunkat pusztította tatárok' fejedelmétől, ki Dzsingiskán unokájának volt fia, származtatá le a' nógai tatároknak is elő nevezetét, szinte tatároknak mondván a' magyarhoni neugariusokat³⁾. A' név' eredetére nézve annál inkább kezdet fogok én is Hammerral, mivel Benakéti Abu Szuleiman Daud, XIV-dik század elein élt perzsa történetírónál olvasom régibb kutfók után följegyezve: „*Nokai, Dzsudzsinnak, Dzsingiskán fiának ivadéka, gyakorta teszen berohanásokat ezen tartományba, melly Madzsarisztánnak (Magyarország) hivatik*“⁴⁾. Tatár vol-

1) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 494.

2) Neues Ungarisches Magazin. Pressburg, 1792. 8-vo. II. Band, 1. Heft. S. 170.

3) Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo. S. 27, 152, 252, 263.

4) „*Nocai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan, fait souvent des incursions dans ce pays, appelé Madjaristan (Hongrie)*.“ Des Peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme siecle, ou Voyage d' Abou-el-Cassim. Par. M. C. D'Ohsson. Paris, 1828. 8-vo pag. 272.

tukat azonban már csak azért sem engedhetem meg, mivel a' pápai számos levelekben mindig megkülönböztetve említetnek a' tatároktól; három népesség, mint László kir. különös kegyében álló 's vele közelebről társalgó neveztetvén meg, t. i. a' tatár, szerecseny és neugerius. Egybehasonlítva krónikáink' tanutételeit, kún László társalkodási szövetségéről szólókat a' pápai levelekkel, lehetlen nem hinnünk, hogy a' megnevezett tatárokon kívül a' kúnok értetnek e' néven; ugyanazon kúnok, kiknek felekezeti főnökei, *Arbocz*¹⁾, *Törtel*²⁾ és *Kemencze* 1290-ben megis gyilkolák a' királyt. Midőn évkönyveink László kir. kún szokások' követéséről 's vezedelmes társalgási kapcsolatáról ekként mondottakat: „*Cumanice, et non Catholice conversabatur*“³⁾ a' pápai levelek imígyen: „*Sumpta norma nefaria specialiter vivendi cum Neugeris*“ kiemelőleg neugeriusokkalinak tulajdonítják, könnyen tisztába jöhetünk, a' név illetését meghatározandók. A' történetek szövétnekénél szinte megfejthető a' kúnok' neugerius neve. Cumaniban elmaradt, és oda Kötöny kún fejedelem' megöletése után visszavonult kúnok ámbár királyaink a' „Cumaniai király“ czímet azon időtől fogva széltiben használák, nem forottak össze polgárilag, részint a' különböző vallás, részint a' megöttök álló mongol-tatár hatalomtoli függés miatt a' magyarokkal: sőt a' régi bizalmatlanságból eredett viszálykodásokaúl fogva több ízben fegyverre keltek az anyaország ellen, a' belföldi kúnoktól is elősegítve adáz terveikben. A' Feketetenger mellékén messze elterjedt mongol-tatár nemzet' akkori fejedelme egyszersmind a' cumaniai kúuok' fő ura Nogai, hódoltatói politicából, éleszté a' két rokon nemzetközi visszavonást nemcsak, hanem azokkal egyesülve zaklatá a' magyarhont. Ezen összekötetés és szolgálai függésnél fogva *nogai* vagy *neugari* nevet nyertek a' cumaniai kúnok, megkülönböztetésül azon kúnoktól, kik már régebben honszerte békével laktak és a' keresztyén vallást is befogadák. Illy megkülönböztetésnek nyoma ugyan krónikáinkban elő nem fordul, de honi okleveleinkből kitünő. A' szepesi káptalan' számos leveleiben, jelesen némi 1285-dikiben, olvashatni: „*Midőn egyházunknak László király és az ő neugarjai általi rablásakor több hárok között más eszközökkel egyetemben régi pecsétünk elvesztett és elvitetett volna*“⁴⁾. Ismét némi 1288-diki levelében: „*Midőn pe-*

1) László kir. némi 1289-diki oklevelében mondja: „*Arbucz Cumanum, Cognatum nostrum.*“ Fejér, *Codex Diplomat.* Tom. V. vol. III. pag. 454.

2) Tőle vette nevét a' *Törtel szá lá*s, kún hely, most már csere útján Pestvármegyéhez tartozó.

3) Thuróczy, *Chronica Hungarorum.* Par. II. cap. 80. Schw. T. I. pag. 152.

4) Fejér, *Codex Diplomat. Hung.* Tom. V. vol. III. pag. 306.

*csétünk László király és az ő neugarjai által nyilvános rablással tőlünk elvitetek, és azonban eldugottnak mondaték*¹⁾). Lehetek-e mások a' szepeséget duló László király' neugarjai, mint a' Nogaihoz szító, de attól épen 1285-ben elpártolt és a' Magyarhonba vonult kúnok, kiket emlegetve ugyanazon király mindig „*Cumani nostri*“ kitételel él? Egyébiránt a' sepesi káptalan' előadását, és annak a' kúnokra tartozását világosítólag szükség fülhoznunk László kir. némi 1289-diki adománylevelének ime' sorait: „*Midón mi a' szepesi részekre az ottani népek ellen az ő sziveik' kegyetlensége vagyis makacssága enyhítésére, mellyel a' hívség utjáról eltávozván fölségünk ellen viseltetének, mentünk volna, kik akkor a' mi szepesi várunkat fegyveres ostrommal bevenni és elfoglalni igyekezének.*“ És alább: „*Aztán midón mi azon szepességi népekkel megütköztünk, és az ur' engedelmével dicsőséges győzelmet nyertünk volna*“²⁾). A' szepességi' makacssága bizonyára az újdön letelepült és a' hirály különös kegyében álló kún haddal zaboláztaték meg, 's azok voltak a' pecsét elvivő neugarok. Vagycsak a' tény' feketébb színbeni előadása végett tatárokat mondana a' káptalan' levele, ha csupán illyekből, nem pedig kúnokból állott volna a' szepességet fenyítő sereg.

A' neugar név' nogai kúnokra vonatkozását igazolja végre az is: hogy a' pápai levelekben említett tatárok és neugeriusokkal együtt elszorozott szerecsen név' nem mást, mint a' mohammed vallás' egyik sectáját követő, innem izmaelitáknak, majd szerecseneknek is hívott jászokat illeti; kiknek már régebben honunkba költözött egyik felekezetéből eredt a' László kir. megületését boszuló Mizse nádor is³⁾). E' három népség tehát a' kún tudniillik, jász és tatár, azonegy időben és együttartva foglalt állandóbb lakhelyet a' régebben kimutatott és feleiktől lakott vidéken a' Tisza és Duna között, meg a' tiszántúli részeken. Nem csuda azért, sőt csak ebből magyarázható, miért a' pápai levelekben és honi törvényekben két század alatt mindig együtt fordulnak elő, mint az 1301, — 1399, — 1410, — 1454, — 1459, és 1467-ről fülhordottakból láttuk; és ezen telepedőktől, 1285-iktől fogva hozhatjuk le legbiztosban a' két kúnási tatárokat, számba nem is vevén a' később foglyok gyanánt behozott, és hihető-

1) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 442.

2) Fejér, l. c. pag. 458.

3) Chronicon Budense. Ed. Podhradczky. Budaë, 1838. 8-vo pag. 210. 211. Ennek lakhelye volt a' Mizse nevű szék, most pusztá Kis-Kúnágban.

leg, szinte gyarmatosítottakat, millyekről krónikáink helylyelközzel emlékeket hagytak fön ¹⁾).

III. A' TÁTÁR EMLÉKMARADVÁNYOKRÓL.

Tatár nyelv-
maradvány.

5. §. Nem iskolai modoru hasztalan bibelődés-e, — mondhatja valaki, ezen vad népfelekezet' hihetőleg silány és igen kisdedszerű emlékmaradványiról értekezni, 's azokon historiai vizsgálatokat építeni? Nem, valóban nem az. Silány ugyan magábanvéve a' hozzánk jutott tatár emlék, de régi történetünk' nyomozása körül olly fontos, mint érdekes római óságbuvárnak egy mehádiai Hercules képszobor, vagy Tarján császár' diadaloszlopa. És ez, — az urimádságának róluk maradt tatár fordítása. Miért annyira fontos e' nyelvbeli csekély emlék, elmondom röviden, csak az olvasó türelmét ki ne fárassza e' száraznál szárazabb tárgy.

Alig lehet régi történetünk' fölvilágosítása körül szükségesb, egyszerűsmind eredmény-dúsabb munkálódás, mint a' hajdani kún nemzet' magyar nyelvüségének hiteles monumentumokból és a' tudós világ' meggyőződéseig beh bizonyítása: mert ezt napfényre hozva, nemcsak sajátjába teendné a' magyar, az egykor roppant kún nemzetnek történeteit: hanem a' világhistoriában olly osztályhelyet fogna nyerni, millyenre mint magyar néven Europa előtt új és soha nagyszerüségre maradandólag nem vergődhetet nemzet, igényt tartani nem képes.

Megtevé ugyan e' kétes kérdés iránt a' magyarhoni irodalom, mit nem legkedvezőbb körülmények közt tennie lehetett; elmondá többizben, okokkal, és pedig nyomós okokkal támogatva: hogy a' kúnok valamint most, úgy régenten is magyar nyelvet beszéltek, és hogy nemzetünknek valóságos vérrokonai: de mindezek keveset, vagy épen nem hatottak a' külföldi tudósokra. Az általuk nem méltánylott, szeretem hinni, nem is értett beszéd, nyom nélkül hangzott el. Én magam is járulék csekély tehetségemmel mintegy huszonöt év előtt a' Marczibányi jutalom' küldöttsége által föl adott illy értelmü kérdésre: „*Egy volt-e a' régi kún nemzet' nyelve a' magyar nemzet' nyelvével?*“ készített, pályadíjt is vivó elég vastkos munkámmal, mellynek némi szerencsétlen costellatiok nem engedék kellő időben köztudomásra jutását, azért sikerére sem lehete számolni.

¹⁾ Laczkfi András erdélyi vajdáról I. Lajos kir. korára említi Thuróczi Chron. Part. III. cap. 6. „*Multa banderia et captivos Tartaros, regiae majestati in Wissegrad transmisit.*“

Egyébiránt, a' kérdés' több oldalról és hangos megvitatása életbe nem jöhetvén, valamint végképen eldöntve nincs, úgy a' külföld most is ignorálni látszik, mik e' tárgyra honfiainktól előállítottak; épen nem ismeri el azt: hogy a' régi kún nemzet egy nyelvű volta' magyarral, és csak dialectusban különbözött tőle. De miként ügyelne a' külföldi tudós sereg a' magyar írók' gyenge szózatára, habár historiai munkálódásinkról, valamely eddig nem létező hű organum által értesítenék is, — midőn kezében van többek között egy éles fegyver, mellyel a' megrögzött vélemény ellen kiáltónak nyomban torkát metszeni képes; és ezen fegyver a' *tatár miatyánk*, azon nyelvemlék, mi a' kún nemzet' magyar nyelvüségét külföld előtt a' mesék sorába iktatá. Mit beszéltek ti magyarok, mondják ők, mellőzve ellenkainkat, nem tudjátok-e: hogy ott van a' kún-szent-miklósi levéltárban az „*Oratio Dominica vetus Cumanorum*“ mi nem egyéb tatárnál; nem tudjátok-e: hogy az utolsó kún, ki a' régi kún nyelvet tudta, 1770-ben halt meg? Valóban, sok bajt okozott 's okoz maiglan a' tatár miatyánk az ő kún-magyar dolgok' fejtegetésénél; nem tarthatjuk-e ez okból fontosnak? Hiszen leginkább erre támaszkodva írá 1837-ben báró Hammer-Purgstall József a' birodalom' fővárosában: „*Hogy a' kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt kénytelenek vagyunk tagadni; mert mind azon kún szótar, mellyet a' tudós Klaproth Petrarcha' kézírataiból kiadott, mind azon kún miatyánk (ur' imádsága), mellyből a' tudós Géva'y gyűjteményében tizenegy példány találtatik, merő török nyelvet foglalnak magukban*“¹⁾; újabban pedig 1840-ben így nyilatkozik a' kúnokról: „*Az eredeti kún nevet maiglan is viselik Magyarországbán, nyelvüknek a' múlt század végéveli enyészése után*“²⁾. Olly író beszél ezeket, kinek állítása a' messzibb külföldön is elhatározónak vétetik. Mi csuda tehát, ha Reguly Antal éjszaki utazónk is hihetőleg orosz tudósok' figyelmeztetése után írá Sz. Pétervárából a' magyar academiában fölolvastott levelében a' kúnnyelvnek Varró nevű nagy kúnági férffival kiholtát? A' kúnági tatár miatyánkrólí illy eszmék' divatozásában igen is czélszerű, sőt szükséges a' dolgot minden oldalról és a' legcsekélyebb részletekig leereszkedve fölvilágosítani. E' tekintetből elő-

¹⁾ A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1834. 4-rét. III. köt. 140. lap.

²⁾ Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo S. 18. „*Den ursprünglichen Nahmen der Kunen führen sie noch heute in Ungarn selbst, nach Erlüschens der Sprache zu Ende des vorigen Jahrhunderts.*“

adom kezdettől végig mindazokat, melyek a' kérdéses nyelvmaradványunk' történetét illetik. Előzményei az urimádsága' történetének a' magyarhoni tatár lakhelyek- és beköltözésről elmondottakban alapulnak; 's azon megbizonyított thesisekből folynak a' következtetések is. A' két kúnok között elszórt tatárok a' keresztyén vallás fölvetelével már némikép assimilálódván a' magyar nyelvű kún néppel, ámbár Scheich Aly' tudósítása nyomán a' XVI-dik század végével még tudták anyanyelvüket: a' XVII-dik század alatti események mindazáltal, különösen a' reformationnak a' kúnoknál is elterjedése, következtetésképp a' tatárokra befolyása, könnyen kiirták a' haldokló nyelvet annyira, hogy némi normativus szólás formáknál, nevezetesen a' vallás által is védett miatyánknál egyéb nem maradna fön a' közéletben. Hasonló változások közt tünt föl a' XVIII-dik század. Ha voltak is néhányan a' kúnna' vált vagyis inkább magyarizált tatárok között, kik a' régi saját nyelv' némi töredékivel birtak, annyi lefoly idő alatt, eredetükről megfeledkezve, a' kúnokkal polgárilag egyeolvadva, magukat többé nem tatár, hanem a' többivel együtt kúu ivadéknak tarták, az ősi nyelvtöredéket szint' olyannak hívók. De az amalgamizatio befejezése után nem is találkozhatott egyén, melly magát eredetre elkülönözhetne volna a' tömegtől, hacsak hiteles oklevelek nem biztosíták a' tatár származást; — miről azonban e' néposztály' közepette szó sem lehet. Átalakulásukkal együttjáró, jólelkűen táplált illy hibás hiedelem' elterjedtét igazolja maga a' Tatár-Szent-Miklósnak a' XVII-dik században már Kún-Szent-Miklóssá változása. A' tatár faju elkúnosult ottani lakosok magukat valódi kúnoknak hívén, természetesen helyüket is inkább annak hivaták. Illy körülmények közt ébredt föl némellyekben az öneszmélet. Goldolkozni kezdettek a' szájon forgó urimádságáról; és mivel annak eredetét megfejtteni nem tudák, mi volt természetesb, mint valóságos kún maradványnak hinni és állítani, nem is gyanítván abban tatár nyelv- és származás' lapangását. Ekként történt, hogy a' Kis-Kúnságnak egy előkelő férfia 's Fülöp-szállási kún táblabíró Nánási János (+ 1760. körül), ki nevénel fogva aligha eredeti kún, annál kevesbé kúnosult tatár vala, elámitatva a' különös nyelv-maradványtól, kún nemzetiségből 1730 — 1740. körül Fülöp-szálláson Rákosi István' rectorátusa alatt tanítatni rendelé az iskolás gyermekek közt, mint ősi nyelvmaradványt¹⁾. Egy időben élt Nánásival Varró

¹⁾ Dugonics And. Etelka. Pesten, 1805. 8-rét II. könyv. 481. lap.

István nevű kún Karczagon, Nagy-Kúnságban, ki is a' maradékától nyertem hiteles tudósítás szerint 1700 — 1705-ben születvén, 1734-ben ottani jegyző, később megyei eskütt lón. Ezen két férfi a' két kúnok' részéről, valamint egy harmadik a' jaszokéről 1744-ben Bécsbe követül rendeltettek Mária Thereziánál az 1741-dikben újra született jász-kún-szabadságok és belrendezet fölött privilegialis leveleket eszközöndők; valamint az 1745-diki királyi levélben mint olyanok, meg is neveztetnek. Tegyük föl bár itt, hogy Varró István, kiben mint előbb érdekeltük, és alább kimerítőleg olvasandjuk, a' kún nyelv' elhalása állítatik, gyermekségében öröklé a' tárgyalt miatyánk' tudását: mi következik egyéb, mint a' nagy-kúnsági tatároktól reá háromlása. Ha pedig nem onnan hozá magával, ügy- és uti társától, ez emlékért annyira buzgó Nánásitól nem férkezhetett-e a' hibás hiedelemmel együtt hozzá? De hogy a' Bécsben járásra visszatérjünk: ott, az udvarnál vala ekkor már a' hazai régiségekben gyönyörrel buvárkodó Kollár Ádám Ferencz, kinek legjobb alkalom nyílt a' kún tisztekkel összejóni, a' régi kún nyelvrőli értesítés nyeresre, egyszersmind az elfogúlt tudósítók' szájából pergó miatyánkban, mint keleti nyelvtudósnak a' törökhöz közelítő nyelvet megismernie. Ettőlfogva nevet nyere az ismeretlen gyermek; Kollár fennyen kezdé nyilvánítani 1763-ban a' tudós világnak, miről régenten a' magyar nemzet nem is álmodott, de fogalma sem lehet, hogy t. i. már kiveszett a' kúnok' nyelve ¹⁾. Kapva kapott Kollár' tudósításán a' külföldi írósereg, mint új eszmére, új okoskodásra alkalmat nyújtón. Táborozás keletkezék a' történetírás' mezején, mellynek zászlóvivője Thunmann János német tudós, egy, a' maga korának kivált a' nemzetek' eredetét nyomozók közül legjelesb fia vala. Ez Kollártól és honunkból magány levelek szerint nyert tudósításra támaszkodva (mert már itt is lábra hapott a' vélemény) a' kúnokról 1774-ben kiadott értekezésében, miután a' kún miatyánkot két írott példány után közlé, harsány hangon hirdette a' kún nyelv' halála korát, ne mondjam napját és óráját, következő sorai által: *„Nem restellem hozzáadni, hogy azon utolsó, ki a' kún nyelv' némi ismeretivel birt, három év előtt (azaz 1771-ben) halt meg. Varro nevű karczagi polgár vala az. Fia még most Debreczenben tanul. Ex*

¹⁾ Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindob. 1763. 8-vo. pag. 91. *„Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum, Hungarico solum idiomate utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.“*

megigérte nekem, hogy atyjá' írományait fölkeratja, és ha azok között valamit, a' mi a' régi kúnok' nyelvére és történetére tartoznék, találna, velem közlendé" ¹⁾). És ez az oraculumi szózat, melly a' külföldön csalhatatlannak, minden kétségen kivülinek tartatik maiglan: ámbár Thunmann Varró István fiától, ki az említettem nemzetségbeli tudósítás szerint Jánosnak hivaték, és debreczeni tanulása után 1777-ben kisújszállási, aztán karczagi jegyző, végre 1794-ben megyei eskütt lett, és 1804-ben hala meg, semmi bővebb világositást nem vóu, de nem is nyerhetvén, e' tárgyra, minthogy az öreg Varrónak minden állított kún nyelvbeli tudománya, az a' híres, „*quaedam Comanicae linguae notitia*”-ja semmi egyébből, mint az általa is kúnnak vélt tatár miatyánkból állott. Nem kételkedtek még is ezekután Schlözer, Eichkorn, Adelung, Klaproth, és napjainkban Hammer-Purgstall a' kún nyelvet kiholtnak és tatár vagy török dialectusnak állítani.

Tatár miatyánk' megvizsgálása.

6. §. Mi alatt a' külföldön ezek így történtek, itthon sem folyt különben a' dolog. A' fülöpszállási iskola' növendékei elszavalák fűnek fának a' betanult miatyánkot, 's azoktól leiratva és kún névvel pecsételve forogni kezde tudós és tudatlan kezén. Így mondá föl Bankos István fülöpszállási fi Pesten 1774-ben ²⁾); így találtaték ugyanazon évben Terbölcs Gábor kún-sági jegyző' írási között egy régi másolat ³⁾); ezen uton juthatott a' debreczeni könyvtárba is két különböző példányban, mellyből Thunmann közlé a' két formát; sőt a' kún-szent-miklósi levéltárba is 1740. körül kellett kerülnie, miután nem árul el régibb írást a' féliv papiron minden hitelesítés' billege nélkül készült 's ennen szemeimmel is megvizsgált példány. Hazánk' két jeles tudósának Pray György' és Coruides Dánielnek is gyakori levélváltásra nyujtott alkalmat a' Kún-ságból került ur'imádsága (1773 — 1776-ig ⁴⁾). Amaz, mint a' kúnok' magyarságának védője becses munkáiban ⁵⁾), gyengíteni törekvék az abból huzott okoskodásokat; ez ellenben, más véleményü, testestől lelkestől ragaszkodék hozzá, mint a' kúnok' tatár nyelvüségét bizonyító monumentumhoz. Hát a' török uradalom alatt tömérdek viszontagságokat kiállott, annálfogva saját eredetéről hagyomá-

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to Tom. IV. pag. 188.

²⁾ Dugonics And. Etelka. 1805. kiadás' II. könyv. 481. lap.

³⁾ Dugonics, Etelka. u. o. 482. lap.

⁴⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1833. IX. köt. 103, 104. lap. X. köt. 91- 's köv. lap.

⁵⁾ Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 113. seq.

nyokat hiv emlékezetben meg nem őrizhető kún népséget mennyire tán-
torítá el? Egynek csalódása százak' hibás hiedelmét vonta maga után. Elég-
gé kitünnén e' történeti vázolatból a' tatár mi atyánk' kunná keresztelte-
tésének oka: ideje már, hogy magát az emlékmaradványt állítsam elő, és
a' török nyelv' segedelmével taglalva, annak valóságos tatár voltát is meg-
ismertessem; a' török nyelv' segedelmével igenis, mert a' tatároké csak dia-
lectusban különbözik az ozmanokétól, miről tudós vizsgálatok 's egybeha-
sonlitások nyomán senki többé nem kételkedhetik. Gévay Antal gyűjte-
ménye, mint Hammer tudtukra adá, tizenegy példányával bir a' tatár mi-
atyánknak; nem is csuda, midőn már Dugonics 1788-ban Etelkája' első
kiadásánál öt különféle leiratát közlé. Hogy a' figyelmes összehasonlító
meggyőződjék arról, mit a' változatokból következtetni akarok, elégnek
véltém nyolcz különféle példányát előadni. Az imádság' kéréseit úgy ren-
dezém el, hogy mindegyik hiánya 's változata első tekintetre kitessek; hoz-
zájuk adván végsorban (fekvő betűkkel) egyszermind az europai török szó-
ejtés szerinti szöveget, fejtegetésennél különösen használandót. Az 1-ső és 2-
dik formát Thunmann kiadásából kölcsönzém, ki azokat, mint már emlitém,
a' debreczeni könyvtárban levéről közlé¹⁾. A' 3-dikat Dugonics írta le 1778-
ban a' kún-szent-miklósi levéltárból²⁾, mellyhez, úgy az 1-ső szám alatti-
hoz majd mindenben hasonlót leltem Cornides Daniel' kézirat másolatai
között a' nemzeti museumban³⁾. A' rendben 4-diket hasonlókép a' szent
miklósi levéltárból Horváth Péter bocsátá közre⁴⁾. Amattóli némi elütése
miatt iktatom ide. Az 5-dik Bankos István' 1774-diki fölmondása szerint
iratott és adatott ki Dugonics által⁵⁾. A' 6-dik formát szinte 1774-ben Ter-
bölcs Gábor' irományiból vevé és közlé Dugonics⁶⁾. A' 7-dik és 8-dik vég-
re más ó kéziratok után adatott ki ugyancsak Dugonics által⁷⁾. Alter Fe-
rencz Károly⁸⁾, és Adelung⁹⁾, közleményei mind effélékből kölcsönöztettek.

¹⁾ Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to. Tom. IV. pag. 185.

²⁾ Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv, 482. lap.

³⁾ Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum Publ. Ms. fol. pag. 117. Ms. ejusd. Tom. III. Part.
II. pag. 94.

⁴⁾ Értekezés a' Kúnoknak és Jászoknak eredetéről. Pest, 1823. 8-rét. 37, 38. lap.

⁵⁾ Etelka, m. kiadás, II. könyv. 481. lap.

⁶⁾ Etelka. u. o. 482. lap.

⁷⁾ Etelka. 1805. kiadás. II. k. 483. lap.

⁸⁾ Philologisch-Kritische Miscellen. Wien, 1788. 8-vo S. 175., ff.

⁹⁾ Mithridates. Berlin, 1806. 8-vo. I. Th. S. 479.

Ur' imádsága magyarhonitatór nyelven.

Előljáró beszéd. (*Miatyánk, ki vagy mennyekben.*)

1. Bezén attamaz kenze kikte.
2. Bézám attamasz kenz kikte.
3. Bezén attamaz kenze kikte.
4. Bezen attamaz kense kikte.
5. Bezom attamasz kemze kikte.
6. Bezen attamaz ebenze kikte.
7. Bezon attamaz kemze kekte.
8. Bezen attamaz kenze kikte.

Bizüm atamüz ki gyöklerde szin.

I-só kérés. (*Szenteltessék a' te neved.*)

1. Szen leszzen szen adon.
2. Szenlezon szenadon.
3. Szen léssen szen adon.
4. Szen leszzen szen adon.
5. Szélezon szenadon.
6. Szen léssen szin adon.
7. Szenleszen szenadon.
8. Szen léssen szenadon.

Szenün adün mukhadesz olszun.

II-dik kérés. (*Jöjön te országod.*)

1. Dösön szenküklon.
2. Dösön szenküklon.
3. Dösön szen küklön.
4. Dösön szen küklön.
5. Dössön szenküklön.
6. Dösön — — —
7. — — —
8. Dösön szen küklön.

Szenün memleketün gyelszun.

III-dik kérés. (*Legyen te akaratod, miképen menyben, azonképen a földön is.*)

1. — — — nicziegen gérde ali kékte.
2. — — — netzegerde aligükte.

3. — — — nicigen gerde ali kekte.
4. — — — nilziengen gerde ali kekte.
5. — — — netzegerde alikükte.
6. — — — mittigen kenge alikikte.
7. — — — miczi jegengerde ali kekte.
8. — — — nicziegen gerde aliekte.

Szenün aradetün olszun, netekim gyökdé, daha jerdé.

IV-dik kérés. (*Mi kenyérünket mindennapit adjad nekünk ma.*)

1. Bezén akomozne oknemezne berbezge pitbütör küngön.
2. Bezamok menemezne — — — gutba tergünger.
3. Bezén okomuzne okne mezne oknemezne hergezge pitpütör — .
4. Bezen ako mezne okne mezne bergezge pit bütör küngön.
5. Bezom — — ok nemezne güt büttör güngön borbezge.
6. — — — — — — puthuter kungivi.
7. Bezom akkomozne okne mezne berbezge pithutöör küngöd.
8. Hezén ako mezne okne mezne herbezge pit bütör küngön.

Her gyünki bizüm ekmekmüzi ver bize bu gyün.

V-dik kérés. (*És bocsásd meg nekünk a' mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek.*)

1. Il bezen ménemezne neszembezde jermezbezge utrogergenge.
2. Ali bezam menemezne — — tsehermezbezga — — .
3. Il bézen méne mezne neszem bezde jermezbezge utrogergenge.
4. Il bezen mene mezne neszen bezde permezberge utrogergene.
5. Eli bezon menemezne — — termezbezge — — .
6. Ilt bezen — — — — — — .
7. Ilt bezon menemezde — — — — — .
8. Il bezen mene mezne neszem bezde jermez bezge utrogergenge.

*Ve bizüm burdzslerümi bizé baghisle, netekim biz dahi bizüm burdzs-
lerümüze baghisleriz.*

VI-dik kérés. (*És ne vigy minket a' kísértetbe.*)

1. Iltme bezne olgya manga.
2. — — — —
3. Iltme bezne olgyamanga.
4. Illme bezne olgyamanna.
5. — — — —

6. Iltne bezne — —
7. Ilt mehezde olgyan angja.
8. Iltme bezne olgyamánya.

Ve bixi tedzsribe adhal etme.

VII-dik kérés. (*De szabadíts meg a' gonosztól.*)

1. Kutkor bezne álgya manna.
2. Kutkor bezge eniklembezda ovia malna.
3. Kutkor bezne — olgyamanna.
4. — — — —
5. — — — —
6. Kutin bezne — migni.
7. — — — manya.
8. Kutkor bezne algyamanna.

Lekin serirden bixi, nedzsat eile.

Befejezés. (*Mert tied az ország, hatalom és a' dicsőség most és mind örökké. Amen.*)

1. Szen borsong boka csalli bocson igye tengere.
2. Szemberfánk bokvesáte — tengeri ovia tengeri tengeri.
3. Szen borson boka csalli bocson igyi tengere.
4. Szen bürsön boka valli bocson igye tengere.
5. — — — — — ovgyi tengere.
6. — — bocsátali bocson mégni tengenzini.
7. — — boka csali bocsonig is tengere.
8. Szen borsony boka csalli bocson igyi tengere. Amen.

Zira szenündür memleket ve szultanet ve medzsdi ta ebed. Amin¹⁾.

7. §. Mielőtt az imádság' szófejtegetésébe bocsátkoznám, következő általános észrevételeim' nyilvánítani czélszerűnek vélem:

a) Mind ezen változatok eredetkép egy példány után keletkezetteknek látszanak; mire elég bizonyosság a' III-dik kérés elő része' vagyis e' kitétel' „*Legyen te akaratos*“ mindeniknél elmaradása.

b) A' különbözőést főleg némi szavaknak majd hibásabb és a' magyar nyelvü betanulók' kimondása utáni följegyezgetés okozván: könnyen kö-

¹⁾ A' Török miatyánkot olly szerkezetben adom, mint Seaman fordítása szerint Clodiusnál talál-
tatik L. Clodii Joh. Christ. Grammatica Turcica. Lipsiae, 1729. 8-vo. pag. 88. néhány szóbeli
változtatásokat kivéve.

vetkeztethetni, hogy az imádság' papirosra tételekor már nem értették a' tatár nyelvet az elszavalók.

c) Bizonyítja ezen állítást az is, miként némely külön állni kellő szavak összeragasztva, mások ellenben derékon elszaggatva a' nyomban következőkhöz csatolvák.

d) A' befejező szólásnak a' reformált vallás' szokása szerint minden formáknál előfordulása reformatio utáni készültét, vagy legalább módosítását árulja el.

e) Némely példányokból több szók elmaradtak az előadók' hűtlenebb emlékezete miatt; és e' hiányokat hézag-potló vonaljegyekkel kitüntetni szükségesnek láttam.

A' tatár miatyánk' szófejtegetése im ez:

Bezam, bezen, bezom, bezon: hibás írás után változott; helyesen *bezam* vagy *bezom*. Törökül *bizüm*. Elváltasztott birtokos névmása többes számban, első személyben. Magyarul *mienk*. *Attamasz, attamaz*; törökül *atamüz*. Gyökszó *ata*, magy: *atya*; *müz*, birtok ragaszték a' többes számban, első személyben, magyarnál *ánk, énk*, 'stb. Értelme: *atyánk*. *Kemze, kenze, ebesze*; összeragasztott két szó, *hem* és *ze*. Törökül *him* vagy *ki*; visszázó névmással; magyarul: *ki*. — *Ze*, törökül *szin*, segítő ige, jelenidőben, egyes számban, második személyben; magyarul *vagy*. Származik: *olmak* = *lenni* igétől. A' krimi tatároknál: *szen*. *Kekte, kikte*, törökül *gyögde*, többes számban: *gyöklerde*. Gyökszó: *gyög* vagy *gyök*, magyarul *ég, meny*; *de*, ragszó, ebből lett a' *te*; magyarul *ban, ben*. A' kaukaszai tatároknál: *kuk* és *kok*, másutt *kök* szóval is jeleltetik. Értelme: *égben*. — Szóról szóra: Mi atyánk ki vagy menyben. *Szen*, uémelly formában másik szóval hibásan összekötve: *szenleszen, szenleszon*. *Szen*, a' magyar *szent*-ből látszik kölcsönözve *lenni*, azonban több ázsiai népeknél is divatozik. A' török *evla* vagy *mukhadesz* szóval teszi ki. *Leszen, lezon*, törökül *olszun*; *olmak*, magyarul *lenni*, segítő ige' parancsoló módja, egyes szám' harmadik személye; magyarul: *legyen*, vagy *assék, essék*, azaz, *szent legyen*, vagy *szenteltessék*. Tatárul *olszeu*. *Szen*, némely példányokban ismét összetéve a' következő szóval: *szenadon*. Törökül *szen*, személyes névmása egyes számban, második személyben; magyarul *te*; a' birtokosban *szenün* = *tied*. *Adon*, törökül *adün*; gyökszó *ad*, magyarul *név, on*, törökül *ün*, birtokrag, egyes szám, második szem. magyarul *ad, ed*. — Az első kérdés igról-

Tatár miatyánk' szófejtegetése.

igre: Szent legyen te neved. *Dösön*, törökül *gyelszün*; ige, parancsoló mód egyes szám. harmadik szem. magyarul *jöjön*. Gyöker: *gyel* = *jőj*, *gyelmek* = *jőni*, *menüi*; tatárul szinte *kelzun*. A' magyarnál is van: *járni*, *kelni*. *Szen*, lásd fönebb, *te* jelentéssel. *Köklön*. Mondottuk fönebb, a' *kikte* szónál, hogy a' kaukaszusvidéki tatároknál *kuk* menyországot jelent. Épen egy ezen szó *kik*-el, mert a' 2-dik kérdésben az isten' országát kérjük. Klaproth' utazási közleményeiben *sak legen* szóval is jó elő, a' perzsáktól kölcsönözött értelemben. *Lön*, *ön*, birtok rag, egyes szám. másod. szem. törökül *ün*; ezeknél az ország: *memleket* vagy *melkut*; *memleketün* = országod. A' harmadik kérdés' előrése „*Legyen te akaratom*“ mint jelentők, mind a' nyolcz formából kimaradt. *Nicziegen*, *nilczien*, *netze*, *miczi*, *mittigen* stb.; és néhol a' *gerde* szóval egybevonva, nem egyéb, mint a' török *netekim* vagy *nedzseki*, magyarul: *miképen*. *Gerde*, *gerde*, *kenge*, törökül *jerde*. A' *jer* szó bizonyos helyet jelent, magyarul *itt*, e' *helyen*, vagy *földön*. A' *de* ragról lásd fönebb. *Ali*, törökül *öjle*, *dakhi*, *dakké*, magyarul *azonképen*, *úgy*. *Kekte*, *kikte*, *gükte* előadatott fönebb; annyit tesz mint *égben*. — Szóról szóra: — — miképen a' földön, azoképen a' menyben; tehát megfordítva. *Bezen*, *bezom*, *bezén*, már előbb magyaráztatott: *mi* vagy *mienk* jelentéssel. *Akomozne*, *oknemezne* 'stb. Ezen szó merő hibával kettőztetve sőt hármaztatva, két három szónak is eldarabolva áll. A' török *ekmekműzi* szónak felel meg. *Ekmek* ugyanis, vagy *etmek*, magyarul *kenyér*, *étek*, *eledel*; *mozne* a' töröknél *müzi*, birtok-rag többesben, negyedik ejtésben. Értelme: *kenyer-ünk-et*. *Berberzege*, *bergezge*, *hergezge*, összetett két szó, törökben: *ver bize*, azaz: *adjad nekünk*; a' *vermek* = *adni* igének parancsoló formája *ver*; *berzege* szóban a' török *bize*, birtoki névmás' többesi harmadik ejtésre könnyen ráismerhetni. *Pitbütör*, *pitpütor*, *güt butter*, *puthuter*, *pithütöör*; összezeavart érthetlen szavak, e' két török szónak: *bu* és *her*, nyoma látszik bennük. Innen *bü* és *hu*, tör. *bu*, mutató névmása, magyarul: ez. Ebből: *bugyün* = *ez nap*, *mainap*, *ma*. *Ter*, *tor*, törökül *her*, magyarul *minden*, *mindenik*. A' *pit* szó megmagyarázhatlan előttem. *Bütun* törökben *egész* jelent, valamint *bütün gyün* egész napot. *Küngön*, *günger*, *güngön*, *kungivi*, *küngöd*, törökül *gyün*, magyarul *nap*, (dies); *gyünki* = *napi*, *hergyünki* = *mindennapi*; *gyünde* = *napjában* vagy *naponként*. *Il*, *ali*, *eli*, *ilt*, a' magyar összefoglaló és szócskát jelenti; a' töröknél az arab eredetü *ve* divatos ez értelemben. *Bezen*, *bezam*, *bezon*, már előbb fölvilágosított. *Mé-*

uemesne, menemezde 'stb. *mene*, vétket, bünt jelenthet, 's így összekötött szó; *mezne*, birtokos ragaszték a' többesben 4-dik ejtésben; töröknél *bordzs, burdzs*, szóértelemben: *adósság*; *burdzslerümi* = *vétkeinket*, debita nostra. *Neszem, neszen*. Ezen rontott szó is egy a' főnebbi *nicziegen*, 's *necze-vel*; törökül *nedzsekim*, i. f. magy. *valamint, miképen*. *Bezde, bezge*, tör. *bize*, birtokossá vált személyes névmása, több. sz. l. fönt. *Jermezbezge, permezberge, tsermezbezga*. *Jer*, vagy *tser*, ide alkalmazható értelemben ismeretlen előttem; megbántót, ellenünk vétőt jelenthet, mi törökül *burdzs*; — *mezbezge*, ragszó, törökül *müz-bize*, magy. *mienknek* vagy *ainknak-einknek*. *Utrogergenge, utrogergene*; némi tatár dialectusban *utara* szóval tétetik a' *megbocsáss*, 's bizonyára itt is olly értelme van. A' törökben *baghisle*, melly magyarul szó szerint: *tekincs reánk*, azaz: *kegyelmezz, bocsáss*. *Il-me, illme, iltne*, összeragasztott két szó; *ilt, il*, valamint előbb: *és; me, ne*, tagadó részecske, mint a' magyar *ne*. *Bezne, hezde*, mint főnebb, magyarul *minket*, tör. *bizi*. *Olgya manga, olgyamanna olgyamánya*, két szó; *olgya* a' magy. *vigy-re* mutat, *manga* 'stb. a' tatár nyelvben fűlevő, *gonoszrosztól-t* jelentő *jemadan* vagy *gemandan* szót állítja elő, 's nyilván az előbbi szónak *gya* része is ehhez tartozik. *Kutkor, kutin, kurkor*, más tatár formákban *kurta* vagy *garta*, azaz *szabadits*. Törökül *kudarmak* = *szabadítani, megváltani*, parancsoló módban *kurdar*. A' nógai tatároknál: *kurtar* = *szabadits*. *Bezne, bezge* m. f. *minket* jelentő. *Eniklem*, tör. *lekim*, magy. *de*. *Manna, malna, manga* rontott szó, m. f. tatár *jemadán* vagy *gemadán* ide illő szót látszik visszaadni, rosszat, gonoszt lelentőt, a' *gya* részecske két hozzá tudva. A' végszólásnak a' török formával semmi hasonlatossága. *Borson, borsony, børsön* 'stb. *országot*; *boha* 'stb. *hatalmat*; *csalli, välli, dicsőséget* jelenthet. A' *tengere*, török faju népeknél a mohamedanismus *isten* nevéül divatozó *tangri* vagy *kök tengri* = *égi isten* szóra mutat.

Találtattak e' tatár miatyánkon kívül a' főnebb nevezett Terbölcs Gábor kúnsági jegyző irási közt némi üdvözlő szólások is; u. m. Zubet kharon? Mint van kend? Haj majdon alfekor. Szolgálatjára jól vagyok. Tenzade khinade. Szolgálók kendnek. Istinivili tengite kelibe. Sokáig éljen kend; mellyek szinte a' kún-szent-miklósi levéltárban is megvannak illy különbséggel: Laobethrom! Alahajdon! Alafekor! Tenzene! Kenade! Iszcinivico! Tengelebele! ¹⁾ Cornides Dániel' kézirati között is föltaláltatók

¹⁾ Dugonics, Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv. 484, 485. lap.

ezen köszöntés formák némi változással ekként: Laobetherom! Alahaidom! Alafekor! Tenzene! Kenade! Scinivisco tengele helebele!¹⁾ Birt Cornides ezeken kívül még asztali áldás formával is a' vélt kún nyelven, melly így kezdődék: „*Mikamáz Kunsenmenden szenakori kikememezne*“²⁾. Kétségkívül azonegy zavaros kutfóból veszik mind ezen maradványok eredetüket. Egy két szó a' köszöntésekből kitünteti törökhöz közelítését, mennyire a' rontott leírásokból kivehetni, mint például *allah* = isten; *kendi* = maga, *kendije* = magának; *istemek* = kívánni, óhajtani; *istememek* = nem akarni, nem óhajtani. — Egyébiránt a' bővebb szónyomozásokat a' tatár dialectusokban jártosakra bízva, meglegészünk kitűzött célhoz képest annak bebizonyításával, hogy e' nyelvmaradványok a' kúnsgái tatároktól szállottak ránk.

Tatár maradványok étel- és italneműekben.

8. §. Nem fontos eredményre vezető ugyan, de mégis az előbb mondottakat igazoló tatár maradványokkal birunk leginkább a' kúnnpép köréből, némi étel- és italneműekben; miket ezennel röviden elszámolni a' tatár kérdés' bővebb kifejtése' tekintetéből méltónak tartok. Vannak ugyanis a' Magyarhaza' több részeiben is ismert vagy régen te divatozott étkek és italok, kellő meghanyás után tatároktól elmaradottaknak mondhatók; és ezek sorában áll a' kása, laska, boza, iró, és kumis.

A) KÁSA. Nincs alföldi magyar, ki ezen étket nem ismerné. Miután a' köles héjától vagyis ondujától megtisztítván főzelékké alkalmaztatik, az alföldi leginkább pusztai népnek szolgál eledelül. Ezt a' tatároknál hasonló módon használnak és szintakkép nevezettnek bizonyítja Broniovius Márton Batory István lengyel királynak a' tatároknáli követe 1579-ben, saját tapasztalása után irván róluk: „*Nobiliores tamen, carnes cibum, vinum crematum et mulsum potum habent, agrestiores vero pane carent, verum milio concusso lacte et aqua diluto, quem CASSA vulgo nominant, pro cibo, pro potu lacte equino et caseo utuntur*“³⁾. A' kása ételről utazásom alkalmával elég tapasztalást nyerheték a' nogai és krimi tatároknál: de nyomozódásim után a' névnek mostani kelendőségét fölneem találtam, thara néven nevezvén ők a' köles-kását, melly világosan azonos a' magyar

¹⁾ Tom. III. Part. II. pag. 94. Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum publicorum. pag. 117. Inter Mss. Musei Nation. Hung.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1833. X. köt. 91. lap.

³⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum. Scriptores RR. Hung. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 833.

darával. Péppé főzetvén, a' tatárnak legkedvesb eledele, 's akkor már botga nevezettel illetetik.

B) LASKA. Főleg a' Tisza mellékin divatozik ezen buzaliszthól gyúrott, vékonynyujtatú, apróra metélt vagy töredezett, megszáritva húzamos ideig tartható ázalék nemű, mellyet leves gyanánt használnak közönségesen. Szinte ezen módon állítatik elő a' tatárok laksana-ja, mit lébe hányva laksana-sorbanak mondanak. A' név' methateticus különbségét a' dolog azon-sága világositja föl.

C) BOZA. Most már ismeretlen honunkban, de a' XVI-dik század alatt még divatozó ital vala a' kúnok között. Oláh Miklós írta 1536-ban a' kúnokról: „*In Campis Cumanicis, praeter vinam advectitia, vsum habent Cumanum, cuiusdam liquoris, ex milio, et aqua, suo more expressi, quem BOZAM vocant*“¹⁾. A' tatároktól maradt ezen sernemű készítését végkép megcsökkenté ugyan náluk a' szőlőtermesztés átalánossá léte, de fönmaradt emlékezete maiglan a' boza és pösze szóban, mellyel a' szürke ló és szőkehajú gyermek neveztetik, a' boza ital sárgás fejr színétől nyervén eredetét a' kifejezés; mondják ugyanis széltében: bozaló, és boza vagy pösze hajú gyermek. A' tatároknak mostis kedves italuk a' boza. Leginkább télen által készítetik el, midőn tej, író- és kumiszbán szűkölködnek; árulják is némelly helyeken, mint az oroszok a' kvasz (kovász) italt. Csinálják kölesből, és ha bőven adatik hozzá az alkató anyag, erős részegítő ital válik belőle. Az eljárás körülte imez: a' kölest előbb kézi malomban megdarálván 's ondujától megszelelvén, üstbe teszik elegendő vízzel föleresztve; fővés után bordóba töltik, hol fölförván, végre leszúrik, ismét vízzel szaporitván. Néha pálinkát is öntenek a' boza közé szeszesb voltáért. Mind a' nogai mind a' krimi tatároknál közönséges a' veleélés.

D) ÍRÓ. Midőn a' tejfölből köpülés által írósvaj készül, a' folyó rész attól elválván, tejszinű csipős italt ad, melly írónak hivatik a' nép által, 's nyári itallul használtatik. Épen illy működéssel készítik a' tatárok az írósvajat, mit ők száramaj azaz sárga vajnak mondanak, az elváló híg részt azaz írot pedig eira vagy eiran-nak, 's ők is nyári rendes ital gyanánt élvezik.

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria. Cap. 18. In Bel Math. Adparatu ad Historiam Hungariae. Posonii, 1735. in fol. Dec. I. Mon. I. pag. 33.

E) KUMIS. Sajátsága vala az Árpád-családkori magyar institutionak, miszerint a' fejedelmek, sőt apátságok és monostorok is olly szabados jobbagyagnak lennének birtokában, kik az udvar-, illetőleg monostor szükségére bizonyos élelemszereket tartoztak beszolgáltatni. Az illy udvari szolgák (servi conditionarii) tárnokoknak, és az adó' minőségéhez képest mellékesen viselék a' bucharii stb. nevet. A' királyi tárnokok közt találtam két rendbeli olly nevezetűekre, minőkről íróink ekkorig kevés vagy épen semmi ismertetést nem nyujtának; és ezek nevezetesen a' kalácsadók (galachadou, némi általam olvasott XIII-dik századi oklevelekben), meg a' kurmisadók. Ez utóbbiak, úgylátszik, egyek valának régiségekben „*qui parant martium*“ és „*braxatores*“ néven is előfordulókkal. A' kurmis vagy kumis adókról akarok szólni. V-dik István még mint ifjabb király és erdélyi vezér 1268-ban kelt levele imezt tartalmazza: „*Quod cum Bochou, Bench, Benche, et Betlen filii Laurentii de villa Bylok conditionarii nostri scilicet Tarnici — nostri, qui vulgariter kurmis Tarnuc dicuntur*“¹⁾. Mi volt tulajdonkép a' „kurmis“? alig tudnók megfejtetni, ha a' tatár népnél maiglan tellyes divatban levő KUMIS italról elég ismerettel nem birnánk. A' kanczaló tejéből készített, fölötte szeszes és tápláló italt nevezik ók ekkép. A' különbség melly a' két nevezet közt mutatkozik, figyelmet nem érdemel. Hogy ezen italt, készüle bár kancza, tehén, vagy juh tejből, — a' tatároknak magyarok- illetőleg kúnok közé elegyedése által jöve őseinknél kelendőségbe, semmi kétséget nem szenved annálisinkább, mivel a' tatárok keresztyénségre lépte és el kún-magyarosodásával ezen ital névben is kiveszett közölünk. Rubruquis Cosmos névvel emlegeti a' tatárok' ezen kedves italát, 's hosszan leírja azon bánásmódot, mellyet készítésénél használtak. — Mindezeket tehát méltán tarthatjuk tatár maradványoknak; ez utóbbira nézve azon kétség maradhatván föl: hogy, ha a' magyarok kurmisa nem tejből hanem árpából vagy kölesből készítették, úgy inkább az Atilla húnainak kamos (záμος) italával kellett azonosnak lennie, mellyről Priscus Atillához követségről irtában im ezt jegyzé föl: „*Servi quoque, qui nos comitabantur, milium secum portabant, potionem ex hordeo praeberentes, quam Camum barbari appellant*“²⁾.

¹⁾ Bethlen Al. gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 109.

²⁾ Excerpta et Prisci Historia. Ed. Bannens. pag. 183.

9. §. A' kún-tatár kérdésnek tiszta fénybe hozatala és végképi eldöntése okaért e' helyütt még egyszer emlékezetbe hozandó azon 1303-dik év körül készült Comán szótár, mellyet Klaproth illy czimű munkában „*Mémoires relatifs à l'Asie. Paris, 1828. 8-o Tom. III. pag. 111—256.*“ ezen fölirással „*Vocabulaire latin, persan, et COMAN de la bibliothèque de Franc. Petrarcha*“ a' tudós világgal közlött, 's mellynek eredeti czimén valójában ez áll: „*In hoc libro continentur Persianum Comanicum per Alphabetum.*“ Ezen szótár napfényre jötté óta épen nem kételkednek már a' külföldi írók a' kúnokat török fajú és nyelvű népek hirdetni, minthogy a' szóhalmaz török-tatárt állit elő. Hogy többeket elhalgassak, Németország' egyik nagy-hírű orientalistája és történetbuvára Neumann, egész megnyugodtsággal írta 1845-ben: „*Die Komannen, welche seit undenklichen Zeiten in dem Lande Kaptschak sitzen und nicht selten auch diesen Nemen erhalten, sind uns bekantter geworden als die Türken, an deren Stelle sie als herrschende Horde tretteu und deren Wohnsitze sie zum Theil einnehmen. Es hat sich selbst ein ziemlich ausführliches Wörterbuch ihrer Sprache erhalten, wodurch die Abstammung dieses Volkes, der Uzen und Petschenegen, welche zusammen, wie ausdrücklich versichert wird, eine und dieselbe Sprache redeten, über allen Zweifel erhoben wird*“¹⁾. Íme, minő roppant hibát, milly szörnyű tévedést előidézni vagy legalább gyámolítani képes egy gondatlanul oda vetett „Coman“ név. Valamelly jámbor olasz térítő barát 1303-ban azon feketetengermelléki tartományokban, hol egykor a' kúnok laktak, de mint közönségesen tudatik, a' mongolok elől Moldvába és Magyarországba vonultak, az ott megtelepedett tatár népek nyelvén szótárt készít, és a' későbbi századokban divatozó Cumania régi nevezethez alkalmazva azon tatárok nyelvét „Coman“ czímmel illeti; 's ebből a' XIX-dik század közepén már azt következtetik az elfogult tudósok, hogy az a' kúnoknak volt nyelve! Bizony, illy critica mellett bölcsen vitézhetné Klaproth, Neumann, és mind azok, kik a' mondott szótárra alapítják a' kúnok' török-tatár nyelvűségét, hogy a' Bonfinius írta Magyarország' története a' régi pannoniusok historiáját foglalja magában, miután czimén áll a' „*Historia Pannonica.*“ Eléggé megmutattuk már hiteles emlékekből a' kúnoknak tatároktóli mindenkor tisztán megkülönböztetését; bebizonyítottuk mind-

A' comán szótár' bővebb fölvilágosítása.

¹⁾ Neumann K. Fr. Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlicher Entwicklung. Leipzig, 1847. S. 132.

zon rokon ágazatoknak, melyek a kúnokkal hasonló nyelvűek voltak a török (ozman) és azok családjához tartozó népektől idegen voltak. A kúnok lakta Cumania nevezetnek későbbi századokban főleg a nyugoti írók általi használatáról még lebediai utunkban is szolgálunk adatokkal. A Petrarchaféle szótár tehát épolly nyomatékalan csábító phantom, mint a honunkbeli kún miatyánk, mely az alapos vizsgálódás nélkül könnyen hívót a történetek kilábolhatlan hinárába vezet. Összefüggésben áll e Cumán szótár ügye a genuaiak XIV-dik századi *stylisticájával*. Ezen köztársaság mint Krimeában Kaffa-meg Soldaja városának és a feketetengeri kereskedésnek hatalmas ura, a tatár khánokkal több ízben ünnepélyes szerződésre lépett, mely alkalommal az irományok tatár nyelven készülvén, a genuaiak számára hiteles formában latinra fordítottak le; ezekben mindenkor megemlítetik az eredeti szöveg tatár nyelvűsége „Ugaresca“ „Cumania“ és „Tatarica“ vegyes kifejezéssel; így az 1333-diki szerződésben: „*Omnia supradicta de Cumanio in latinum*“ — az 1383-ban készült egyességben: „*Instrumenti, scripti in lingua Ugaresca*“ az 1387-diki szerződésben „*lingua Ugaria*“ — „*littera Ugaria*“ — „*praesentis instrumenti de lingua Tatarica*“ 'stb. ¹⁾). A tatár nyelvet imezekben világosan ugar azaz uigur és cumaniai nyelvnek vallják a genuai vagyis kaffai olasz fordítók: és helyesen nevezék így, mert az a tudósok véleménye szerint az ozman török, és attól csak dialectusban különböző krimeai, nogai, asztrakáni, kazáni s egyéb tatár nyelvek a régi uigurnak leányai; de helyesen nevezék cumániainak is, mert a tatárok, kikkel a genuaiak viszonyban állottak, a régi Cumaniaiban lakván, nyelvük is ottaninak mondathatott tágas értelembe; korunkban például mást jelent a magyar, mást a magyarországi nyelv. Midőn tehát Hammer József ezekhez ragaszkodva a kúnok nyelvét török-tatárnak hirdeti, merő buborékalapra épít, ekkép írván: „*Wenn noch ein Zweifel obwalten konnte, dass die uighurische, kumanische und alt-türkische Mundart eine und dieselbe Sprache sey, so würde derselbe durch diese Urkunden gehoben*“ ²⁾). Hasonló véleményben élnek a francia tudósok. D'Avezac 1839-ben ekkép nyilatkozott: „*L'on possède une preuve irrécusable que la langue comane n'est autre que le turk, depuis que Kla-*

¹⁾ Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres Bibliothèques. Paris, 1827. 4-o Tom. XI. pag. 53, 63.

²⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1831. Bd. LXXV. S. 30.

*proth a publié, dans ses Mémoires relatifs à l'Asie, un Vocabulaire latin-persan-coman rédigé ou copié en 1303. et qui fait partie des manuscrits légués à la bibliothèque de Saint Marc de Venise par le célèbre Petrarque*¹⁾. Nem pirul-e a' józan critica a' világtörténeti kérdéseknek efféle kényelmes kettévágására? Azt kellene itt előbb megbizonyítani, hogy a' XIV-dik században valóságos kúnokat értettek az olaszok Pontus mellékén a' cumaniusok alatt; de ezen kérdés' elhatározását elég eszélyesek ezen jó urak egészen mellőzni. Hogy a' tatár nyelv a' kúntól valójában különböző volt: arra már számtalan tanuságokat hordtunk föl, 's hozhatnók is elő még többeket, ha a' kérdés eldöntésére szükségesnek látnánk: de mindezeket fölöslegesnek véljük: azonban egy esetet, melly e' tárgyra kellő fényt áraszt, el nem halgathatunk. Azon Juliánus nevű domonkosi magyar szerzetes, ki IV. Béla király idétt a' Volgánál lakó magyarok között járt, 1239 év tájban épen utjából visszajövet levelet hozott magával a' tatár khántól IV. Bélának szólót: melly levél minthogy tatár nyelven levén írva, nem találkozott olly egyén, ki megértette volna. Ekkép adja elő Juliánus a' dolgot: „*Praedictas literas a Noe duce de Sudal (Susdal) mihi datas ad regem Hungarorum deportari. Litere autem scripte sunt literis paganis et lingua tartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes non invenit. Nos autem cum transivimus per Cumaniam pagani quemdam invenimus qui nobis eas interpretatus*“²⁾. Ime a' Béla birodalmában élő sok száz ezer kúnok közül nem találkozott tatár nyelvet értő: hogy lehetek volna tehát azokkal hasonló nyelvet beszélők? — A' mongol hódítás után nem sokára, még a' XIII-dik század alatt mongolok és tatárok között huzamos ideig tartózkodott Marco Polo világosan megkülönbözteti a' kúnokat a' tatároktól, hibáztatva mindazokat, kik e' két népet azonegynek veszik, így okoskodván egykor a' Kaukasus fölött lakott népekről szólóban: „*Es ist jedoch nicht richtig, dieses Volk Tartaren zu nennen, denn das waren sie in jenen Tagen nicht, sondern Kumani mit einer Mischung von andern Nationen*“³⁾. Ki tudhatta jobban az európaiak

1) Recueil de Voyages et Mémoires publié par la Société de Géographie. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 488.

2) Die Goldene Chronik von Hohenschwangau. München, 1842. in 4-o. II. Th. S. 69. Conf. A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1846. VII. köt. 121. l.

3) Die Reisen des Venetianers Marco Polo im dreizehnten Jahrhundert. Leipzig, 1845. in 8. S. 68.

közül nyelv tekintetében a két nemzetnek rokon vagy idegen voltát e bő tapasztalású, keletet igen jól ismerte férfinál?

A' kún szemé-
ly- és
helynevek
magyar ér-
telműek.

10. §. Nem mutathatunk ugyan föl a' hajdankorból olly magyar nyelv-maradványt, mellynek kún felekezetektől származását bizton lehetne állítani, de birunk a' kúnnép pogányidei személy- és itt letelepülése kori helynevek' nagy sokaságával, mikből nem más mint magyarnyelvűsége tűnik ki. Ez eddigelő érintetlen maradt tárgyra rövid vizsgálatot fordítanom nem leszen eredménytelen a' nyelv' kérdése körül. Béla kir. névtelen jegyzője megemlit több kún főemberek neveit, 's ezek között föltűnök az *l* betűvel végződők; például: Ketel, Sepel, Turzol. A' két utóbbi helyeinkben most is él, mert kéttelenül ezekről nyeré nevét Csepelsziget és Tarczal város. Az elsőt Ketel vagy Ketzal kiejtés tartja fön. Hogy ezek valódi magyar jelentők, következőből láthatni. Bir ugyanis nyelvünk a' főnevek alakulására *al*, *el*, ragszócskával, melly, valamint táj, úgy az uralkodó szokás szerint *aly*, *ely* és *aj*, *ej* kiejtéssel fölváltva használtatik; jeltenti pedig a' nevezett dolog állatját (substantia), lényegét, léteget, foglatját, összegét, továbbá: birását és a' létesítő erő' tartalmát; például: apály, asz-ály, csek-ély (csak, csek, csik, csök, csuk: vékony-hosszút értelmező gyök, honnan: csák-ó, bika-csek vagy csök, csikhal, csukahal), dag-ály, ét-el, főd-él, göb-öly (metathetice a' bógó állatoktól), hat-ály, it-al, lap-ály, rag-ály, szab-ály, tereb- vagy terep-ély, visz-ály. A' csep szó él ma is, mondjuk: csepü, csépelő, csépelni; azonegy a' verő, ütő az az csapó szókkal. A' Csepel kún férfinév tehát nem egyéb csapó vagy ütőnél, melly már magában erős kar', hadi és vitélő működés' jellemzését tárja előnkbe. A' Tarczal név gyöke tárca vagy tárcza; 's bizonyára tárczást jelent. Ketel névben a' kecs, kegy mutatkozik gyökül, miszerint: kecses, vagy kegyes értelmezés nyilvánul. És mindezek lelki és testi tulajdonokra vonatkoznak, minőktől a' pogánykori személynevek levonása már fönebb kimutattatott. Efféle *l* végzetű név a' vezérek korából Leel, Lél vagy Lehel kapitányé a' lehelés vagy kúrthe fuvástól; ilyen Tevel vagy Tévely Árpád unokájáé (Tebeles Constantinusnál), melly a' teve álatról vétetett, hatalmas járó-keelő, tévelgő tulajdonság' kifejezésére. Az Atilla (Étel) névnek is csak illy módon fejthetnök meg valódi értelmét. Névtelen jegyzőknél a' kúnok fönökei közt előfordul Boyta, Borsu, Bunger, miket Balta, Bors és Gyömbér (metathetice Böngyér) szóval

lehet es kell értelmezni. Ezek őseinknél széltiben használt átvitt értelmű nevek. Lássuk már a' későbbkori pogány kúnokat. A' IV. Béla kir. idétt beköltözött kúnok fővezére Kuthen névvel jelöltetik krónikáinkban, 's róla Kiskúnságban Halas székhez tartozó Kethenszállás vette nevét (most pusztá Pestmegyében Kötöny név alatt); mellynek igaz kiejtése az utóbbiban él, tiszta értelmet is adván, a' köt és kötő, kötény szóban. Kún László kir. orgyilkosai' Arbuz, Turtule és Kemence nevei nemcsak Arbocz, Türtel és Kemencze helyekben fűnmaradtak, hanem tiszta jelentéssel, tulajdonság jellemzésével birnak: azbocz, nagyra, hosszúra; türtel törőre, zúzóra vagy talán törpére; kemence vagy keményke, erősré 's vastagra vonatkozván. Az Edue, Kupchec, és Mandula kúnok nevében Edő, azaz édelgő, édes; Képcse, azaz képecske, szép alak, vagy talán csipke (piros növény) és Mondola lappang. Jegyezzük meg azt is, hogy a' kúnokkali szoros érintkezések eseteinél tolmácsolatról évkönyveink mélyen halgatnak.

Fonsosb eredményre vezetnek a' letelepült kúnok és velük rokon jázok lakhelyeinek tiszta magyar nevezetei. Majdnem hiánytalan lajstromát adhatjuk XIV, XV. és XVI-dik századi oklevelekből azon helységeknek, miket kúnok laktak, birtak és nagyrészből mais birnak. Hajdan székekre levén fölözva területeik, valamint az illy székek „sedes“ néven említettek az oklevelekben, úgy a' hozzájuk tartozó helységek szállásoknak „descensus“, majd mindig oda illesztetvén a' helynév mellé „zállas.“ A' XVI-dik század elejéig virágzott hontorszéki (most Hantos; Fejérvármegyében) kúnok helyeit is idetudva, következő sorozat alakítható:

Adacs, Ágó, Akasztó, Apáti, Árokszállás, Asszonyszállás, Átokháza. Báboczka, Baltaszállás, Baracs, Belker-Horkán, Bene, Berénzállás, majd szék, Bócsaszállás, Boldogfalva vagy háza, Borsod, Borsóhalma, Buzganszállás (Bugacz). Csengole. Csengőd, Csókáshegy, Csolyószállás. Dorosma. Előszállás, Ecseg. Fábiánka, Fejértú, Félegyház, Fénszaru, Ferencsnállás, Fülöpszállás, Fűzes. Gengelteleke. Halasszék, Harasztya, Harka, Homokszállás, Hontorszék. Ivánka, Izsák. Jakabszállás (kettő), Jákóhalma, Jangótszállás, Jankó. Kajthor, Kakat, Kápolnás, Kara, Karácsonszállás, Karapal, Karczagújszállás, Kaskantyúszállás, Kazalháza, Kecske métszék, Kederhanka, Kelebi, Kenchegszállás, Kenpeczszállás, Kerekegyháza, Királtelke, Kis-Balás, Kisér, Kis-Kaba, Kis-Körös, Kisszál-

lás, Kis-Turgony, Kisújszállás, Kocsér, Kolbászszer, Kozukháza, Ködszállás, Kúnhegyes, Kún-Jakab-Horkán. Laczkháza, Lajosszállás, Lamitha, Ludas. Madaras, Magyarszállás, Majosszállás, Mámahomoka, Márialaka, Mátkó, Mátyusháza, Mélykut, Mesterszállás, Mihálytelke, Mindszent, Mizeszék. Nagyharang, Négyszállás. Orgonde sz. Miklós, Orgovány, Othasilisszállás. Ócsöd. Pálkaszállás, Pálos, Peder, Perkát, Póhamara. Sárosd, Sebestyén, Szankszállás, Sz. György (Alsó, felső), Sz. Imre, Sz. László, Sz. Mihálytelke, Szombatszállás, Szomoktarcsa, Szücskő. Tabd, Tajó, Tasháza, Tatárszállás, Tatar-Szent-Miklós, Tazlár, Telekszállás, Tompa, Törtelszállás, Türkeve. Újfalu, Újszállás, Újszász. Ülés. Vársárhely (Moldmező), Vetenek. Zentheltszer, Zima, Zombatkuta. Nem is említem az állások, árkok, berkek, bokrok, bozótok, buczkák, dombok, dűlők, erdők, erek, eresztők, fűvények, gátok, gyeppek, halmok, határ-hantok, kaszálók, kelők, kertek, legelők, mocsárok, nyilasok, örvények, ösvények, patakok, porondok, rétek, semlyékek, síványok, szigetek, szikek, tavak, töltések, turjánok, utak, völgyek, zombékok 'stb. 'stb. az első megtelepedéssel jobbadán egykoru ezernyi neveit, mellyek merőben magyar nyelvű billeget viselnek homlokukon, már csak az elsorolt telepekből megtanulhatná a' kúnok' török-tatár nyelvűségét hirdető iskola, hogy azok olly néptől nem keletkezhetének. A' „tatár“ epitetummal ellátott két helység mint kivételi, főnebbi vitatásunknak ad nyomatékot; mikhez egy két tatár hangzatú szállítványt örömezt oda engedünk, miután föltettük a' kúnok között egykoron tatár fajú népség lakta-, de a' kún eredetű nagy tömeghez képest olly csekély számú falvak' léteztét, hogy azoknak a' kúnok közé olvadniok közös szerkezetük- és kormányzatnál fogva és így eredeti nyelvüket nem veszteniök lehetlen vala.

A' kúnok' magyarokéval egyező összerkezete.

11. §. Még egy figyelemre méltó, ekkorig szinte érintetlen maradt adatot említek csak föl a' kún-magyar rokonság támogatására. Hiteles történeti és okleveli bizonyításoknál fogva a' magyar és vele egy eredetű székely nemzet nemek- és ágakra (Generatio et Linea) vala fölösztva: ugyan ekkép a' honunkban IV. Béla idétt megtelepedett kúnok hét nemzetségekből állottak. (De septem Generationibus eorundem Comanorum) ¹⁾. Ezen nemi osztályzat következtében a' nemzetségi biráskodási hivatal a' magyarok- és székelyeknél örökös, bizonyos családakhoz köttetett vala; épen ezen szertartás

¹⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8-r. 13. l.

divatozék a' kúnoknál, kik között a' birák kapitányoknak hivatván, azon tisztség bizonyos családokra örökségül hárula át, számos oklevelek utmutatása szerint. Ezt kimutatandó, közlöm egész terjedelmében Csertó kún család' törtel-bócsa- és küncsögszállási kapitányságáról szóló, eredetiben Szegedvárosa levéltárában őrzött 1436-diki levelet, melly Zsigmond királytól adaték ki 's így hangzik: „*Commissio Johannis Orzag Comititis de Zarand, et Ladislai de Katha Judicium Comanorum, per literas eorum facta.*“

— „*Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, etc. Rex, Memorie commendamus tenore praesencium significantes quibus expedit universis, Quod cum nos pro evitandis multiplicibus querelis, et clamoribus, quibus universitas Comanorum hactenus per infrascriptos nostre sepe sepius propulsarunt aures majestatis, pridem nobis in civitate nostra Zegediensi existentibus, commisisse-
mus fidelibus nostris Egregiis Johanni Orzag de Gwth Capitaneo castris nostri Wylagoswar vocati, ac Comiti de Zarand, nec non Ladislao de Katha Comiti de Zolnok Judicibus praedictorum Comanorum nostrorum, ut ipsi ad quamlibet sedem ipsorum Comanorum nostrorum personaliter accedere, in-
bique ab omnibus fidedignis Comanis, Juratisque, et Communitatibus Comanorum, ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque nobis, et sacro nostro diademati observandam, diligenter id inquirere, qui et quales in ipsorum medio veri, et legitimi essent Capitanei, ac jure hereditario hujusmodi Capitaneatus tenerent, et ad quos ab ipsorum progenitoribus legitime sunt devoluti, diligenter inquirere deberent, et investigare. Tandem fidelis noster Valentinus Cherche dictus Comanus de Thertezallas nostre Serenitatis venien in praesenciam, exhibuit, et praesentavit nobis quasdam literas annotatorum Johannis Orzag, et Ladislai de Katha, in quibus vidimus contineri, quod ipsi juxta praemissam eorum diligentem Inquisitionem, annotatum Valentinum in tribus descensibus infrascriptis, videlicet Thertezallas praedicto, Boychazallas, et Kempcegzallas vocatis reperissent, et invenissent esse verum et legitimum Capitaneum, et eosdem Capitaneatus in ipsum jure hereditario a suis progenitoribus fore devolutos, Supplicans praefatus Valentinus nostre sublimitati prece subjectiva, ut ipsum, et suos heredes in huiusmodi Capitaneatibus confirmare dignaremur. Nos itaque tum humilimis, et devotis supplicationibus praefati Valentini, per eum majestati nostre modo praetacto porrectis, solita pietate exauditis clementer, et admissis, tum etenim con-*

sideratis fidelitatibus, et fidelium serviciorum meritis memorati Valentini nostre Serenitati per eum exhibitis, et impensis, praetactos Capitaneatus descensuum Thertezallas, Boychazallas, et Kempcegzallas praescriptorum, simul cum cunctis ipsorum utilitatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad praetitulatos Capitaneatus rite spectantibus, et pertinere debentibus, sub illis juribus, libertatibus, et condicionibus, quibus per progenitores ipsius Valentini, et consequenter per eundem hactenus rite, et legitime tenti fuerunt, et possessi, pro eisdem Valentino, ac suis heredibus, et posteritatibus universis, per ipsos jure perpetuo, et irrevocabiliter possidendos pariter, et habendos confirmamus, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Bude in festo Divisionis Apostolorum, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Tricesimo sexto, Regnorum nostrorum Anno Hungariae etc. quinquagesimo, Romanorum vigesimo sexto, Bohemiae Decimo sexto, Imperii vero quarto. Ugyan ezen Csertő Bálintnak 39 évvel később Mátyás kir. Budán 1475-ben kelt levelénél fogva megengedé, hogy a' törtel-küncsüg- és bócsaszállási, mirigyhalál által megfogyasztott kúnokat újabb telepítéssel gyarapithassa (Anno 1475. Budae in vigilia Festi B. Joannis Bapt. Valentino Cserty de Thertelszállása Capitaneo Cumanorum in Descensibus Thertel-szállása, Kenythey-szállása, et Bocha-szállása vocatis, et ad sedem Halas pertinentibus commorantium dictorum Descensuum peste imminutorum impopulationem admittit). A' kún nép belső történetének hasonló adatok utáni megismerése nyújthat kellő véd- és győző okot nemzetiségük kérdésének már valahai eldöntése- és földérintésére, az örökké egy húrt pengető külföldiek' ellenében.

Nem halt ki az eredeti kún népfaj.

12. §. A' kún nép' belső történetének ismerete oszlatja el azon, némmel melyek által fontos ellenvetés gyanánt emlegetett kétséget is, minélfogva a' mostani jász-kúnoknak a' régi valódi kúnoktól leszármazása gyanussá tétetik: kényelmesen elmondatván annak a' török uralom' korábani elszélyesztetése, üzetése és kiirtatása. Ellene mondanak ezen alaptalan véleménynek azon számtalan oklevelek, mellyeket a' kúnok részére épen azon szomorú időszakban birtokaik és jogaik' biztosítása iránt az uralkodó fejedelmek és nádorok kiadtak. Léteznek ugyanis a' mohácsi vésznap után 1527, 1535, 1537, 1539, 1553, 1563, 1583, 1622, 1625, 1629, 1631, 1646, 1668, 1673, 1682, 1688, 1696 és 1697-dik évekről kelt királyi kiváltságai, valamint nádoroktól 1622, 1637, 1649, 1655, 1681 és 1689-

dikben kiadott ótalom leveleik. Mind ezek kinek számára adattak volna, hanemha az ősi szabadságaik- és jogaikhoz annyira ragaszkodó egy nagy tömegben élt kún népnek? Némelly kisebb helységek lakosi azon félelmes időkben a' népesb helyekre, mint Halasra, Kecskemétre, Berénybe stb. vonultak ugyan: de ezen összpontosulás által ősi nyelvüket 's nemzetiségüket nemhogy elveszthették volna, sőt inkább erősebben daczolhatának az elidegenedés és fajulás ellen. Igaz, nagy része a' kiskúnoknak leginkább Eger végvár' 1596-ban török kézre jutásával elhagyá őshelyeit, a' szomszéd megyékbe, főleg Turzó Szaniszló nádor' jószágaiba bujdosván: de ezek is időjártával mind visszaköltöztek régi lakhelyeikre, miről elég bizonytságot nyujt ugyanazon nádor' 1622-diki magyar nyelvű ótalom-levele, hol ezek mondatnak: „Az egész Kis-Kúnságbeliek alázatosan megtalálván minket, eljöttek mihozzánk, mivelhogy ez ideig bizonytalan helyen való lakásokat, bujdosásokat tellyességgel elunván, és különb-különbféle sok nyomoruságokat megunván, elakarván már tőlök távoztatni, Misére, Lajosra, Kocsérra, Karára, Pálkára, Kisszállására, Ferenczszállására, Fülöpszállására, Szabadszállására, Sz.-Miklósra, Törtelyre, Bösztörrre, Laczházára, Kerek-egyházára, Kis-Balásra, Jakabszállására, és Mátkára, mint nekik régi és azelőtti lakó helyekre a' Kis-Kúnságban, honnan ők és az ő régi Elejek származott, most ismég újonnan vissza akarnak jönni, magok saját régi elejeknek lakó helyeket felakarván venni, megszállani igyekezik, — kiknek — mind fejenként, mint igaz Kúnoknak stb.“¹⁾ Ezen bujdosó kúnok közül többen némi magyar urak által erőszakkal letartatva, jobbágyokul használtattak, melly tettet megsemmisítendő, méltónak tartotta II. Mátyás kir. hogy őket Báthori Gábor erdélyi fejdelemmel 1610-ben kötött szerződés' VI-dik pontjában egyről egyig kikérje, és elbocsátatván kitkit saját származása helyére rendeljen²⁾. Mondja már ezeket tudva valaki, hogy a' régi kúnok kihaltak 's elenyésztek; a' mostaniak tömege pedig újabb magyar szállítványokból alakult: mindenbizonyal nyom nélkül elhangzandók leendnek szavai. Nem tagadhatni újabb korban a' kúnok közé számos magyar családok szivárgását: ezek és ilyeneknek azonban a' kún nemzetiség elnyelésére csudahatalom nem adatott. Vagy talán már a' keresztvizzel a'

¹⁾ Naponként való Jegyzések az 1790-diki országgyűlésen. Budán, 1791. fol. Iratok, 37. lap.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1817. VI. köt. 45. lap.

XIII-dik században megváltoztatták a' pogány kúnok eredeti nyelvüket? A' világtörténetében illy hallatlan eseményt a' kúnok idegen nyelvüségé mellett zajongó iskolának marad kötelességül beh bizonyítania; mit, úgy hiszszük, tiz „*Dictionarium Cumanicum*“ és „*Oratio Dominica Cumanorum*“ föltalálásával sem leendnek képesek eszközölni; azért bátran elmondhatjuk; „*OPINIONUM COMMENTA DELET DIES.*“

Etelköz' vizsgálata körül fölmerült magyar, besenyő és kún kérdéseknek az előadott négy bizonyítvány általi világosítását 's kiegyenlítését legyen még szabad némi függelékekkel bővitenem; olyakkal, mik az egésznek szemléletére folytonos lánczolatban fénysugárt derítvén, egy részben a' történettudomány' érdekét mozdítják elő, más részről pedig a' moldvai magyar elem' legújabbkori állapotáról adnak hű képet. Következők a' függelékek:

I. A' magyar moldo-román és oláh viszonyokról a' XVII-dik század végeig.

II. A' moldvai magyarok' 1851-dik évi statisticája.

III. Az árpádkori magyar hadosztályok' neveinek bővebb fejtegetése.

I. FÜGGELEK.

MAGYAR MOLDO-ROMÁN ÉS OLÁH VISZONYOK.

Semmi kétséget nem hagynak maguk után a' főnebb előterjesztettek a' régi Etelköz, majd Patzinakia és Cumania néven ismert tartományban, mellyet krónikáink, Etelköz nevezettel ámbár nem illetve, kéttelenül a' magyarok' mostani hazájuk előtti fészüknek vallják, imígy nevezvén meg: „*In nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur, deuenerrunt, — tandem venerunt in Pannoniam, et ad ripas alvei Tysciae, stativa fixerunt castra*“¹⁾); ezen tartományban mondom, Árpád korától fogva mind mostanig az oláh, vagy mint ők újabb korban nevezni szeretik, román elem mellett magyar nyelvű népség' fönléte iránt. Miután a' Cumaniávali kapcsolatot hiteles történeti adatok tárják föl, érdekes ismernünk azon viszonyokat is, mikben Cumania megszűntével a' XIV-dik század folytán hatalomra vergődött oláh népséggel a' magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek és a' két testvérhon állottak; mert e' viszonyok ismerete nélkül méltán különösnek tetszik, midőn olvassuk az erdélyi fejedelmek, jelesen Báthory Zsigmond' czimében (1597): „*Nos Sigismundus Dei Gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpiniae etc. Princeps.*“ Cumaniában az oláh elemnek fölemelkedését évkönyveink, nevezetesen János küküllői esperest I. Lajos kir időszakára, mintegy 1359. körül túzi, előadván, miként a' tatárok miatt pusztává lett Moldvába Bogdán, a' marmarosi oláhok vajdája saját népével alattomba beköltözvén, nemzeti, de a' magyar királyoktól függő tartományt alapított; melly korabeli eseményt ekkép adja elő: „*Huius etiam tempore, Bogdan, Wayuoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus distitutam, clandestine recessit: et quamuis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset; tamen,*

¹⁾ M. Joh. de Thwrocław, Chronica Hungarorum. Part. I. cap. X. ap. Schwandtn. Tom. I. pag. 57.

*crescente magna numerositate Olachorum, inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata. Wayuodae vero, qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur; ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consuetudo*¹⁾. Ezen korszakra esik Cumania' nevének a' Moldavavizétől hívott Moldaviávali fölcserelése is. Jeles történetírónk Pray György²⁾ és Engel Keresztely³⁾ megbizonyíták ugyan Moldva- és Oláhországnak a' múlt időkben magyar koronától függését; de minthogy amaz Lengyel- és Magyarország között korán Páris almájává alakult, ezen függés nem vala szakadatlan 's folytonosan tartó; ugyanazért a' két királyi udvarnáli tárgyalásuk függő kérdésül hagyaték. Jogi tekintetből úgy, valamint történeti szempontból hasznosnak itélem rövid kivonatban közölni azon számtalan okiratokat, mik az oláh és moldován nép' fejedelmeinek a' magyarokévali szoros kapcsolatát több századon keresztül bizonyítják; annál is inkább, mivel ezen összeköttetésnek a' két elemre lényeges befolyás nélkül történetét állítani, vagy csak gondolni, az előttünk fekvő tények- és eredmények' hazudtolása lenne. Parlag e' részben még történetírásunk, silány Moldva- és Oláhország historiája. Ez utóbbiakban véghezvitt számtalan dűlások megfoszták őket azon nyilvános iratoktól, mellyek közügyeinek ismertetésére kutfók gyanánt szolgálhatnának; nem csuda azért, ha történetíróik meddő értesítéseikben keveset mondanak és tudnak a' magyar hatalom' szárnya alatti létükről. Magyarország és Erdély' levéltárai pótolják némikép e' tetemes hézagot; ezekből merítheti a' magyar és oláh történetíró ennekutánna a' kölcsönös viszonyokat tanusító adatokat.

Pray György' értekezéséhez kapcsolt, és jobbára a' budai kincstári titkos levéltárból vont 1391, 1401, 1427, 1440, 1452, 1477, 1503, 1505, 1508, 1509, 1511 és 1535-dik évről szóló 12 darab okiratok eléggé hirdetik Moldvának Magyarországtól függését. Ezen iratok' utóbbika

¹⁾ Turóczi Chron. P, III, cap. 49. apud Schw. T. I. pag. 196.

²⁾ Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam, conscriptus anno 1737. In Commentariis Historicis, quas scripsit G. Pray, Ed. G. Fejér. Budae, 1837, in 8. — Strein Richard már 1660. év körül írt némi értekezést Moldvának jogi tekintetből hová tartozása kérdésében illy czim alatt: „Richardi Streinii responsum ad quaestionem: utrum Moldavia ad Hungariam vel Poloniam pertineat?“ melly kézirat megvala Kollár Ádám gyűjteményében. L. Catalogus Librorum Kollarianorum. Vienne, 1783. pag. 11.

³⁾ Engel, Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. Th. I, II.

szerint I. Ferdinánd Péter moldvai vajda részére Csicsó, Küküllő és Bálványos erdélyi várakat meg Besztercze várost hűsége tekintetéből újadomány mellett megerősítvén, ekkép fejezi ki magát: „*Crebris etiam ac humillimis eiusdem Vajvodae supplicationibus inducti, arces Csicho, Kykellew, Balvanyos, ac civitatem Bistriciensem, in partibus regni nostri Transylvanis existentes, quas a Serenissimis Praedecessoribus nostris, Regibus Hungariae, maiores sui obtinuerunt, partim ipse Petrus Vayvoda his temporibus est adeptus, cum omnibus illis utilitatibus et proventibus, quibus nunc possidet, in manibus Eiusdem Petri Vayvodae de gratia nostra speciali relinquimus absque omni impedimento possidendas.*“ A moldvai vajdák' hűbérsegéről és hűségeikért nyert erdélyi birtokaikról emlékeznek a' királyi jövedelmek' lajstromai is, hol ez áll 1494-dik évre: „*Magnifico Dno Stephano Vayvodae Moldaviensi de contributione Transylvanensi (dati sunt) 1000 fl.*“ — 1495-re: „*Bona Domini Steph. Vayvodae Moldaviensis in pertinentiis castrorum Chychev et Kykellew (a quibus contributio relaxata est) faciunt 1515 fl.*“ A' kolosmonostori levéltárban létezik Ulászló kir. 1503-ról azon megerősítő levele, melly szerint Csicsóvár István moldvai vajda és fia Bogdán' részére szereztetett újabban. I. Ferdinánd Zsigmond lengyel királyhoz 1536-diki januar. 20-dikán kelt levelében mondja: „*Perlatum est ad nos, caussam dissensionis, quam inter Serenitatem Vestram et Magnificum fidelem nobis dilectum Vajvodam Moldaviensem vigere audivimus, non postremam esse, quod licet terra Moldaviensis et territorium Pokucense a divis quondam Ungariae regibus praedecessoribus, dominorum Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerint, ut idem Moldavi primum Sacrae Coronae Hungariae sint fideles, et illi quoque sub protectione et tutela eiusdem coronae esse debeant.*“ — Reychersdorffer György, ugyanazon Ferdinándnak moldvai követe következőket jegyzette föl e' régi függésről többször idézett munkájában: „*Fuit et olim Wayvoda Moldavus, Hungariae Regibus juramento adstrictus: ejus enim provincia, quasi regno Hungariae addicta, ingruentibus bellis, contra hostes publicos, in defensionem et conservationem illius, praesidia a Regibus Hungariae obtinuit necessaria.*“ Oláh Miklós, még mint a' szerencsétlen Lajos kir. özvegyének Máriának titoknoka ír 1536-ban Moldva- és Oláhország' vajdáiról: „*Huad aliter tamen hic quoque, quam ille, iuramentum praeostat Regni Hungariae, fidelitatis exhibendae. Qui, ut in fide permane-*

*ant, liberalitate Regum Hungariae, in Transylvania aliquot arcus possidebant*¹⁾.

De már azon oklevelek' elsorolására megyek át, mellyek a' moldován és oláhországi románok' magyarokkal viszonyát mutatják. Ezek jelenen leginkább a' gyulafejevári káptalan- és szászok' szebeni levéltárában őriztetnek. Lehetnek még másutt is nagy számmal, miknek zonban kutatásim alatt ismeretükre nem jöhettem.

1458. I. Mátyás kir. fölszólítja az erdélyi szászokat Vlád havasalföldi fejdelemmeli békében élésre.

— Szilágyi Mihály kormányzó az említett király' nevében szinte a' végre hja föl a' szászokat.

1508. Ulászló kir. parancsolja a' szászoknak, hogy Radul havasalföldi vajda halálózása esetében Somi Józsa temesi gróf megkeresésére a' török ellen fölkeljenek.

1510. U. a. király parancsolja a' moldvai vajda' segedelmére a' tatárok elleni fölkelést.

1541. Majláth István országkapitánya Péter (moldvai) vajda ellen fölkelést parancsol.

1556. Sándor moldvai vajda Kornis Miklóst arról értesíti, hogy udvaránál olly hir szállongna, mintha Ferdinánd neki 300 aranyat és 100 jobbágyat ígért volna János király fia' előmozdításának megátlása esetében; melly iránt világosítást kíván. Febr. 20.

— Ugyan Sándor mold. vajda föl hívása Ferdinánd királytói elpártolás és János meg Izabella' részére állás' dolgában. Jul. 30.

1581. Imbrefy János Oláhországba rendelt erdélyi követ' megbízatása.

1584. Péter oláhországi vajda Erdély cancellárjának írván, olly egyént kér küldetni, kinek sededelmével a' latin és magyar nyelvben élhetne. Tergovist, januar. 23.

1600. Erdély' nagyai, egyesülés- és a' hazának Mihály oláhországi vajda elleni védelmére szólítják föl a' szászokat. Septemb. 2.

1606. Bocskay Istváu Rákóczy Zsigmondot Moldvában állítandó határok iránt 's egyebekről tudósítja. Kassa, mart. 20.

1608. Moldvaország nagyainak és bojárainak kezeslevelük Báthory Gá-

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria. Cap. XIII. In Bel Math. Adparatu ad Histor. Hung. Dec. I. Mon. I. ed. Posen. 1735. in fol. pag. 25.

- bor fejedelem és Erdélyország iránti állandó és sérthetlen engedel-
mességük, barátságuk és hűségük fölött kiadva.
1618. A' moldvai érsek, püspökök és bojároknak Erdély' fejedelme és
karai' részére ajánlott hűségükről szóló ünnepélyes levél.
1619. Mogila Gábor oláhországi fejedelem és Bethlen Gábor erdélyi fejd.
közti szövetségnek másolata.
1620. Gáspár Moldva' fejedelme Bethlen Gáborhoz követet küld, hogy
annál sikeresben letörölhesse azon foltot, mely némi rozszakarók
által az erdélyi fejedelemre kenetett. Jászvásár, april. 29.
1627. A' moldvai vajdának hálatlanság hányatik szemére. Gyula-Fejér-
vár, május 25.
1629. Hatvan Bertalan megköszöni Bethlen Gábor fejedelemnek azon
kedvezését, mellyet Radul vajda részére végrehajtott követsége al-
kalmával tapasztalt, magát továbbá is ajánlván. Jászvásár, oct. 26.
- A' havasalföldi vajda Bethlen Gábornak Moldvában levő némi moz-
galmakról jelentést teszen. Bukurest, julius 47.
- Ugyanaz Moldváról bizonyos tudosítás nem küldhetését jelenti. Bu-
kurest, aug. 9.
- Ugyanaz a' fejedelem egészségének helyreállításán örvendvén, jelenti,
hogy Kentinur és Galga szultán körülbelül 80,000 fegyveressel a'
lengyelek ellen indult. Bukurest, septemb. 29.
- A' fejedelem követe Moldvából irván jelenti, hogy a' görög és musz-
ka összeesküvésbelieket Lupuj vajda megfutamlása következtében
a' legnagyobb zavar és félelem lepte meg.
- Év nélkül. Oláhország követe az erdélyi karok előtt aziránt szónokol,
hogy fejedelmüket Lupuj és a' török ellen védelmezzék.
1632. A' brassói bíró Rákóczy Györgyöt aziránt értesíti, hogy Sztolnik
Nedelko boer nagy gyorsasággal a' Barczaságba ment. Brassó, jun. 20.
1633. Rákóczy György Máté oláhországi vajdát a' nagy vezérnek ajánlja,
hogy tovább is ezen tisztségben tartsa meg. Gyula-Fejérvár, máj. 20.
- Kornis Zsigmond a' kötendő békéről irván Máté vajda' sok okoknál
fogva el nem hagyását javallja. Deés, aug. 8.
- A' szebeni és beszterczei tanács Rákóczy Györgyhöz küld Moldvá-
ból visszajött némi egyént, hogy Alazar basáról élőszóval terjessze
elő a' miket látott. Besztercze, novemb. 17.

1635. Máté oláhországi vajda esküje. Bukurest, Péter-Pál napján.

- Ugyanannak esküje az erdélyi fejdelem részére évenként fizetendő 5,000. for. és minden szerszámmal ellátott délczeg török háta paripának küldése iránt. Bukurest, u. azon napon.
- Másik rendbeli eskü a' bojárrok által aláírva; és a' bojárrok esküjének másolata.
- Máté vajda a' fejdelem levelének tovább küldése és a' megfogatott bizonyos egyénnek kézhez küldése iránt ir. Bukurest, aug. 17.
- Sebessi Boldizsár Máté vajdának hosszasan ir az iránt, hogy Nyagoj moldvai vajda lehessen. Konstantinápol, octob. 23.
- A' moldvai vajda panaszkodik a' fejdelemnél némi emberének Háromszékben lett elfogatásáról. Jászvásár, septemb. 13.

1636. Máté vajda jelenti a' fejdelemnek, hogy a' fényes portához már elküldé emberét, és egyedül azt akarná már tudni, melly időben kellessék küldenie a' fejdelemhez a' kívánt boereket. Bukurest, februar. 15.

- Vazul moldvai vajda a' fejdelem követe által küldi Rákóczy Györgynek a' vásárolt lovakat. Jászvásár, april. 18.
- Kádár Mihály Rákóczy fejdelemnek jelenti a' vajda' ellenzése miatt utra nem indulását. Bukurest, jun. 11.
- Petki István Rákóczy Györgyöt értesíti a' futárnak Moldvábóli megérkezéséről, és hogy semmi rosszat onnan nem hallott, 's a' vajda hadseregét sem látta. Lázárfalva, jul. 21.
- Máté vajda jelenti a' fejdelemnek a' dolgok' mind a' törökök, mind a' tatárok' részéről kedvezőkép állását. Bukurest, aug. 13.
- Rákóczy György fejdelem' Máté vajdának adott biztosító levele az iránt, hogy fegyverrel megtámadni őt nem fogja. Kolosvár, jan. 16.
- Az erdélyi karok és rendek' biztosítása ugyanazon tárgyban.
- Moldvaország bojárainak biztosító levele a' fölött, hogy a' fejdelem és országa ellen semmit sem teendenek. Bukurest, octob. 12. — Ugyanaz más példányban.
- Máté vajda, katonaságának békében léte és semmi részben nem aggodhatás felől tudósít. Bukurest, octob. 22.

1637. Kornis Zsigmond Bethlen István' ügyéről a' fejdelemmel, 's a' tatár khámmal meg a' moldvai vajdával egyezkedik. Radnoth, mart. 27.

1637. III. Ferdinánd Máté vajdának megigéri pártfogását. Bécs, mart. 31.
- Eszterházy Miklós gr. írja a' vajda emberének nála voltát, a' ki iránt hogy a' fejdelem kedvezéssel viseltessék, jónak látja. 'stb. Posen, april. 4.
 - Jármí Ferencz jelenti a' fejdelemnek írva, Brodban a' hetmannhoz megérkezését; hozzáadván, hogy a' vajda is kéré követe által 400. ember' toborzhatását. Bród, april. 24.
1638. I. Rákóczy György fejdelem Vazul Moldvaország fejdelmével szö-
vetsége.
- Oláhország' Rákóczy György részére adott oklevele.
 - I. Rákóczy György fejdelem biztosítólevele Vazul moldvaországi vajda' alattvalói- és boerjainak szabad átköltözése iránt.
 - Moldvaország' érsekének és boerjainak biztosító levele I. Rákóczy György részére az állandó béke föntartásáról kiadva.
 - Kassai István a' vajdákról és nagy vezérről értekezik a' fejdelemmel. Kolosvár, május 29.
 - Máté vajda átküldvén a' fejdelemhez a' török császár levelét, kéri, hogy vele egyetértésben legyen Vazul moldvai vajda elleni felelet tárgyában. Tergovist, aug. 4.
 - A' két vajda' (moldva- és oláhországi) viszálkodásairól töredék.
 - A' két vajda közti békekötés pontjai.
 - A' vajdáknak Erdély fejedelmével kötött békesség' pontjai. Gyulafejevárvár, septemb. 3.
 - Rákóczy György fejdelem' biztosító levele a' béke föntartásáról Vazul vajda részére kiadva. Gyulafejevárvár, septemb. 29. — Ugyanaz magyarul.
 - A' Moldvába ment követek által vitt leveleknek sorjegyzéke. Oct. 5.
 - Oláhország nagyainak biztosító térítvénye. Bukarest, octob. 23.
 - Máté vajda' kötelező térítvénye. Bukarest, octob. 23. Hasonló, másik példányban.
 - Vazul vajdaé. Jászvásár, octob. 26. Ugyanaz, másik példányban.
 - A' moldvai metropolita és boerek' térítvénye. Jászvásár, octob. 26.
1639. Vazul moldvai vajda' I. Rákóczy György részére tett hűségi esküjének töredéke.
- A' moldvai fejdelmelli békekötés' töredéke.

1639. Vazul moldvai vajda' akkoron adott esküje, midőn Bazaratha (Bazaraba) az erdélyi fejedelmet segítségül hívá.

— Lupuj' kivetésével történendő vajdaságra jutás iránt némi egyén az erdélyi fejdelem' tanácsosával értekezik.

— Vazul moldvai és Bazaraba Máté olahországi vajda között kötetendő békülés czikkei.

— Vazul moldvai vajda jelenti Erdély fejedelmének, miszerint a' biztosító levél mását vevén, az abban foglaltakat szentül megtartandja. Jun. 4.

— Kassai István tudósítja a' fejedelmet Máté és Lupuj (Vazul) vajdák' állapotáról. Kolosvár, novemb. 13.

— Ugyan az, szinte azon vajdák' ügyéről hosszasan értekezik. Kolosvár, novemb. 15.

1640. I. Rákóczy György fejdelem' biztosító levele Oláhország fejedelmével kölcsönösen tartandó béke, egyetértés és barátság fölött.

— A' fejdelem Máté vajda és nagyai' részére a' békéről kiadott biztosítását Fejérváratt az országgyűlésen megújítja. Majus 14. Szinte az más példányban.

— Ugyan aziránti biztosításuk Erdély karai- és rendeinek. Gyulafejérvár, majus 14. Szinte az más példányban.

— Vazul Moldva vajdája, Máté vada tettei ellen, ki az álhireknek gyakorta hitelt adván, gonosz véleményü értesítéseket küldözget az erdélyi fejdelemhez, panaszt emel. Szucsava, junius 17.

— Máté vajda által ajánlott föltételek.

— Gelei István, György fejdelemnek némi moldvai kalugyert ajánl oláh könyvnyomtatóul. Gyulafejérvár, septemb. 13.

1641. Ifj. Rákóczy György a' fejdelemnek több tárgyakról irván, Máté és Vazul vajdákról értesítést ad. Gyulafejérvár, mart. 27.

— Ugyanaz szinte annak jelenti, mikép a' vajda magát elhatározta legyen a' segedelem-adásra, egyszersmind javaslatot teszen az oláh hadsereg táborhelyének meghatározása iránt. Gyulafejérvár, april. 6.

— Máté vajda értesít arról, hogy tanácskozott legyen azon ügy fölött, mellyet az erdélyi fejdelemtől vissza érkezett követe előterjesztett. Tergovist, aug. 26.

— Rákóczy György fejdelem ir aziránt követének, hogy vevé levelét,

's tudná Máté vajda követének adott válaszát, melly Serédynek föl-
küldetett. Fogaras, mart. 13.

1642. Az erdélyi karok és rendek' biztosító levele Oláhország fejedelmé-
veli köcsönös barátság, béke és egyetértés' tárgyában.

— Vazul moldvai vajda levele Erdély' rendeihez némi, a' beszerceziek
előadása szerint Moldvához csatolt földek' kérdésében.

— Vazul moldvai vajda levele Rákóczy György fejdelemhez a' beszer-
terceziek ellen, Erdély- és Moldvaországot választó határföldek'
ügyében.

— Rácز István a' fejedelmet konstantinápoli némi dolgok iránt, 's többi
közt a' két vajda egymásközti izetlenségeiről értesíti. Konstantiná-
pol, jul. 27.

— Két esküforma, mellynek egyike szerint Vazul moldvai vajda, má-
sikában Moldva' nagyai és nemesei megigérik Rákóczy György fej-
delemmel kötött frigynek megtartását.

1643 Rákóczy György fejd. Réthy Istvánnak némi dolgokról irván vé-
gül fölhozza, hogy Máté vajda sokat tart magáról méltóságban léte
miatt. Déva, februar. 25.

— Sándor ajánltatik Oláhország' vajdajául.

— Negul vajda minden szerencsését a' fejedelemnek köszömvén, magát
fiának, sőt mindenét a' fejedelmének lenni vallja, mart. 4.

— Vazul moldvai vajda a' fejedelmet értesíti a' felöl, hogy Barcsai Ákos
által mindeneket vett légyen, viszonzván azon panaszoknak, mel-
lyeket némi szomszédok a' vajda ellen nyujtottak, valóságon nem
alapultát. Jászvásár, septemb. 10.

— A' fejdelem Maurer Mihályra bizza az ajándékok meghozását, és
Máté vajdának az iránti figyelmeztetését, hogy magára vigyázna,
mert Lupuj (Vazul) neki cselt készít. Gyulafejérvár, novemb. 3.

1644. Vazul moldvai fejdelem Barcsay Ákosnak eleibe biztos egyént
küld, ki őt és cselédeit bátorságban vezetné és mindenekről gondos-
kodnék. Jászvásár, januar. 18.

— Máté vajda jelenti a' fejedelemnek, mikép a' megajánlott katonákat
már kiállította legyen. Tergovist, febr. 7.

1645. Vazul moldvai fejdelem tisztelettel bocsánatot kér a' erdélyi fej-
delemtől, hogy a' katona-szedést tartományában a' török császártóli
félelem miatt meg nem engedheti. Szucsava, junius 22.

1645. Sebessi Miklós a' fejedelmet Moldva' körülményeiről értesíti, jelentvén egyszersmind rövid időn utnakindulását. Jászvásár, mart. 30.
- Vazul moldvai fejdelem' levelének töredéke. Jászvásár, novemb. 2.
1646. Vazul moldvai fejdelem az erdélyi fejdelem megkeresésére ugyanannak jelenti, miszerint való legyen az, hogy a' török császár nagy özveg pénzt kíván a' római császártól is, mellyet a' jelen haboru' befejeztével bizonyosan be is hajtand; hozzá adván a' krimiai részekről némi ujságokat. Jászvásár, mart. 25.
- Rákóczy György fejdelem' Moldva fejedelme részére adott biztosító levele. April. 4.
1647. Jegyzéke azon okleveleknek, mellyek a' vajdához vitel végett Barcsai Ákosnak általadattak. Gyulafejérvár, april. 15.
- Sebesi Miklós jelenti a' fejdelemnek, hogy saját emberét elküldötte legyen a' moldvai fejdelemhez; a' ki hogy minő választ hozott legyen, a' levélből ki fog tetszeni. Vizakna, septemb. 17.
- A' háromszékiek panaszt nyujtanak aziránt, hogy az havasalföldi oláhoktól minő károsításokat szenvedtek legyen.
- Ifj. Rákóczy György atyjának a' fejdelemnek többi közt arról is ir, hogy sok dologban Farkas (Lupuj Basilius) vajda legyen a' vádolóskodó. Szamosujvár, novemb. 26. 26.
1648. Ifj. Rákóczy György Szalanczi levelét atyjához küldvén, a' vajda' futarjától értettnek írja, miszerint a' velenceziek ellen katonák küldetnének. Szamosujvár, januar. 15.
- Máté vajda keservesen panaszkodik a' fejdelemnél a' nyest és hiuz prémbörök kizsaróltatása miatt, 's a' teendők fölött tanácsot kér. Tergovist, mart. 26.
- Máté vajda a' fejdelemnek szóló leveleket átküldvén, egyszersmind Szalanczi urnak elszökött cselédét kézbesíti. Tergovist, junius 15.
- Oláhország az erdélyi fejdelem pártfogásáért folyamodik, hogy Máté és Vazul vajda között békességet eszközöljön. Jul. 12.
1650. A' havasalföldi vajda oklevelének fogalmazása, melly szerint a' szövetség pontjait ifj. Rákóczy György is megerősíti.
1653. Némi tudósítások a' muszka czárról, a' tatárokról, az illyei pusztításról, és a' fejdelem 300 katonáinak Lupuj vajda által lett megöletéséről.

1654. Boros János' a' fejedelemhez írott levelének töredéke, mellyben jelentetik, mimódon lehetne megbuktatni Vazul Farkas vajdát. Jászvásár, junius 30.
- Máté vajda olly ajánló irat mellett küldi a' fejedelemhez titoknokát, hogy annak mindenekben hitelt adna. Bukurest, jun. 30.
 - Tordai Ferencz Kemény Jánost a' konstantinápoli hirekről értesíti: állitván Lupuj vajdának a' nagy vezér általi pártoltatását. Konstantinápol, jul. 7.
 - Koszta posztelnik köszönetet nyujt a' fejedelemhez a' nyert pártfogásért. Bukurest, jul. 13.
 - A' moldvai vajda nyilvánítja a' fejedelemnek, miokból küldetett hozzá Dimkul Saul kozák. Jászvásár, aug. 16.
 - Ugyanazon vajda tudósítja a' fejedelmet a' lovak bevásárlására fordítandó figyelméről és a' szükséges 1130 talléroknek Déési Jánosnali lefizetéséről. Jászvásár, octob. 11.
1655. Az oláhországi vajda az erdélyi fejedelem iránt tartozó hűségét ismételvén, annak, bár minő hamis hírek terjesztetnének, épségben megőrzését nyilvánítja. Tergovist, majus 27.
- Konstantin havasalföldi vajda Rákóczy György fejedelem és Erdély iránti háladatóságából magát állandó hűségre esküvel kötelezvén, a' Máté vajda korában 2500 aranyból állott ajándék adóhelyett 3000-
ret ajánl évenkint. Tergovist. Kelés idő nélkül. Magyar eredetiben létezik a' budai kincstári levéltárban.
1668. Illés Sándor moldvai fejedelem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez boer Andronik nevű sztolnikját ajándékokkal küldvén, 2000 tallér áru tokai bornak részére megvásárolhatását, és Moldvába fejedelmi intézkedés mellett szállitását, meg vagy négy fiatal sólyom-madárnak küldetését kéri ki. Jászvásár, febr. 14. Hasonlókép magyar nyelven.

Bő anyagot nyujtnak ezek' dús tartalmai az oláh, főleg moldvai nép viszonyainak ismeretére; sok részben kiegészítik a' hézagokat, mik a' belföldi irattárak szegénysége miatt évlapjain tapasztalhatók; tisztán tüntetik elő, mi szoros kapcsolata létezett későbbi századokban is a' magyarnak Moldva- és Oláhország' népével. Sok homályos kérdés' megfejtését könnyíti ezek átvizsgálása. Földerül ugyanis a' szoros kapcsolatból, miért áll István mold-

vai vajda' 1458-diki pénzein, mellyeknek némelly példányai im' illy köriratot viselnek: „MONAEDA (Moneta) MOLDAV.“ és „STEPHANVS D (ominus) MOLDAV.“ mások pedig: „ІСО СТЕΦΑΝΑ ВОЄВОДА ГОСПОДАРО ЗЕМЛИ МОЛДОВСКОІ“ (Én István vajda Moldva' földének ura); az elő lapon Moldva' czimere, vagyis a' nap- hold- és csillaggal környezett ökörfej, másikon Magyarország' czimeréből a' kettős kereszt ¹⁾). Megfejtethetővé válik el végre annak miként megtörténhetése: hogy Moldvában több előkelő családok magukat magyar eredetűeknek hiszik és vallják. Illyennek hirdeti Wolf András a' Beldiman, Karp és Kasimir családot ²⁾; szinte magyar származatát vallja a' Gergel család, mellynek egy nemes szivű tagja, polgártársai javára működve jelennen a' tartomány fővárosában csendes életet él; 's ki gyermekeit nyelvünk' ismeretére magyar nevelő által vezetted. Több családokat is nevezhetnék meg, kikben nemzetünk iránti élénk figyelem és vonzódás családi ős hagyománykép tartatik fön; kikről már csak ezen jellem is nyilván tanusítja, hogy nem a' trákiai Bosporustól, a' török basák' kezéből fejdelemséget vásárlott fanariatákkal udvari szolgák gyanánt szivargottak be. Nem számítom az előbbieik sorába a' megbukott Szturdza Mihályt. Ez nem önmeggyőződés és irántuaki vonzalom-, hanem merő dagályból szeretné az egykor hatalmas magyar Turzó már, mint honunkban tudatik, magvaszakadt családból magát leszarmaztatni. Az ex-vajda ebbeli nevetséges czimpszekedését egyvalaki Jászvásárban létem alkalmával olly eszélyesen tudá fölhasználni, hogy Turzó, (ha jól emlékezem Szaniszló) diszes magyar viseleti olajfestvény képét tömérdek aranyokért játszatná a' dús vajda' birtokába, mint ősi ereklyét. Legszebb ősi ereklye az ész és sziv nemessége.

De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
 Forgó viszontság' járma alatt nyögünk,
 Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
 Játszva emel, 's mosolygva ver le.

¹⁾ Archiva Albinei. Jassi. 1844. Tab. I. Nr. 38, 39.

²⁾ Wolfs, Beiträge. I. 274, 275.

II. FÜGGELÉK.

A' MOLDAI MAGYAROK' 1851-dik ÉVI STATISTICÁJA.

Már közeledék e' munka sajtó aluli kiszabadulásához, midőn a' moldvai missio' évenként megjeleni szokott schematismusának folyó 1851-dik évi táblája nem kis örömemre kezemhez jutott. Nevezetes változásokat vettem azon észre, különösen a' lelkészek' újabb elhelyezése és némelly fiókegyházak' keletkezése körül, miket még 1845-ben magyarok nem laktak; némellyekből ellenben elköltözvén, megszűntek filialisok lenni. Érdekes ezen tábla azért is, mivel a' lelkészek' megnevezése mellet följegyeztetik, ámbár nem egész nyíltsággal és pontossággal, minden parochiában minő nyelv divatozása. Czélszerű kivonatban az anyaegyházak- és fiókjaikat elsorolandó, népszámaival együtt közleni el nem mulatom, bizonyos tudományomon alapuló rövid észrevéteket is ragasztván hozzájuk.

A' missio' jelenkori főnöke és apostoli visitátora De Stephano Antal bendeni címzetes püspök, ki a' főnebbi években elhalálozott Sardi Pál helyébe nevezteték ki a' régebben ott működő olasz missionariusok közül. Lakik Jászvásárt. A' IV. egyházkerületben (Vicariatus. L. főnebb uti naplóm, 24. lap.) következők a' 22. parochiák félegyházaikkal együtt:

I. Kerület. 1) JÁSZVÁSÁR. 2100. l. Par. Dornseiffer János. Nyelv: német, lengyel, oláh. Tehát a' magyarokra nincs tekintet. 2) HORLEST. 377. l. Félegyh. Voinest, 98. l. Berlest, 63. l. Dnmest, 13. l. Miroszláv, 13. l. Par. Braida Bonaventura. Ny. oláh, holott nagyobb része magyarul tudó. 4) HUSZ. 1400. l. Félegyh. Radukáni, 473. l. Pojáno Kornului, 116. l. Poganest, 4. l. Movilest, 3. l. Hilicz, 5. l. Koropesen, 7. l. Par. Zapolski Eugen. Ny. oláh. Ez is hívtelen adat, miután a' két népesb filialis helyen legszámosb magyarul tudók laknak. 4) GALACZ. 352. l. Par. Nicola Fülöp. Ny. oláh, német, olasz, görög, franczia. A' számos magyar mesterlegények- és cselédekre itt sincs figyelem. 5) BOTOSÁN. 250. l. Félegyh. Riden, 20. l. Flamonza, 6. l. Szulicza, 20. l. Taraban, 8. l. Hu-

dest, 12. l. Kordaren, 6. l. Tarnafka, 24. l. Herza város, 16. l. Mihalen város, 20. l. Sivorest, 12. l. Arajest, 30. l. Broskovicz, 10. l. Folticsén város, 140. l. Baja, 20. l. Haradnicsen, 6. l. Liten, 8. l. Dragozen, 12. l. Par. Snobal Gábiel, magy. provinciabeli minorita. Ny. lengyel, német, oláh. Mellőzvék itt is a' számos magyarok. Semmi, csakhogy magyar a' pap.

II. Kerület. 1) SZABÓFALVA. 1219. l. Félegyh. Girjest, 767. l. Jugán, 386. l. Teczkán, 190. l. Pildest, 450. l. Korán, 190. l. Román város, 196. l. Par. Ferencz Bálint magy. prov. beli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Az első fülösleges vagy legalább utolsó rendbeli, minthogy a' falusiak mind tudnak magyarul. 2) HALOCSEST. 1402. l. Félegyh. Zapodia, 355. l. Barticsest, 178. l. Magosest, 178. l. Moncsela, 57. l. Kozmest, 87. l. Szokczi, 126. l. Terguformóz város, 21. l. Kotnár, 184. l. Mora prefectului, 19. l. Josepest, 53. l. Harlóváros, 39. l. Par. Toppia József. Ny. oláh, magyar és német. 3) DZSIDAFALVA. 520. l. Félegyh. Rotunda, 250. l. Bohonka, Oczelén, 486. l. Bohics, 72. l. Petrest, 94. l. Boer, 18. l. Balumirest, 22. l. Nestiuta, 43. l. Veskia, 84. l. Par. Nardi József. Ny. oláh, magyar. 4) MIKLÓSFALVA. 937. l. Félegyh. Rekitén (Domafalva), 515. l. Farkasén, 405. l. Szkéja, 302. l. Paturas, 29. l. Par. Orsini Angyal. Ny. oláh, magy. 5) TAMÁSFALVA. 854. l. Félegyh. Burjanest, 803. l. Szakna, 471. l. Par. Amantini Bernát. Ny. oláh. Számtalanok itt is kivált öregeik közül a' magyarul tudók, de mellőzvék. 6) TALPA. 192. l. Félegyh. Dávid, 80. l. Tupilác, 69. l. Belcsest, 12. l. Valen, 48. l. Onicsen, 20. l. Vallealba, 49. l. Niamcz város, 118. l. Borgován, 541. l. Brasa, 60. l. Balzatest, 20. l. Pietra város, 183. l. Par. Danese József. Ny. oláh, magy. és német.

III. Kerület. 1) BOGDÁNFALVA (Valleszáka). 1512. l. Félegyh. Trunk, 276. l. Az erdőkben: 42. l. Par. Zamoyski Sztaniszló. Ny. magyar, oláh. Alig találhatik egykettő, ki magyarul nem tudna. 2) BÁKÓ. 410. l. Félegyh. Leszpecz, 392. l. Spinen, 118. l. Radomirest, 27. l. Izvora 23. l. Szaucsest, 10. l. Szerbest, 10. l. Girest, 7. l. Doftor, 42. l. Par. Szakács Placid, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Fő a' magy. oláh kevés, a' magyarul nem tudó német igen csekély számú Bákóban. 3) FORRÓFALVA. 1323. l. Félegyh. Nagypatak, 1489. l. Par. Tóth Anastás, magy. prov. beli minorita. Ny. magy. oláh. Bajosan találni magyarul nem tudóra. 4) KLÉZSE. 1268. l. Félegyh. Százkut, 114. l. Rekecsin, alsó, 102. l. Rekecsin, felső, 408. l. Csík, 181. l. Orbén, 18. l. Kapota, 51. l. Berengyes, 156. l. Kur-

matura, 102. l. Ujfalu, 91. l. Pokolpatak, 102. l. Az országot órei: 16. l. Somoska, 494. l. Par. Petrás Incze, moldvai csangó magyar, 's magy. provinciabeli minorita. Ny. magy. oláh. Az utóbbinak bizony semmi kelen-dősége. 5) KALUGYER. 1230. l. Félegyh. Szaráta, 172. l. Barát, 148. l. Küsbik, 71. l. Szekkatúra, 119. l. Mardzsinén, 520. l. Szakka, 84. l. Pe-trics, 126. l. Gaidár, 128. l. Komán, 152. l. Par. Catalano Antal. Ny. oláh, magy. Megforditva kellene állnia. 6) PREZEST. 1030. l. Félegyh. Pojana, 320. l. Ujfalu, 124. l. Kalugyeren, 275. l. Miklocsest, 341. l. Bohócz, 150. l. Récse, 109. l. Bogdanest, 199. l. Berhecs, 32. l. Kampen, 23. l. Kosten, 24. l. Par. Klementis József, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magy. Az előbbinek használata kevesb emezénél. 7) VALÉN. 254. l. Gajecsán, 590. l. Diós, 577. l. Vallesaka vagy Ketres, 318. l. Vladnik, 474. Parincsel, 181. l. Horgyest, 409. l. Rakova, 98. l. Varnicza, 138. l. Formikár, 95. l. Rekettó, 82. l. Ungurien, 82. l. Medelen, 45. l. Par. Attardó Fülöp. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira a' nép kívánatához képest semmi szükség.

IV. Kerület. 1) TATROS. 317. l. Félegyh. Diószeg, 257. l. Ojnest, 291. l. Szlobozia, 108. l. Guravej, 27. l. Oknaváros, 110. l. Vusora, 37. l. Dormanest, 253. l. Doftana, 122. l. Bogata, 44. l. Pekurar, 41. l. Berszi-nest, 15. l. Karakó, 14. l. Par. Filusztek Mihály, magy. provinciabeli mi-norita. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira kevés szükség. 2) GROZEST (Gorza-falva) 1094. l. Félegyh. Bohana, 138. l. Újfalu, 135. l. Szitás, 127. l. Szó-lóhegy, 351. l. Szaloncza, 497. l. Herzsa, 92. l. Kászon, 41. l. Bucsun, 85. l. Borzest, 69. l. Vallesakka, 129. l. Zsebrén, 42. l. Prála, 138. l. Par. Partzatka Január. Ny. magy. oláh. Emez gyér használattal. 3) PUSZTINA. 452. l. Félegyh. Formóza, 310. l. Lunkán, 119. l. Sóskut, 49. l. Hulpa, 17. l. Rippa, 48. l. Rikitest, 127. l. Sztrugár, 119. l. Csetazvez, 18. l. Szer-bek, 89. l. Bosotén, 108. l. Vidráska, 115. l. Turluján, 42. l. Larga, 73. l. Vallereu, 57. l. Balanyas, 114. l. Berzuncz, 235. l. Drakó, 31. l. Nagy Szalancz, 29. l. Kis-Szalancz, 118. l. Sós-Tazló (malmok), 191. l. Moinest, 64. l. Komanest, 149. l. Prelucs, 29. l. Brusztulóza, 112. l. Csügés, 134. l. Par. Funták Kozma, magyarhoni ferenczi szerzetes. Ny. magy. oláh. Emez csekély használattal. 4) FOKSÁN. 87. l. Félegyh. Visonta, 319. l. Ploskuczén, 331. l. Tekucs város, 8. l. Berlád város, 30. l. Mikoviznél, 5. l. Putnaviznél, 9. l. Domonest, 6. l. Marosest, 9. l. Pofest, 13. l. Par. Zacka-czewski Dénes. Ny. magy. oláh, német. Tehát a' lélekszám I.) 5726. Tem-

plom: 9. II.) 13727. Templ. 17. III.) 17256. Templ. 32. IV.) 8475. Templ. 30. Összes lélekszám: 45,184. ide nem értve a' körülbelől 2000-re menő állandó lakás nélküli kereskedőket és mesterembereket. Templom mindössze 88. Ezek közül mint főnebb egyhelyütt megjegyeztetett, 9 kő-építvény. E' kimutatás nekünk azon örvendetes eredményt hozza, hogy a' kaján törekvések ellenére, boldog emlékezetű primásunk Kopácsy József' hathatós közbelépte' következtében, jelennen nyolcz magyar lelkész működik; kiknek derék lelkületükben méltán bizhatunk, miszerint nem könnyen fog édes nyelvünk zsákmánya lenni az idegenek ármánykodásának. A' táblán különben a' magyar nevű helyeknek olaszos rontássali oláh neveik állnak majd mindenütt, olly határozatlan írásmóddal, hogy rajtuk csak a' helyismerő mehet el nagy bajjal. Nem volna-e tanácsosb és hasznosb a' geographiára, ha minden helynél oda tétetnék a' különböző magyar és oláh nevezet is a' sajátóságos olasz írásmód mellé. Ezt a' tudományos ismeret érdekében igen ajánljuk a' missiónak. Győzzék le a' helyek' magyar neveinek fúntartása elleni szenvedélyüket, 's áldozzanak valamint a' történeti igazságnak is. A' régi visitationalis okiratokban, minő például Bandin püspöké 1646- és 7-ből, a' helyek még mind magyar neveikkel irvák. A' Vaticanum levéltárai bizonyítják, hogy a' moldvai és beszarábiai katolikusok épen nem voltak oláhok, miért akarja tehát elhíttetni a' Propagandával e' missio, híveinek moldován-oláh voltukat. Kiirthatlan marad Moldvában az „Ungur“ nevezet, habár egy sem fogna többé beszélni ősi nyelvén, és csak akkor cseréltetik majd föl moldovánál, midőn mindnyájan az ó hitre térendnek át. De ezt józanul saját érdekében sem akarhatja a' missio; pedig, működésének iránya épen ezt eredményezné. Illyen az eszmék hatalma. Kínzások sem képesek kiirtani a' sok századokon át megrögzött traditionalis emlékeket. Sajnosan jelentem ez uttal, miszerint százkuti és prálai református véreinkről újabb tudósításokat nem nyerhettem. Az összes számra nézve ismétlem, mit naplóm 25-dik lapján nyilváníték.

III. FÜGGELÉK.

ÁRPÁDKORI MAGYAR HADOSZTÁLYOK' NEVEI.

(Nyílt levél Toldy Ferenczhez).

Jelen munka' sajtó alatt izzadása közben volt szerencsém venni önnek „*A' magyar nemzeti irodalom története*“ czimű munkája' első füzetét. Megolvastván, abban a' Constantinus Porphyrogenitus föntartotta hét, illetőleg a' kabarokkal együtt nyolcz magyar nemzetségnek elnevezése iránt 25-dik lapon következőket találtam: „*A' tizedik századbeli magyar nyelvnek néhány egykoru maradványa a' byzanti íróknál, leginkább Constantinus császárnál, található. Ilyek a' törzsnevek közt: Kabar azaz Kóbor, Nyék, Megyer, Kürti-gyarmat, Tarján, Jenő (csak így olvasható a' Γενάχ). Kar, Kaz, mik nagyobb részt mind maig élnek közöttünk miut helynecek.*“ — Ezekből látám, hogy önnek nézete azon magyarázat- és értelmezéssel, mit e' nevek fölött munkám' 80-dik 's következő lapjain kifejték, nemhogy legkevesbé is összevágna, hanem attól egyről egyig eltér; 's így véleményünk két ellenirány felé nehezedik. Én, a' mennyire kiterjeszkedhettem, okát is hozám fejtegetésemnek, 's a' neveket határozottan nem vérség-, hanem hadszakasziaknak mutatom föl; *ny a k, m e l l, k ü r t-g y o m r a, t a r j, k ö n y ö k, k a r* és *k é z* értelemmel bíróknak bizonyítván. Kiindulásom azon általános szempontból, miszerint a' középkori népeknél a' hadtestek és csapatok rokon értelmű 's jelentésű néven hívtak. Nem tartottam szükségesnek többet fölemlíteni állításom támogatására, mint a' miket Leo Sapiens- és Constantinus Porphyrogenitusból, úgy a' többi egykorú nemzeteknél dívat iránt Reiskeből fölhoztam. Nem tartottam pedig azért, mivel ezen hadosztályzás mint középkori szokás és számtalan adatokkal bizonyítható tény, általánosan ismeretes a' tudósok előtt; miknek elsorolása tárgyaim' halmazát bővítvén, netalán érdekes dolgok' kihagyására birandott volna. Fölöslegesnek is tartottam a' hadi mesterség- és evolutiók' koronkinti változatait Aenaeas Poliorceticus, Polybius, Jul. Frontinus,

Cl. Aelianus, Modestus, Fl. Vegetius Renatus' munkáin kezdve az újabb idei írók, mint Bismark, Decker, Xylander, Hügel 'stb. dolgozataikból állításomra gyámokokat merítgetni; fölöslegesnek véltem továbbá elmondanom, hogy a' Cornu, Cuneus, Globus 'stb. régi nevezetek mind ezen fogalom- és fölosztás' valóságát rendithetlenül gyámolítják. Nem akartam azt sem kifejtteni, de még érinteni sem, hogy a' germán népek hadtesteiket ÉK (Cuneus, Keil) néven nevezék 's olly alakban állíták ki. Mellőztem, miszerint az orosz-szlávok ezen hadrendezetet a' germánoktól elfogadván, hadcsoportukat szinte DISZNÓFEJ-nek (Schwein'skopf) hívák csúcsos-szög formája miatt. Ez, és több effélekről halgattam: mert, miután mind a' kürtalakra, mind az osztályrészekre az emlitem írókból elég tanulságos adatokat idéztem föl, állításomat biztos alpra építve látám. Távul sem akartam végre vagy csak megis pendíteni azon sokak előtt még most túlságosnak tetsző új eszmét, minélfogva Árpád' magyarai helyesben és igazabban neveztetnének hadi mint nomád népnek; helyesebben mondom, mert, mióta a' historia fölöttük világít, nem pásztorkodó, hanem szüntelenül harczokat vívó, katonáskodó népnek ismertetik a' királyság' fölállításáig. Harczoltak ugyanis Heraclius idétt és mellette a' perzsák ellen; hadakoztak együtt a' világhírű kazarokkal („*omnibus eorum in bellis adiutores*“ Const. P. de Ad. Imp. c. 38), mihelyest Etelközben megjelentek, Leo Sapiens küzdeni hívá meg őket a' bulgárok ellen; szinte onnan mint elhírhedt katonákat édesgeté Arnulf német császár Nagy-moráviába Szvatopluk ellen. Táboroztak szünet- és végnélkül Német-, Olasz-, Francia- és Görögországban. Az illy harczias nemzetnek méltán osztattak hadakra felekezetei, csapatai.

Igy állván a' kérdés fejtegetése, miután önnek nyilvánított nézetéből azon intó tanulság hárul reám, hogy állításomat eleve is megvédve, bővebben kifejtsem: mire nézve az árpádi hadtestnek kürtalakúságát, arról vett nevét, és osztályrészeit imezennel is kétségen kívülivé teszem, azon kornak szelleméből merített tények előadásával foglalkozó írók' saját szavai idézésével, és pedig olly élénk reménytől vezetve, hogy ezen, történetíróinktól ki nem fejtett eszmével a' tudni vágyók megbarátkozván, ekkorig rejtélyesnek látszó neveink tiszta fényben 's határozott értelemben tűnendnek ezután föl.

Bulgarin Thadde, időnkbeli nagy híró orosz történetbuvár a' régi

orosz-szláv nép' hadi rendezetéről írtában híven elmondja nemzetének a' germán népektől kölcsönzött hadi ismereteit: de midőn a' hadosztályzat- és fölosztás' módját előadja, ekkép nyilatkozik: „*Solten die Slaven, vor Ankuft der Waräger, nicht die Worhut, die Nachhut und das Haupttreffen (le gros de l'armée) und rechten und linken Flügel gekannt haben? Solten sie, vor Ankuft der Normannen nicht die Keilförmige Schlachthordnung (den SCHWEINSKOPF) gekant haben, die bei allen nordischen Völkern, Germanen und Lithauern in Gebrauch war? Solten die russischen Slaven wirklich alle Evolutionen, alle Eintheilungen des Heeres und selbst die Waffen, das Panier oder die Fahne, die kriegerischen Trompeten oder Hörner eben nur von den Warägern entlehnt haben?*“ (Ruszland. I, 452). Nem hű képmását láthatni-e ezen osztályzatban a' kürtalak' általam kifejtett részeinek? Nem mondja-e egész határozottsággal a' vizsgálódó Bulgarin, hogy az éjszaki népeknél már Rurik előtt is (IX-dik században) kelendő vala a' hadaknak disznófej alakba rendezése? Úgy hiszem, e' név rendkívüliebnek tetszhetik mindenki előtt a' Cornu helyetti k ü r t nevénel, és még is lett dolog. Egyebiránt tudjuk azt is, miszerint őseink' számtalan szokásai és szertartásai megegyezének a' húnokéival; és épen a' táborosztályzás módjánál sem különböztek egymástól. Becses tudósítást hagyott ránk a' közelkoru Jornandes Atilla' catalauni ütközetéről írtában a' húnok táborának kürt vagy szaru alakúságáról következő soraiban: „*E diverso vero fuit Hunnorum acies ordinata, et in MEDIO Attila cum suis fortissimis locaretur, sibi potius rex hac ordinatione prospiciens, quatenus inter gentis suae robur positus, ab imminenti periculo redderetur exceptus. CORNUA vero eius multiplices populi, et diversae nationes quas ditioni suae subdiderat ambiabant*“ (De rebus Geticis §. 62, 63).

A' világhódító Romának hadszerkezete más egyéb szokásaival együtt lángözönként terjedt el az úgy nevezett barbár népek között; erről szükséges tehát magukból a' kutsókból némi fő vonásokat megismertetnem; minthogy épen ott a' középkor' rendezetének elemeit egyről egyig föltalálhatni. Livius írja: „*Romani, mediam aciem, Latini cornua tenuerunt. Hastatorum prima signa, deinde principum erant. Triarii postremo claudebant*“ (Hist. Rom. Lib. XLVII.). Már ezekben világos nyom van a' tábor' kürtalakáról, annak közepéről, elő- és hátúcsapatáról, mint az egész-

nek részeiről. Még jobban kifejti ezen hadi eszmét Vegetius, kürt, golyó, ék vagy disznó-fej, olló, fűrész névvel illetván alakait ekkép irván: „*Cavendum vel maxime, ne ab ala cornuque sinistro (quod rarius contingit) circumveniantur tui a multitudine hostium, aut a vagantibus globis, quos vocant grumos. Quod si acciderit, unum remedium est, ut alam, cornuque replices, et rotundes: quatenus conversi tui, sociorum terga defendant. Sed et in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item adversus cun eum hostiam certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quae juncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, et adversariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Qam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur: quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis in similitudinem V litterae, ordo componitur: ei illum cuneum excipit, atque ex utraque parte concludit, quo facto, aciem non potest irrumpere. Item serra dicitur, quae a strenuis directa, aut frontem opponitur hostibus, ut turbata acies repararetur. Globus autem dicitur, qui a sua acie separatus, vago superventu incursat inimicos, contra quem alter populosior, vel fortior immittitur globus“ (Instít. rei milit. Lib. III. cap. XIX.). Amnianus Marcellinus a' szármatak elleni hadról irtában mondja a' római táborról: „*Desinente in angustum fronte, quem habitum caput porci simplicitas militaris appellat“* (Rerum Gest. Lib. XVII. c. 13.). Mind azon tábor-alakok és hadrendezetek tehát, mellyek a' régi németek- és oroszoknak sajátjai valának, már a' rómaiaknál föltaláltattak. Midón illyeseket olvasunk a' messzi régiségből, óseink' kifejtetem hadosztályai nem fognak olly meglepő különösségeknek és hihetlenségeknek tetszeni. Nem is abban lehet itt véleményem szerint a' nehézség, hogy elődeink' ezen hadszerkezeti rendszere be uem bizonyítható, hanem egyedül abból eredhet a' kétség, mivel eddigelő nem tanította az iskola; de hogy is tanította volna, midón az elődöknek ezen források mélyébe sülyedt életműködési és nyelvi drága gyöngyeit szakemberek nem buvárlák még ki?*

Még szóljunk valamit a' magyar had' kürti alakáról. Az imént idézett Vegetius tanítja: „*Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotonda, prout loci qualitas aut necessitas postulaverit, castra facienda sunt“* (Lib. I. cap. XXIII.). Ismét: „*Equites locantur in cornibus“* (Lib. II. cap. XV.). Modestus írja: „*Equites ponuntur in cornibus“*

(De vocab. rei milit. v. fin.). Már, ha ezen őskori szabályok szerint fogjuk föl a' magyarok' hadszerkezetét, minthogy népük merőben lovasokból állott, elannyira, hogy Leo Sapiens szerint magukkal még falkákra menő fölösleges pajzányi lovakat is hajtottak a' táborba: az egész hadrendnek nem más, mint kürt alakúnak kellett lennie; minek is közepét nevezék gymornak és a' két kiterjedő ágát az embertest' többi részeiről. Még későbbi időkben is figyelemben tartott ezen táborosztályzat vagy rendezés. Liszti János veszprémi püspök' Bonfinius munkájára saját kezével tett jegyzetei közt olvassuk: „*In Bello Hungarico de more Banus Croatiae dextrum, Vayvoda Transylvaniae sinistrum CORNU praesente Rege tenent*“ (Kovachich, Script. Rr. Hung. min. T. I. pag. 337.).

Azon nyilváníással fejezem be soraimat: hogy, minél mélyebben vizsgálódom e' kérdés iránt, annál több védokok merülnek föl állításom mellett ez agg régiségből. Katona, Cornides, újabb időkben pedig Dankovszki 's mások által adott magyarázatoknak czáfolgatásába bocsátkoznom fölösleges; mert ha enyimének történeti alapossága megismertetik (mit tagadni konokság volna), azokénak mint alaptalanoknak megszűnik magától ellenvetések gyanánti használhatása 's eloszlandik minden ekkorig e' tárgyat borította homály.

Sajtóhibák.

1. lap.	2. sor.	varázsoltatik	helyett olv.	varázsoltatik
" "	24. "	vergődni	" "	vergődni
" "	25. "	jövője	" "	jövője
2. "	14. "	elődök	" "	előlódök
3. "	16. "	működéshez	" "	működéshez
7. "	6. "	jelentékenyebb	" "	jelentékenyebb
8. "	12. "	fájdalom	" "	fájdalom
" "	17. "	félórányira	" "	félórányira
9. "	szél.	Giurvego	" "	Giurgevo.
11. "	4. "	velemlevőkhöz	" "	velem levőkhoz
15. "	14. "	Szeret,	" "	Szeret-
16. "	9. "	udvarron	" "	udvaron
17. "	12. "	Porphyrogenitus	" "	Porphyrogenitus
20. "	12. "	Moldvából	" "	Möldváról
29. "	20. "	élvezet-dússá	" "	élvezet-dússá
" "	28. "	korházzal	" "	korházzal
30. "	4. "	szőke	" "	szőke
33. "	23. "	bojarhoz	" "	bojárhoz
35. "	19. "	morule	" "	morale
39. "	14. "	a	" "	a'
" "	27. "	szalván	" "	szállván
41. "	6. "	jushat-tzerint	" "	juthat-szerint
" "	13. "	föld népe	" "	földnépe
42. "	11. "	tájékra-élrettentsen	" "	tájékra-elrettentsen
" "	16. "	levetkeztettek'	" "	levetkeztettek,
" "	19. "	kopékat	" "	kopekot
" "	26. "	nevédek	" "	nevének
" "	29. "	Tartarae	" "	Tartariae
45. "	20. "	sűrű	" "	sűrű
48. "	33. "	lejtőre	" "	lejtőre
69. "	25. "	puszta templom	" "	pusztatemplom
78. "	8. "	rólunk	" "	róluk
" "	17. "	rettengő	" "	rettentő
79. "	20. "	éleennek	" "	él ennek
80. "	14. "	Porphyrognitasnál	" "	Porphyrogenitusnál
86. "	30. "	hangok, és betűkkel	" "	hangok- és betűkkel
91. "	33. "	jelesműveltségü	" "	jeles műveltségü
99. "	28. "	egyeneseniéjszaknak	" "	egyenesen éjszaknak
102. "	*) jegy.	pag. 187.	" "	pag. 807.
105. "	35. "	elekezettől	" "	felekezettől
108. "	8. "	gyűjtött	" "	gyűjtött
110. "	25. "	kinos	" "	kinos
114. "	23. "	(Madzsineni Unguri.)	" "	(Mardzsineni Unguri)

119. lap. 31. sor.	Moesorumc um	” ”	Moesorum cum
” ” 32. ”	ageba	helyett olv.	agebat
120. ” 1. ”	tanútét leszerint	” ”	tanutétel szerint
” ” 7. ”	Tureopolos	” ”	Turcopolos
” ” 22. ”	népfelekhzetnek	” ”	népfelekezetnek
123. lapután:	124	” ”	224
133. ” 29. ”	992	” ”	892
248. ” 7. ”	taválsági	” ”	távulsági
” ” 34. ”	Pincinaticiorum	” ”	Pincinaticorum
319. ” 25. ”	2000 tallér	” ”	200 tallér

Jegyz. Az eredeti kéziratnak a 'sajtó' részére különböző kezek általi másolása írásmódi tarkaságot idézván elő: annak tökéletes kiírtása nyomdai javítás alkalmával, leginkább az elsőbbi íveknel, majd lehetlenné vált. Az illy, értelmet nem zavaró, egyes betűk által okozott hibákon az olvasó könnyen eligazodhat.